ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том VII (119)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 11

Том VII (119)

Киев
2009

УДК 80 + 008] (082)
М 74

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. VII (119). – 336 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПР від 4.12.2006 р.

Засновники:
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:
канд. філол. наук, доц. ***П. П. Алексєєв***; д-р філол. наук, проф. ***А. Й. Багмут***; д-р філол. наук, проф. ***В. М. Бріцин***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України ***Ю. Л. Булаховська***; д-р філол. наук, проф. ***О. П. Воробйова***; д-р філол. наук, проф., академік НАН України ***Д. В. Затонський***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***Л. П. Іванова***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***М. О. Карпенко***; д-р філол. наук, проф. ***Т. В. Клеофастова***; д-р філол. наук, проф. ***Ю. І. Корзов***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Костенко***; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України ***С. Б. Кримський***; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України ***Н. Є. Крутікова***; д-р філол. наук, проф. ***Г. Ю. Мережинська***; д-р філол. наук, проф. ***А. К. Мойсієнко***; д-р філол. наук, проф. ***Ф. О. Нікітіна***; д-р філол. наук, проф. ***Н. Г. Озерова***; д-р філос. наук, проф., академік НАН України ***О. С. Онищенко***; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. ***Г. В. Онкович***; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. ***Ю. В. Павленко***; д-р філол. наук, проф. ***Г. Ф. Семенюк***; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України ***В. Г. Скляренко***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Слухай***; д-р філол. наук, проф. ***О. С. Снитко***; д-р філол. наук, проф. ***Е. С. Соловей***; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України ***Н. В. Чепелєва***.

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2009
© Видавничий Дім Дмитра Бураго (майнові), 2009

УДК 811.111’06’27:004.9

Махачашвілі Р. К.
(Запоріжжя, Україна)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ АНГЛОМОВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ЛІНГВОСФЕРИ СУЧАСНОГО БУТТЯ

Статтю присвячено розгляду методологічних засад аналізу англомовної інноваційної лінгвосфери сучасного буття з огляду на міждисциплінарний характер об’єкта дослідження. Пропонується підхід до визначення динаміки онтогенезу та філогенезу інноваційної лінгвосфери в цілому та лінгвотехносфери зокрема в аспекті поступової дифузії семантичного антропного ядра зазначеного лінгвального конструкту.

Ключові слова: *методологія, англомовна інноваційна лінгвосфера, антропне ядро, лінгвотехносфера, комп’ютерна термінологічна інновація.*

The article tackles the issue of methodological principles of English innovative linguosphere analysis through the prism of the study object interdisciplinary nature. An approach is suggested to determine the innovative linguosphere otogenetic and pilogenetic dynamics in general as well as that of the linguotechnosphere due to its anthropic semantic nucleus gradual diffusion.

Key words: *methodology, English innovative linguosphere, anthropic nucleus, computer terminological innovation.*

За твердженням науковців, методологія пізнання представляє собою інгерентно амбівалентну сутність, що, з одного боку, конституюється фундаментальним аспектом (комплексом ессенціальних та епістеміологічних засад), а з іншого боку – оперативним аспектом, який складає інструментарій методів. *Методологія наукового пізнання* в цілому представляє собою певну конфігурацію „вирішень” Основного Питання Філософії, що, у свою чергу, складається з тріумвірату параметрів: 1) що є первинним, матерія чи дух (онтологічний параметр); 2) чи є пізнаваним світ (гносеологічний параметр); 3) як визначається місце людини в світі (антропологічний параметр).

Зауважимо, що конструювання методології наукового дослідження, з огляду на вищезазначене, має представляти собою трирівневий процес: І рівень – *загальна(загальнонаукова) методологія* – конфігурація вирішень ОПФ у рамках домінуючої наукової парадигми із залученням загально філософських процедур та загальнонаукових методів наукового дослідження; ІІ рівень – *часткова методологія* – конфігурація вирішень ОПФ у межах певної наукової галузі, із залученням оперативного інструментарію дослідницьких методів наданої галузі; ІІІ рівень – *індивідуальна методологія* – конфігурація вирішень ОПФ, що визначається індивідуальною позицією дослідника як вченого та мислителя. Зауважимо, у для транспарадигмальної наукової розвідки комплексних мовних явищ саме останній методологічний рівень виявляється вирішальним для остаточного формування теоретичного та категорійного апарату дослідження.

© Махачашвілі Р. К., 2009

Таким чином *метою* даної робото є окреслення методологічних засад розгляду інноваційної англомовної лінгвосфери сучасного буття в цілому, та лінгвотехносфери зокрема.

Лінгвосфера як об'єкт комплексного, інтегрованого, міжпарадигмального лінгвістичного дослідження має сприйматись як синкретичний, динамічний, ідеальний метаконструкт польової природи, що представляє собою синтез онтологічних та лінгвальних параметрів буття в цілому (загальний сенс), або певного сегменту буття (вузький сенс).

Досліджені комплексу інноваційних лінгвосфер сучасного буття базується на таких вихідних пресупозиціях: І. Презумпція преіснування (наявності) антропного ядра (центра) у плані змісту лінгвосфер сучасного буття. ІІ. Поточний процес *дифузії антропного ядра* лінгвосфер та, відповідно, металінгвосфери. У такому випадку лінгвальні компоненти антропосферичного середовища підлягають своєрідній трансорієнтації, в результаті якої домінантою плану змісту лінгвальної одиниці виступає онтологічний параметр. Наслідками зазначеного процесу гіпотетично може вважатись 1) визначення онтологічного статусу лінгвальної одиниці; 2) градієнтне становлення панлінгвосферизму буття. Дифузія антропного ядра лінгвосфери маніфестується взаємозумовленими білатеральними семіотичними трансформаціями: зрушеннями на рівні плану змісту (ейдос); змінами у плані вираження (морф) (наприклад, наявність біафіксальних одиниць, хибних морфем, і т.д.).

У загальному сенсі розгляду підлягає *металінгвосфера.* У вузькому сенсі – комплекс інноваційних лінгвосферних кластерів: 1) *Лінгвоглобосфера* (залучує до себе геополітичну, соціальну, та економічну лінгвосфери): відправна точка дифузії антропного ядра – глобалізація як лінгвоонтологічний фактор; 2) *Неолінгвотехносфра* (синтез параметрів новітньої лінгвотехносфери та лінгвоноосфери): відправна точка дифузії антропного ядра – провідний антропний параметр лінгвальних одиниць замінюється на аналогічний за статусом техногенний параметр; 3) *Лінгвоекосфера* (синтез параметрів вербалізації компонентів „першої" та „другої" природи): відправна точка дифузії антропного ядра – поступова абсорбція вихідного антропного центру елементами рукотворного середовища;

Лінгвосфера, на нашу думку, являє собою особливу модифікацію „ризоми" [1]. Тобто, в цьому сенсі техносфера представляється децентралізованою структурою, периферією без центру. А отже, специфічний „лінгвоцентризм" (у абстрактному сенсі) буття виявляється продуктом поступової абсорбції антропного екзистенційного центру безпосередньою *сферою його функціонування.*

Згідно з нашою гіпотезою у плані змісту лінгвальної одиниці відбувається поступове, порівневе вивільнення онтологічного денотата (просування до поверхневих шарів значення) в результаті вилучення, або часткового вилучення антропного параметру семантики. Основою верифікації становлення лінгвосферизму буттєвого та екзистенційного континууму в межах нашого дослідження є презумпція інгерентної термінологічності лінгвальних інновацій у кожній окремій галузі. Термін як особливий лінгвальний знак характеризується іманентною аемотивністю, аекспресивністю та сінаксіологічністю (в цілому – аконотативністю), а отже, в плані змісту терміну є апріорно виключеним антропний параметр.

Визначення "терміну" в різноманітних галузях сучасного наукового знання є багатостороннім та майже вичерпним. первинно в понятті "термін" закладено семантику чіткості, визначеності, граничності, конечності. Внаслідок цього, визначення даного поняття в рамках сучасних наук (мовознавства, логіки, філософії навіть психології) спираються першим чином саме на таке, історично зумовлене, значення.

Однак, для того, щоб мати змогу сягнути глибинну сутність цього поняття в межах комп'ютерного простору, як не парадоксально, необхідно знову звернутись до античного трактування. Зокрема, як уже було зазначено, згідно з концепцією Аристотеля "термін" інтерпретується як поняття, що фіксує *сталі* та *неминущі* аспекти реальності, на противагу різноманітним та мінливим її чуттєвим образам [2: 1157]. Таким чином, можна визначити, що поняття "термін" набуває категоріального, детермінуючого змісту по відношенню до дійсності.

У цьому зв'язку, необхідно зумовити, що саме ми маємо розуміти під поняттям категорія. У нашій роботі ми апелюватимемо до визначення, запровадженого М. А. Булатовим: "Категорія є відокремлена від дійсності та зафіксована в мові визначеність, до якої відносяться групи об'єктів або аспекти всієї дійсності і яка слугує засобом їх членування та синтезування" [3: 20]. Наданий підхід, на наш погляд, виявляється найбільш релевантним з точки зору лінгво-екзистенційної сутності явища категорійності.

Більше того, з огляду на вищезазначене, категорійний параметр може виявитись маніфестацією фактору екстралінгвістичної (в наданому випадку – буттєвої) системності терміна як специфічного мовного знаку. Для більш детального розуміння „категорійної" (в абстрактному розумінні) сутності комп'ютерного терміна, нам необхідно розглянути наступний комплекс параметрів: *вимір, поняття, концепт, термін*.

Необхідно підкреслити, що гносеологічні параметри, тобто параметри пізнання, є певним чином апріорно інкорпорованими до корпусу лінгвофілософських досліджень. Наголосимо, що в нашій роботі ми спіткаємось з абсолютно унікальним онтологічним конструктом – лінгвосферою.

Надалі маємо представити своєрідну схему трансформації поняттєво-концептуального аспекта до безпосередньо лінгвального. Так, зокрема, *вимір /категорія/* виявляється фундаментальним метафізичним та екзистенційним параметром (тобто, таким, що існує поза межами людського розуму та є залученим до перцепційного поля (когніції) незалежно від волевиявлення людини). Іншими словами, вимір (категорія) є *невід'ємним* атрибутом, можна навіть сказати – „елементарною одиницею" дійсності.

Поняття представляє собою одиницю мисленнєвого простору. Формування поняття являє собою процес перевтілення та певним чином перетворення реальності розумом, створення мисленнєвого уявлення про аспекти онтологічних та екзистенційних (у найбільш загальному розумінні) категорій. Наголосимо також, що таке уявлення має здебільшого синтетичний характер.

У межах запропонованої схеми *концепт* нам вбачається можливим розглядати як специфічну одиницю освоєння лінгвальним середовищем відповідного середовища ментального (в цьому зв'язку необхідно зауважити, що одним з можливих визначень концепту як когнітивної сутності є „лінгвально-закріплений ментальний факт" [4; 5]). Іншими словами концепт представляє собою конструювання лінгвального образу

/схеми/ мисленого уявлення. Зазначимо, що концепт є більш дискретною сутністю, порівняно з поняттям.

Причому, подібну дискретизацію обумовлено, на нашу думку, саме загальною спрямованістю концепту на те, щоб бути актуалізованим неоднорідними мовними (зокрема, лексико-семантичними) засобами. Формування (і одночасне формулювання) концепту, таким чином, представляє собою передостанню стадію градієнтного процесу інкорпорації мовної та мисленнєвої сфер. Варто звернути увагу, що, якщо не виходити за межі конвенційної лінгвістичної парадигми, останньою (термінальною) стадією зазначеного процесу можна вважати формування лексико-семантичних одиниць, та позиціонування їх у концептосфері даної мови.

Термін, у свою чергу, в силу своєї специфічної природи не може вважатись повною мірою ані безпосередньо одиницею мислення, ані суто одиницею мови. Навпаки, термін як самобутня сутність має потенцію до поєднання (яке, в свою чергу, виявляється як у кумуляції, так і в кореляції) в собі всіх зазначених вище параметрів (відповідним чином: екстралінгвальних, буттєвих, інтралінгвальних та поняттєвих). Термін являє собою синкретичну та діалектичну єдність таких параметрів (вимір / категорія, поняття, концепт, слово). Унікальність феномену „терміну", на нашу думку, полягає і в тому, що в той самий час він (термін) являє собою як продукт (результат) синтезу зазначених вище параметрів, так і джерело їх генезису.

На рубежі XX-XXI століть комп'ютерні технології невблаганно займають все більше місця в суспільній свідомості. Технічна революція такою мірою впливає на трансформацію оточуючої дійсності, що на жаргоні так званих "хакерів" (*hackerspeak*) даний процес було актуалізовано в абревіатурному новоутворенні *TEOTWAWKI – The End Of The World As We Know It*:

"There is, however, a class of people who not only believe ***TEOTWAWKI*** *is upon us, but are positively looking forward to it…"*

(The Daily Telegraph, September 22, 2002).

Внаслідок цього нові комп'ютерні реалії повинні отримувати невідкладне відбиття в сучасній англійській мові, тобто, створювати якісно нову терміносистему. Запровадження новітніх комп'ютерних технологій вимагає від мови (в даному випадку – англійської) нових засобів категорізації комп'ютеризованого Буття, шляхом його "*термінологізації*" (відбиття крізь призму новоутворених комп'ютерних неологізмів-термінів). З огляду на запропоновану вище поняттєву парадигму, можна зазначити, що комп'ютерний термін уявляється нам одночасно як засобом осмислення (перцепції), так і засобом безпосередньої лінгвоонтологічної актуалізації техносфери.

Одним з найважливіших досягнень комп'ютерної революції кінця XX-го століття було створення альтернативної реальності – "кіберпростору" (*cyberspace)*, означуваного, також, як "віртуальна реальність", або ж „віртуальний світ" (*virtual reality, virtual world*):

"As the world is increasingly coming to appreciate, physical space and ***cyberspace*** *operate according to different rules."*

(The New York Times, 2004)

The ability to reach out and touch customers both in and out of ***cyberspace****, the theory goes, will make or break future retailers."*

(Washington Post, 2000)

*"In a conceptual leap that goes even beyond the idea of **virtual worlds**, the Human Interface Technology Laboratory of the University of Washington will be showing Technology in Bloom. This is an example of augmented reality."*

(The Boston Globe, April 12, 2003)

Будучи невід'ємним продуктом цивілізації, віртуальна дійсність, однак, поступово відокремлюється в самостійне метафізичне ціле [Борчиков 2000; Gelenter 1998; Groot 2001; Heim 1993]. На думку сучасних дослідників, Інтернет – це явище своєрідного "світу IV" [6: 23], в межах якого медіа виступає не лише як засіб передачі інформації або взаємодії, але виявляє власну, смислостворюючу та світостворюючу тенденцію. Причому провідними ознаками "четвертого виміру" є інтерактивність, нормативність та об'єктивізованість.

У свою чергу, реальний світ у процесі пізнання підлягає техноорієнтованій трансформації (і, як наслідок, відповідній категорізації): техносфера ніби повертає запозичені до того компоненти та цілі структури, тільки в модифікованій формі. Можна зазначити, що в збільшених масштабах, на онтологічному рівні відтворюється трьох-ступеневий процес, який у межах лексико-семантичного рівня комп'ютерної дійсності ми пропонуємо ідентифікувати як „рекурсивну семантичну трансформацію".

Широкомасштабне впровадження новітніх технологій, становлення та розгалуження сфер "віртуальної реальності" спричинює виникнення якісно нових модусів людського існування. Відтепер об'єктивна дійсність виступає, так би мовити, в діалектичній єдності "реального" та "віртуального" параметрів. Причому, останній являє собою необхідний імпліцитний компонент мовної актуалізації буття.

Цілком логічним, на нашу думку, є припущення, що в техногенній реальності, так само як і за її межами, Людина представляє собою фундаментальний параметр антропних засад існування. Тим більше таке твердження виявляється справедливим для віртуального простору, оскільки він є продуктом людського розуму. Техногенна реальність являє собою штучний антропний простір, що складається з поєднання необмеженої кількості індивідуальних сам остей. Їх мовна свідомість є саме тою ферментуючою засадою, на якій безпосередньо базується актуалізація віртуального буття. Отже, людина в техносфері є не просто "користувачем", вона є центром нового, лінгво-екзистенційного континууму.

Екзистенційна категорія "*перевтілення*" (своєрідним проявом якого ми вважаємо розташування людської особистості в координатах штучної комп'ютерної дійсності), за твердженням дослідників, має принципову значущість для людського світовідношення. Ця каегорія задає якісно своєрідну "позиціональність" способу існування. Так, Х. Плеснер небезпідставно пов'язує розколотість людського існування з "розривом природи" людини [7: 126], що спричинено різким переходом від буття всередині власної плоті – до буття поза останньою (порівняймо: "техногенне буття, буття в віртуальному просторі"). Окреслена розколотість дістає вияв і в способах, за допомогою яких людина прагне її компенсувати. Такі амбівалентні способи людського самоствердження кваліфікуються як "основні антропологічні закони" [8; 9]:

"*Закон природної штучності*" (або природної неприродності). Завдячуючи такій особливості людське буття набуває вигляду "квазісамостійної сфери". Людина опиняється в ситуації антиномії: вона має ще зробити себе тим, чим вже є. Ця ексцентрична істота,

позбавлена рівноваги – поза простором і часом, вона перебуває у Ніщо. І людина самоврівноважується, витворюючи "позаприродні речі", які набувають власної ваги, самостійності. У окресленій обставині, а також у тім, що сутнісною властивістю людини є непрозорість її стосунків з іншими людьми, вбачається один із основних мотивів соціальної організації. Якщо прозорих стосунків немає, їх намагаються надолужити, довільно витворюючи певний лад.

"*Закон опосередкованої безпосередності*" випливає з того, що суб'єкт життя має "скісно-прямі" стосунки з оточуючим середовищем. Скісно-прямим відношенням є та форма зв'язку, де опосередковуюча проміжна ланка потрібна, щоб забезпечити необхідність поєднання. Опосередкована безпосередність, властива людині, означає, що ця істота стає "точкою опосередкування" між нею та довкіллям. Опосередкованою безпосередністю пройняте свідоме ставлення людини до світу та до самої себе: людина знає про себе як про душу та тіло, про інших осіб, живих істот і про речі безпосередньо тільки як про явища та зміст свідомості, але через них – про явленість реальності.

"*Закон утопічного місцезнаходження*". Усвідомлюючи власну "безгрунтовність", людина тим самим усвідомлює "ніщойність" світу. Віч-на-віч з таким ніщо людина починає відчувати свою однократність та єдність, а тому – індивідуальність цього світу. Отже, абсолютна випадковість існування живить ідею абсолютної світооснови.

Об'єктивні закони антропного буття, вочевидь, можуть бути застосовані та адекватним чином виконуються не лише в межах "реального" світу, а й у домені "комп'ютерної реальності", яка, в свою чергу, першочинно вибудовується та відтворюється на засадах антропоцентричності, які поступово трансформуються у принципи так званої „антропосферичності". Під такими принципами ми пропонуємо розуміти узагальнені паттерни „філогенетичного" освоєння штучного екзистенційного середовища і чинного розвитку останнього згідно зі структурами „первинної" (докомп'ютерної) екзистенції.

Отже, в цьому зв'язку, маємо зауважити, що концептуальне поєднання двох світів (*meatspace* та *cyberspace*) породжує унікальну двосторонню модель суспільства, яка конституюється сукупністю іманентно присутніх інтровертивних "самостей", існуючих у єдиному соціосемантичному полі.

Наприклад, сукупність специфічних Інтернет-щоденників –„блогосфера" (*blogosphere)* – являє собою ні що інше, як множину індивідуалізованих екстравертивних полів, виникнення яких маніфестує зростання фрагментарного характеру "віртуальної" антропосфери:

„An extension of ***blogging*** *is to collect, display and store all types of digital information about one's life in a single place for one's family and friends to access. Such a collection has been called a* ***lifelog****."*

Computers, 2004)

"Many ***blogs*** *are online diaries chronicling activities and events as they happen to the writer, often with no reference to the Web at all."*

(Washington Internet Daily, June 2004)

Зазначений процес, у свою чергу, може бути розподілено на дві основні фази:

а) *первинна* (десигнуємо її умовно "блог-бумом" – *blog–boom*): спостерігається виконання принципу подібності техносфери (та віртуальної реальності, як її основної

екзистенційної маніфестації) та реальної дійсності (який, у свою чергу, полягає в виконанні засад індивідуалізму та свободи самовираження в межах комп'ютерного середовища);

б) *поточна*: одночасно із зростанням критичної blog-маси відбувається процес дезінтеграції антропного центру техносфери, що гіпотетично може призвести до нівелювання фундаментальних засад антропоцентризму буття.

З огляду на вищезазначене маємо зауважити, що становлення лінгвотехносферичної парадигми можна умовно розподілити на два етапи (стадії). Протягом *першої* стадії (назвемо її „**ініціальною**") стадії спостерігається наявна антропоцентрична зумовленість та орієнтованість модусів (технократичного) буття.

На *другій* стадії відбувається зсув рівноваги між периферією (яку донедавна являла собою техносфера) та онтологічним центром (десигнуємо його умовно „антропос"), центростримка динаміка системи *поступово* замінюється на центробіжну. Саме тому ми пропонуємо ідентифікувати дану стадію як „**еволюційну**". Як наслідок, спостерігається дифузія антропного ядра не лише в буттєвому, а й у екзистенційному аспектах. У ході зазначеного процесу техносфера градієнтно перетворюється на автономну, самонапружену, самоврегульовану систему.

Надалі нам видається доцільним розглянути деякі параметри закріплення та актуалізації репрезентованої тенденції мовними (лексико-семантичними) засобами у межах техносфери. Як наслідок, проявляється тенденція до своєрідної "дегуманізації" комп'ютерної дійсності, на структурно-семантичному рівні наданий процес актуалізується у наявній перевазі „техноморфних" лексичних одиниць над преіснуючим загалом антропоморфних одиниць у даній сфері. Лінгвальними засобами вибудовується своєрідна "смуга відчуження" особистості, за межами якої відбувається переорієнтація комп'ютерної антропосфери. Даний процес, в свою чергу, супроводжується реверсією смислових та понятєвих домінант в межах комп'ютерної терміносистеми, зсув фокусу з антропоцентричності даної лексико-семантичної парадигми на *техноцентричність*. У такому випадку лінгвальні компоненти антропосферичного середовища підлягають своєрідній трансорієнтації, в результаті якої домінуючий антропний параметр таких одиниць замінюється на аналогічний за статусом техногенний параметр: *techgnosis, technopropism, serial-killer app, etc*

У той час як у процесі становлення техносфери спостерігалась своєрідна мода на „фаміліарізацію" віртуального простору, адаптацію його (в тому числі і мовну) під „паттерни" реального світу, на даному етапі розвитку техносфери простежується тенденція до підкресленого абстрагування комп'ютерної дійсності від її „близнюка", надання техносфері атрибутів „умозорності".

Під час такого переродження техносфера все одно залишається відокремленим середовищем, глибинним *alter ego* реальної дійсності, особливою квінтесенцією Буття. Зазначений підхід до штучної техногенної дійсності свідчить про наявну можливість розташування її (техносфери) в рамках відповідним чином переосмислених онтологічних категорій.

Парадоксальним, на нашу думку, виявляється той факт, що саме на зазначеному етапі в галузі мовних репрезентацій відбувається пенетрація техносферичних параметрів до засобів перцепції реального світу. Саме тоді, коли „віртуальність" майже проголошується

невід'ємним атрибутом реальності, коли техно-компонент уже залучено до формули Буття, починається обособлення техносфери, маніфестація її „самості" як екзистенційного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эко У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию. – СПб: Симпозиум, 2004. – 544 с.
2. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – М.: Литература, 1998. – 1392 с.
3. Булат З. М. Вопросы синонимии научно-технических терминов-словосочетаний.– М.: Наука, 1986. – 226 с.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
5. Веряскина В. П. Концепт „образцового человека" // Человек. – 2004. – №4. – С. 36 – 48.
6. Носов Н. А. Технологии виртуальной реальности. Состояние и тенденции развития. – М.: ИТАР-ТАСС, 1996. – 160 с.
7. Плесснер Х. Ступени органического и человек // Проблема человека в западной философии. – М.: Наука, 1989. – С. 120-141.
8. Александров И. А. Человек в антропном мире. – М.: Агар, 1999. – 432 с.
9. Taylor D. Make an exhibit of yourself //The Boston Globe. – April 12. – 2001. – P. 9 -11.

УДК 101.1+801.61

Гаранович М. В.
(Пермь, Россия)

ГЕНДЕР КАК ФИЛОСОФСКАЯ И ЯЗЫКОВЕДЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

У статті представлені основні концепції розуміння «статі» і «гендера» в історії філософії науки (від античності до наших днів). Аналіз літератури, присвяченої дослідженню прояву гендерного фактора в мові, і праць філософів, дозволяє чітко розмежувати поняття «стать» і «гендер». Гендер розуміється в даній роботі як соціокультурна стать, що піддається зміні.

***Ключові слова**: філософія мови, гендерна лінгвістика, гендер, пол.*

В статье представлены основные концепции понимания «пола» и «гендера» в истории философии науки (от античности до наших дней). Анализ литературы, посвященной исследованию проявления гендерного фактора в языке, и трудов философов, позволяет четко разграничить понятия «пол» и «гендер». Гендер понимается в данной работе как социокультурный пол, поддающийся изменению.

© Гаранович М. В., 2009

Ключевые слова: *философия языка, гендерная линвистика, гендер, пол.*

In the article basic conceptions of understanding of «sex» and «gender» are presented in history of science philosophy (from antiquity to our days). The analysis of literature, devoted research of display of gender's factor in a language, and labours of philosophers, allows expressly to differentiate concepts «sex» and «gender». Gender is understood in this work as a sociocultural modifiable sex.

Key words: *philosophy of language, gender's linguistics, gender, sex.*

Феномен гендерных отношений является объектом изучения многих современных наук. Социально-философский анализ такого комплексного понятия, как «гендер», призван внести существенное дополнение в систему знаний о гендерных отношениях, разработанных в философии, истории, социологии, политологии, лингвистике и других науках. Учитывая возрастающий интерес к гендерной проблематике, которая обычно остается за рамками стандартного курса философии и истории философии, становится необходимым выявить становление содержания понятия *«пол»* (и связанной с ним проблематики) в истории западноевропейской философской мысли и показать исторические и философские корни появившейся в XX веке концепции «*гендера».*

Представления о «мужском» и «женском» начинают формироваться в античной философии в рамках древнегреческой философии, в концепциях Платона, Аристотеля и врача Галена Пергамского. В античной философии женщина рассматривалась как «недоразвитый» (в биологическом плане) мужской организм. Именно в этом контексте возникло представление о мужском теле, как норме. Несовершенство женского тела, его «недотягивание» до человеческой «нормы» – тела мужчины, – по мнению Аристотеля [1: (4: 56)], предопределяет дальнейшее распределение социальных ролей: «низшее» существо не должно выполнять то, что Логосом предназначено исполнять «высшему». При этом в сознании древних греков имелось глубокое убеждение, что между социальными ролями и телесной организацией имеется взаимообратимая связь: исполнение «неподобающих» совершенному по своей телесной организации мужчине социальных («женских») ролей не только снижает его социальный статус, но и грозит перерождением его телесных форм.

Концепция женского несовершенства находит свое отражение и в представлениях средневековых философов. Но в то же время средневековая культура содержала ростки нового отношения к женщине, которые попали на благодатную почву социально-философской мысли XIX – XX веков и породили иное, нежели в древнегреческой культуре, видение женской природы.

Анализируя концепции средневековых философов (Августин Блаженный [2], [3: 480-490], Петр Ломбардский, Хумберт Романский), можно выявить закономерность между религиозными воззрениями соответствующей эпохи и взглядами на природу женского начала. Основные средневековые философские концепции, опиравшиеся на текст Библии, постулировали несовершенство женщины как физическое, так и нравственное, интеллектуальное. В то же время православные этические нормы, проникнув в сознание людей и, консолидировавшись с народными, традиционными нравственными установками, способствовали формированию народно–религиозного идеала супружества и доброй жены.

Появлению нового отношения к женщине во многом способствовало распространение христианства, способствующего снятию с женщины части языческих воззрений [4: 320-332]. В эпоху Просвещения жесткий религиозный дискурс, в некоторой степени, смягчается под влиянием идей гуманизма (Ф. М. А. Вольтер, Д. Дидро, Р. Декарт, Ж.-Ж. Руссо [5]) и в дальнейшем развивается в философских воззрениях представителей немецкой классической философии Г. Гегеля [6: 209-215], И. Фихте [7: 121-123], И. Канта [8]. Средневековая метафизика в своих исходных позициях была подвергнута критике философами XVII-XIX в. несмотря на то, что в целом был сохранен приоритет мужчины в базовых формах деятельности. В то же время она задала новые принципы понимания онтологии человека, признавая и закрепляя право на свободу за каждым человеком независимо от пола. Впервые половые различия рассматриваются в социальном контексте.

Интерпретация женского начала в западной и русской философии и культуре XIX-XX веков оказала наибольшее влияние на зарождающееся феминистское движение и, впоследствии, на развитие гендерных отношений.

Дж. Стюарт Милль – английский позитивист, защищавший права личности, утверждал, что свобода и равноправие необходимы каждому человеку, женщинам надлежит вернуть все те права, которых они были лишены на протяжении многовековой истории, и что тогда, возможно, общество обретет в них талантливых государственных деятелей и ученых [9: 220 – 241].

Не без влияния Милля на протяжении XIX века развивалось феминистское движение, в 1919 году английские женщины получили право голоса на выборах.

Особое значение в контексте поставленных нами проблем приобретает психоаналитическая трактовка полового неравноправия, предложенная З. Фрейдом. Следует отметить, что теория Фрейда во многом предопределила сложившуюся в современном обществе проблему дискриминации по признаку пола. Фрейд впервые пытался дать фундаментальное научное обоснование женской неполноценности [10], [11], [12]. Феминистки и борцы за женское равноправие критически оценивали взгляды Фрейда, утверждая, что нельзя сводить человеческие общественные отношения к половым различиям.

Особое место среди философов, размышляющих над вопросами женской природы и межполовых отношений, занимают отечественные философы XIX-XX веков. Мыслители этой эпохи (Н. Бердяев [13], [14], [15], [16: 232-265], В. Розанов [17], [18], [19]) единодушны в признании несправедливости положения женщины как существа подчиненного, «второсортного».

Революционные преобразования общества в XX веке в корне меняют основные положения философского мышления о взаимоотношении полов. На этой базе сформировалась идеология феминизма, делающая акцент на равные права женщин с мужчинами и признающей женщину таким же биологически полноценным человеком, как и мужчина. Выдвигаются другие идеи и концепции, которые анализировали проблемы гендера, используя новые подходы, и активно искали пути решения. Самой значительной из них была социалистическая теория общественного развития К. Маркса и Ф. Энгельса. Работа Ф. Энгельса «Происхождение семьи, частной собственности и государства» [20] обобщает взгляды теоретиков – социалистов на эту проблему. Марксистская теория освобождения женщин в дальнейшем имела огромную популярность не только среди после-

дователей коммунистической идеологии. Ее основные положения легли в основу новых теоретических разработок феминистских авторов – марксистское, социалистическое направление в феминизме. Симона де Бовуар – французский философ-экзистенциалист придерживалась марксистской позиции по вопросу освобождения женщин – освобождению посредством труда.

Идеи С. Бовуар [21] получили дальнейшее развитие в период второй волны феминистского движения на Западе, часто именуемой неофеминизмом. Признание пестроты, многоликости, разнообразия общественных явлений и противоречий, роднящих неофеминизм с философией постмодернизма, позволило заговорить о наличии и возможном сосуществовании разных форм субъективности. Феномен женской субъективности – центральная тема в философии феминизма всех направлений и течений. Вопросы об основах и границах категорий «мужчина» и «женщина» стали более проблематичными с развитием постструктуралистских и постмодернистских аналитических подходов, которые привели к появлению понятия «гендер».

Таким образом, очевидна трансформация взглядов на природу «женского начала», на отношение к женщине в обществе в истории философской мысли. Если философы античности и средневековья рассматривают женщину как отклонение от мужчины, от природы, то философы XIX-XX веков пытаются научно осмыслить, на основании чего можно делать такие выводы (З.Фрейд); провозглашается необходимость женского равноправия (Дж. Стюарт Милль, К. Маркс, Ф. Энгельс); появляется идея гармоничного взаимодополнения мужского и женского начала (русские философы Серебряного века). Необходимо отметить также очень важный момент: в античной, средневековой и философии эпохи Возрождения акцент делается на природное различие мужчин и женщин, и философы оперируют лишь понятием «природный пол». Под «природным» понимается нечто врожденное и неизменное. И только начиная с эпохи Просвещения, философская научная мысль ставит под сомнение историческую и культурную неизменность в понимании мужского и женского начала. Но, чтобы окончательно отойти от *биодетерминизма*, необходимо было развести понятия *биологического пола* и *социокультурного* пола, введя для обозначения последнего термин *«гендер»*. Термин *«гендер»* впервые был употреблен психологом Робертом Столлером в 1968 году. Он сделал это для различения «маскулинности» (мужественности) и «фемининности» (женственности) как социокультурных характеристик «мужского» и «женского» [22].

С конца XIX в. до 70-х гг. XX столетия биологическая парадигма описания пола и сексуальности человека фактически была единственной. Это и повлияло на содержание наших когнитивных схем восприятия мужского и женского, согласно которым биологическая основа пола всегда определяет психологические и социальные проявления пола.

Обратившись к социально-философской интерпретации соотношения «мужского» и «женского» в культуре и обществе, мы увидели, что традиционно понятие пола использовалось для обозначения морфологических и физиологических различий, на основе которых человеческие существа и многие другие живые организмы определяются как мужские или женские; однако следует отметить, что, кроме биологических отличий, между людьми существует разделение социальных ролей, форм деятельности, различия в поведении и психологических характеристиках.

Во-первых, мужчины и женщины обладают разными степенями маскулинности и феминности. Они могут быть в большей или меньшей степени маскулинными, феминными или андрогинными, сочетающими в себе мужские и женские свойства.

Во-вторых, мужские и женские свойства очень многогранны и многомерны, зависят от ситуации и сферы деятельности.

В-третьих, традиционные представления о маскулинности и феминности, покоятся не на строгих аналитических теориях, а на здравом смысле и повседневном опыте: какие-то черты или свойства считаются «женскими» просто потому, что в доступном эмпирическом материале их чаще или сильнее проявляли женщины. Но это может зависеть не от биологических факторов, а от среды и воспитания, темперамента. Происходящие изменения в социальном положении женщин и мужчин в современном зарождающемся информационном обществе (М. Кастельс, Д. Белл, Э.Тоффлер) подорвали многие привычные стереотипы, побуждая рассматривать эти различия и вариации не как патологические извращения (перверсии) или нежелательные отклонения (девиации) от подразумеваемой нормы, а как нормальные, естественные и даже необходимые.

Методологическое отделение биологического пола и социального пола («гендера»), на наш взгляд, является одной из важных задач в исследовании современных гендерных отношений и становится особенно важным для лингвистики. Это позволяет отделять биологические роли мужчины и женщины от социальных, проанализировать, как пол и гендер взаимодействует между собой и осознать то, что в отличие от биологического, социальное поддается изменению. Гендер как языковедческая категория также должна трактоваться в социокультурном смысле, а не в концепции биодетерминизма: различия в речи мужчин и женщин также являются результатом социализации индивидов и подвержены влиянию стереотипов мужественности и женственности, функционирующих в обществе.

Усложнение проблематики потребовало от науки терминологического уточнения, которое указывает нам, что речь идет не о природных, а о социальных отношениях и нормах. Необходимость методологического отделения пола (биологического) от гендера (социального) определялась несколькими причинами:

во-первых, распространенным мнением, что различия в поведении мужчин и женщин, их социальные роли являются следствием биологических, т.е. половых различий (биологический детерминизм);

во-вторых, осознанием того, что социальное больше поддается изменению, чем биологическое. Именно последнее определяет прикладное использование гендерных подходов: изменение социализации мужчин и женщин в сторону реализации интересов и способностей, а не гендерных предписаний и стереотипов.

Таким образом, деконструкция базового понятия «пол» началась во второй половине XX века, ознаменовавшегося возникновением новой парадигмы научного знания: социального конструктивизма, поставившего под сомнение причинную зависимость социальных ролей мужчин и женщин от биологических различий. Без малого трехвековое господство биологического конструкта «пол» было подорвано диалектическим обращением к представлению о поле как социальном феномене. И в противовес теоретическому конструкту «пол», оказавшемуся тесно связанным с биолого-ориентированным

классическим знанием, порожденным эпохой Просвещения, в научном языке возникает новое понятие – «гендер».

Основной причиной появления новой философской концепции пола, естественно, является накопление фактов, из которых затем и сложилось так называемое постмодернистское мировоззрение [23]. Отказ от объективной истины, признание плюрализма, фрагментарности, признание того, что нет какой-то заданной вне человеческого мышления данности раз и навсегда, в том числе нет такой данности, как пол биологический. Ранее считавшиеся биологически обусловленными и совершенно неизменными вещи, как пол, возраст и этничность, с позиции постмодернизма рассматриваются как конструируемые в человеческой психике, конструируемые в человеческом обществе. Отсюда и теория социального конструктивизма, то есть все критерии личности, все измерения личности, все ее параметры в большой степени создаются обществом.

Термин «гендер был призван подчеркнуть тот факт, что биологические характеристики сексуальности не даны человеку непосредственным образом, а всегда преломляются через призму индивидуального сознания и социальных представлений, то есть существуют в виде субъективного и зафиксированного в культуре знания о них.

Употребление категории «гендер» подразумевает то, что видимые различия личностных и поведенческих характеристик мужчин и женщин не связаны напрямую с действием биологических факторов, а определяются спецификой социального взаимодействия, в которое включены мужчины и женщины, обладающие субъективным знанием о своих сексуальных признаках. В самом деле, отличительными психологическими признаками «мужского» и «женского» поведения почти всегда оказываются не природные, а социальные качества личности: социальный статус и связанные с ним отношения власти (доминирование/подчинение), исполняемые социальные роли, уровень и вид социальной активности (активность/пассивность; профессиональная деятельность/домашняя работа) и т.д. Получается, что те личностные характеристики, которые в обыденном сознании и классической науке оказываются тесно связанными с биологическим полом, фактически возникают в определенной системе социальных отношений.

Таким образом, гендер – это сложный социокультурный конструкт, который активно изучается в последнее время в социологии, психологии, истории, антропологии, философии, культурологии, лингвистике. Заимствованный из лингвистического контекста в 70-е годы XX века, в настоящее время он обозначает социальный пол [22], то есть различия между мужчинами и женщинами, зависящие не от биологических факторов, а от социальных, культурных условий. Он противопоставляется таким понятиям, как *пол* (биологические различие) и *род* (лингвистическая, грамматическая категория). В гендерную систему входят *гендерные стереотипы* (принятые в обществе представления о маскулинности и феминниности), *гендерные роли* (набор образцов поведения, ожидаемых от мужчин и женщин) и *гендерная идентичность* (характеризует человека по его принадлежности к мужчинам или женщинам). Все вместе это также называется в социологии *гендерным дисплеем*. Хотя представления о маскулинности и феминнности во многом зависят от культуры, общества, истории, образ женщины как существа более слабого, подчиненного, второстепенного, нерационального, эмоционального наблюдается в большинстве культур. В лингвистике проблема гендера изучается в двух

направлениях. Во-первых, проявление гендера в языке. Этим занимается феминистская лингвистика, цель которой изучить, как в языке закреплено мужское доминирование, как ущемляется женщина в языке. Во-вторых, это изучение гендера в речи, то есть как проявляется пол в речевом поведении, чем отличается речь мужчин и женщин. Важным моментом является то, что выделяемые характеристики мужской и женской речи не являются универсальными и зависят часто от окружения, в котором происходит общение, от социального и культурного уровня коммуникантов. Другими словами, речи некоторых женщин присущи многие черты мужского речевого поведения и наоборот, что отражает влияние не биологического пола человека, а социокультурного, то есть «гендера».

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Собр.соч.: В 4 т. – М.: Мысль, 1983, Т. 4.
2. Августин Аврелий. О Граде Божьем // Августин Блаженный. Творения: В 4-х томах. Сост. и подг. С.И. Еремеева. Т. 3 – 4. – СПб., 1998.
3. Августин Аврелий. О супружестве и похоти // Философия любви. Т. 2. – М., 1990. – С. 480-490.
4. Репина Л. П. Женщины и мужчины в истории: новая картина европейского прошлого. Очерки. Хрестоматия. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 320 – 332.
5. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Руссо Ж.-Ж. Избр. соч. Т. 2. – М.: Худ. лит., 1961.
6. Гегель. Философия права. – М., 1990. – С. 209-215.
7. Фихте И. Основоположения естественного права, согласно принципам наукоучения // Философские науки. – 1972. – № 2. – С.121-123.
8. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения // Кант И. Соч.: В 6 т. – М.: 1966.
9. Милль Дж.С. Порабощение женщин // Феминизм: проза, мемуары, письма (пер. с англ.). – М.: «Прогресс», 1992. – С. 220 – 241.
10. Фрейд З. Лекция 33: Женственность // Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1989. – С. 369– 385.
11. Фрейд З. Об унижении любовной жизни // Фрейд З. «Я» и «Оно». Трактаты разных лет. Кн. 1 – 2. – Тбилиси: «Мерани», 1991.
12. Фрейд З. Либидо. Энциклопедия психоанализа. – М., 1996. – С. 71-95, 245-265, 391-402.
13. Бердяев Н. А. О «вечно-бабьем» в русской душе // Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства. Т. 2. – М., 1994.
14. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989. – С. 407-437.
15. Бердяев Н. А. Эрос и личность: философия пола и любви. – М., 1989.
16. Бердяев Н. А. Метафизика пола и любви // Русский эрос или философия любви в России. – М., 1991. – С. 232-265.
17. Розанов В. Женщина перед великою задачею // Розанов В. Сочинения. Т. 1. – М., 1990.
18. Розанов В. Люди лунного света. – М., 1990.
19. Розанов В. Уединенное // Русский эрос или философия любви в России. – М., 1991.

20. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.23.
21. Бовуар С. Второй пол. – СПб.: Алетейя, 1997.
22. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Изд-во «Институт социологии РАН», 1999. – 180 с.
23. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996.
24. Гендер и язык /под ред. Кирилиной А. В. // Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория гендерных исследований. – М.: Языки славянской культуры, 2005 – 624 с.
25. Кон И. С. Введение в сексологию. – М.: Олимп, ИНФРА, 1999.
26. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 144-238.
27. Словарь гендерных терминов., под. Ред. Кирилиной А. В. 2002. [электронный ресурс] http://www.owl.ru
28. Lakoff, R., Language and Women's Place. //Language in Society 2, 1973, p. 45 -79.

УДК 81’22:811.161.2

Романовская А. А.
(Минск, Беларусь)

ОЦЕНОЧНАЯ СЕМАНТИКА АНТИЧНОГО СИМВОЛА КАК ВЕРБАЛЬНОЙ ЕДИНИЦЫ

Символ как вербальная единица, в содержании которой конденсационно представлен «прошлый опыт» человечества, имеет особую семантику. Символ как знак, семантика которого формируется в античности, отражает ценностное отношение к окружающему миру древнего эллина, сознание которого создавало, а мифопоэтическое творчество письменно запечатляло те актантные качества и функции, которые являются реальным выражением этой оценки. Десигнативное значение символа представлено мифемами. В мифемах (сочетаниях слов, обозначающих качества или функции, а в конечном итоге тоже качества актантов) содержится оценка, которая входит в десигнативное значение символа. Когда символ, сохраняя архетипическую оценочность, попадает в современный литературный текст, он функционирует как универсальный код языковой картины мира, как троп системы языка, как «преобразованный» смысл концептуальной картины мира.

Ключевые слова: *античный символ, десигнативное значение символа, мифема, многозначная вербальная единица, когнитивный аспект знака, архетипическая оценочность, оценка, оценочная семантика.*

Symbol as a verbal unit in whose contents “past experience” of humankind is condensed has special semantics. Symbol as a sign whose semantics was formed in the antique times reflects an evaluative attitude of the ancient Greeks to the surrounding world with their consciousness

© Романовская А. А., 2009

creating and mythopoetic works reflecting those actant's qualities and functions that are the real expression of that assessment. The designative meaning of symbol is presented through mythemes. Mythemes (i.e., word combinations designating qualities and functions, and, finally, being also the actant's qualities) contain evaluation that is part of the symbol's designative meaning. When symbol preserving its archetypical evaluation gets into the modern literary text, it functions as a universal code of the language world picture, as a trope of the language system, as transformed meaning of the conceptual picture of the world.

Key words: *antique symbol, symbol's designative meaning, mytheme, polysemantic verbal unit, cognitive aspect of sign, archetypical evaluation, evaluation, evaluative semantics.*

Символ как вербальная единица имеет особую семантику. Это понятие, выраженное знаком. Соотношение понятия со знаком выражается в содержании понятия, т.е. в его интенсионале. «Если справедливо утверждение, что слово это знак со своим значением, тогда верно и то, что значение – это отношение знака к содержанию понятия, та семантическая среда, которая и становится источником выявления понятийного значения слова (его десигната) – в противопоставлении к предметному значению (его денотату), в свою очередь представляющему отношение понятия к выражаемому им предмету» [1: 34]. «В слове и вообще нет ничего, в сущности, кроме фиксируемой в нем предметной сущности…» [2: 41]. Десигнативное (понятийное) значение символа представлено мифемами. «Мифемы – это тоже слова, но это слова с двойным значением, слова слов» [3: 428], которые формируют «мифологическое» значение, т.е. десигнативное значение античного символа. Это своего рода мифологический троп. Как отмечает М. М. Маковский, разница между мифологическим и художественным тропом заключается в том, что художественный троп применяется в условиях познания нашего отношения к миру, но не используется для прямого познания объектов этого мира, а в мифе (как в форме познания мира) образование тропов есть вообще единственный способ познания как внешнего, так и внутреннего мира. Если миф есть осмысление воздействий из внешнего мира и выражение реакций на них, то в наиболее архаичном состоянии человека, в эпоху формирования мифологем, становившихся ядром модели мира, реакция на воздействие внешнего мира неизбежно эмоциональна [4]. Когда слово попадает в определенный контекст, «возникает игра смыслами, которая воспринимается как словесный образ, но, коль скоро этот образ перенесен в другие контексты, он становится символом. (…) Образное понятие и есть символ» [1: 227]. Так Зевс становится символом могущества, власти; Посейдон – символом могущества, морской стихии; Афродита – символом любви, красоты и т.д.

Символ, как отмечает Ю. М. Лотман, способен «сохранять в свернутом виде исключительно обширные и значительные тексты» [5: 148]. Другими словами, символ как многозначная вербальная единица разворачивается в текст (в миф). «Мифологический символ функционирует таким образом, чтобы личное и социальное поведение человека и мировоззрение (аксиологически ориентированная модель мира) взаимно поддерживали друг друга в рамках единой системы. Миф объясняет и санкционирует существующий космический порядок в том его понимании, которое свойственно данной культуре, миф так объясняет человеку его самого и окружающий мир, чтобы поддержать этот порядок» [6: 169 – 170]. Современному сознанию свойственно мифологическое мышление

как одна из важнейших форм мышления, особенностью которого является целостное, взаимосвязанное восприятие мира в его единстве и повторяемости. «Взаимовлияние континуально-циклического и дискретно-линейного сознания происходит на всем протяжении человеческой культуры и составляет особенность мышления как такового. Это делает воздействие мифологического мышления на логическое и обратно и их конвергенцию сфере искусства постоянным фактором человеческой культуры» [7: 732]. Т. В. Цивьян подчеркивает ориентированность модели мира на «мифологический прецедент, когда действительному историческому событию подыскивается прототип из мифологического прошлого» [8: 19]. «Для мифа специфична замена причинно-следственных связей прецедентом. (…) Рассказ о событии прошлого служит в мифе средством описания устройства мира, способом объяснения его нынешнего состояния» [9: 653].

Восприятие мира антропоцентрично. В центре мира находится человек, реализующий свой опыт в языке, формирующий тем самым языковую картину (модель) мира. Языковая картина мира связана с концептуальной картиной мира: означивание отдельных концептов и формирование их содержания. «В концептуальной картине мира взаимодействует общечеловеческое, национальное и личное» [10: 67]. Другими словами, знания о мире лежат в основе индивидуального и общественного сознания и отображаются в системе национального языка, формируя национальную специфику и отражая универсальность языковой картины мира. Язык окрашивает через систему своих значений и их ассоциаций концептуальную модель мира в национально-культурные цвета. Он придает ей и собственно человеческую – антропоцентрическую – интерпретацию, в которой существенную роль играет и антропометричность, т.е. соизмеримость универсума с понятными для человеческого восприятия образами и символами, в том числе и теми, которые получают статус ценностно определенных стереотипов (к последним, например, относятся представления о лисе как о хитром животном, о камне как эталоне бесчувствия, о твердости как непоколебимости и т.д.) [11: 177].

Мифопоэтическое мышление является исторически первой формой мышления, посредством которого сформировалась развитая модель мира. Миф есть предмет полного доверия, поскольку он есть осмысление диффузной действительности, не ограниченной временем, и принятой по методу консенсуса многими поколениями людей [4]. В силу операционности определения объектов способами мифопоэтического мышления, актуальная картина мира неминуемо и неразрывно связывается с космологическими схемами и с культурными преданиями, «которые рассматриваются как прецедент, служащий образцом для воспроизведения уже только в силу того, что он имел место в «первоначальные» времена [12: 488].

Литературные тексты дают богатый материал, демонстрирующий античные символы как свидетельство ремифологизации («возрождении») мифа в русском языковом сознании. Символ используется как античный культурный код в русских литературных текстах. Согласно рассуждениям У. Эко [13], читая художественное произведение, мы осознаем тотальность характера этого произведения, заключенную в словах. Мы не можем слова перевести в денотат, который исчерпал бы все возможности обозначения. Но слова предполагают ряд значений, углубляющихся при каждом новом взгляде на них. В словах открывается в конденсированном, скопированном виде вся вселенная.

В этом смысле художественное произведение тотально: вселенная изображается в индивидуальной форме, индивидуальная форма – как вселенная [Там же: 68]. Индивид и эстетический стимул состоят в отношениях соглашения: субъект испытывает воздействие стимула, субъект привносит в свое восприятие опыт прошлых восприятий, формируя новый опыт переживания «открытого» эстетического стимула. Язык – это организация стимулов, осуществленная самим человеком, нечто искусственное, как и художественная форма. Язык – это то, что лежит в основе самой коммуникации, «в действительности язык представляет собой само основание культуры» [Там же: 74]. Символ как вербальная единица для нас является стимулом, в содержании которого конденсационно представлен «прошлый опыт» человечества.

С точки зрения семиотики и когнитивной психологии метафора, олицетворение, метонимия, синекдоха – это разные модели (схемы, способы), по которым сознание человека, основываясь на исходном (имеющемся) содержании знака, формирует новое представление (удерживая его, иногда временно, в прежней формальной оболочке). Метафора и метонимия выступают как два организующих центра в наборе тех моделей (схем), по которым сознание «умеет» образовывать производные значения и знаки. Это универсальные модели образной деривации производных значений. [14: 185, 187 – 188]. Рассматривая проблему взаимодействия между механизмом метафоры и механизмом метонимии, У. Эко отмечает, что «к этим двум фигурам можно свести все остальные тропы: как фигуры речи, так и фигуры мысли. … Всякая метафора может быть сведена к лежащей в ее основе цепочке метонимических связей» [15: 120].

Человек, познавая окружающий мир, запечатлевает результаты этого процесса в системе языка. В этом смысле язык представляет собой как бы отражение тех условий, в которых существует, развивается и совершенствует свою речь человек. Под таким углом зрения чаще всего ставятся вопросы о сущности содержательной стороны языковых единиц, о семантике языка вообще, связанной, вместе с областью сознания, с внеязыковой действительностью. При переносе этих представлений в сферу коммуникации основной функцией языка, естественно, считается передача от одного участника общения другому информации, соответствующей объективным результатам познавательной деятельности. Вместе с тем в языке не только отображается феномен познавательной деятельности человека, но получают свое выражение и дополнительные моменты, связанные с особой преобразовательной деятельностью человека благодаря различным внутренним импульсам [16: 9].

Из общесемиотической концепции Ч. У. Морриса [17] следует, что в прагматике заключается отношение языкового знака к пользователю языком, а в семантике – отношение знака к объектам внешнего мира, и тогда познавательный, т.е. когнитивный, аспект знака идентифицируется на фоне семантического измерения, а прагматика не имеет когнитивных оснований. Но для общей теории познания когнитивное взаимодействует с субъективным фактором. Противоречие семиотики (и лингвистики) по отношению к теории познания разрешается А.-Ж. Греймасом: когнитивное измерение «иерархически более высокое по отношению к измерению прагматическому» [18: 40]. Прагматика, таким образом, взаимодействуя с семантикой, изучает поведение знаков в реальных процессах коммуникации, отношения говорящего к средствам и способам языкового выражения.

По мнению Ю. С. Степанова, языковые основы для практического осуществления прагматических вопросов, их теоретического осмысления лежат за пределами прагматики – в синтактике и семантике языка. Основания так понимаемой прагматики заключены в более общем свойстве языка, пронизывающем все его стороны, – в его «субъективности» [19: 28]. Слово, текст, язык получают дополнительное субъективированное измерение в силу более глубокого понимания функций языка, особенно в их прагматической нацеленности.

В системе и в функционировании языка объективное и субъективное находятся в тесном взаимодействии. Известно, что в теории языковых функций Р. О. Якобсона [20: 198] этот тезис занимает важное место. В этой теории особой ролью наделяется субъект коммуникации: он не просто является отправителем нейтральной (объективной) информации другому участнику общения, но и выражает свое отношение к этой информации. Отсюда, как показано, и особая функция языка, которую Якобсон называет эмотивной.

Эта сторона теории Р. О. Якобсона подчеркивается многими исследователями, занимающимися проблемой отражения в языке и речи особой позиции субъекта. Так, В. И. Шаховский отмечает, что в лексическом значении есть денотативные и эмотивные семы и что между этими семами существует причинно-следственная связь: определенные денотативные семы индуцируют эмотивность. Сводя содержание коннотации к эмотивности, автор выделяет даже специальные единицы языка, значение которых указывает на связь с эмотивностью [21: 41 – 42].

Изучение эмотивного содержания языковых единиц соотносится с более общим, прагматическим подходом. Это можно видеть в цитированной выше работе Л. А. Новикова. Для него отношение к языковым единицам со стороны членов языкового коллектива заключено в прагматическом, или, как он по-другому называет, эмотивном значении. «Прагматическое (эмотивное) значение (или прагматический аспект значения) – это закрепленное в языковой практике отношение говорящих к употребляемым знакам и соответствующее воздействие знаков на людей» [22: 99].

Но с отождествлением прагматического и эмотивного в значении слова вряд ли можно согласиться. Для лексико-семантического анализа, по нашему мнению, полезнее разграничивать прагматическое и эмотивное. Термин прагматика имеет широкий смысловой объем. Он используется в семиотике и языкознании для обозначения подхода, при котором «изучается фунционирование языковых знаков в речи» [23: 389]. Очевидно, что здесь мы имеем дело с гораздо более широким ракурсом, чем это предполагается ролью субъекта. Термин эмотивность появился не в рамках теории знаковости, а в рамках теории функций языка. Если речь идет о прагматике, то имеется в виду отношение: говорящий (адресант) – знак. Сюда, в частности, могут включаться и вопросы выбора знака в целях воздействия на слушающего. Иными словами, это затрагивает уже конативную функцию. Если же речь идет об эмотивности, то подразумевается отношение адресанта к выбору смысла, характеризующего факт действительности. Но это, во-первых, более узкая сфера, во-вторых, здесь подход ограничен собственно семантикой. С Л. А. Новиковым можно согласиться в том, что в обоих употреблениях на первом месте оказывается роль адресанта. Но в строго теоретическом смысле прагматика ориентирует на семиотическое отношение (адресант – знак, с возможным подключением

к сфере адресата), а термин эмотивность – на семантическое отношение адресант – смысл, которое в принципе предполагает лишь роль адресанта. На этом основании можно отдать предпочтение термину эмотивность как более адекватному.

Но термин эмотивность также вызывает несколько вопросов в связи с развитием направления в языкознании, основные предпосылки которого покоятся в некоторых философских и логических концепциях. Мы имеем в виду понятие оценки, которое, благодаря общей ориентации современной лингвистики на коммуникативные аспекты языка, вызывает к себе большой интерес. Об этом свидетельствует возрастание числа публикаций теоретического характера и практического, в которых анализируется конкретный материал. Остановимся на работе Н. Д. Арутюновой, в которой изучены и исторические корни этого подхода, и его место в современной лингвистической проблематике, а также предложены на обсуждение некоторые возможные пути развития этой теории [24]. Укажем вначале, что для Н. Д. Арутюновой оценка есть «наиболее яркий представитель прагматического значения» [с.5] в том смысле, что она «зависит от говорящего субъекта (…). Оценка выражает личные мнения и вкусы говорящего, а они различны у разных людей. Во внутреннем мире человека оценка отвечает мнениям и ощущениям, желаниям и потребностям, долгу и целенаправленной воле» [с.6]. Оценочное значение, таким образом, ориентировано прежде всего на говорящего субъекта, оно является функцией роли говорящего в речевом акте. Нетрудно заметить, что при таком понимании термин оценочность выступает как эквивалентное обозначение для понятия эмотивности по Якобсону. Можно указать на еще один момент, позволяющий углубить представление об определенной симметричности понятий оценочности и эмотивности. Это их соотношение со значениями, которые фиксируют воспринимаемые человеком черты объективного мира. У Р. О. Якобсона, как мы видели, эти значения характеризуются как денотативные, референтивные. Н. Д. Арутюнова, продолжая своими исследованиями логико-лингвистическое направление, предпочитает термины дескрипция, дескриптивное значение.

Термин эмотивность связывается с понятием эмоциональности, что вполне обосновано, так как речевое поведение субъекта часто оказывается под воздействием его эмоций. Но субъективная сторона высказывания часто определяется и другими факторами, взаимодействующими с объективными моментами. Ведь здесь мы имеем дело с собственно человеческими категориями, которые складываются в разнообразных условиях общения. Субъективность высказывания – это выраженное в словесной форме ценностное отношение субъекта (человека, коллектива) к окружающей действительности (к предметам, явлениям, людям, процессам, состояниям и т.п.). Эмоциональная сторона, как правило, может отступать на второй план в пользу эстетических, этических, утилитарных, интеллектуальных и других компонентов значения. С учетом подобных фактов термин эмотивность оказывается недостаточно емким, более адекватным представляется термин оценка. Более удобными мы считаем также термины дескрипция, дескриптивность в силу наметившейся их корреляции с термином оценка и по причине чрезмерно широкого содержания, которое вкладывается в термины денотативный, референтный, информационный и т. д.

Для лучшего понимания сути теории оценки полезно обратиться к ранним высказываниям по этой проблеме. Интересна в этом смысле статья Э. Сепира

«Градуирование. Семантическое исследование»: «Чем внимательнее мы изучаем реальные языковые формы, тем чаще вынуждены признавать, что они никогда не выражают просто статические, эмоционально нейтральные понятия и суждения, а выражают классы понятий и суждений, в которых ядерные элементы (…) окрашены (…) динамическими и эмоциональными определениями. Эти определения следует тщательно выявить и установить конфигурацию их шкалы или типов так, чтобы ядерные понятия выступили с полной логической четкостью и строгостью» [25: 71].

Это высказывание интересно тем, что в нем уже очерчено главное в теории оценки – фактически это отношение субъективного (оценочного) к тому, что сегодня определяется как дескрипция, а Сепир называет «статическими, эмоционально нейтральными понятиями и суждениями». Но здесь же мы обнаруживаем и один из спорных, до сих пор неясных моментов – каков статус оценочной семантики и шире оценочных средств относительно системы языка? Можно ли рассматривать оценку только как проявление неустойчивых речевых фактов или и здесь возможно видеть какое-то организующее начало и структурные потенции? Как следует из приведенной выше цитаты, Сепир склонен рассматривать оценочные явления лишь как «динамические и эмоциональные» элементы, сопутствующие «ядерным понятиям». Такой подход обнаруживается и у Арутюновой: «значение дескриптивных слов может получить контекстно независимое определение, в то время как раскрытие недескриптивных значений неотделимо от их употребления в высказываниях» [24: 5].

С таким утверждением нельзя согласиться, особенно если учесть, что многими исследователями выделены специальные лексические средства, полностью привязанные к оценочной семантике. Такие средства квалифицируются как слова общей оценки или даже абсолютной оценки. Это прежде всего слова, соответсвующие семантическому противопоставлению хорошо / плохо или, в плоскости прилагательных, хороший / плохой [см.: 26]. Позиция Н. Д. Арутюновой тем более нуждается в уточнении, что в той же ее работе сочувственно цитируется мысль фон Вригта об особом типе оценки: «хорошее и плохое, добро и зло» [24: 61] и, более того, анализируются слова (они принадлежат к разным частям речи), в которых соответствующим образом кристаллизируется чисто оценочная семантика [там же: 195, 199 – 202].

В известном смысле такие же колебания наблюдаются в теории оценки Е. М. Вольф, но все же ей более свойственно видеть в оценочном значении не только случайные субъективные проявления, выделяемые благодаря контексту, но и устойчивые семантические величины. По ее мнению, оценочные значения «существуют в одной лексической единице с ее дескриптивными значениями, образуя сложное семантическое целое. Соотношение дескриптивного и оценочного аспекта в одной лексеме может быть различным: в одних единицах преобладает дескриптивное значение, в других – оценочное, в третьих они более или менее равноправны» [27: 276].

Отметим также позицию В. И. Шаховского, для которого, как можно судить по некоторым его высказываниям, оценочные значения, характеризуясь разной степенью собственной лексической оформленности, могут получать, следовательно, специальные формы словесного выражения. Именно в таком смысле, по нашему мнению, можно трактовать его высказывание о том, что оценочные компоненты могут присутствовать

в «чистом виде» в денотативном аспекте семантики [21: 55]. При решении вопроса о взаимоотношении прагматики и семантики оценка вызывает наибольший интерес. Оценочные слова составляют благодатный материал для обоснования прагматической концепции значения. Будучи прямо связаны с говорящим субъектом и отражая его вкусы и интересы, они в то же время регулярно употребляются в высказываниях, соответствующих ситуации выбора (принятия решения) и побуждения к действию. Оценка тесно спаяна с коммуникативной целью речевого акта, программирующего действия [28: 13 – 14].

Концепция функций языка имеет большое значение для понимания того, как формируется речевой акт, как связаны между собой составляющие его части и как они ориентированы на выполнение задачи, которая в данных условиях ставится перед речевым актом. В зависимости от взаимодействия этих элементов определяется характер речи, ее направленность на объективную, чисто информационную сторону общения или, напротив, на выражение суждения, чувства, отношения говорящего к факту, предмету речи; в речевом акте на первый план может выступать роль слушающего, адресата – в этом случае приводятся в действие речевые средства убеждения, воздействия на собеседника и т.д. Естественно поставить вопрос о том, может ли быть полезной концепция языковых функций в отношении символа как языкового знака? Полагаем, что на этот вопрос можно дать положительный ответ. По нашему мнению, подход к символу в плане языковых функций позволяет обогатить его значения дополнительными семантическими характеристиками.

Символ как знак, семантика которого формируется в античности, отражает ценностное отношение к окружающему миру древнего эллина, сознание которого создавало, а мифопоэтическое творчество письменно запечатляло те актантные качества и функции, которые являются реальным выражением этой оценки. Если принять за основу оценочно-дескриптивную семантику прилагательных, то это значит, что в мифемах (сочетаниях слов, обозначающих качества или функции, а в конечном итоге тоже качества актантов) содержится оценка в их семантике на лексическом уровне. Эта оценка входит в десигнативное значение символов. Когда символ, сохраняя архетипическую оценочность, попадает в современный литературный текст, он функционирует как универсальный код языковой картины мира, как троп системы языка, как «преобразованный» смысл концептуальной картины мира. «Преобразованный», т.е. получивший новые оттенки, нюансы под воздействием специфики русской языковой среды, приобретая коннотативные окраски.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колесов В. В. Философия русского слова. – СПб.: ЮНА, 2002. – 448 с.
2. Лосев А. Ф. Из разных произведений / Сост. и подгот. текста И. И. Маханькова; вст. ст. А. А. Тахо-Годи и Л. А. Гоготишвили. – М.: Правда, 1990. – 655 с.
3. Леви-Строс К. Структура и форма. Размышления об одной работе В. Проппа // Семиотика / Сост., вступ. статья и общая редакция Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1983 – С. 400 – 429.
4. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов. – М.: Изд-во «Рус. слов.», 1996. – 328 с.

5. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история / Ред. Т. Д. Кузовкина. – М.: Языки славянской культуры, 1996. – 464 с.
6. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. – М.: Изд. фирма «Восточная литература», 1995. – 407 с.
7. Лотман Ю. М., Минц З. Г. Литература и мифология // История и типология русской культуры / Ю.М. Лотман. – СПб.: «Искусство-СПб.», 2002. –С. 727 – 743.
8. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Отв. ред. В. Н. Топоров; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики.– М.: Наука, 1990. – 203 с.
9. Мифологический словарь. Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 672 с.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
11. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова.– М.: Наука, 1988. – С. 173 – 204.
12. Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику // Исследования по этимологии и семантике. – Т. 1: Теория и некоторые частные ее приложения. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 484 – 538.
13. Эко У. Открытое произведение: Форма и неопределенность в современной поэтике / Перев. с итал. А. Шурбелева. – СПб.: Академический проект, 2004. – 384 с.
14. Мечковская Н. Б. Семиотика: язык, природа, культура. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 432 с.
15. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / Перев. с англ. и итал. С. Д. Серебряного. – СПб.: Симпозиум, 2005. – 502 с.
16. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
17. Моррис Ч. У. Основания теории знаков // Семиотика. Антология / Сост. Ю. С. Степанов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 45 – 97.
18. Geimas A.J., Courtés J. Sémiotique. Dictionnaire Raisonné de la théorie du langage. – Paris: Librairie Hachette, 1993. – 454 p.
19. Степанов Ю. С. В мире семиотики // Семиотика. Антология / Сост. Ю. С. Степанов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 5 – 42.
20. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». – М.: Прогресс, 1975. – С. 193 – 230.
21. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. – Волгоград: Изд-во Волгоградского педагогич. ин-та, 1983. – 94 с.
22. Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
23. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
24. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341с.
25. Сепир Э. Градуирование. Семантическое исследование // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.16. – С. 43 – 78.

26. Вендлер З. О слове good // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1981. – Вып. 10 – С. 531 – 554.
27. Вольф Е. М. Варьирование в оценочных структурах // Семантическое и формальное варьирование: Сб.ст. / АНСССР, Ин-т языкознания; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1979. – С. 273 – 294.
28. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.16. – С. 3 – 42.

УДК 101.1+82.091

Камаева Е. М.
(Львов, Украина)

ГЛУБИНЫ ЯЗЫКА – ГЛУБИНЫ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЕ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Статья Е. Камаевой «Глубины языка – глубины человека в современной культуре и художественной литературе» в современной культуре и художественной литературе XX-XXI века представляет самостоятельное исследование актуальных проблем современного знания. В статье прослеживается связь новейших концепций языка с проблематикой и стилем художественных произведений.

***Ключевые слова**: философии структурализма, культурологический аспект, полицентризма культур.*

The article "The depth of the language vs / and depth of a person in the belles-lettres works" represents the research of the actual problems of the modern culture and literature. The links between the current concepts of language and| the style of the fiction have been investigated.

***Key words:** the philosophy of structuralism, culturological aspect, cultural polycentrism.*

В культуре века, в философии, в гуманитарных науках, в художественной литературе одной из центральных становится проблема философии языка, которая неразрывно связана с проблемой человека.

Эта проблема наиболее обстоятельно разрабатывалась в философии структурализма (постструктурализма) и нашла свое продолжение во всех аспектах гуманитарного знания.

Кроме того, происходит сближение философии и художественной литературы на уровне языка, проблематики, текста, стилистического своеобразия произведений.

Философские работы наполняются лиризмом и напряженной эмоциональностью, художественные произведения усваивают не только философскую лексику и терминологию, но и философский аспект мышления, который вводится в образные структуры. Этот феномен сближения философии и художественного мышления обстоятельно ис-

© Камаева Е. М., 2009

следуется в работах И. П. Ильина и книге М. Эпштейна «Парадоксы новизны» (1988) [4: 334-395].

Значительны исследования В. Подороги в книге «Выражение и смысл» (1955). На основе анализа творчества С. Киркегора, Ф. Ницше, М. Пруста, Ф.Кафки автор показывает возможности возникновения новых смыслов и расширение их выражения на стыке философского и художественного мышления [8].

И. П. Ильин отмечает «При чтении текстов большинства современных французских философов новейшей ориентации приходится всегда учитывать один существенный фактор, касающийся самой специфики их мышления, то, что впоследствии получило название «поэтического мышления», или иначе «метафорической эссеистики». Она изначально чужда установке на терминологическую четкость, на логически выверенную строгость понятийного аппарата [6].

Сама традиция «поэтического мышления», как способа философствования по ту сторону «буржуазного духа рационализма», вскрытого Максом Вебером, – любовь к парадоксу, интуитивизм, техника намека, раскрытие мысли при помощи поэтически метафорической ассоциативности – уходят своими корнями в глубокую древность, к самому зарождению античной философии, к платоновским диалогам и диалогам восточной дидактики…

Возрождение этой традиции в XX веке связано в первую очередь с новым открытием Ницше, а также с поздним Хайдеггером. В рамках французской философской традиции второй половины нашего столетия огромную роль в развитии второго способа философствования сыграли Морис Бланшо, Жорж Батай. Самыми известными продолжателями этой традиции стали Лакан, Деррида, Фуко, Барт, Кристева, Делез» [5].

Художественную литературу и философию на современном этапе сближает и интерес к проблемам языка, неразрывно связанных с проблемами человека.

Ведущий персонаж на страницах современного романа все чаще ученый, мыслитель, литературовед, специалист по старинным рукописям и документам, переводчик. Важным аспектом произведения становится воссоздание информации по актуальным проблемам современного знания, включенных в художественную проблематику и образность.

Авторы художественных произведений нередко ученые, литературоведы и профессиональные переводчики, которые занимаются теорией перевода. Проблема перевода становится центральной проблемой романа, как, например, в романе американского писателя Мэтью Перла (2003) «Дантов клуб». В центре романа – перевод «Божественной комедии Данте» на английский язык.

Большое место на страницах романа занимают размышления о переводческой деятельности, о специфике языка Данте, проблема интерпретации и понимания его произведений, мало изученных или неизученных вопросов биографии Данте и его творчества.

Значительна постановка проблемы о привнесении на американскую почву итальянской культуры, о взаимообогащении и сближении культур через переводы и деятельность переводчиков. Воссоздание этого звучит современно, хотя ведется от лица таких известных деятелей американской культуры как поэт и ученый Лонгфелло, Доктор Холмс, профессор университета и писатель, Лоуэлл, издатель Филс и др., с именами которых связан первый перевод «Божественной комедии Данте», осуществленный в Бостоне в 1865 г.

В романе культурологический аспект органично связан с социально-политическим аспектом. Развитию темы способствует напряженная детективная интрига, окрашенная в тона современного американского триллера.

Роман представляет собой оригинальную социально-культурологическую реконструкцию прошлого, через которую просмотрены многие современные проблемы.

Значительны романы франкоязычного писателя Жильбера Синуэ, которые также представляют собой своеобразные реконструкции различных этапов прошлого («Дни и ночи», «Мальчик из Брюге» и др.). Особенно показателен глубокий по проблематике роман «Сапфировая скрижаль», в нем реконструируется Испания XVII века.

В центре романа актуальные для современности проблемы о внутреннем единстве различных культур (христианской, иудейской, исламской).

Роман можно назвать философским. На его страницах развивается тема дешифровки, философской и лингвистической интерпретации документа на испанском, еврейском и арабском языках, которые переплетаются, взаимодополняют друг друга и сходятся в точках высшего взаимопонимания и просветленности их носителей.

Много ценного в исторических реконструкциях испанского писателя Артуро Переса-Реверте, но не менее интересны произведения, воссоздающие модели современного сознания, как, например, в романе Реверте «Клуб Дюма или тень Ришелье» (1993). В этом произведении старинные книги, рукописи и документы живут самостоятельной жизнью, вовлекая людей в опасные авантюры и приключения. Духовные ценности требуют бескорыстного служения, что же касается манипуляций произведениями искусства со стороны разного рода бизнесменов, авантюристов, фальсификаторов, то их жизнь превращается в дьяволиаду, которая убивает и разрушает психику дельцов от культуры.

Автор использует приемы мистификации и карнавала, в качестве действующих лиц в развитие интриги подключены и актеры. В подтексте романа звучит мотив фарса, разыгрывающегося на подмостках дешевого балагана, губительного для духовных ценностей.

В роман вводится оригинальный фактический материал о жизни и творчестве Дюма, который воспроизводится автором как смесь значительного и низменного. Пародируются мотивы ситуаций романов Дюма, по которым в окаритуренном виде разворачиваются события. Писатель пародирует массовую литературу, в том числе и ту, которая в свое время оказала влияние на творчество Дюма.

Жизнь старинной рукописи поставлена и в центре романа испаноязычного латиноамериканского писателя Сантьяго Гамбоа (2002). Это рукопись XVIII века, принадлежащая китайскому поэту, эзотерику Вен-Мину «Далекая прозрачноть воздуха». Эта рукопись на протяжении столетий втягивает людей в опасные политические столкновения, перевороты, революции, убийства, националистические заговоры, тем не менее, она представляет собой значительную культурную ценность, но политически опасную при односторонней интерпретации.

Борьба за рукопись разворачивается в двух направлениях, политическом и интеллектуально культурологическом. В политическом аспекте участвуют партии, спецслужбы разных стран, сталкиваясь между собой в современном Китае. Они плетут коварные интриги, опасные для жизни втянутых в них действующих лиц.

Культурологический план, кроме Вен-Мина, представлен французским писателем Пьером Лоти, который в 1900 году жил в Китае, любил и изучал его культуру. Лоти оставил «Дневник». Многие страницы «Дневника» посвящены отзывам о рукописи Вен-Мина.

В романе задействован еще один персонаж культурологического аспекта – Матео Риччи, легендарный священник-иезуит, который жил также в отдаленном историческом прошлом.

Все трое, Вен-Мин, Лоти, Риччи – интеллектуалы, которые принадлежат к различным эпохам, культурам и народам, но они как бы встречаются в современности автора романа и участвуют в событиях, разворачивающихся вокруг рукописи. Если Вен-Мин и Лоти вовлечены в политический план, то Риччи связан с ним опосредованно. Его работы способствовали тому, что немецкий профессор Гисберт, современник автора романа, стал лингвистом – полиглотом и синологом, специалистом по китайской культуре. Научно-исследовательский интерес и побудил профессора включиться с риском для жизни в поиски рукописи.

Гисберт – четвертое действующее лицо интеллектуального плана и фактически его центральный персонаж.

В романе профессор дает себе характеристику, записывая ее на кассете: «Я, Гисберт-Клаус, преподаватель китайской культуры Гамбургского университета, филологический факультет, отделение иностранных языков… Я – немец, изучавший Вен-Мина, Ли По и многих других, автор немецкого критического издания по произведениям Во Хеджи, одновременно с этим являюсь также критиком Джоржа Лукаса, коллекционером первых изданий сочинений Кафки, поклонником прозы Стивенсона, читателем Джозефа Рита, близким другом сына Генриха Белля» [3: 76-77].

Эта характеристика свидетельствует о широте интересов Гисберта, глубокой эрудиции, творческой устремленности к обогащению новыми знаниями в области своей профессии.

Но центральное место в информационном плане романа занимают научные интересы и концепции ученого в области лингвистики, теории и философии языка, с которыми Гисберт связывает не только смысл своей жизни, но и философские поиски абсолюта.

Писатель использует образ профессора в качестве рупора собственных идей. Следует отметить, что этот персонаж, как бы продолжает галерею ученых и мыслителей, прошедших через мировую литературу различных исторических периодов.

Тема ученого в романе дает возможность писателю развить концепцию о глубинном внутреннем родстве всех языков мира. Именно этот мотив обосновывают в романе уникальные способности полиглотов. Изучая языки народов мира, Гисберт пытается обнаружить их общие корни в праязыке.

«Главная идея Гисберта состояла в том, что если Матео смог выучить язык за такое короткое время, он, несомненно, создал определенную систему, объединяющую китайский язык с индоевропейскими системами, соединившую столь разные наречия, эквивалентную шкалу универсальному кодексу; библейский язык, утерянный во время вавилонского столпотворения… Быть может, в «Театре памяти» Риччи была воскрешена, найдена эта совершенная система – первозданный язык. Возможно, думал Гисберт, он

был дочерним или хотя бы восходил к праязыку, с помощью которого была создана Вселенная… Познать его закономерности означало для Гисберта приблизиться к тому, кто ведает всеми тайнами…возможность быть равным Богу, стать Им, творить»

Характерно, что размышления о праязыке имеют место в гипотезах современных ученых.

По всей вероятности, Гамбоа знаком с работами профессора Массачусетского технологического института Ноама Хомского, его идеями в некоторой степени окрашены искания Гисберта в области технологий овладения множеством иностранных языков. Близка Хомскому и мысль Гамбоа (Гисберта) о том, что творческие способности полиглотов содержатся в творческих возможностях, скрытых в глубинах языка.

Согласно Хомскому всем языкам присущ творческий характер, т.к. язык скрывает в себе неограниченные возможности для выражения бесконечности мыслей. В силу этого язык способен реагировать на беспредельное число нестандартных ситуаций. Согласно теориям Ноама Хомского, грамматика конкретных языков должна быть дополнена универсальной грамматикой, способной фиксировать творческий потенциал языка и его глубинную упорядочность.

В работе Хомского «Порождающая грамматика» высказывается мысль, что этот аспект лингвистического знания связан с изучением процессов мышления, которые в значительной степени находятся за пределами реального или даже потенциального осознания.

Многие научные исследования современности посвящены проблемам исходного языка человечества, это работы таких ученых, как Джозеф Гринберг, Владислав Илличч-Свитыч и Арон Долгопольский (в кн. Dogopolsky D.G. “Linguistic Prehistory.” Cambridge Archaeological Journal 5(2) 1995, 268-271). .Ученые назвали этот язык ноастрическим. Ближний Восток, Европа и Америка согласно их выводам имели общий язык.

Антрополог Ричард Раджли, высоко оценивая последствия ноастрической гипотезы, отмечает, что возраст исходного языка должен был превышать 10 тыс. лет, приближаясь к рубежу 15 тыс. лет.

Он полагает, что языковые соответствия охватывают пустыни Южной Африки, тропические леса Амазонки, Арктику и европейские города и восходят к тем далеким временам, когда существовал единый язык (Rudgley R.: The Lost Civilization of the Stone Age. London., Arrow Books Ltd., 1998).

Лингвист Франк Меррит Рулен предполагает возможность существования общего языка, охватывающего весь мир, этот изначальный язык ученый называет праязыком. (Ruhlen M, “Linguistic Evidence human prehistory” Cambridge Archeological Journal 5 (2) 1995 p. 265-268.) [7: 35-37].

Пережить на эмоционально-интуитивном уровне внутреннее единство культур мира, соприкоснуться с глубинами общечеловеческого универсума ученому из романа Гамбоа помогает мировая художественная литература. Открытие этого материка духа Гисбертом воспринимается как величайшее прозрение. И это в романе представлено как своего рода итог, завершение творческих поисков и достижений ученого в области лингвистики и философии языка.

Проблема философии языка является центральной и в романе испаноязычного писателя (аргентинца) Пабло де Сантиса «Язык ада» (1998). Автор развивает идеи, близ-

кие современным научным гипотезам о языке, что смыкается с проблематикой романа Гамбоа «Самозванцы». В сознании человека и человечества существуют два вида текста, внешний и внутренний. Это сложное и противоречивое сосуществование. Внутренний текст, универсален, внешний социален. Внутренний текст бесконечен, внешний текст ограничен. Внутренний текст связан с универсальным разумом, внешний с инструментальным. Ссылаясь на открытия нейролингвистики, автор развивает мысль о том, что внутренний язык у человечества един, национальные различия, разобщенность людей многообразием языков вносит текст внешний.

Внешний инструментальный текст формирует обыденное, прагматическое сознание, внутренний текст – материк духа. Внешний текст познаваем, внутренний в современных условиях почти непостижим, науки не выработали инструментов проникновения в него, и он изучается через его прорывы в стрессах, ситуациях страха, творческих озарениях, психических заболеваниях и травмах. Идеи Сантиса о внешнем и внутреннем тексте созвучны современной научной концепции о языках инструментальном и универсальном (Ю. Хабермас Философский дискурс в постмодерне» и др.)

Действие романа «Язык ада» разворачивается на протяжении нескольких дней, во время международного конгресса переводчиков, нейтролингвистов, лингвоневрологов. Все участники конгресса – полиглоты и свободно общаются друг с другом на разных языках.

Действующих лиц достаточно много, но выделены три персонажа Анна Стагни, Сальвео Наум и Мишель де Бласт, от имени которого ведется повествование. Их взаимоотношения представляют любовный треугольник, но любовная интрига определяющей роли не играет. Все трое крупные ученые-новаторы.

Ведущее место в романе занимают доклады ученых, используется прием текста в тексте (двойная метафора).

Монотонность будней участников конгресса, показных как бы замедленной съемкой (гостинично-ресторанные встречи, прогулки под холодным дождем по замусоренным пляжам мертвого сезона) неожиданно нарушает ряд загадочных убийств, которые при расследовании оказываются самоубийствами. У всех погибших, в их числе оказывается и Наум, находят под языком старую монету, 1969 г., которая вышла из употребления в 70-м году.

Виновником трагических событий оказывается язык. Все самоубийцы представляют собой группу ученых лингвистов, изучающих так называемый «язык Ахерона».

«Язык Ахерона» в романе искусственный или восстановленный учеными один из мертвых языков, чем-то отдалено напоминающий древнегреческий. Организовал группу и руководил ее деятельностью Сальвео Наум. Под «языком Ахерона» подразумевается праязык человечества, на котором, якобы говорили до вавилонского столпотворения.

О «Языке Ахерона» – в романе сообщается, что это язык эзотерического знания, он был известен Джону Ди, им пользовались в своей деятельности маги. В этом языке скрыты великие тайны, символически закодированные, которые при соответствующей расшифровке могут изменить мир. Но на «языке Ахерона» нельзя говорить, его можно изучать, носить в себе, соблюдая обет молчания. Практика говорения ведет к неминуемому самоуничтожению.

На первый взгляд «язык Ахерона», скрывающий в себе стремление к смерти (и ее явную символику) напоминает навязчивую идею (фобию) или синдром некрофилии. Как будто бы перед нами традиционный клинический случай, но в романе – это и новаторский эксперимент, опасный для жизни ученого. Не случайно ученых самоубийц их коллеги называют мучениками языка. О значительности этой мысли свидетельствует то, что язык Ахерона («язык ада») вынесен в название произведения.

Следует отметить, что «язык Ахерона» не только вымысел автора. Сантис отсылает читателя к вполне определённому источнику, оставившему след в истории культуры. В романе чётко указывается (в докладе Зуньиги, одного из носителей «языка Ахерона»), что на этом языке Джон Ди разговаривал с ангелами.

Из биографии Джона Ди, ученого-розенкрейцера, обогатившего мировую культуру значительными достижениями в различных областях знания, известно, что он знал загадочный язык, названный им «ангельским» или «енохианским», которому по всей вероятности восходит и «язык Ахерона» в романе Сантиса. Несмотря на различия в наименованиях речь идёт о близких феноменах.

В своем дневнике Джон Ди записал, что ангелы передали ему девятнадцать заклинаний на особом языке. Этот язык состоял примерно из 250 слов и включал в себя латинские и древнегреческие элементы. Знание и использование этого языка могло человеку дать мистическую власть над миром.

Этот язык оказался реальным и стал достоянием науки. «Изучавшие его современные лингвисты отметили, что начертание букв «ангельского языка» походило на буквы древнеэфиопского языка (ныне священного языка эфиопской церкви). Что касается лексики то выделялись небольшие параллели с санскритом… и древнеегипетскими языками, т.е. древнейшими языками человечества. Отдельные слова имели много общего с ивритом, латынью, имелись славянские корни» [2].

В своем дневнике Джон Ди записал, что неведомый язык ангелы начали ему передавать по буквам 26 марта 1583 года. «Позднейшие комментаторы Джона Ди предполагают, что этот язык был изначальным всемирным языком людей, который исчез после описанного в Библии разрушения Вавилонской башни и появления разных человеческих языков… Джон Ди предполагал, что на этом языке разговаривал с Богом библейский пророк Енох, поэтому язык получил в историографии название енохианского или ангельского». [2].

Джону Ди посвящен и известный роман Майринка «Ангел западного окна», и в нём также речь идёт о таинственном языке, переданном ученому по отдельным знакам потусторонними силами. Информация, полученная на этом языке вовлекала Джона Ди в страшные катастрофы и злоключения, нередко кончавшимися смертями, причиной которых становился и сам учёный.

Метафорически жизненный путь Джона Ди в романе Майринга можно было бы уподобить и странствию через Ахерон. Да и потусторонние силы, с которыми общался учёный Майринга скорее можно назвать адскими, демоническими, чем ангельскими.

В связи со сказанным можно отметить некоторую перекличку мотивов в романах Сантиса и Майринга, хотя задачи этих писателей различны. У Майринга преобладают мистические мотивы, созвучные записанному в дневнике Джона Ди. В романе Санти-

са «язык Ахерона» представлен аспектом современного научного знания, его феномен стремятся осмыслить и исследовать лингвисты, лингвоневрологи, историки языка. Но и в романе Сантиса значительное место занимает мефологизм и символика, воссоздание атмосферы неразгаданной тайны, сопровождающей процесс познания. По своей значительности одной из центральных мест в романе занимает фигура Наума Сальвио, создавшего и возглавившего группу по изучению «языка Ахерона», о чём, в частности, свидетельствует научного биография этого персонажа (в ней показателем интерес и к исследованию эзотерического знания, так наз. герметическим наукам).

«В карьере Наума были два факта, положивших истоки легенде, о которой неизменно упоминалось на обложках всех его книг. Защитив диплом, он получил грант в американском институте иностранных языков, где опубликовал эссе о нейролингвистике и превратился в связующее звено между лингвистами и неврологами.

Получив кафедру в инязе, он все бросил и принялся путешествовать. Сначала в Италию, потом во Францию, чтобы найти следы древнего языка, на котором были написаны герметические книги. На два года Наум полностью исчез из поля зрения академического мира, а потом «воскрес», опубликовав в научных трудах парижского университета «Печать Гермеса», лингвистическое эссе по вопросам алхимии, посвященное своему бывшему учителю. Эти двести страниц принесли Науму и славу, и деньги; один из фондов поставил его во главе Института лингвистики, созданного для изучения искусственных языков и системы символов магии и алхимии… В своих книгах Наум играючи находил слова там, где другие мучились часами, пытаясь подобрать нужное слово… Его книги – великолепный строй связанных между собой идей, с блеском отвечавших на все вопросы». [9].

Наум работал над мифологическим словарем народов мира. Ему принадлежало исследование на семидесяти страницах, посвященное теории акростиха, которым в последние годы увлекался Фердинанд де Соссюр. Энциклопедически образованный ученый – новатор Наум – человек с тайной. «А что собой представляет человек без тайны?» [9: 97],.задается в романе риторический вопрос. Нераскрытой тайной остается в романе и язык Ахерона.

Возможно, тайна языка Ахерона восходит и к древним мистериям, сохранившихся и пронесенных через века в мифологии народов мира (информация по этому вопросу обширна). Показателем в частности распространённый в древних культурах миф о сошествии мудрецов и героев в загробный мир с целью обретения высших знаний, дара прозрения и просветленности. Считалось, что знания, принесенные из загробного мира благотворно влияют на мир живых. Этот миф встречается у Гомера, Вергилия, Аппулея и других писателей античности, персонажи которых посещали загробный мир и возвращались оттуда духовно обогащёнными.

Оксфордский учёный Питер Кинзли считает, что миф о посещении загробного мира окрашивает мироощущение философов до сактратиков, Парминида, Эмпидокла, Гераклида, Пифагора. Исследователь отмечает, что это восходит к древним мистериям Персии и Древнего Египта, к таким старейшим источникам

В центре романа поставлена тема перевода и переводчика, который в процессе своей деятельности непосредственно соприкасается с внутренним текстом. Переводчик как бы

интуитивно выносит на поверхность то, что таят в себе конкретные языки, соединенные в своих глубинах нерасторжимым единством. Характерно, что Рина Агри, Анна и Наум совместно работали над книгой «История перевода на Западе».

Показателен доклад Анны Стагни. Он значителен по ценности информационного материала, и представляет собой оригинальное научное исследование. Речь идет об открытии и истории публикаций работы, приписываемой Ницше. В своем сообщении Анна делает попытки установить подлинность автора этой работы. При этом она проводит исследование по сопоставлению оригинала, с его изданиями и переводом на разные языки.

В исследовании Анны утверждается мысль, что книги становятся общекультурным достоянием, благодаря переводу. Перевод преодолевает барьеры национальных языков и делает, написанные на них работы, достоянием всего человечества.

Один из персонажей романа, Зуньига, замечает: «Родной язык – его не существует. Мы рождаемся с неизвестным языком» [9: 44].

Переводчик участвует в универсализации жизни духа. Талантливому произведению Ницше не дал исчезнуть именно перевод. Перевод всегда содержит не только влияние языка оригинала, но и глубинную связь с автором, переводимого текста. Следовательно, перевод осуществляет преемственность культур, кроме того, он обогащает и совершенствует языки.

Переводческая деятельность, которая уходит в беспредельность пространства и времени общечеловеческой культуры, наделяется в романе символикой прозрения внутреннего текста, который ведет переводчика сложными, порой непостижимыми для него путями. Но в тайне «немыслимого» и «непостижимого» (Фуко) полнее всего проявляется внутренний текст, побуждающий к извечному творческому поиску.

Но соприкосновение с «немыслимым» с «непостижимым», не проходит для переводчика бесследно. Его сознание не выдерживает таких нагрузок и ломается. Показателен доклад де Бласта о русском лингвопсихологе Коблице, который успешно вылечивал профессиональные недуги переводчиков.

В романе неразрывно соединены и переходят друг в друга хрупкая конечность человеческого сознания и таящееся в нем информация тысячелетий. Ученый и мыслитель становится безумцем, в безумце проявляются гениальные способности и мудрость ясновидения. Звучащий голос переходит в молчание, молчание кричит, как, например, в докладе Сальвео Наума.

«Прочитав несколько раз свой листок, Наум с недовольным видом отложил его в сторону…Молчание, сказал он, одинаково на всех языках, но это лишь кажущаяся истина. Люди, которые на протяжении стольких веков искали правила универсального языка, верили, что молчание – краеугольный камень новой системы, системы абсолютной.

Подлинная проблема для переводчика, сказал он, завершая речь, заключается не в дистанции между языками или мирами… Истинная проблема – это молчание языка... Перевести можно все, кроме молчания, которое хранит книга. Для этого молчания перевода не существует.

Наум завершил свое выступление и быстро вышел из зала, не дожидаясь вопросов. На трибуне остался лист, который он так внимательно изучал. Я подошел, чтобы про-

честь, что там написано. Лист был практически чист, за исключением нескольких пометок зелеными чернилами, которые образовали непостижимое созвездие» [9: 64].

Знаменателен символический образ чистого листа бумаги (tabula rasa), в нем начало и конец, жизнь и смерть, извечный зов к творческому поиску, уводящему во вселенские бесконечности (символика «непостижимого созвездия»).

Молчание – одна из центральных философских проблем романа. По мысли автора молчание – это своего рода абсолют в той единственной форме, в которой он доступен человеческому сознанию. Молчание, как и тайна, неизменно проходит через все доклады ученых, их реплики и размышления, предавая идеям и смыслам метафорическое значение глубины и многомерности. Молчание – это выход за пределы рационального познания, за пределы языка, самой жизни как биологической системы. Здесь можно было бы провести параллель с размышлениями М. Фуко «Жизнь, труд, язык – по мысли философа – невозможно воплотить в рационализированную систему представлений, закрепленную в словах, т.к. слова и вещи между собой разделены пространством «немыслимого» конечного человеческого бытия. И если современный человек решился выйти в это «немыслимое» ценой собственной жизни, то это способствует тому, что человек, т.е. образ человека в современной культуре – уже близок к исчезновению и, возможно, исчезнет как «лицо, начертанное на прибрежном песке» [10].

Представляют интерес размышления М. Бланшо в работе «Литература и право на смерть». Здесь развивается мысль о соотношении молчания и смерти в слове, в человеческой речи, литературном процессе. Ссылаясь на Гегеля, как бы развивая его мысль, Бланшо отмечает, что понятие, слово, убивают материальность бытия, переводя его в иной план [1].

Проблема молчания в мировой культуре и художественной литературе обстоятельно исследована в монографии К. А. Богданова «Очерки по антропологии молчания» (Санкт-Петербург, 1998 г.).

С образом Наума в романе связан образ Мигеля, пациента лингвоневролога Бланеса. Наума и Мигеля сближает и способности переводчика, и то, что синдром психического расстройства может быть применен и к самоубийству Наума. Как и Наум, Мигель понимает «Язык Ахерона», Наум устремлен в запредельное, психически больной Мигель в «запредельном» пребывает постоянно.

«Мигель был рабочим на стройке, он получил травму головы. Два месяца провел в коме. Сначала Мигель не мог вспомнить свой родной язык, но, выздоравливая, он приобретал сверхъестественные способности; он начал переводить с иностранных языков, которые никогда не изучал.

Мигель переводит непосредственно в конференц-зале написанные на листках бумаги отрывки из художественных произведений на разных языках. Слушателей поражает виртуозность его переводов из Шекспира, отрывка из «Божественной комедии» Данте, стихов Бодлера. В тексте романа отмечено: «Мигель заменил каждую стихотворную строчку на другую по своему вымыслу… находя правильные слова, но совпадения были не так интересны, как словесные универсумы, которые он создавал в неизвестных ему языках».

Можно было бы отметить проблему полицентризма культур, поставленную писателями в центре произведений. Каждая культура, как и языки, идут самобытными путями

исторического и этнического становления, при этом оставаясь родственными друг другу в своих истоках и глубинных структурах. Подобно тому, как тайну лабиринта, по мысли Эко, можно постигнуть, проникнув в психику и ментальность его создателей, так и к познанию глубинных основ современных языков можно приблизиться, постигая общее в культурах их носителей. Стремясь проникнуть в глубины языка человеческая мысль пытается проникнуть и в глубины духа человека и человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бланшо М. Право на смерть // Сбор. Морис Бланшо, Вернер Зомбарт, Элиас Канетти «Тень Парфюмера». Переводы Р. Каралашвили, Л. Ионина, Б. Юлхаджаева. – М., 2007. – С.54.
2. Варакин А.С. Розенкрейцеры – рыцари Розы и Креста. – М.: «Вече», 2007. – С.234-236.
3. Гамбоа С. Самозванцы / Перевод с исп. Н. А. Бойцовой, Е. Б. Меникoвой. – М., 2005. – С.76-77.
4. Эпштейн М. Парадоксы новизны // Раздел «На перекрестке образа и понятия». – М., 1988. – С. 334-395.
5. Ильин И. П. Два философа на перепутье времени // Вступ. статья к книге Жиль Делез, Фуко. Перевод с французского Е. В. Смирновой. – М., 1998. – С.18.
6. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996.
7. Кристофер Найт, Робурт Ломас Машина Уриила. «Экспо», 2006. Раздел «Сила языка». – С. 35-37
8. Подорога В. Выражение и смысл. – М.: Ad Marginem, 1955.
9. Сантис П. Язык ада // Перевод с исп. Ю. К. Покидаева. – М., 2005. – С.44-97.
10. Фуко М. Слова и вещи / Пер.с франц. В. П.Визгина, Н. С.Автоновой. – СПб. 1994. – С.19.

УДК 811.161.2’366’367.622’82–1

Семененко О. Ю.
(Одеса, Україна)

ЗАСОБИ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗНАЧЕННЯ НЕВИЗНАЧЕНОЇ МНОЖИННОЇ КІЛЬКОСТІ / ВЕЛИКОЇ МАСИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

(на рівні нерозкладних кількісно-іменних сполук зі стрижневим словом на позначення атмосферних явищ, природних стихій)

У статті йдеться про один із численних засобів вираження значення неконкретизованої множинної кількості / великої маси кого-, чого-небудь у поетичному мовленні, а саме про функціонування у ролі операторів даного значення кількісно-іменних сполук зі стрижневим словом на позначення атмосферних явищ, природних стихій.

***Ключові слова**: поетичне мовлення, неконкретизована множинна кількість, специфікатор, дистрибуція.*

The article deals with one of the numerous means of expression of the meaning unconcretized plurality quantity designation of large amount in some poetical speech and namely about functioning in the role after basic word which designs atmospheric phenomena, elements of the nature.

***Key words**: poetical speech, unconcretized plurality quantity, specificator, distribution.*

В українському мовознавстві структури з операторами функції квантитативної номінації невизначено-кількісної семантики широко представлені у такому структурно-функціональному стилі, як художній, а саме – в експресивно маркованому поетичному мовленні. „Дослідження умов, що сприяють реалізації значення кількості в мовах, – на думку С. О. Швачко, – являє собою безумовний гносеологічний і лінгвістичний інтерес, оскільки допомагає вивчити шляхи пізнання кількості, глибше пізнати природу мовного знака, виявити структуру і семантичну наповненість мовної категорії” [1: 3].

Деякі аспекти цієї проблематики вивчали С. О. Швачко, В. М. Вовк, В. І. Дмитрук, З. О. Митяй, В. В. Акуленко, О. І. Букрєєва, О. М. Бонецька та ін.

В. В. Новицька, аналізуючи різноманітні засоби вираження значення індефінітної множинної кількості, доводить, що з цією метою можуть використовуватися метафорично переосмислені слова різної семантики [2: 7].

В. М. Вовк запропонувала виділяти шість типів вираження гіпотетичної множинності, що передається структурами N1N2, в залежності від того, до яких лексико-семантичних груп належать стрижневі слова, що зазнали семантичної транспозиції. Лексичні одиниці із значенням невизначено-кількісної семантики з актуалізованою семою ’багато’, які ми унаслідок до групи на позначення природних явищ та стихій, вона відносить до групи – „множинність зі значенням тривалої послідовності” [3: 84 – 97].

У цій статті зроблено спробу з`ясувати особливості функціонування у поетичному мовленні декількох найуживаніших зметафоризованих лексем тематичної

© *Семененко О. Ю., 2009*

групи ***атмосферні явища, природні стихії***, що виступають стрижневими словами квантитативно-номінативних сполук із значенням невизначено великої кількості. Значення лексем наводитимуться за „Великим тлумачним словником сучасної української мови" В. Т. Бусла [4].

Ця група представлена такими підгрупами лексем: ті, що пов`язані з водою (***дощ, злива, град, повінь, хвиля, прибій, потік, потоп, тайфун, цунамі***); ті, що пов`язані з вітром (***ураган, смерч, вихор***); ті, що пов`язані одночасно і з водою, і з вітром (***завія, туча, хмара, завірюха, буря, шквал, лавина, хурделиця***); ті, що пов`язані з падінням (***листопад, зорепад***).

Зметафоризовані лексеми з квантитативною семантикою ***дощ і злива*** у поетичному мовленні при вимірюванні поіменованої субстанції мають спільний дистрибутивний сегмент: вони активно сполучаються з лексемами ***сльози, думки, поезії/ вірші*** і т.ін. Пор.:

Провінційні вокзали ми пройдем, і скрізь, / Де перонний бузок буде пахнути димом, – / Там на лаві просохнуть ***дощі*** наших ***сліз*** / За дитячим коханням природи й людини [Н.Білоцерківець].

Світе, ***у зливі сліз***, / ти не згинеш у ланцюгах. / Є стерничий, – він руку підніс, / він тебе проведе на шлях! [О. Гаврилюк, „Пісня"].

Позичте їм зерна засіять ниви, / Полийте ріллю їх ***дощем думок***. [В. Симоненко, „Догматики"].

Благословити серця ті пориви, / Що вибухають полум`ям надій, / Крізь біль вагань, / ***Думок*** бентежні ***зливи*** / До Тебе, сонце – раю мій! [В. Василенко].

Ви наче хмара з українським болем, / Що напилась подільських сивих мряк, / Щоб над російським над злиденним / полем / ***Дощем поезій*** виплакатись так [П. Засенко, „На відкриття пам`ятника М. О. Некрасову в Немирові на Вінниччині"].

Ще Ви не знаєте. Мине / ***віршів і днів*** гіркотна ***злива***, / і я, печальна і щаслива, зітхну: / ви *любите мене*... [С. Йовенко, „Час, коли збуваються сни"].

Різниця же полягає у тому, що, по-перше, у ролі вимірюваних об`єктів при квантитативі ***дощ*** виступають переважно конкретні дискретні субстанції, а от у ролі залежного компонента у генітивних конструкціях зі стрижневим словом ***злива*** рівну активність виявляють як конкретні, так й абстрактні іменники, що позначають емоції, почуття, афективні стани:

– Та чого ж воно, мамо, голубка моя сивоока, / На дорогу мою пада ***злива*** то ***болю***, то ***туги***? [Б.Чіп].

Як від мене ти підеш, коханий, / Назбираю чар-трав я поганих. / Будуть любки твої нещасливі, / ***Неприємностей*** матимеш ***зливу*** [А. Гарматюк, „Спочатку зваж"].

Відтарабанила ***пристрастей злива***. / Дурником стати уже неможливо. / Більше бездумно не кинуся вдаль / За поцілунком єдиним. А жаль [В. Березінський].

По-друге, при зметафоризованому квантифікаторі ***злива***, як правило, наявні семантичні конкретизатори-епітети: ***бентежні*** зливи думок, ***гіркотна*** злива віршів і днів, а при вимірнику ***дощ*** вони зазвичай відсутні.

По-третє, у поетичному (ширше – художньому мовленні) активно використовуються інші конституенти тематичної групи ***атмосферні опади*** зі значенням ʻневизначено велика кількістьʼ і пов`язані вони передусім з лексемою ***дощ***. Це і дієслова ***задощити, наморосити,*** і порівняльні звороти – ***як осінній дощ***:

І ратуша, мов скеля. І герби. / І площу страти ***задощили кроки***.../ Стикала тиша східцями журби / І гостра стрілка рахувала роки [О. Гаран].

Наморосило в ній [в Холодній Балці – О. С.] ***туманів***, / І одинота-одина / У ній одніє й на світанні, / І тільки щастя їй нема... [М. Вінграновський].

Досить часто мені здається, що, коли б можна брати участь в якихось надшокових іграх чи шоу – я, мабуть, щоразу здобувала би перемогу; і золоті медалі сипались би на мене, ***як травневий дощ*** [М. Матіос, „Щоденник страченої"].

Вжиті дієслова з актуалізованою параметричною семою певною мірою марковані, наприклад, лексема ***задощити*** зазнає граматичної транспозиції – це безособове дієслово в особовому значенні (оказіональне контекстуальне розширення валентності), а сема 'неконкретизована велика кількість' кроків виникає завдяки слуховій подібності: велика кількість тих, хто йде, асоціативно пов`язана з аудіальною подібністю до безперервного ряду звуків, які утворюють краплі дощу, тобто загальна перцепція образу відбувається на рівні синестезії (одночасне накладання різних каналів сприйняття). Лексема ***наморосити*** відсутня в сучасних словниках, вона стилістично маркована і за сферою функціонування відноситься до просторічних. Одночасно відбулося розширення дистрибутивного потенціалу: при ній, як правило, не буває актантів. Це так званий нульмісний предикат, при якому оказіонально вжито вимірювану субстанцію у родовому відмінку. У наступному прикладі актуалізації семи 'невизначено велика кількість' ***медалей*** сприяють і семантика дієслова ***сипати*** і порівняльний зворот ***як травневий дощ*** (за умов трансформації отримуємо або кількісно-іменну сполуку ***травневий дощ медалей*** або обставину з порівняльним значенням ***травневим дощем***).

Зметафоризовані ЛСВ з квантитативним значенням лексем ***дощ і злива*** утворюють у поетичному мовленні градаційний ряд. Модифікації зазнають саме градуальні семи 'кількість', 'інтенсивність', 'маса', 'об`єм' вияву вимірюваної субстанції: невизначено велика кількість, що передається лексемою ***злива***, значно перебільшує кількість та інтенсивність вияву субстанції, квантифікованої лексемою ***дощ***. Ця особливість семантики зметафоризованих ЛСВ не відбита у тлумачних словниках. Пор.: ***дощ*** – 1.Атмосферні опади, що випадають із хмар у вигляді краплин води. *Образно. *У порівн. 2.перен., чого, з означенням. Про велику кількість того, що падає, сиплеться. 3.у знач. присл. ***дощéм***. Великим потоком; так, як дощ; ***злива*** – 1.Дуже сильний дощ. *У порівн. 2.перен., яка, чого. Про велику кількість чого-небудь такого, що падає, сиплеться і т.ін. неперервним потоком. *У порівн. // Про появу, створення у великій кількості світла, звуків і т.ін. // Про виникнення різних почуттів, думок.

Слід зауважити, що лексема ***дощ*** у поетичному мовленні легко змінює синтаксичну позицію у кількісно-іменних сполуках із семантикою невизначено великої кількості вимірюваної субстанції і переходить у залежну позицію, тобто виступає номінацією актуалізованої субстанції, а квантифікатором при ній можуть виступати зметафоризовані ЛСВ лексем різних тематичних груп, наприклад, групи ***водні об`єкти, природні стихії***:

У Львові уночі брудні ритмічні ***хвилі*** / Травневого ***дощу, потоки пелюсток***, / І всюди біль тупий у стисненому тілі, / Образа і печаль.../ Який порочний страх на стінах, на підлозі! ***/ Потоки*** млявих ***уст***... / Між сплетених кісток стоять холодні сльози, / Шумить повільна сталь [Н. Білоцерківець, „Дощ"].

Як бачимо, у цьому уривку у ролі квантифікатора виступає ще один конституент цієї ж тематичної групи – ***потік***.

Функціонування квантифікатора ***град*** у поетичному мовленні супроводжується експресивізацією негативно узуально / контекстуально конотованих значень залежних субстанціальних лексем. Пор.:

...і мені колишні друзі / Сиплють лютих ***прокльонів град***, / і стою я в тісному крузі / Між наклепів, образ і зрад [В. Симоненко, „Відповідь Сому"].

Я бачив сон. ***Тяженних перел град*** / На груди сипали мені, старому, / Вдягали в довгу чорну паполому, / Давали пити не вино, а чад [М. Зеров, „Сон Святослава"].

Значення неконкретизованої множинної кількості може передаватися й адвербіалізованою лексемою ***градом***:

Та що за диво!.. Віти погрубіли, / Ласкавий вітер дикістю шмагав, / Летіли ***градом*** непокірні стріли, / Лиш дуб столітній бачив і мовчав... [В. Василенко, „Сон"].

Зметафоризований ЛСВ лексеми ***град*** зафіксований тлумачними словниками – 2.чого, перен. Велика кількість, численність. // у знач. присл. ***градом***. У великій кількості, багато.

А от квантифікатор ***повінь*** позбавлений таких конотативних нашарувань. Об`єктами квантифікації виступають переважно лексеми таких лексико-граматичних розрядів – конкретні (дискретні / недискретні), абстрактні:

Я принесу різдво надій, / Зерно вагань і смутку, / Жагучу ***повінь диво-мрій***, / Цнотливі незабудки... [В. Василенко].

А ще осіння ***повінь хризантем***! / Яка зима мене на овиді чекає, / яке блаженство! І убогість тем / вже анітрохи не лякає [О. Соловей].

Співа народ пісні чудові: / Тужні, бідові, обрядові, / Співає ніжні колискові, / Співа пісні – нові, старі. / Таких ***пісень – нестримна повінь,*** / Навіки скупаних в любові, / Тому й безсмертних – / З роду в рід [В.Малишко, „Ну що за пісня без любові?.."].

Я вже багач. Мої ***хліба*** – он-о, / Поза крайнеба розлилися – ***повінь***! [М. Шевченко, „Хліб"].

Лексема ***повінь*** також має зафіксований словниками ЛСВ на позначення неконкретизованої множинності – 2.перен. Велика кількість, надмір чого-небудь.

Додаткова інтенсифікація гіперболічної множинності субстанції може відбуватися шляхом додавання специфікатора до квантитатива – ***нестримна*** повінь пісень, **жагуча** повінь диво-мрій.

Іменник-полісемант **хмара** у ролі квантитатива, що, зметафоризувавшись, передає значення – 3. кого, чого, перен. Величезна кількість, безліч, маса кого-, чого-небудь. // у знач. присл. ***хма́рою –*** сполучається у поетичному мовленні переважно з субстанціальними лексемами на позначення істот, пор.:

Який жалісливий чоловік / <...> Він плаче, / І всі дзигарі на його голові, / Навіть кварцові, / Починають бамкати / Й випускати пару, / Змушуючи ***хмари горобців*** / Здійматися в повітря [Е. Андієвська, „Жалісливий чоловік"].

Дрижать у галіфе стрільців хвости – / вже суне у буття інакша маса: / ***стада писак*** пасуться на лугах, / засіяних Тарасом та Іваном, / а ***хмари тлумачів*** – рої комах – / помпують свіжу кров з густим дурманом [В.Неборак, „Національне слововживання. Шевченко"].

Аналогічні квантитативно-іменні сполуки широко представлені у прозовому художньому мовленні видатних українських поетів:

Установа, одна із тих, де нам часто доводилось бувати. ***Хмари людей*** у коридорах під кабінетами, якісь номерки, жива черга, сварка [Ю. Андрухович, „Перверзія"].

Адвербіалізувавшись і посівши позицію обставини порівняння, словоформа ***хмарою*** зберігає у структурі значення сему 'недиференційована множинність' і ту саму дистрибуцію – домінують назви істот (іноді можуть імплікуватися метонімічною сполукою).

Лягло червоним трупом сонце, / хтось заколов його ножем. / І бризнула потопа крові / на небосхил, на чорнозем. / Сміється хтось, побідний, дикий, / і тішиться, що смерть приніс. / Полошить чорні зграї круків, / що сіли ***хмарою*** на ліс [В. Бобинський, „Чорна симфонія"].

Коли ж ***чорною хмарою*** сунула чорна Азія, / Табунами і гарбами рушила татарва, – / Не єдиний варязький стяг, а численній стязі / Димний вітер жорстокого бою хитав і рвав [Є. Маланюк, „Горобина ніч"].

Якщо субстанція, що зазнає квантифікації, представлена збірним іменником, то й у ролі квантифікатора теж може виступати збірний іменник (***хмаровиння*** – розм. Збірн. до хмара).

Ніби хмаровиння – ***татарви***. / Сила хилить силу. / Вже ж русичі упилися / вражого вина, – / сплять воїни, розляглися – / не їхня вина [В. Коломієць, „Видива на дорозі"].

Сполучуваність лексеми неозначено-кількісної семантики ***хмара*** з назвами неістот становить периферію у поетичному мовленні:

Радіть не можу, щоб не сумувати/ В хмільних обіймах вечорових мрій. / Не можу вже тебе не виглядати / Із ***хмари днів*** – любисток щастя мій! [В. Василенко, „Любисток"].

Ген клубочаться ***лісу зелені хмари***, / Гаснуть довго й повільно у оболоні [В. Мороз, „Кінець березня"].

У залежності від вжитого автором словотворчого форманта може суттєво змінюватись інтенсивність та кількість вияву субстанції, що зазнає параметризації. Введення до структури лексеми аугментативного суфікса ***-ищ–*** додатково збільшує кількість поіменованої субстанції, а додавання демінутивного суфікса ***-к–*** – суттєво зменшує:

А ти із Кунцево, немовби на етюди / з Ель Греко із Толедо – в люди, / забувши про домашній свій причал, / ***над хмарищем*** міжрасних ***чвар*** [З. Гончарук, „Біном Ньютона. Пасакалія"].

Не було порятунку – брав холод крізь стіни. / Бур`янець прогорить – як вода у піску, / Зникне ***хмарка тепла***, і у пустці хатини / Знову паморозь сяє у кожнім кутку [К. Чернишов, „Пробудження душі"].

Квантифікатор ***хмара*** (хмаровиння, хмарище, хмарка) звичайно негативно конотований, що пов`язано з актуалізацією або периферійним існуванням сем, що наявні у більшості ЛСВ цього полісеманта: 'скупчення', 'суміш', 'суцільна маса' – у сполученні з назвами істот формують негативне ставлення до вимірюваної субстанції; 'тривога', 'сум', 'небезпека', 'нещастя', 'біда', 'насуватися', 'загрожувати' (семи ЛСВ – 4,5) теж супроводжують сприйняття цього квантифікатора.

Квантифікатор **ураган –** маркер поетичного ідіолекту Віталія Березінського, вірші якого взагалі густо насичені різноструктурними засобами вираження значення мультиплицитності/ паукальності:

Про своє об`явив я бажання/ неймовірне пізнати кохання. / Тут же ***сміху*** здійнявсь ***ураган***: / – Іч, чого захотів дідуган! [В. Березінський, „Час настав"].

Волі авторській всупереч, наперекір / викаблучувались день-у-день персонажі. / Легковажно брехнею заквацявши твір, / **у гріхах** походжали вони, ***як у сажі***. / А коли межи люди з`явився роман – / о, людські, нез`ясовні і дивні натури! – / неймовірних ***захоплень*** піднявсь ***ураган***, / у якому літали будинки і мури. / **Читачів** набавлялося, ***мов гризунів***. / Увивались круг автора слава і ласка. / Ну а що ж романіст? Він один розумів, / що спіткала його непоправна поразка [В. Березінський, „Поразка"].

Зметафоризована лексема ***ураган*** як оператор неконкретизованої множинної кількості – це одиниця проміжного типу між категорією квантитативності (кількості) і кваліативності (якості), тобто ***ураган сміху*** – це багато сміху + значна інтенсивність вияву. Таку здатність лексем набувати ознак проміжного типу між категоріями кількості й якості при семантичній транспозиції описала В.М. Вовк (на прикладі іменників глибина, глибінь) [3: 90].

Здатність лексеми ***ураган*** виступати у ролі квантифікатора не відбита у словниках: ***ураган*** – 1.Вітер великої руйнівної сили (до 12 балів). *У порівн. 2.чого. перен. Про велику силу, напруженість проходження чого-небудь. // Стрімкий розвиток, бурхливий вияв чого-небудь.

Так само одиницею проміжного типу між категорією квантитативності і категорією кваліативності можна визнати квантифікатори ***вихор, шквал***:

Кружеляють над нами сніги, / Як пташки,що зібрались у вирій. / І в хмільній веремії хуги / Ходять ***вихори*** білого ***пір`я*** [В. Мороз, „Кружляють над нами сніги..."].

Застрибають веселі цифри / у ґрунтовно важких статтях, / та не встане / ***з словесних вихрів*** / многотрудне її життя [В. Симоненко, „Дума про щастя"].

В останньому прикладі об`єкт квантифікації представлено узгодженим означенням, що за умов трансформації дає словосполучення ***вихори слів***.

На відміну від попередньої лексеми ***ураган***, у лексем **вихор**, **шквал** проміжне положення зафіксоване у словниках. ***Вихор*** – 2.чого, перен. Надзвичайно швидкий хід, розвиток чого-небудь. // Про що-небудь численне і надзвичайно швидке в перебігу, в розвитку, в дії; ***шквал*** – 2.перен. Про що-небудь, що з`явилося раптова, навально, в значній кількості, обсягу і т.ін. // Дуже сильне, бурхливе виявлення почуттів, пристрастей.

Тобі не відомий запал / Дерзати, творить до безтями, / Тобі не відомий і **шквал** / **Думок**, що врізаються в брами... [В. Василенко, „Лицемір"].

Все минеться : нещастя і сльози, / і печаль, і терзаючий біль... / Все минеться : вітри і морози, / ***Шквал*** розбурханий ***підлості хвиль***... / І настане впокійлива тиша, / Задзвенить, наче райдуга, сміх, / Ти не плач, зацвітає вже вишня, / Розорали біди переліг! [М. Дружко, „Все минеться"].

Подальше дослідження матеріалу вимагає чіткої систематизації і таксономії всіх різноструктурних засобів вираження значень мультипліцитності / паукальності, що входять до ФСП невизначеної кількості. Особливості функціонування означених одиниць у поетичному дискурсі пов`язані з присутністю особистісного начала митця у тканині твору і лінгвоестетичною природою слова у художньому мовленні, в якому відбиваються специфіка індивідуальної гносеології, когнітивної та лінгвокреативної діяльності деміурга твору. Митці слова актуалізують асоціативні складники інформаційного потенціалу лек-

сем, наслідком комбінації смислових і потенційних сем стає виникнення експресивності й емоційної наснаги висловлення, що детермінуються афективними переживаннями певної „параметризації" вимірюваних субстанцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. – К.: Вища школа, 1981. – 144с.
2. Новицкая В .В. Лексика с количественным значением в современном русском языке. – М.: Наука, 1985. – 271с.
3. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи. (Природа вторичной номинации). – К.: Наукова думка, 1986. – 143с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. – 1440с.

УДК 811.161.2'373.23

Майборода Н. Г.
(Дніпропетровськ, Україна)

НОМІНАЦІЯ ОСОБИ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті розглядаються особливості функціонування назв осіб у художніх творах Д. Яворницького. Увага зосереджена на систематизації та структурно-семантичному аналізові номінативних одиниць.

Ключові слова: *мовна картина світу, лексико-семантична група, семантичне поле.*

The functional peculiarities of the personal names in the works of D. Javornizky are investigated in the given article. The attention is focused on the systematization and the structurally by semantically analysis of the nominative units.

Key words: *language picture of the world, lexically semantic group, semantic area.*

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є проблема мовної картини світу – як національної, так і індивідуальної. Для створення цілісного уявлення про мовну картину світу необхідне глибоке вивчення її фрагментів.

Мовна система в цілому і, зокрема, лексика, що безпосередньо пов'язана з предметним світом людини, його соціальним, історичним досвідом, національно-культурними особливостями, здатна відобразити уявлення про світ. У цій статті предметом розгляду виступає лексичний фрагмент мовної картини світу, адже лексичний рівень мови, як вважає М. П. Кочерган, має здатність «найчутливіше реагувати на позамовні чинники і

© Майборода Н. Г., 2009

фіксувати всі сторони національного буття, у центрі якого перебуває людина у всіх сферах трудової і духовної діяльності з її думками і почуттями, прагненнями й інтересами» [1: 124].

Творчість Д. Яворницького є багатим матеріалом для дослідження його індивідуально-мовної картини світу.

У формуванні мовної картини світу бере участь номінація особи. Це відбувається тому, що про картину світу дозволяють судити не стільки окремі слова, скільки принципи групування і класифікації понять, які знаходять формальне вираження в структурі мови, способах установлення залежності між ними.

Людина як об'єкт номінації набуває в панорамі мови велику кількість позначень-імен. Основною внутрішньою класифікацією найменувань особи за різними ознаками є семантична класифікація. Ознака особи, як правило, формує тематичну групу.

Для Д. Яворницького характерне тяжіння до точного відтворення картин життя народу, їх побуту, характеру. Тому людина в нього є об'єктом спеціального опису. Найменування людини в текстах його художніх творів є високочастотними і комунікативно значущими. Семантичне поле «Людина» посідає суттєве місце в смисловій структурі твору.

Основні характеристики людини, на думку А. А. Уфімцевої [2: 127], можуть бути представлені так: 1) біолого-фізіологічні та антропологічні, тобто природні властивості (стать, вік, національність, зовнішні ознаки); 2) соціально-трудові й родинні взаємини; 3) сфера психічної діяльності й емотивних оцінок людини (здатність до мислення, волевиявлення, уявлення, емоційність, мораль тощо).

У художніх творах Д. Яворницького виділяємо такі лексико-семантичні групи, що входять до складу семантичного поля «Людина» і визначають різні характеристики людини:

1. Належність до біологічного роду людей, стать – **чоловік, людина, миряне, люд, народ, дядько, персона, жінка, дівчина, хлопець**: «Учений **чоловік**, то він видющий **чоловік**» [4: 100], «У бурсі там живе усе **люд** учений» [4: 107], «Тут він на хвилину перевів дух і озирнувсь навкруги себе, шукаючи очима якої-небудь живої **людини**» [4: 265], «…якийсь-то **дядько** їде з города додому і їсть булку» [4: 212], «усім своїм обличчям він скоріш був схожий на **жінку**, … ніж на **чоловіка**» [4: 109]. Такі лексеми створюють лише найзагальніші уявлення про особу-діяча і виконують функції ідентифікаторів. Для Д. Яворницького характерне вживання назв людини у складі словосполучень з кількома епітетами або описових конструкцій: «удавав із себе суворого та грізного **чоловіка**» [4: 109], «**чоловік** бідного состоянія» [4: 112]; «добрий і тихомирний **чоловік**» [4: 125]; «страшенно ситющий **чоловік**» [4: 128]; «надміру гордий і чванькуватий **чоловік**» [4: 128]; «звичайна столична **людина**» [4: 177], «**чоловік** гірше каміня» [4: 133], «**чоловік** світського стана» [4: 154].

Іменник **персона** Д.І. Яворницький уживає в іронічно-зневажливому значенні: «Сам себе старший вважав за священну, високу, ледве не безгріховну **персону**» [4: 145], «вважав себе за **персону** високого коліна» [4: 156].

2. Вік – **дитина, дитя, малеча, дітвора, хлоп'я, хлоп'ятко, хлопчак, паненя, пурик, юнак, юнацтво, парубок, дівка, молодь, молодиця, чоловік, муж, дід, баба**: «Мале **дитя**, **дитина** – воно чутливіше, ніж старий **чоловік**» [4: 86], «маненьке **хлоп'я**» [4: 25], «бурсацька **малеча**» [4: 154], «бідна **дітвора**» [4: 261], «Це вже був не **хлопець**, а справ-

жній **муж**» [4: 145], «міркує **парубок** і йде собі» [4: 182], «молоде і чесне **юнацтво**» [4: 255], «безщасна **молодиця**» [4: 272], «старий сивовусий **дід**» [4: 179], «старенька та суха та зморщана **бабуся**» [4: 263], «сивий-пресивий **дід**» [4: 75], «старі **баби**, ветхі **діди**» [4: 250].

Як бачимо, група назв людини за віком охоплює різні вікові категорії. У текстах художніх творів такі назви вжиті, як видно з прикладів, переважно у складі словосполучення з одним чи кількома означеннями.

3. Родинний стан. До семантичного поля «Людина» входить група характеристик осіб, пов'язаних родинними взаєминами. Найчастіше йдеться про найменування кровної спорідненості, що позначають батьків – дітей, предків – нащадків, як от: **батько, отець, мати, мачуха, сестра, брат, син, синок, дочка, донечка, доня, дитина, небіж, небога, дядько, дядечко, тітка, дід, прадід, онук, онучка, правнуча, родич, родичка:** «Так міркувало собі **хлоп'я**, сидючи на бричці, уряд з **батьком**…» [4: 100], «З **діда** і **батька** Семен Сидорович був богомаз» [4: 42], «Бачила і вона лихо на своїому віку, … коли їй за рідну **матір** та **мачуха** правила» [4: 30], «Єсть у маненького хлоп'яти і старша за нього **сестра**» [4: 26], «… у неї один, тільки один і єсть на світі **син**» [4: 211], «… вона покірна і певно слухняна **дочка**» [4: 288], «хіба ж він не захоче щастя своїй **дитині**» [4: 296], «А, Миронку, **небоже**, та це ж ти? [4: 233], «Оте все треба старанно зібрати докупи та старанно зберегти для наших **онуків** та **правнуків**» [4: 248], «Вона [церква] згодувала теж йому і **діточок**, і **внучаток**, і **правнучат**» [4: 181].

Рідше вживаються назви спорідненості, яка виникає внаслідок шлюбних зв'язків: **дружина, жінка, чоловік, вдова, удівець, дід, баба, зять, невістка, приймак, свекор, свекруха, жених, кум, сват:** «**Дружина** Семена Семеновича Дурди була чимало таки молодша літами **чоловіка**» [4: 44], «сам вечеря, і хлопець вечеря, і **жінка**» [4: 224], «… палала хата, де жила найубога в селі **вдова** з маненькими дітьми [4: 250], «**дід** учора усе жалівсь своїй **бабі**» [4: 290], «Уляна Михайлівна … ходила по всіх кумасях та вихваляла свого **зятя**» [4: 186], «**свекра** та **свекруху** вона і любила, і шанувала» [4: 332].

Назви спорідненості Д. Яворницький також вживає й у зменшено-пестливих формах (**матірка**, **правнуча**, **дитинча**, **синки**, **дядечко**) або в поєднанні з епітетами («рідна **дитина**» [4: 105], «рідна **мати**» [4: 249, 254], «неоцінний і любий **син**» [4: 254], «безщасна **мати**» [4: 254], «своїого коханого **сина**» [4: 254], «убогі розумом або вкрай розбещені і нікчемні **синки**» [4: 156], «багатого і ситого батька **син**» [4: 169]). Іноді зменшено-пестливі форми надають оповіді іронічного звучання: «Отоді-то дізнала Улита Михайловна, що то єсть її кохана **донечка**» [4: 189].

Таке вживання служить засобом характеристики персонажа, а також виражає ставлення автора до нього.

4. Найбільшою кількістю назв представлена лексико-семантична група на позначення осіб за родом діяльності. Тут можна виділити такі підгрупи:

– назви видів діяльності простих людей: **пасішник**, **писар**, **маляр**, **богомаз**, **коваль**, **крамарчук**, **паламар**, **позолотник**, **золотар**, **крамар**, **корчмар**, **дзвонар**, **люляшник**, **табашник**, **лазнюк**, **служка**, **книгар**, **перекупка**, **шинкарка**, **візник**, **підмастерок**, **позолотчик**, **продавець**, **рядчик**, **крильщик**, **муляр**, **пічник**, **сповитуха**, **пупорізка**, **баба-шептуха**, **дід-знахар**, **машталір**, **клюшниця**, **чинбар**, **візник**, **сторож**, **двірник**,

водовоз, куховарка, **нянька**, **удойник, конюшенний, пташниця, свинар, чабан, скотар, гувернантка, кравчиха, прачка, носильник, швейцар, лакей, об'їждчик, межевщик, поронщик, чередник**;

– номінації посад або звань: **губернатор**, **міністр**, **начальник** ,**начальство**, **смотритель**, **інспектор, ревізор**, **надзиратель**, **професор**, **слідчий**, **мировий**, **декан**, **редактор**, **начальник станції**, **становий**, **справник**, **приказчик**, **староста**, **старшина**, **соцький**, **майор, управитель, предсідатель земської повітової управи, сенатор, король, камергер, член управи, опікун школи, колезький регістор, урядник, прокурор, корнет, юнкер, маршалок, офіцери, командир, маршал, козак, пан отаман, гетьман, полковник, поліцай, генерал, воєвода**;

– назви професій: **учитель**, **учителюга**, **педагог**, **лікар**, **фершал**, **фершалка**, **дохтур**, **історик**, **словесник**, **єстественник**;

– назви видів творчої діяльності: **художник**, **кумедіян**, **артист**, **поет**, **белетрист**, **митець**, **музика**;

– номінації, які вказують на рівень володіння професією, вмінням: **підсобник, помішник**, **майстер**, **підмастерок**, **бурсак**, **студент**, **учений, докторант, доктор медицини, професор.**

Таке часте вживання назв особи-діяча передає етнокультурний зміст твору, сфокусовує увагу читача на зображенні специфічних рис культури, звичаїв, занять українського народу, зокрема жителів південно-східного регіону.

5. Соціальний стан: **міщанин**, **пан, панич**, **паненя**, **панок**, **полупанок**, **панночка**, **дяк**, **мужик**, **мужичка**, **священик**, **батюшка**, **владика**, **наймит**, **челядин**, **служник**, **духівництво**, **селянин**, **купець**, **цар**, **дворянин**, **князь**, **княгиня**, **хазяїн**, **диякон**, **чернець**, **ігумен**, **міщанство**, **панство**, **дукаряччя**, **попівство**, **попенки**, **дяконенки**, **дяченки**, **міщанчук**, **кріпак**. Такі назви допомагають точно відтворити картини життя народу, зобразити соціальне тло.

6. Національність. Ця лексико-семантична група представлена незначною кількістю складників: **українець**, **українка**, **німець**, **москаль**, **циган**, **жид**, **арійці**, **малорос, великорос**, **турки, греки, вірмени, татари, француз, англик, німець, гапонці, чухни, хохлі-мохлі, кацапи**. Названі лексеми виконують ідентифікуючу функцію. Іноді вживання таких назв зумовлене необхідністю виділити якісь специфічні риси українського народу: «Петро Петрович Кардаш виявляє таку творчість, якої зроду не здолає вигадати ніхто: ні **хранцуз**, ні **англик**, ні **німець**» [4: 564].

7. Також незначною у кількісному відношенні є група на позначення природного стану людини: **каліка**, **калічка**, **божевільний**, **мертвяк**, **мрець**, **небіжчик**, **покійник**, **труп**.

8. Характер людських взаємин виражають такі лексеми: **товариш**, **приятель**, **приятелька**, **гість**, **друзяка**, **друг**, **сусід**, **сусідка**, **ворог**, **чужинець**.

9. Назви, які містять позитивну чи негативну оцінку, можна поділити на такі підгрупи:

– назви, які містять морально-етичну оцінку: **грішниця, праведниця, люципер, анахтем, харцизяка, зарізяка, шахрай, хапуга, крадій, злодій, душогуб, поганець, джентльмен, голубчик, негідь, паскуда, лицарь, молодець, ланець, пустоб'як, шал-**

табай, нахаба, харцимон, людоїд, марнотратець, бидло, хамло, дезертир, зрадник, гуляка;

– назви, що позначають розумові здібності: **бельбас, дурень, лоботряс, болван, дурандос, остолоп, довбило, недоум, тяжкодум, зубрій, мудрець**;

– назви, які вказують на особливості долі людини: **бідарь-горяка, старчиха, голяка, безхатченко, безбатченко, невдатник, невдатниця**;

– назви, які виражають співчутливе ставлення: **сердега, бідолаха, горопаха, сердешний, неборак**.

10. Назви людини за зовнішніми ознаками: **дужень, багатир, розвеза, велетень.**

11. Назви людини за вірою, за особливостями волевиявлення, за належністю до політичних партій: **українофіл, москвофіл, сібірофіл, вологодофіл, русофіл, народолюб, християнин, місіонер, богомолець**, **сепаратист**.

12. Серед власних імен переважають чоловічі найменування. Номінації дорослих осіб, які є головними героями твору або персонажами – особами вищого соціального стану, представлені прізвищем, ім'ям та по батькові: **Семен Сидорович Дурда, Мусій Мусійович Трусій, Самійло Іванович Крутько, Павло Фролович Опришка, Орест Степанович Панфилович, Мелитон Мелитонович Багринович, Харитон Петрович Божедарський** та ін. Назви персонажів дитячого віку представлені сполученням імені та прізвища або тільки ім'ям: **Василь Сурменко, Терешко Ткаченко, Семен Гайдученко, Петрусь Манько, Панас Деркач, Семен, Секлета, Настя** та ін. Іноді антропоніми вводяться у текст у складі прикладкових словосполучень. Як правило, до власної назви додається родове поняття або якась характерна особливість чи прикмета особи: **отець Петро Карабинович, отець Терентій Виноградський, протопоп Діонисій Русецький, отець Панкрат Аркадій Вороновський, копитан Виїзжеєв, одставний москаль Михайло, студент Дурденко, лікар Дурденко, дід Омелько, панночка Олеся.** Жіночі імена представлені словотвірними варіантами чоловічих прізвищ, що є характерною ознакою жіночих найменувань південно-східного регіону: **Улита Михайловна Дурдиха, Вівдя Головчиха, Одарка Сурменчиха, Маруся Кульбачиха, Христя Скубиха**, **Маруся Шелестівна**, **Орися Вітряківна**.

Антропоніми у творах Д. Яворницького є засобом відображення соціальної структури тогочасного суспільства. Л. О. Белей вважає, що художня антропонімія кінця XIX – поч. XX ст. відображає соціально-класове розшарування українського суспільства [3: 50]. Незважаючи на те, що державними законами на той час уже був утверджений певний порядок компонентів в офіційному іменуванні громадян, у народнорозмовній мові все ж спостерігався поділ імен на «хлопські» та «панські». Засобами антропонімії письменник передає протиставлення «багата людина» – «бідна людина» (**пан Головань – Охрімко Крайнюченко, Стецько Рубець**), «світська особа» – «духовна особа» (**Карпо Сидоренко, Макар Мусійович Хохуля – отець Панкрат Вівчаренко, отець Полікарп Онацький**), «представник соціальної верхівки» – «простолюдин» (**пан Олександр Степанович Заславський – Стецько Мормуль, рудий Панько**).

Антропоніми також служать засобом характеристики персонажів. Прізвища у художніх творах Д. Яворницького експресивно забарвлені, мають яскраво виражений національний колорит: **Задьора, Сторчовух, Кованько, Карючка, Дух, Крюк, Кривуля-Пундик,**

Половинка, Вареник, Солодун, Красноок, Штанодран, Кгараккгуля, Лисиця, Зозуля, Кваченко, Шереберя, Стуконіг, Середа, Сокирка, Сюрченко-Гнида, Приглух-Тетеря та ін. Персонажі-неукраїнці іменуються відповідними прізвищами: німці **Корнис, Юдельсон,** росіянин **Улибін.**

Отже, антропоніми у Д. Яворницького реалізують стилістичну функцію – служать засобом ідентифікації соціальної, регіональної та національної належності денотата.

13. Іноді номінації особи представлені в текстах художніх творів відприкметниковими іменниками **малий**, **новак**, **малко**, **старший**, **вартовий**, **слабий**, **хворий**, **святий**, а також займенниками: «бричка почала підкидати на всі боки **тих**, що сиділи всередині її» [4: 106], «тільки **деякі** посідали під вози» [4: 107], «**дехто** догадувавсь, що під тією доброю та ласкавою личиною сховано було щось зовсім інше» [4: 110], «**деякі**, щоб швидше добігти, кидались на гладенькі і обтерті кобиці сходів» [4: 123], «тут **хто** з книжкою, **хто** з сшиткою, **хто** з олівцем» [4: 127], «раніш того **кожне** з нього глузувало та сміялось; тепер **кожне** до нього залицялось та виявляло прихильність» [4: 185]. Такі найменування виконують номінативну функцію і вказують на епізодичну роль персонажа у творі.

У процесі аналізу були виявлені факти взаємоперехрещення груп, що пояснюється багатокомпонентністю семантики найменувань персонажів. Деякі найменування можуть бути розчленовані на окремі семантичні складники або доповнені новими, внаслідок чого переходять до іншої семантичної групи. Прикладами можуть бути такі лексеми:

– **чоловік:** 1) біологічна істота («там він мене за бидло вважа, а тут усе ж таки за **чоловіка**» [4: 249]; «самим Богом положено **чоловікові** одпочивати» [4: 284]); 2) стать («Столи густо обліплені були великою силою народа, і старими і малими, і жіноцтвом і **чоловіками**» [4: 183]; 3) назва особи за спорідненістю, яка виникає внаслідок шлюбних зв'язків («А інколи Улита Михайловна п'є укупі з своїм **чоловіком**» [4: 45]);

– **жінка:** 1) стать («усім своїм обличчям він скоріш був схожий на **жінку**, … ніж на чоловіка» [4: 109]); 2) назва особи за спорідненістю, яка виникає внаслідок шлюбних зв'язків («Часто після такої баталії з **жінкою** Семен Сидорович упаде на долівку… і проспить цілий день» [4: 46]);

– **дід:** 1) особа певного віку («старий сивовусий **дід**» [4: 179], «старий і добрий **дід**» [4: 183], «Корній Андрійович Горовик, чи хоч **дід** Горобець» [4: 68]); 2) найменування за ознакою кровної спорідненості, що позначає предків – нащадків («Сини і онуки нічого не шкоділи, ховаючи батька та **діда**» [4: 183]);

– **дядько:** 1) найменування за ознакою кровної спорідненості («Мій **дядько**, чуєте, та кілька років усе проситься на диякони» [4: 236]); 2) належність до біологічного роду людей («Я не забув одного розумного **дядька** й досі» [4: 248]).

Номінативні одиниці не позбавлені емоціонального змісту, естетично наповнені. Особливо це стосується назв, які містять позитивну чи негативну оцінку. У найменуваннях осіб простежується ставлення до них автора, що досягається вживанням означень, суфіксів суб'єктивної оцінки та стилістично забарвленої лексики: **любий та вірний друг, безщасний хлопець, жорстокий педагог, лютий начальник, хлоп'ятко, паненятко, панночка, донечка, дідусь, бабуся, онучка, правнуча, дитинча, сердега, зарізяка, попенко, дяченко, дукаряччя, міщанство** та ін.

На думку О.О. Тараненка, найменування осіб може передаватися рядом опозицій: 1) протиставлення за статтю; 2) протиставлення різних частин тіла; 3) протиставлення різних психологічних процесів і станів; 4) протиставлення різних фізичних, розумових, моральних ознак людини [5: 91-138]. У художніх творах Д. Яворницького знаходимо такі протиставлення:

– за психологічними особливостями: «обличчя із ласкавого та повабного робиться личиною не **чоловіка**, а чисто тобі хижого **звіряки**, або без міри розлютованого **гада»** [4: 156];

– за соціальним походженням: «Навіки згинув і той старий бурсак-халамидник, що дивував своєю бридотою і старих і малих, і хрещених і нехрещених, і **панів** і **простий люд**» [4: 185], «нехай візьме її [історію] в руки **цар**, чи то **міністра**, а чи **ватаг** великий, або **законодавець**, велемудрий, а хоч **простий чоловік** з глуздом – вона всіх і напутить, і направе, і науче» [4: 200]; «живе у самій глушині, де, опріч батюшки, та й то немочного, нема ні **панів**, ні **підпанків**: самий тільки **народ**, первоцвітний, бідний і темнотний **народ**» [4: 258].

– за віком: «це вже був не **хлопець**, а справжній **муж**» [4: 145];

– за статтю: «усім своїм обличчям він скоріше був схожий на **жінку**, … ніж на **чоловіка**» [4: 109].

За допомогою такого протиставлення відбувається інтенсифікація якоїсь якості чи ознаки, яка є одним із семантичних складників найменування особи.

Семантична об'ємність номінацій персонажів, їх здатність не лише виділити особу, але й викликати асоціації з діями, поведінкою, вчинками носія, сприяє всебічному відображенню різних аспектів буття і використовується не лише для того, щоб назвати особу, але й для того, щоб дати про неї деяку інформацію. Номінації осіб передають глибоко національні, соціальні і побутові поняття й уявлення, несуть велику кількість периферійних семантичних компонентів, які увиразнюють національну специфіку позначуваних реалій, зокрема у романі «За чужий гріх» Д. Яворницький використовує велику кількість слів, характерних для південно-східного регіону, на що вказував іще І.С. Нечуй-Левицький [6].

Творчість Д. І. Яворницького, позначена національно-культурною специфікою, є багатим матеріалом для подальших етнолінгвістичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Контрастивна лексична семантика і мовна картина світу // Проблеми контрактивної лінгвістики: Тези міжвузівської наукової конференції 18-20 травня 1993 р. – Кіровоград, 1993. – С. 124.
2. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании действительности и в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука. – 1988. – С. 127.
3. Белей Л. О. Про соціальне в українській антропонімії // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 10. – С. 49-51.
4. Яворницький Д. І. За чужий гріх: Роман, повість, малюнки з життя. – Дніпропетровськ: Січ, 2006. – 600 с.

5. Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови // Мова і культура. – К., 1996. – С. 91-138.
6. Левицкий И. «За чужий гріх» Д. И. Эварницкого // Киевские вести. – 1910. – № 39. – 8 февраля.

УДК 811.162.2.81’42

Шуляк С. А.
(Умань, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ СТИЛІСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ФЛОРОНОМЕНІВ У ПОЕЗІЯХ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

В этой статье рассмотрены стилистические функции флорономенов поэтического идиостиля Евгения Гуцала в этнокультурном аспекте. Показана национально-культурная специфика названий растений в художественном (поэтическом) тексте, разнообразие их стилистического использования.

Ключевые слова: *флорономены, национально-культурный компонент.*

The article considers ethnocultural floronomens in Yevhen Hutsalo’s poetic works. It defines their origin and semantic richness. It surveys a specific feature of national and cultural component functioning in floronomens.

Key words*: floronomens, national and cultural component.*

Флорономени є об’єктом лінгвістичних досліджень у різних аспектах. Так, проблемі формування системи флорономенів в українській мові присвячено праці Я. В. Закревської, Л. О. Симоненко, І. В. Сабадош. У розвідках А. М. Шамоти, М. М. Фещенко ця тематична група стає об’єктом для вивчення явищ семантичної мотивації. С. Л. Адаменко, А. І. Капська, Л. О. Симоненко приділяють значну увагу семантико-словотвірному вивченню назв рослин. Флоризми розглядалися як компоненти порівнянь, метафор, фразеологізмів дослідниками Н. І. Варич, Л. В. Голоюх, В. С. Калашником, І. В. Шапошниковою. Образно-асоціативний потенціал рослинних найменувань вивчався такими авторами, як Л. О. Андрієнко, Т. П. Беценко, О. Ю. Дубовик, О. І. Нечитайло, Л. О. Ставицька та ін. На естетичну функцію флоролексем з погляду культурно-національної специфіки звернули увагу В. І. Кононенко, Є. Г. Ковалевська, І. В. Качуровський та ін.

Безумовно, особливої уваги заслуговують флорономени як компоненти ідіостилю письменників чи поетів (О. Ю. Дубовик, І. І. Коломієць та ін.). У цій статті зроблено спробу лінгвістичного аналізу національно-культурної специфіки стилістичного використання флорономенів у поезіях Євгена Гуцала, які раніше у цьому аспекті не вивчалися. Досліджувані флорономени представлені тематичними групами дендролексем, квітів і трав, кущів та чагарників (нами проаналізовано типові і найчастотніші слововживання).

© Шуляк С. А., 2009

Семантико-функціональний рівень визначення особливостей флоролексем передбачає активізацію їх здатності набувати статусу стилістично релевантних, тих, що з'являються у художньому тексті як результат реалізації асоціативної потенції, використовуються як художній засіб [1: 47]. Зауважмо, що поняття *національно-культурна специфіка, етнокультурний компонент, етнокультурний аспект* тощо варто вважати складниками поняття *стилістична функція*, тому аналізуємо стилістичні функції флоролексем загалом у поетичному тексті, акцентуючи увагу на їх національно-культурній специфіці. Адже етнокультурно специфічним є навіть те, що саме ці рослини поширені на території України, саме вони більшою чи меншою мірою – її національні символи.

Так, флорономенн ***каштан, явір, верба, тополя, черешня, липа, вишня, груша, яблуня, слива*** є продуктивними при творенні весняного пейзажу. Нерідко вони виступають пейзажними деталями картин природи, функціонуючи в метафоричних конструкціях на зразок: *Терористичні акції весни, / блакитні й голубі її терори! / Зелене листя – самосвітне море, / що стане жовтим смутком восени. / Ген* ***явори*** *Дніпро форсують вбрід, / у довгополі вбравшися шинелі. / Ген вибухають* ***черешень*** *шрапнелі, / і пелюстки шрапнеллю рвуться в світ* [2: 239]; *Октавами цвіте* ***вербове*** *листя, / від солов'їв, неначе віск, густе* [2: 108]. Семантика весняного розквіту наведених флоролексем передає нестримний шал пробудження природи, особливості національно-поетичного колориту, надаючи контексту неабиякої естетичної цінності.

Образи-флоризми є важливими емоційно-експресивними характеристиками навколишнього світу. Через відчуття радості, смутку, тривоги ці характеристики співзвучні зі станом людини, створюють конкретні метафоричні образи, напр.: *Їде куниця на возі,* ***берези*** *всміхаються білі, / і наче весільні музики, ключ журавлиний тече* [2: 279]; ***Берези*** *мовчки слухають – і плачуть / у присмерках вечірньої зорі...* [2: 78]; *На Марфу жде канупер і любисток. / Крушина й глід.* ***Горобина*** *чека. /* ***Верба*** *чека в леваді сиволиста. / Чекає ліс. І поле. І ріка* [2: 24].

Глибинно-емоційна зосередженість автора над проблемами природи сприяє творенню цілої низки медитативних віршів. У поезії "Завчу напам'ять голоси журавлів піднебесних" автор емоційно роздумує над різнотрав'ям, квітами: *Завчу напам'ять розквітлу поезію пахучої* ***гречки****; / Рухи* ***соняшника****, що витанцьовує під дощем; / народнопісенні ритми дозрілого* ***жита*** *й* ***пшениці****...* [2: 118].

Зворушливо-романтичної наснаженості надає поетичним рядкам образне узагальнення *блакитна квіточка* на основі властивої ***барвінку*** символіки витривалості, долання перешкод: *Бікфордів шнур барвінку, а по нім / блакитний вогник* ***квіточки*** *пульсує – / скупу* ***блакитну квіточку*** *зірву я, / щоб врятувати світ цей навесні* [2: 240]. У цих рядках спостерігаємо властивий українському народному світогляду антропоцентризм, де образ барвінку трактується як символ твердості духу.

Контекстуальне уподібнення *діти-квіти* базується на фольклорній основі й у символічній системі українського народу пов'язується з "красою", "молодістю", "здоров'ям". Натомість у поезії Євгена Гуцала нерідко порівняння з лексемами *квіти* і *діти* активізують мотив трагічності, вразливості, з домінуючим мотивом приреченості: *Троє* ***дітей*** *нас на возі – три зірвані* ***квітки*** *в соломі, / горнеться між біженецьких клунків до голови голова, / по рушнику дороги – з невідомого у невідоме, / у німбі з пороху мати за возом*

ступає жива... [2: 225]. У подібних поетичних рядках образно-символічний комплекс *діти-квіти* осмислюється в масштабі всенаціональної трагедії.

Особливою семантикою вирізняється асоціативно-образна паралель *квітка – сльоза*, що усимволічнює спогади про минувшину, передаючи почуття ностальгійно-патріотичної тональності з провідними семами "незабутнє", "дороге": *Мене п'янить природа, як вино, / пробуджує в свідомості прадавнє. / ...бо* ***квітка*** *ця –* ***сльоза****, яку давно / зронила на валу княгиня Ярославна* [2: 15]. Така ідейно-художня наснаженість передає алегоричні особливості українського менталітету.

У поезії Євгена Гуцала засвідчені численні видові назви квітів. Одним із таких номенів є ***звіробій звичайний*** – багаторічна трав'яниста рослина з яскраво-жовтими квітками, зібраними у щитовидні суцвіття [3: 93]. Народні назви звіробою: *прозірник, заяча крівця, свентоянське зілля*. В Україні звіробій налічує 12 видів. Євген Гуцало лише в одному вірші вживає 16 найменувань до цього зілля: *буйван, дерево адамове, дерев'ян, діробій, древесник, дровник, зілля іванделеве, здоровник, звірник, іванівець, іванко крилатий, іванко-криванко, кров панська, заяча кров, кров'яник, іванслик.*

Не меншу частотність у поезії Є. Гуцала має слово *барвінок*. Як відомо, лексема ***барвінок*** вживається на позначення "трав'янистої рослини з вічнозеленим листям і голубуватими квітками" [4: 105]. Поряд зі словосполученнями ***зелений барвінок, синій барвінок, голубий барвінок*** подибуємо і словосполучення ***хрещатий барвінок:*** *Повірити кортить, що справжні солов'ї / й* ***барвінок*** *справжній стелеться* ***хрещатий****...* [2: 36]. Очевидно, семантика прикметника хрещатий визначається за народною етимологією, яка трактує "хрещатий" як "***посвячений барвінок***". У цьому ряду в поезії Є. Гуцала маємо і *хрещато* (від хрещатий барвінок), що доповнює символічний ряд ознак на позначення пам'яті і краси дитинства, як-от: *Малиново.* ***Хрещато****. Бузково. / У дитинстві, в дитячі роки. / Я сиджу на порозі кленовім / І годую пташок із руки* [2: 42].

Образ калини – традиційний для української символіки, і в літературі виступає на означення національного простору. Узагальнений образ рідного краю в поезії Євгена Гуцала найчастіше виявляється в контекстах саме з компонентом ***калина***, як-от: *Ніч весняна цвіте, мов* ***калина****, / ніч – як білий* ***калиновий*** *птах... / Припаду до грудей Батьківщини, / поцілую в зелені вуста* [1: 238]; *Ти ж бо українка, Україно, / стрічкою в косах твоїх – Дніпро, / ти моє безсмертя солов'їне, / плоть моя* ***калинова*** *і кров* [2: 263]; *Ти ж бо українка, Україно, / як твої лелеки й журавлі, / у твоїх очах співа барвінок, / і* ***калини*** *гілка на чолі...* [2: 264]. Образна паралель "***рослина – батьківщина***" розширюється за допомогою таких флоризмів, як ***бузок*** і ***верес***: *Звугліли грона* ***безу****, і звуглів / в звуглілих гронах посвист солов'їний, / і* ***верес*** *медом в вересні зацвів, / заславши килимами Україну* [2: 151]. Важливим доповнювальним атрибутом національного простору в українській традиції є соловей: ***Калина*** *у гаптованій сорочці / із* ***солов'єм*** *зустрілась віч-на-віч* [2: 239]; *Розколовся чорний грім, / відкотилась чорна битва. / На* ***калині соловей*** *цілу ніч співав молитву* [2: 343].

Спостерігаємо в поезії Євгена Гуцала функціонування виразу ***калинові сузір'я***, де помітна символічна взаємопроникність двох парадигм – флористичної та часу і простору, порівн.: *Що Дніпро чаїним словом каже, / що чаїним словом провіща?.. / Вечір зорі у сузір'я в'яже / в лузі на* ***калинових*** *кущах. / В'яжуться* ***калинові сузір'я*** */ в небі над* ***калиновим*** *Дніпром, / і сизіє слово сизим пір'ям, / і чаїним світиться крилом* [2: 330].

Традиційно у словесно-символічному світі, зокрема в поезії Є. Гуцала, флоризм ***калина*** виступає на позначення дівочої краси, жіночої долі. Асоціативний комплекс ***калина – врода – доля*** є своєрідним композиційним стрижнем таких поетичних рядків: *Я слухати, мабуть, не перехочу / твоїх пісень мелодію просту, / бо ти – **калина**, врода ти дівоча, / бо ти – жіноча доля у цвіту* [2: 95].

На основі загальнопоетичної традиції флоролексема ***калина*** усимволізовує сердечні почуття. У поетичному ідіостилі Є. Гуцала цей образ не тільки несе загальноінтимізуючу семантику (пристрасть почуттів), а й асоціюється з вірністю кохання: *Слався, вірність любові, її чистота, / Слався, ніжності повінь, що все прибуває. / По **калиновім мості** життя проліта, / А любов не минає, / Любов не минає!* [2: 74].

Флоролексема ***калина*** як складник асоціативного комплексу "***любов***" відзначається конотаціями світлої, непотьмареної радості спогадань: *А в згадці, радістю повитій, / ота любов чомусь свята, / й горять під попелом щомиті / твої **калинові** уста* [2: 53]. А ось поетичні сполуки лексеми ***калина*** з елементами колористичної парадигми, зокрема червоним кольором, частіше характеризуються пейоративним відтінком, як-от: *Страдницькі в кущів **калини** лики, / смертний усміх красить кожен лик: / зболеним кричать червоним криком, / гронами висить **червоний** крик* [2: 175].

Калина неодноразово виступає елементом емотивно-оцінного комплексу "***калина – жар – любов – біль***" , де образно-визначальними постають конотації, провоковані компонентом "біль": *Ти мені обіцяла писати... На аркушах листя, / від морозу схмелілі, самі обернувшись на хміль, / чи то грона **калини** горіли сузір'ям жаристим, / чи твоєї любові світився **калиновий** біль* [2: 204].

Особливо етнокультурно виразно функціонують у мові поезій Є. Гуцала образи-символи ***терен***, ***шипшина***.

Потенційно образна флороназва ***шипшина*** окреслена стійким поетичним ореолом емоційної тональності в персоніфікованих контекстах, напр.: *Осінь ходить на милицях, дзвонить медалями. / І протези погупують так, наче яблука. / І **вдовиця-шипшина** палає коралями. / І листочки за вітром пуска, мов кораблики* [2: 52].

Багатство семантики слова ***шипшина*** простежується в контекстах, де вона слугує емоційним тлом для вираження конотативного наповнення різко негативного плану "нещастя", "страх", як-от: *Нависла хмара, мов холодний дим. / Горить **шипшина**. Тоскно пахне лохом... / Гончак зненацька зайця наполохав / і голосом повів його дзвінким. / Мов привид, пролітає чорний грак... / Горить **шипшина**. Тоскно пахне лохом... / Він упаде в кущах чортополоху, / і тут його знайде прудкий гончак* [2: 70].

Флоризм ***терен*** у мовностилістичній системі Є. Гуцала виступає репрезентантом мотиву подолання життєвих труднощів, при цьому опоетизовуються такі риси характеру людини, як "цілеспрямованість", "непокірливість": *Вділи мені, доле, за обрій **тернову** дорогу / і зорі **тернові** вділити також не забудь, / щоб **терном** із неба вони опадали під ноги, / щоб в зоряних **тернах терновий** верстався мій путь* [2: 88]; *Щоб мене зневіра не скосила, / щоб не подолали вороги, – / земле рідна, влий своєї сили / і вділи цілющої снаги! / Дай мені оману-дивосилу, / горицвіту-гориквіту дай. / Дай всього, у чому твоя сила, / дай всього, чим дужий рідний край. / Лісове вділи з горіха зерня, / а коли вділятимеш вінець – / на вінець вділи колюче **терня** – / **терницю – тернину – теренець*** [2: 94]. На особливу

увагу заслуговує в поезії Євгена Гуцала образ рідної землі, яка виступає не тільки як грунт, а й як образ рідного краю, національної державності.

Власне авторське переосмислення духовних цінностей, творчого кредо митця набуває ідеї взаємозв'язку власної долі з батьківщиною, рідною мовою. У культурно-поетичній системі Є. Гуцала флоролексема ***терен*** актуалізує семантичну ознаку ***"чесність"***, що є виразником громадської позиції, індивідуально-творчої манери автора: *Вділи мені, доле, **тернового** чесного слова, / тернової муки на роки **тернові** мої, / вділи мені, доле, тернової рідної мови, / а в ній хай співають **тернові** мої солов'ї!* [2: 88]. Тернове слово митця стає сутністю самої природи, зрештою, сутністю, що утверджує саме життя: *Як добре жити – світить цвіт шовковиць, / і конич дикий полум'ям горить / і **терношлив терновим** каже **словом** / про те, як добре в цьому світі жить!* [2: 23].

Образна паралель ***терен – душа*** і ***терен – дума*** з домінантним компонентом ***терен*** у конкретному контексті значно поглиблює семантичне навантаження флоролексеми, утверджуючи ідею національної неперервності, незнищенності, напр.: ***Терни** з думи **тернової** в поле **тернове** прийшли / а чи в душу **тернову** із поля **тернового** рушать?.. / Мажі в хмарах-степах?.. Ремигали чумацькі воли?.. / Вились чайками душі чумацькі чи чайки – як душі?..* [2: 247].

Поетичний символ ***терен*** включається в текстову взаємодію з іншими лексемами, розширюючи конотативне забарвлення, позначаючи символіку "відцвітання", "відгоряння", як-от: *Коли ж відцвіту я у цьому **терновому** світі, / коли ж відгорю у колючих **тернових** словах – / із лугу хай прийде калина з похиленим віттям, / хай прийде калина і стане мені в головах...* [2: 88].

Відзначимо, що в індивідуально-авторській інтерпретації, у контекстах, що торкаються почуттєвої сфери, флоролексема ***терен*** отримує стилістично-смислове навантаження, що досягається поєднанням діаметрально протилежних сем "щастя" і "радість", "жаль" і "горе", порівн.: *В **терновому** світі, де в **терну** і щастя **тернове**, / де в **терну** і радість **тернова**, й **тернові** жалі, / вділи мені, доле, страждання **тернове** любові / і горе **тернове** вділити мені не жалій* [2: 87].

У мові поезій Євгена Гуцала синонім флоризму ***терен (терновий кущ) – неопалима купина***, виступаючи елементом асоціативної структури ***серця неопалима купина***, актуалізує семи "істина", "пам'ять", "вічність": ***Серця купину неопалиму**, / що горіла з кожним днем щедріш, / заримують у погаслі рими, / захоронять у підземний вірш* [2: 323]. Як зазначено у "Словнику символів", одна з порід ***терну*** – диктам – отримала назву ***неопалимої купини***. У перекладі з церковнослов'янської *купина* означає "кущ". Цей терновий кущ виділяє своєрідні ефірні речовини, які можуть горіти, проте самої рослини вогонь не торкається. Ця дивовижна властивість не могла пройти непоміченою: вважалося, що з неопалимої купини виходить Бог, щоб показати людям істину. Пізніше ця легенда увійшла до Біблії, де розповідається, що вперше Бог явився Мойсею з неопалимої купини. В Україні з неопалимою купиною пов'язаний образ Богині-матері, а з прийняттям християнства – Діви Марії; образ незнищенної квітки життя [5: 120].

Отже, мовні одиниці, які входять до складу лексико-тематичної парадигми флоролексем поетичного ідіолекту Євгена Гуцала, мають національно-культурну специфіку стилістичного функціонування. Зокрема, нами виділено такі стилістико-етнокультурні

функції назв рослин, використаних у поезіях Євгена Гуцала: опоетизація мальовничої самобутньої природи України; символізація і сакралізація окремих флороназв, яка мотивується зовнішніми ознаками чи властивостями (навіть лікарськими, господарчими) рослин, опоетизація засобом використання регіонально поширеного флористичного компоненту багатої духовності українців, вічних філософських істин, які близькі високій народній душі.

У подальшому, на нашу думку, варто виконати порівняльно-стилістичний аналіз національно-культурної специфіки стилістичних функцій флороназв поетичних текстів інших авторів, а далі – і різних мов, національностей. Саме тоді доказово ми побачимо саме національно-культурну специфіку стилістичних функцій тих чи тих номінативних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Климкова Л. А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте // Филологические науки. – 1991. – №1. – С. 45–54.
2. Гуцало Є. П. Твори: В 5 т. – Т. 5: Поезії, статті. – К.: Дніпро, 1997. – 576 с.
3. Носаль І. Від рослини до людини: Розповіді про лікувальні та лікарські рослини України. – К.: Веселка, 1992. – 606 с.
4. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970-1980.
5. Українські символи // За ред. М. К. Дмитренка. – К., 1994. – 141с.

УДК 801.6: 82.085

Мялковська Л. М.
(Луцьк, Україна)

ХУДОЖНІ ДЕФІНІЦІЇ – КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТИЛЮ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

В статье исследуются стилистические функции художественных дефиниций, сентенций, которые часто употребляются в языкотворчестве В. Пидмогильного.

***Ключевые слова**: художественные дефиниции, сентенции, эстетическое значение слова, индивидуальный стиль, языкотворчество, языкознание.*

The article deals wits the analysis of art definitions which are frequency used in V. Pidmogylnyi linguistic creative work.

***Key words**: art definitions, aesthetic meaning of a word, individual style, linguistic creative work, linguistics.*

У системі образно-стилістичних мовних засобів, що функціонують у художній прозі В.Підмогильного, активно вживаними є перифрази, художні дефініції. Такі

© Мялковська Л. М., 2009

тропи увиразнюють зміст абстрактних понять, які означують сферу внутрішнього, психологічного світу людини, через них здійснюється опис міського простору та природних реалій, тобто художнім дефініціям належить чільне місце у відтворенні мовної картини світу письменника.

Для стилю В. Підмогильного показові художні дефініції, що конкретизують актуалізовану лексему *думка*. У мікропарадигмі перифраз на означення поняття *думка* виокремлюємо оказіональний асоціативний зв'язок *думка – страва.* На думку Л. О. Ставицької, слово-символ *страва* є набутком виключно індивідуальної норми, зміст його вимагає від автора вибагливої роботи художнього мислення, асоціативної розкутості та тонкого мовно-естетичного смаку. Наявність такого символу, з яким зіставляється "продукт мислення", очевидно, зумовлена "явищем буденного символізму" [5: 59]. Пор. у мінітексті: *Кожна думка – це щось ніби страва, що свідомість подає нам уже смаженою, що ми споживаємо її, не відаючи тих кухарів, що над нею працювали, тих гірників, що копали вугілля до печі, тих пастухів, що викохували товаряче м'ясо, ні тих сіячів, що кидали в землю живе насіння рослин* [3: 324].

Семантично однотипним із наведеною конструкцією є художнє визначення, у якому зазнає образного словоперетворення лексема *мозок.* Оригінальне опредметнювання розумових здібностей людини унаочнює такий контекст: [...] [мозок] *аналізує і синтезує. Принципи шлункової праці є заразом і принципи розумової. Ми не дуже помилимося, якщо назвемо* ***мозок*** *нашим* ***духовним шлунком*** [3: 638]. Як бачимо, назва *шлунок* має такі самі образні потенції у відтворенні індивідуально-авторського бачення мисленнєвої діяльності людини, як і вказане вище найменування *страва.*

Моделювання конкретно-чуттєвого образу *думки* показове для структур, що ґрунтуються на взаємодії семантичних комплексів "думка" – "людина". Відповідно до цієї художньої норми асоціювання фіксуємо перифрастичні звороти, дефініції на позначення *думки,* побудовані на персоніфікації, оживленні відповідного абстрактного поняття, пор.: *Чуття є віковічні підбурювачі* ***думки, прекрасної невтомної робітниці на нивах світу*** [3: 602]; [...] ***думка –*** *та ж* ***жінка,*** *хоч іноді й не дається відразу, так треба трошки потерпіти* [3: 122]. Поява в останньому наведеному уривку паралелі *думка – жінка* мотивується попереднім контекстом, у якому олюднений образ *думки* формується атрибутивними ознаками *винувата, переможена* та динамічною *–родити.* пор.: [Тимергей] [...] *вже легко видобував* ***думку*** *з олівця, та ж винувата й переможена,* ***родила*** *йому дочок і синів* [3: 121].

Лексичне оновлення традиційних для художнього стилю семантичних зв'язків спостерігаємо в авторській дефініції, в основі якої лежить асоціація *душа – дошка.* Філософська конотованість назви *душа* має своїм підґрунтям погляди англійського філософа епохи Просвітництва Дж. Локка. На його думку, «душа на час народження людини нагадує чистий аркуш паперу або чисту дошку (tabula rasa)" [2: 135]. Пор.: *У тебе* ***душа – грифельна дошка:*** *досить пальцем повести, щоб стерти написане* [3: 394].

У досліджуваних художніх текстах простежуємо тенденцію надавати негативного оцінного забарвлення словам екзистенціально-духовної сфери типу *жаль, любов.* Уявлення *жалю, любові* як ворожих людині почуттів, що приносять їй тільки нещастя, постає чи не найсуттєвішою стильовою ознакою досліджуваної прози, пор.: – ***Жаль,***

жаль! *– пробурмотів Славенко. –* ***Найнікчемніше з людських почуттів,*** *загалом теж нікчемних.* [...] ***Жаль шкідливий і смішний*** [3: 740]; [...] [любов] *це* ***жахливе чуття,*** *що позбавляє людей спокою* [3: 518].

Подібне явище стилістичного зниження позитивно-оцінної семантики стрижневого компонента властиве мікропарадигмі образних структур з лексемою *кохання.* (пор.: **Кохання** 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі [СУМ, т. IV, с.313]). Наприклад: *Що спільного є між революцією, найвищим напруженням громадської енергії* [...] *і* ***коханням – чуттям вузько індивідуальним, ворожим*** *будь-якому громадському контролеві?* [3: 594]; ***Кохання – це всяке божевілля, всякі нісенітниці, самогубство*** [...] [3: 611]; [...] ***кохання є ще нікчемне почуття,*** *бо не полишає по собі жодних слідів* […] [3: 678]; *Наше* ***кохання*** *так само* ***старе, як і всі почуття, –*** *його оспівано вже в безлічі пісень, описано в цілих бібліотеках книжок* [...] [3: 686]. Іронічна оцінка у сприйманні інтимної сфери буття людини відбивається у художній дефініції, де актуалізоване абстрактне найменування «матеріалізується»: [...] ***кохання*** *є старезний дід, якого ніяк не обпаде параліч* [...] [3: 679].

Тенденцію до нашарування негативної експресії продовжують індивідуально-авторські перифрастичні словосполуки з назвою *чуття.* Опредметнювання цього найменування, що відтворює внутрішній, психічний стан людини, унаочнюють такі мініатексти: [...] *наші* ***чуття с давно зужиті лахи,*** *які знову надівати не робить нам жодної честі* [3: 686]; *Тисячі консервативних* ***чуттів, цілий отой звір, що сидить і ричить у нас,*** *обурюються, скаженіють від клітки, в яку запроваджує їх розум крок по кроку, день у день, невпинно її систематично* [3: 696]. Зіставлення, паралелізм і глибина персоніфікації у другому прикладі досягається вживанням динамічних дієслівних ознак.

Мотив взаємодії *чуттів і розуму* виявляється концептуальним, важливим для індивідуального стилю письменника. Згаданий семантичний паралелізм реалізується в еліптичних конструкціях, формально-синтаксичному паралелізмі та повторах, напр.: *Щастя чуттєвої величі* ***є*** *щастя заперечення, розумової –ствердження,* ***чуття*** *– обурення,* ***розум –*** *терпимість,* ***чуття*** *– запал,* ***розум –*** *гострота,* ***чуття*** *лишає кінець кінцем попіл,* ***розум –*** *тільки рани* [3: 490]. Семантико-синтаксичний паралелізм забезпечує єдність логічних категорій – подібності й протиставлення. Контекстуальні антонімічні відношення між словами (пор.: *чуття – розум),* сприяють афористичності висловленої авторської думки.

Наскрізний образ інтелектуальної прози В.Підмогильного *розум* виступає в характерних художніх дефініціях, не позбавлених роздумів. Звичними для такого аналізу є абстрактні слова, термінологічна лексика, логічний виклад та узагальнення, пор.: *В інтелігента розум покинутий сам на себе, а такий* ***розум є вічний сумнів,*** *що точить ідею, як шашіль стільці. Це він* ***є справжній творець песимізму й світових туг.*** *Чим менше його застосовують, тим приємніше людям жити. Ви згадайте XVIII століття і його безоглядну віру в природну справедливість, природне право, природні закони й природну наперед установлену гармонію світу. Тоді* ***розум*** *був тільки* ***за попихача,*** *та він більшого й не заробив* [3: 672].

Серед семантико-синтаксичних конструкцій, що охоплюють сферу інтелектуальної діяльності людини, привертає увагу художнє визначення, у якому стильової ваги набуває найменування *мозок.* Функціонування авторського логічного узагальнення із цим словом

(пор.: *мозок – ворог людини)* має семантичну текстову мотивацію: йдеться про філософські роздуми про сенс людського життя, основне призначення людини тощо, напр.: [...] *людина* ***є*** *reductio ad absurdum* [доведена до безглуздя – Л. М.] *природи. В нас природа сама себе нищить. В нас докінчується одна з галузей земної еволюції, і ніхто після нас не прийде, ніякі надлюди. Ми – останнє кільце в ланцюгу, що розгортатиметься, може, ще не раз на землі, але іншими путями і в інших напрямах.* ***Мозок-ось найголовніший ворог людини*** ... [3: 461].

Художньо-філософське осмислення феномену людини фіксуємо в групі образних структур, що актуалізують семантичне взаємопроникнення "людина – всесвіт". Формулу "в світі я" без перебільшення можна назвати пріоритетною у формуванні типових для художнього мовомислення оцінок, узагальнень автора, пор.: *Якщо наука давно вже має землю за порошинку всесвіту, а* ***людину за одну з дрібних тварин,*** *то для поетів земля й досі лишилась центром світів, а* ***людина – вінцем творіння*** [3: 627]; […] *він* [Степан] *не постеріг бус, людини, а що ж крім неї варте уваги? Без неї все втрачає рацію, стає бездушною схемою, дзвоном у безповітровому просторі! Наївна віра давнини, що* ***людина є міра речей,*** *що для неї світ повстав і зайнялися зорі, блиснула йому єдиною правдою землі, вищою над усі правди та докази* [3: 507].

Визначною ознакою мікропарадигми *людина – всесвіт* є перифрази людини, що засвідчують окремішність її існування у Всесвіті. Такі оригінальні дефініції, розгортаючись синтаксичними конструкціями, набувають у тексті афористичного звучання: ***Людина*** *не могла б вигадати багатоособових богів, не бувши сама різноманітна, бо,* ***являючи собою дивне поєднання разючих противенств,*** *потребувала втілення для кожного з них, і прагнення створити одного великого бога з маленьким чортом знаменує вже нормалізацію людської істоти, тобто всихання її уяви.* ***Людина не розкладається на так зване добро і зло, на плюс і мінус,*** *хоч би й як це зручно було для громадського вжитку* [3: 398]; ***Люди, як і числа,*** *складаються з небагатьох основних цифр, у різних варіантах, звичайно.* ***Людина навіть не ребус, а задача, що вирішується чотирма граматичними правилами*** [3: 478].

Подібною оригінальністю лексичного наповнення позначена художня дефініція, що семантично зближується із попередньою, пор.: ***Любов – це довге алгебрійне завдання, де після всіх зусиль, розкривши дужки, дістаєш нуль.*** *І дальше завдання таке саме. І дальше. І дальше.* ***Міняються складники, множники, знаки, але наслідок завжди рівний собі і незмінно порожній*** [3: 503]. Багатослівність формальної структури авторських визначень і багатоасоціативність семантики роблять, їх важливим структурним компонентом тексту, своєрідними мінітекстами.

Орієнтація прозаїка до художніх визначень – описів людини настільки глибока, що у його художніх текстах не випадково репрезентовано оказіональну асоціацію *людина – музей.* Пор. екзистенціальний аспект художньої семантики образу *музею* як метафори індивідуального душевного буття: [...] *жадав прийти в той* ***таємничий музей, що людина*** *з себе являє,* ***музей зужитих думок і похованих чуттів, музей спогадів, пережитих тривог і збляклих надій,*** *в той* ***архів людини,*** *де в безлічі шухляд сховані її оперативні плани с діловодство минулих днів* [3: 482]. Нанизування перифрастичних словосполук, створення градаційного ряду, що разом із лексико-семантичним наповненням надає вислову експресії, є характерним прийомом В.Підмогильного.

Репрезентація парадигми «людина у світі» показова для художньої дефініції, у якій внутрішня екзистенція актуалізується стрижневим компонентом *туга.* Оцінку такого душевного стану як негативного втілено в такому експресивному контексті: ***Туга,*** *якої дізнав перший десяток людей, була* ***оригінальна,*** *але* ***туга людини XX століття є непрощенна відсталість*** [3:686].

У мовній тканині творів В. Підмогильного значну групу становлять дефініції, у яких художнього визначення набуває слово-поняття *життя.* Серед лексико-синтаксичних структур характерним є визначення, індивідуальна естетика якого побудована на уявленні про життя як про подорож, напр.: *може, все життя – тільки* ***неспинний потяг,*** *що ніякий машиніст не в силі змінити напрямку його руху по призначених рейках між відомими, сірими станціями? Лишається неминуче одне – чіплятись на нього, хоч який він і хоч куди веде свою одноманітну путь. І чи не символ його ті славетні вантажні вагони* [...] [3: 338]. Образна перифраза *життя – потяг* є варіантом активізованих у літературі 30 рр. тропеїчних структур і синтагм, побудованих на символічній паралелі "світ" – "дорога" [5: 66]. Щодо словосполуки *сірі станції,* то у ній відзначаємо екзистенціальне спрямування кольороназви *сірий,* що уособлює одноманітність буття.

Негативною оцінністю супроводжується авторська дефініція, побудована на персоніфікації, оживленні лексеми *життя: Воно* [життя] – *той всесвітній* ***нахаба,*** *що на прохання обібраного .жебрака відповідає штовханом, лящами, ціпком і суне далі, попалюючи цигарку, навіть не повернувши до жертви свій золочений монокль* [3:359]. У розглянутій синтаксичній конструкції функціонування найменування *цигарка* зумовлене тим, що українська художня традиція закріплює за названим словом екзистенціальний зміст. За спостереженнями Л. О. Ставицької, "[...] естетизація образу цигарки цінна в тому плані, що вона засвідчувала абсолютно нові, побутові урбаністичні форми поетичного мислення. Екзистенціально-часові аспекти життя асоціюються з цигаркою: усе в житті так невблаганно минає, як палиться цигарка" [5: 64].

Характерна для української поетичної традиції 20-30 рр. символічна паралель «світ» – «базар» активізує у досліджуваних текстах таке художнє визначення: [...] *життя – базар. Вірно! Кожен має свій крам* [3: 385].

Органічною складовою частиною мікропарадигми з лексемою *життя* постає розгорнена структура, що фіксує урбаністичне наповнення названого образу, пор.: [...] *життя – це широкомовна, галаслива лотерея з* ***барвистими афішами, запаморочливими плакатами й досконалою рекламою,*** *що провіщає надзвичайні виграші, делікатно замовчуючи, що на один щасливий білет припадають тисячі порожніх тонісіньких квитків і брати участь у тиражі можна тільки раз* [3: 391]. Зіставлення *життя* з *лотереєю, афішами, плакатами, рекламою* є нічим іншим, як асоціативним включенням теми міського побуту нової доби у художнє повідомлення.

Синкретизм наукового і художнього мислення демонструють мінітексти, в яких визначаються характерні ознаки *життя* через залучення відповідної термінології, аналітичних викладів, узагальнень, напр.: [...] ***життя*** *людське, в психічному його вияві,* ***є постійна зміна занепадів та піднесень,*** *то ж нормальна крива його мусила б нагадувати синусоїду з довершеною ритмікою її хвиль* [3: 589].

Послуговуючись законами риторики, використовуючи стилістичні фігури паралелізму, повторів, ампліфікації тощо, В. Підмогильний розгортає оповідь – роздум про філософський зміст поняття *щастя:* [...] ***щастя – постійний настрій радості вищого порядку,*** *тобто абстрактної.* ***Щастя – це високий тонус духовного життя,*** *як здоров'я – фізичного.* ***Щастя – це духовне здоров'я.*** *Окремі болі та виразки не можуть його схитнути. Що таке щастя?* ***Це естетичне почуття від самого себе,*** *від свого «я». Естетичне почуття виникає від споглядання або гармонії, або величі. Гармонійність «я», тобто певна рівновага в середині людини, є нерухомість, загальмування на певному духовному стані, і естетика гармонії в нашому разі є щастя непрагнення, щастя погодження з життям, підлягання йому, тобто щастя раба* [3: 489].

Мовне світобачення письменника визначає його орієнтири щодо традиційних зв'язків типу *природа – людина.* Останні модифікуються залежно від образної функції художніх дефініцій. Так, наприклад, типовими є позитивні оцінно-характеристичні перифрази на позначення *місяця,* через семантичне наповнення яких відповідний образ уособлюється, персоніфікується: *Спокійний місяць, такий як і він, сільський* ***мандрівець, приятель*** *його* ***дитинства*** *й* ***вірник юнацьких мрій,*** *втишив йому те злісне почуття, що була навіяла вулиця* [3: 333].

Поряд із назвою *місяць* зазнає художнього переосмислення, творчої трансформації така номінація небесних тіл як *сонце.* Образне ототожнення сонця з вогнем, що відбиває нижченаведений контекст, зумовлене тим, що «сонце і вогонь вважалися однією і тією ж істотою, або Вогонь був братом Сонця» [1: 270]. Асоціювання *сонце – вогонь* спрямоване на створення пейзажного мікрообразу: [...] *сонце сходить, з червоного моря промінь – страшна, величезна брунька холодного вогню, розцвітаючи поволі пекучим колом* [3: 527].

Ідіостиль В.Підмогильного актуалізує естетичний зміст назви пори року *весна,* напр.: *Там* [у селі] *весна – сурма світлого бога, променистa провісниця щастя і праці, а тут* [у місті] *дрібний, хоч і приємний епізод, кінець господарчого кварталу й початок руху приміських потягів* [3: 390]. У наведеному мінітексті, побудованому на зіставленні, позитивну оцінність, що закріплена за образом *весни,* виявляють поетичні авторські дефініції *сурма світлого бога, променистa провісниця щастя і праці,* з якими контрастують визначення книжного характеру, супроводжувані конотацією «прозаїчне, буденне, міське» *кінець господарчого кварталу, початок руху приміських поїздів.*

Описані художні дефініції відбивають ознаки художнього мовомислення конкретної історичної доби. Більшість художніх дефініцій є моделями інваріантних семантичних зв'язків, що їх відзначають дослідники у поетичній мові 20-30 рр. XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
2. ЛоккДж. Сочинения в 3-х т. – М: Мысль, 1985. –Т. 1.– с. 135.
3. Підмогильний В.П. Оповідання. Повість. Романи. – К.: Наук, думка, 1991. – 800 с.
4. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук, думка, 1970–1980.
5. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. XX ст.– К.: Правда Ярославичів, 2000. – 154 с.

УДК 811.111’42

Влох Н. М.
(Львів, Україна)

ІНВЕКТИВНА ЛЕКСИКА У ДИСКУРСНОМУ ПРОСТОРІ АНГЛОМОВНОГО ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТУ

Статья посвящена проблеме употребления инвективной лексики в современном постмодернистском художественном тексте, который становится одним из способов представления человеческой коммуникации как процесса. Автор статьи делает попытку выделить особенности инвективной лексики и рассмотреть как ее использование в речи персонажей влияет на читателя и на его интерпретацию текста в целом.

Ключевые слова: *постмодернистский текст, инвективная лексика, вульгаризмы, непристойная брань.*

The article deals with a problem of the use of the invective in postmodernist fictional text, which becomes one of the ways of manifestation of human communication as a process. The author of the article intends to single out the peculiarities of the invective and to consider how its use in the speech of protagonists influences the reader and his/her interpretation of the text.

Key words: *postmodernist text, invective, vulgarisms, obscenity.*

Особливості вживання інвективної лексики у мовленні персонажів художніх творів розглядалися у працях Л. П. Крисіна [1], А. Е. Левицького [2], Л. Ставицької [3], В. А. Хом’якова [4], Е. Патріджа [5] та ін. Втім, з позицій постмодерністського художнього тексту це ще не було метою розгляду. Актуальність цієї проблеми зумовлена зацікавленням сучасної лінгвістики до вивчення функціональної сторони мови, оскільки мовна система може бути адекватно вивчена лише в ході її безпосередньої реалізації [6]. А також тим, що інвективна лексика є комунікативним явищем, тісно пов’язаним з параметрами мови й мовлення, їх когнітивного, прагматичного і соціального оточення, феноменом з особливими властивостями, які не можливо зрозуміти без ґрунтовного вивчення і систематизації. Передумовою дослідження цього елементу стилістично забарвленої лексики є безпосереднє відношення до процесів функціонування мови у соціальній взаємодії людей. Парадигми сучасної лінгвістики зосереджені на вивченні того, як людина використовує мову у якості засобу спілкування і як в мовних одиницях відображається сама людина – творець мовної діяльності. Як зауважує О. О. Селіванова, однією з важливих проблем сучасної лінгвістики є дослідження комунікативної взаємодії індивідів, орієнтованої на їх діалогічне взаєморозуміння у співвідношенні з параметрами мови, середовища і культури [7: 7]. У зв’язку з цим, важливе значення має поняття *комунікативної* або *мовленнєвої поведінки*, яке дозволяє проаналізувати діяльність людини в процесі обміну інформацією. Під комунікативною поведінкою, у свою чергу, ми розуміємо реалізацію сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних способів комунікації, вибір яких залежить від ситуації спілкування, а також статусних характеристик учасників комунікації і тих ролей, які вони виконують. Поняття *комунікативної поведінки* може бути використане для аналізу особливостей мовлення персонажів художніх постмодерністських текстів,

© Влох Н. М., 2009

оскільки головним завданням авторів-письменників є створення таких художніх образів, які б відображали головні риси поведінки реально існуючих людей.

Широке розуміння комунікативної поведінки розглядається в теорії ролей, яка ґрунтується на аналізі різних форм поведінки індивіда: соціальних або функціональних [8; 9; 1; 10]. І. С. Кон визначає соціальну роль як нормативно схвалений спосіб поведінки, який очікують від кожного, хто займає певну соціальну позицію [9: 23]. Таким чином, ролі, пов'язані з постійними характеристиками, накладають відбиток на комунікативну поведінку, на мовні тактики і стратегії, які обирає індивід під час комунікації. Різновид кожного компоненту мовленнєвого акту вибірково пов'язаний з різновидами інших компонентів: мета комунікації диктує стратегію спілкування і це проявляється у виборі манери розмови, форми і змісту повідомлення, доречної форми мовлення. Мовець намагається змінити розумовий чи емоційний стан співрозмовника, його ставлення до певних дій або людей. Адресант також може змусити співрозмовника здійснити певні вчинки, вигідні для нього. Мета може варіюватися в залежності від ситуації спілкування, однак, незмінним залишається прагнення керувати діяльністю співрозмовника. Це, у свою чергу, є «важливою рисою у соціальному аспекті, тому що вона регулює нашу мовленнєву поведінку. Грубість – одна з найтиповіших проявів недоречності мовлення, соціальні наслідки якої, на жаль, не всі добре усвідомлюють» [11: 246].

Перш ніж розглянути особливості використання інвективної лексики у мовленні персонажів постмодерністських художніх текстів, яка є одним з елементів прояву комунікативної поведінки індивіда, необхідно виокремити основні характеристики цього пласту ненормативної лексики. **Інвективу** (лат. invectiva oratio – лайлива промова) ж, у вузькому сенсі слова визначають як культурний феномен соціальної дискредитації суб'єкта шляхом адресованого йому тексту. Це спосіб існування словесної агресії, який сприймається у даній соціальній (під)групі як різкий або табуйований [12: 317]. **Інвектива** у широкому сенсі – це будь-який різкий виступ проти когось або чогось, викриття, образливий словесний напад [13: 226]. Характерною особливістю інвективи є відкрита тенденційність, нищівна критика певних осіб чи явищ з позицій неприхованого авторського ідеалу. Згідно визначення, запропонованого В. А. Хом'яковим, **вульгаризми** являють собою «всю сукупність непристойних форм, тобто певний пласт лексики з вульгарною експресією, головною функцією яких є дисфемізація мовлення. Вульгаризмам не характерні ані соціальна чи професійна обмеженість, ані езотеричність» [4: 13]. Вони об'єднують інтенсифікатори, лайку і слова-табу. Визначення вульгаризму як «образливе, обсценне слово або фраза» («rude or obscene word or phrase») в Oxford Advanced Learner's Dictionary [14: 1428], дозволяє пояснити зв'язок між табу і вульгаризмами, оскільки такі структурні елементи як «обсценність» («obscenity») і «лайка» («profanity») є невід'ємною частиною цього поняття. Під «обсценністю» в англійській мові розуміють «сегмент лайливої лексики, який включає грубі, матірні (непристойно мерзенні, вульгарні) лайливі вирази, які є спонтанною реакцією на несподівану (зазвичай неприємну) ситуацію» [15: 981]. У свою чергу, **лайка** – «це грубі, часто непристойні або образливі слова, спрямовані на те, щоб виразити невдоволення мовця. Лайка може бути різкою, грубою, залишаючись при цьому нетабуйованою, і може бути табуйованою, нецензурною» [3: 11]. Як зауважує Л. Ставицька, терміни **«лайлива лексика»** та **«обсценна лексика»** перетинаються, але не тотожні: не

все лайливе – матірне й обсценне і, навпаки, не все обсценне – лайливе [3: 13]. До обсценної лексики дослідниця відносить три основні групи:

1. Найменування «непристойних», соціально табуйованих частин тіла – «сороміцькі слова» (наприклад, dick, cock, prick, cunt, asshole, balls);
2. Найменування процесу статевого акту (наприклад, to fuck, to shag);
3. Найменування фізіологічних функцій (відправлень) (наприклад, to shit, to piss).

Лише перші дві групи містять лексику мату [3: 17]. І. Р. Гальперін вважає доцільним розуміти під вульгаризмами «експлетиви, лайку, обсценні слова та вирази, які виражають сильні емоції, а саме, роздратування, гнів тощо» [16: 118 – 119]. А. Н. Мороховський (та ін.) під вульгаризмами розуміють слова і вирази, які не прийнято вживати в суспільстві через їх грубість чи непристойність [17: 117]. Ґрунтуючись на вищеподаних визначеннях вульгаризмів, у нашому дослідженні під вульгаризмами розуміємо стилістично занижені лексичні елементи, представлені експлетивами, лайкою, обсценними словами та виразами, які виражають сильні емоції і які не слід класифікувати як колоквіалізми.

На протязі другої половини XX ст. в англомовному суспільстві погляди на використання одиниць стилістично заниженої лексики суттєво змінились. В художній прозі, кінематографі, телепередачах стали використовувати вульгаризми, табуйовану лексику, які раніше не були допустимі взагалі або позначались на письмі лише початковими буквами. Процес проникнення цієї інвективної лексики в художню прозу знаходить своє відображення і в мові сучасних художніх творів, постмодерністських зокрема, оскільки автори не можуть ігнорувати тенденції у використанні тих чи інших лексичних одиниць, творячи мовну характеристику персонажів [2: 178]. Так, до Першої світової війни лексичну одиницю «damn» не друкували, а використання «bloody», «fuck» та їх похідних було заборонено взагалі. Ще у 1979 р. Е. Патрідж в монографії «Slang today and yesterday», виокремлює вульгаризми лише в історичному плані (його перший приклад датується 1590 р.), не даючи сучасним значенням навіть самих вульгарних слів (four-letter words) примітки вульгаризм («vulgarism»). Так в англійському слові «cunt» Е. Патрідж виокремлює лише початкове денотативне значення – «жіночий статевий орган», відносячи це значення до XV ст. Усі наступні значення («баба», «статевий акт», «будь-яка людина або річ, яка не подобається») не мають помітки «vulgarism». При цьому, лексикограф виключає слово «cunt» в його первинному вульгарному значенні як з низьких колоквіалізмів, загагальних сленгізмів чи кентизмів, так і з діалектизмів, але вважає його одиницею мови («a language word») [5: 145]. У сучасних англомовних постмодерністських текстах подибуємо це слово як у його первинному, так і наступному значеннях. Наприклад: *«I didn't care. «Who's my mother?» I asked without caring. «You don't remember her. As soon as you dropped out of her cunt, she gave you to the hospital. Nana and I took you. She never tried to see you. Ever again.»* [18: 10]; *«But would he be able to feel the same way as he thrust with skilful, sinuous angularity into the pit of Bull's knee? Into Bull's cunt, not Sybil's?»* [19: 151]; *«She told me she didn't work for any bosses, she was a free woman, her name was Abhor. Why should I believe what a cunt tells me?»* [18: 29]; *«–Yeah, fucking stupid cunt. Gor blimey, it's bleedin hot today. Listen, mate, my throat's tryin ta tell me something. Fancy a drink?»* [20: 120]; *«She'll do anything he orders, yeah he can hold her head under the water till she drowns, he can bend her hand back, yeah, break her fingers like that cunt in Frankfurt the other week»* [21: 606].

Крім цього, реєструючи таким же чином вульгаризм «fuck», Е. Патрідж називає вульгарними всі його значення, але відносить це слово до літературної мови [5: 145]. Це не лише підтверджує положення про соціально-професійну немаркованість вульгаризмів, але дозволяє погодитись з думкою Е. Патріджа про те, що «літературність» вульгаризмів пояснюється їх історичним розвитком. Такі інтенсифікатори як «bloody», «damned», «cursed», «hell of», формально заборонені в літературі та спілкуванні, не лише радо вітають в усному й письмовому мовленні, але через часте вживання, вони втратили вульгарну експресію і не сприймаються як субстандартна лексика. Для прикладу: *«I'd been right every time I'd seen bloody brains in my vision»* [18: 59]; *«Paris was a bloody city. Rectangular blocks of mirrored glass intersected tall buildings of black glass about a quarter way down their lengths»* [18: 110]; *«Shit, fuck, damn!» Alan cursed and pounded the wheel of the car. It juddered and hummed like a giant tuning fork»* [19: 150]; *«A broken piece just at the beginning. But I didn't give a damn because that one I knew literally by heart – forward and backward»* [22].

Внаслідок цього, у сучасній американській та британській прозі, постмодерністській зокрема, всі слова, які формально вважалися вульгарними для суспільного вжитку (включно з «four-letter words»), одобрені існуючими моральними та етичними стандартами суспільства й цензури [23: 28]. Таким чином, зміна ситуації стосовно вжитку цих лексичних одиниць протягом останніх десятиріч призвела до того, що деякі лексикографічні джерела визначають словникові одиниці «damn», «hell», «bloody» не як вульгаризми, а як одиниці розмовного стилю. Хоча розмовне мовлення та вирази персонажів художніх творів належать до систем, які принципово відрізняються способом творення мовлення, його адресованості, структурою й цілями, дискурс у художніх творах кінця XX ст. наближується до повсякденного спікування [24: 47]. Автори-письменники намагаються максимально наблизити мовлення персонажів до розмовного стилю. Цьому сприяє загальна тенденція демократизації літературної норми, а також проникнення характеристик, які традиційно асоціюються з розмовним мовленням, в пресу, художню літературу, кінематограф і театр. На лексичному рівні висловлювання персонажів наближаються до природної комунікації за допомогою вживання заниженої, табуйованої лексики і вульгаризмів. Наприклад:

«… America it's a big fat broad that one must seize with one's arms squeeze passionately a big sexy bitch with enormous teats a splendid ass and a lovely furry cunt and if you want to possess to explore to search that magnificent bit of geography you have to go a long way and have the desire and courage not only to speak about it but do something about it and the problem with most Americans is that they don't have the guts nor the initiative to fuck the hell out of their mother land and so instead of really trying to shove their dicks into it they justify their cowardice by simply dropping their pants in front of it and jerk off like a bunch of kids where in fact me gentlemen I wanted to penetrate that mother land yes I wanted to explode to burst inside her ass and inside her cunt» [22].

Висловлювання персонажів у неформальній ситуації спілкування сімейних пар, коханців, родичів, друзів, знайомих, характеризуються значною кількістю вульгаризмів типу «fuck», «cunt», «dick», «cock» тощо. Наприклад: *«He had to photograph me in the twelve fucking positions which corresponded to the twelve signs of the zodiac. Whatever those were.*

«I usually work with my boyfriend.» Not that I had a boyfriend.

«No. Your cunt and my cock.» He turned his cock away from me to lock his front door. «Take off your clothes.» He reached for his camera» [18: 64].

Вживання вульгаризмів при цьому межує, з одного боку, зі ступенем непристойності вживання, а з іншого, – зі статусними стосунками персонажів-комунікантів. У текстах сучасної англомовної постмодерністської прози вульгаризми переважно виражають і стани свідомості наратора чи персонажа, і, головне, характер письма. Це гра з мовою, її деієрархізація (руйнування меж між правильним і неправильним, нормативним і ненормативним), а також децентрування-розсіювання образу автора в тексті, руйнування культу письменника, який є носієм істини в тексті. Постмодерністські художні тексти підкреслено еротизовані, що пов'язане з багатьма чинниками: і з розширенням простору, дозволеного для репрезентації в культурі, передовсім «секретного музею тіла» (У. Кендрік), установкою сучасної культури на «проговорювання сексу» (М. Фуко), і з пріоритетною для постмодернізму естетикою дозвілля, гри, карнавальності, театральності, і з орієнтацією сучасної світової прози на поточне, буденне мовлення, і з намаганням сформувати власного, теж постмодерного, читача – витворити власну референтну групу, зазвичай молодіжну, переважно зациклену на сексуальності і специфічній лексиці [25: 23]. Особливість мовної репрезентації у постмодерністських художніх текстах полягає у тому, що вульгаризми, непристойності є цілком «нормальними» висловлюваннями на позначення коїтусу, наркотичних станів, бо у героїв цих текстів завше все «круто» (секс, алкоголь, наркотики, екстремальні ситуації тощо) – такий стиль життя, а, отже, й письма. Така соціальна і мовна поведінка героїв англомовних постмодерністських текстів – спеціально продуманий художній прийом, зорієнтований на відчуття протесту, відрази у звичайного, не залученого до постмодерністських правил гри, адресата, який настроєний на традиційно «серйозне», а не ігрове (в іронічному модусі) прочитання запропонованого тексту. Цей текст не стільки провокує адресата, скільки апелює до власного молодіжного читача, намагаючись потрафити в його смаки, «озвучити» – й узаконити його власні слова, поведінку і манеру жити. Це підтверджує думку про те, що автори розраховують на певну читацьку аудиторію. Тексти з великою кількістю та різноманітністю вульгаризмів адресовані, перш за все, масовому читачеві. Однак, це звісно не значить, що таке активне вживання ненормативної лексики, разом із темою сексу, наркотиків тощо, гарантують успішний постмодерністський художній твір. Зрештою, серед творів американських та британських письменників-постмодерністів є чимало привабливих текстів, написаних і без таких екстремальних прийомів.

Інвективна лексика у мовленні персонажів має певну **прагматичну мету**. Вживання вульгаризмів вказує на низький рівень ситуативного спілкування та реалізацію негативної оцінки стосовно викладених подій у тексті. Також вибір саме цього лексичного матеріалу можна пояснити наміром автора вказати на приналежність учасників комунікації до певної соціальної групи та сконструювати образ героїв за допомогою мовних засобів, які вони вживають.

Отже, реалізація загальної негативної оцінки комунікативної поведінки персонажів в ситуації повсякденного спілкування свідчить про ігнорування норм як американського так і британського суспільства, згідно з яким, використання інвективної лексики вважається

непристойним. Зауважимо, що реалізація способів негативної оцінки у висловлюваннях персонажів передає загальне негативне ставлення мовця і сигналізує про критичне сприйняття не лише навколишньої дійсності, а й співрозмовника. Таким чином, негативна оцінка перешкоджає створенню конструктивних умов в ході комунікативної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крысин Л. П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях (постановка вопроса) // Язык и личность / Под ред. Л. П. Крысина. – М.: Наука, 1989. – С. 78 – 85.
2. Левицький А. Е. Особливості функціональної переорієнтації одиниць зниженого стилістичного тону сучасної англійської мови // Лабораторія славістичних студій. Сер. філософ. та методол. – Тернопіль: Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – 1997. – Вип. 3: Методологічні проблеми психології мовленнєвої та мовної діяльності. – С. 177 – 179.
3. Ставицька Л. Проблеми інтерпретації та лексикографічного опрацювання лайливої лексики // Вербальна агресія як мовно-культурний і соціальний феномен / упор. Оксана Гаврилів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. – С. 6 – 20.
4. Хомяков В. А. Нестандартная лексика в структуре английского языка национального периода. Автореф. дис. … докт. филол. наук. – Л., 1980. – 39 с.
5. Patridge E. Slang today and yesterday. – London, 1979. – 476 p.
6. Кубрякова Е. С. Парадигма научного знания в лингвистике и ее современный статус // Изв. РАН. Серия лит-ры и языка. – 1994. – № 2. – С. 3 – 15.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: Брама, 2004. – 336 с.
8. Карасик В. И. Язык социального статуса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
9. Кон И. С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
10. Кречмар А. О. О понятийном аппарате социологической концепции личности // Теория и методы: Социальные исследования. – М.: Наука, 1970. – Вып. 5. – С. 77 – 88.
11. Головин Б. Н. Основы культуры речи: Учебник для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.». – 2-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1988. – 320 с.
12. Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
13. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: «Золоті литаври», 2001. – 636 с.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. A. S. Hornby. – Oxford: OUP, 1993. – 1580 p.
15. Webster's New World Dictionary. Second College Edition. David B. Guralnik (ed.). – N. Y.: Simon and Schuster, 1984. – 1692 p.
16. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. Учебник. – 3-е изд. – М.: Высшая школа, 1981. – 334 с.

17. Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. – К.: Вища школа, 1984. – 248 с.
18. Acker C. Empire of the senseless. – N.Y.: Grove Press, 1988. – 227 p.
19. Self W. Cock and Bull. – London: Penguin Books, 1993. – 213p.
20. Welsh I. Ecstasy. – London: Vintage, 1997. – 276p.
21. Pynchon T. Gravity's Rainbow. – London: Vintage, 2000. – 760 p.
22. Federman R. Take it or leave it. – New York: Fiction Collective, 1976.
23. Кухаренко В. А. Практикум по стилистике английского языка. Учебное пособие для студентов филол. фак. ин. яз. – М.: Высшая школа, 1986. – 144 с. – На англ. яз.
24. Лагутин В. И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагматической теории драмы). – Кишинев: Штиинца, 1991. – 95 с.
25. Андрусів С. Деконструкція міту «солов'їності» української мови в поетиці постмодерної прози // Вербальна агресія як мовно-культурний і соціальний феномен / упор. Оксана Гаврилів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. – С. 21 – 30.

УДК 811.161

Кайкы М. Ю.
(Бердянск, Украина)

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ОФОРМЛЕНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКИ В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА: ФАКТОРЫ ДИНАМИКИ

Сучасна лінгвістика демонструє стійку увагу до оцінного аспекту спілкування. В цій статті досліджуються лексичні мовні засоби вираження кількісної оцінки в дитячій літературі 50-60-х років XX століття в порівнянні з оформленням кількісної оцінки в творах кінця XX – початку XXI століття.

Ключові слова: *оцінка, класифікація, типи оцінки, кількісна оцінка, лексичні засоби вираження оцінки.*

Modern linguistics demonstrates steady attention to the aspect of assessment of intercourse. Lexical linguistic means of expression of quantitative assessment in children's literature of 50-60-th years of XX – XXI century are investigated in this article.

Key words: *an assessment, classification, types of assessment, quantitative assessment, lexical means of expression of assessment.*

Одной из актуальных проблем современных лингвистических исследований является оценочная семантика, о чем свидетельствует обширная литература, появившаяся в последние десятилетия, в которой оценка стала самостоятельным объектом изучения в аспекте семантики, прагматики, теории коммуникации, когнитивных исследований языка (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булыгина, А. Вежбицкая, Е. М. Вольф,

© Кайкы М. Ю., 2009

В. Г. Гак, Т. Н. Николаева, А. Д. Шмелев и др.). В языкознании проблемы, касающиеся изучения оценки, не имеют единого решения, в частности, категория оценки в детской литературе еще не была объектом лингвистического описания. Детская литература отображает определенную эпоху, социальные процессы, происходящие в обществе в конкретный период времени. Актуальность нашего исследования состоит в том, что мы изучили средства выражения данной категории на примерах текстов произведений для детей середины XX – начала XXI вв. За последние несколько десятков лет сформировалась совершенно новая детская литература. В. Е. Васильев, О. Ю. Воронина, С. И. Тимина, относят ее к особому историческому периоду – от начала перестройки до конца XX в., обозначив термином *постсоветская детская литература* [1]. Нашей целью было выявить лексические средства выражения количественной оценки в детской литературе советского периода и сопоставить их с лексическими средствами оформления квантитативной оценки в текстах литературы «постсоветского» периода. Материалом для исследования послужили произведения В. Ю. Драгунского, Н. Н. Носова – авторов детской литературы советского периода и тексты произведений современных писателей Г. Б. Остера и Э. Н. Успенского. Данная статья посвящена исследованию одного из видов частной оценки – количественной.

Не все ученые выделяют количественную оценку как отдельный вид. Например, Т. А. Космеда выделяет лишь физиологическую оценку – оценку конституции человеческого тела, состояния его здоровья и т.д. [2]. Понятие «количественная оценка» гораздо шире. А. Ф. Папина пишет, что помимо аксиологической, качественной оценки, в русской речи, как и в других языках, существует количественная оценка, характеризующая меру, объем, величину описываемого предмета, указывающая на признак действия, на признак признака [3: 317].

В проанализированном материале количественная оценка может быть выражена при помощи каламбура, который выступает высокочастотным средством создания комического в детской литературе. **Каламбур** может служить:

1) для выражения оценки, характеризующей меру предмета: *И чтобы избежать позора, я буду жить под кроватью целую вечность! Конечно, тут есть плюс, что я всю школу просижу под кроватью, но как быть с аттестатом…с аттестатом зрелости?! Я под кроватью за двадцать лет не то что* ***созрею****, я там* ***вполне перезрею*** (В. Ю. Драгунский). Комический эффект создается благодаря столкновению значений слов, производных от прилагательного *зрелый*.

В текстах современной детской литературы мы обнаружили использование автором каламбура: *Шарик стал похож на* ***сильно увеличенную переспелую болонку*** (Э. Н. Успенский). В данном случае также используется тот же прием для создания комического эффекта, который достигается благодаря использованию значения *переспелая* по отношению к болонке.

Каламбур, основанный на столкновении значений многозначного слова, встречается в литературе исследуемого периода довольно часто: *Билет-то она нам дала один, а написано на нем: «****На два лица****»! На мое, значит, лицо и на Мишкино* (В. Ю. Драгунский).

2) Для оформления оценки, характеризующей величину описываемого предмета: *Я заметил, что в начале года учиться почему-то всегда трудней. Уроки кажутся*

длинными**, будто **их кто-то нарочно растягивает [Носов, с. 17]. В данном случае происходит столкновение двух значений прилагательного *длинный* – значения измерения времени (*длинный день*) и значения размера чего-либо (*длинный пиджак*). Данный прием употребляется для создания комического в детской литературе.

В исследуемых текстах мы можем обнаружить связь с фольклорными традициями – число «три» является символичным в устном народном творчестве: *И вот Знайка стал думать. Думал он **три дня** и придумал сделать шар из резины* (Н. Н. Носов). Сравним с русскими народными сказками: там герои обычно думают «три дня и три ночи». Такой прием, состоящий во включении в текст хорошо узнаваемого фрагмента чужого (прецедентного) текста, без упоминания его названия и автора, называется **реминисценцией** [4: 261].

Обычно реминисценции рассчитаны на хорошую память и эрудицию адресата. В данном случае адресатами выступают дети, и в текст включаются узнаваемые фрагменты и герои русских народных сказок. В частности, в произведениях В. Ю. Драгунского несколько раз упоминается такой известный персонаж, как Кощей Бессмертный:

Я сказал:

*– Ты что, Костик, такой худущий? **Вылитый Кощей**…*(В. Ю. Драгунский).

Но мама закричала:

*– Посмотри, на кого ты стал похож! **Вылитый Кощей!** Ешь. Ты должен поправиться* (В. Ю. Драгунский). В данных примерах образ Кощея используется для выражения негативной количественной оценки, в нем заключается указание на худобу, и, следовательно, болезненность ребенка. Реминисценции в данных примерах выражают количественную оценку, характеризующую величину описываемого предмета, указывающую на признак признака.

В ходе исследования нами было выявлено использование авторами приема обманутого ожидания – экспрессивного эффекта, возникающего в результате нарушения норм, стереотипов восприятия (языковых, речевых, логических, онтологических, поведенческих, социальных и т.д.) [4: 187].

Обманутое ожидание в исследуемых текстах служит для выражения:

1) количественной оценки, характеризующей величину описываемого предмета, указывающую на признак признака: Вот так раз! Я посмотрел на папу. Он был большой, спору нет, но все-таки поменьше лошади. Он был побольше меня или мамы, но, как ни верти, он был поменьше лошади, и даже самой захудалой коровы. Корова бы никогда не поместилась на нашем диване, а папа помещался свободно *(В. Ю. Драгунский). Комический эффект достигается благодаря сравнению папы с коровой, что является нарушением логических норм восприятия.*

Эдуард Николаевич Успенский также использует прием обманутого ожидания для создания комического эффекта: Необязательно большую корову покупать. Ты купи маленькую. Есть такие специальные коровы для котов. Козы называются.

2) количественной оценки, характеризующей величину описываемого предмета, указывающую на признак действия: *Утром я **ничего** не мог есть. Только выпил две чашки чаю с хлебом и маслом, с картошкой и сосиской* (В. Ю. Драгунский).

И. В. Арнольд характеризует эффект обманутого ожидания как один из важных типов выдвижения, «при котором на фоне увеличения упорядоченности элементов контекста

появляется элемент малой предсказуемости, как раз противоположный ожидаемому и требующий в силу своей неожиданности повышения активности читателя» [5: 100].

Количественная оценка может выражаться при помощи гиперболы – образного выражения, состоящего в преувеличении качеств описываемого. В текстах детской литературы **гипербола** может быть использована для оформления таких типов количественной оценки:

1) оценки, характеризующей величину описываемого предмета, указывающую на признак признака: – *Наконец наступил день отлета, – продолжал Незнайка. – Коротышек собралось –* ***тысячи!*** *Одни говорят, что шар полетит, другие – что не полетит* (Н. Н. Носов).

2) оценки, характеризующей меру предмета: *Кстати, сосчитать только одних микробов, проживающих на нашей жилплощади, то живых существ в любой квартире окажется* ***в миллионы раз больше,*** *чем неживых предметов* (Г. Б. Остер).

Количественная оценка, выражающая меру описываемого предмета, может быть оформлена при помощи **гиперболической метафоры:**

*– Вот, – сказала мама, – полюбуйтесь! На что уходит отпуск? Посуда, посуда****, три раза в день*** *посуда! Утром мой чашки, а днем* ***целая гора тарелок****. Просто бедствие какое-то!* (В. Ю. Драгунский). В данном примере мы можем метафору ***гора тарелок.*** Гиперболическая метафора – образная метафора, выражающая преувеличение [6: 84].

Основа гиперболы – отклонение от объективной количественной оценки предмета, явления, качества. В произведениях детской литературы данное средство выполняет функцию усиления оценочности и экспрессивности.

Трилогия романов-сказок о Незнайке построена на противоположном гиперболе приеме – приеме литоты. И. Н. Арзамасцева пишет, что Николай Носов развил прием литоты, выбрал масштаб изображения в соответствии с масштабом обычных детских игрушек: его «коротышки» – ростом «с небольшой огурец», двухэтажный дом не больше арбуза. «Уменьшены» и все остальные реалии: машины заправляются газированной водой и сиропом, яблоки нужно спиливать с веток и т.д. [7: 381].

Литотой называется образное выражение, преуменьшающее размеры, силу, значение описываемого явления. Литоту называют еще обратной гиперболой [8: 143]. Данный прием используется писателями, в основном, для выражения количественной оценки, характеризующей величину предмета, указывающую на признак действия: *Воздушный шар поднялся еще выше, и весь Цветочный город был* ***виден как на ладони.*** *Дома* ***казались совсем крошечными****, а коротышек уж и совсем нельзя было разглядеть* (Н. Н. Носов).

В исследуемых текстах встречается **метонимия.** При помощи данного средства оформлена:

1) оценка, характеризующая меру предмета: *Еще не было шести часов утра, а вокруг уже* ***собрался почти весь город*** (Н. Н. Носов).

2) оценка, характеризующая объем описываемого предмета: *Там лежала* ***здоровенная пузатая бочка.*** *В ней раньше был мел, а теперь она валялась пустая* (В. Ю. Драгунский). Неодушевленное существительное *бочка* наделено признаком одушевленного существительного, а именно человека.

Количественная оценка может быть выражена при помощи **окказиональной метафоры** [6: 207]:

Дело в том, что наш Горбушкин заикался с самого первого класса. И он не как-нибудь скромненько так заикался, нет, он был ***чемпионом заикания.*** *Горбушка был неслыханный* ***трехступенчатый заика*** (В. Ю. Драгунский). Данные индивидуальные метафорические неологизмы *чемпион заикания* и *трехступенчатый заика* выражают количественную оценку, характеризующую меру предмета и служат для усиления признака и выражают, на наш взгляд, позитивную количественную оценку. Интенсификатором оценки в данном случае выступает прилагательное *неслыханный*.

В исследуемых произведениях конца XX – начала XXI вв. обнаружено большое количество случаев, когда количественная оценка выражается при помощи антонимии. И. Б. Голуб отмечает, что существование антонимов в языке обусловлено характером нашего восприятия действительности во всей ее противоречивой сложности, в единстве и борьбе противоположностей [8: 34]. А. Ф. Папина считает, что количественная оценка указывает на величину, длину, высоту, рост, ширину, глубину, вес (тяжесть) описываемого явления. Названные величины представляют собой антонимические пары с положительной и отрицательной оценкой, выраженной прилагательными, причастиями, наречиями и существительными [3: 317].

Количественная оценка выражается **контекстуальными антонимами:**

а) положительная оценка, выражающая величину предмета, указывающую на признак признака: *Тут к ним подошел милиционер* ***очень невысокий****, но* ***очень широкоплечий*** *с* ***большой*** *милицейской бляхой на* ***большой*** *милицейской груди* (Э. Н. Успенский). Прилагательное ***невысокий*** состоит в антонимических отношениях с прилагательными ***широкоплечий, большой*** и, в принципе, выражает положительную количественную оценку.

б) отрицательная оценка, выражающая величину предмета, указывающую на признак действия: *«И милиционер, переложив* ***тяжелую нравственную задачу*** *на Колобка,* ***легкой*** *походкой отправился на занятия»* (Э. Н. Успенский). Прилагательное *легкой* в сочетании с существительным *походкой* и в антонимических отношениях с *тяжелой нравственной задачей* указывает на беззаботность и безответственность представителя правоохранительных органов.

Также количественная оценка может выражаться при помощи **синонимии.** Так, например, в произведении В. Ю. Драгунского используется синонимический повтор, выражающий оценку меры предмета: *Там народу было* ***видимо-невидимо****, и все в костюмах.* Повтор таких слов, которые в тексте пишутся через дефис особенно характерен для устного народного творчества. Часто в сказках мы можем встретить такие синонимические повторы: *грусть-тоска, ждет-пождет* и т.п.

Количественная оценка может быть оформлена при помощи фразеологических средств, например авторского обновления фразеологизма: *Приехал чей-то знакомый* ***невысокий*** *священник, выкопал клад, огляделся, сказал: «Пусто место не бывает свято», построил* ***высокую*** *церковь. С колоколами* (Г. Б. Остер). И. Б. Голуб, рассматривая фразеологическое новаторство писателей, пишет, что преобразование фразеологизма может заключаться в изменении порядка слов в устойчивом обороте [8: 123, 124]. В данном

случае инверсия во фразеологизме, который имеет устойчивый порядок слов, полностью обновляет его значение. При помощи вышеуказанных средств оформлена оценка, выражающая величину предмета (признак признака).

При помощи **иронии** Э. Н. Успенский выражает количественную оценку, характеризующую меру описываемого предмета: *В Простоквашино* ***жизнь тоже заметно улучшилась*** *– раньше ни одного магазина не было, теперь сразу* ***восемь пивных палаток появилось*** (Э. Н. Успенский). В данном примере при помощи иронии выражена отрицательная количественная оценка. Хоть *жизнь заметно улучшилась,* но такое количество пивных палаток не может свидетельствовать об улучшении уровня жизни, скорее, наоборот. Рассмотрим еще такой пример:

Гена и сам был очень доволен:

– Если я за месяц поймаю тридцать преступников, я стану самым богатым человеком в Москве. ***Мы тогда, Чебурашка, сразу и тебе велосипед купим.*** Велосипед не может быть показателем богатства, тем более, если речь идет *о самом богатом человеке в Москве.*

Исследовав количественную оценку в детской литературе советского и постсоветского периодов на лексическом языковом уровне, мы пришли к таким выводам:

Для обоих периодов детской литературы характерны такие лексические средства, как каламбур, гипербола, прием обманутого ожидания. Данные средства используются для выражения оценки, характеризующей меру и величину описываемого предмета.

В середине XX авторы использовали, кроме вышеназванных, преимущественно такие лексические средства выражения количественной оценки: синонимический повтор, метонимию, реминисценции, литоту, окказиональные метафоры. При помощи перечисленных лексических средств оформлена оценка, характеризующая меру, объем и величину описываемого предмета.

Кроме вышеуказанных лексических средств, присущих обоим периодам литературы, для выражения оценки, характеризующей меру и величину предмета, Г. Б. Остер и Э. Н. Успенский использовали антонимию, авторское обновление фразеологизма, иронию для выражения количественной оценки.

Таким образом, в конце XX – начале XXI вв. авторы произведений для детей стали использовать лексические средства, которые более ориентированы на восприятие взрослого человека, чем на восприятие маленьких читателей, в то время как В. Ю. Драгунский и Н. Н. Носов при помощи лексических средств для выражения количественной оценки достигают комического эффекта, обращают сознание детей к фольклорным традициям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Современная русская литература (1990-е гг. – начало XXI в.): Учеб пособ./ С. И. Тимина, В. Е. Васильев, О. Ю. Воронина и др. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
2. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки.– Л.: ЛНУ ім. Франка, 2000.

3. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: учебник для студентов – журналистов и филологов. – М.: Едиториал УРСС, 2002.
4. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / А. П. Сковородников (ред.) —М.: Флинта: Наука, 2005.
5. Арнольд И. В. Нарушение ожидаемости на разных уровнях – лингвистический механизм комического эффекта // МГПИИЯ: Сб. науч. тр. – Вып. 145. – М., 1979.
6. Москвин В. П. Выразительные средства современной русской речи: Тропы и фигуры. Общая и частные классификации. Терминологический словарь. Изд. 2-е, существ. перераб. и доп. – М.: ЛЕНАНД, 2006. – 376 с.
7. Арзамасцева И. Н., Николаева С. А. Детская литература: Учебник для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – 2-е изд. – М.: Академия, 2002 .
8. Голуб И. Б. Грамматическая стилистика современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 208 с.
9. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988.
10. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Наука, 1998.
11. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М., 1988.

УДК 811.111'373.43

Мартинюк Т. В.
(Чернівці, Україна)

ПРЕСУПОЗИЦІЙНІ СТРУКТУРИ В КОМУНІКАЦІЇ

Статья направлена на определение термина «пресуппозиция» и рассмотрение характеристик пресуппозиционных структур в коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: *пресуппозиция, пропозиция, импликация, имплицитная информация.*

The intent to define the term "presupposition" and the analysis of characteristics of presuppositional structures in the communicative situations is made in the present paper.

Key words: *presupposition, proposition, implication, implicative information.*

Проблема кодування, структурування та мовної репрезентації інформації може розглядатись з різних позицій, проте, людський розум, подібний інформаційній системі, відкриває доступ до структур внутрішньої репрезентації світу саме через мову, яка є символічним репрезентатором когнітивних структур. Специфіка переробки людиною інформації про оточуючий її світ заключається в тому, що інформація, яка сприймається по різним каналам, інтегрується далі в єдиний – універсальний – код, який забезпечує перехресний зв'язок між різнокодовими елементами єдиної інформаційної бази людини – пам'яті [1: 121]. За словами Андерсена та Бауера, все, що зберігається в пам'яті носить

© Мартинюк Т. В., 2009

характер пропозицій, яка трактується ними як певна конфігурація елементів, структурована згідно правил та яка має показник імпліцитності. За своїм змістом пропозиція передає певне судження про світ. А. Залевська стверджує, що вся інформація поступає в пам'ять людини у вигляді набору пропозицій [1: 121].

a) They negotiated the sale of the house.

b) Will they negotiate the sale of the house?

c) I believe that they negotiated the sale of the house.

d) They must have negotiated the sale of the house.

Як бачимо з прикладів, всі ці висловлювання містять одну пропозицію, семантичний інваріант. В склад пропозицій входять терми або актанти, які здатні до референції: *they, sale, negotiate.*

М. Макаров відзначає, що пропозиція визнається особливою формою репрезентації знань, базовою когнітивною одиницею зберігання інформації, яка відіграє головну роль в породженні та інтерпретації дискурсу, в тому числі в складі когнітивних схем, фреймів, сценаріїв та ситуаційних моделей (Кубрякова, Панкрац, Андерсен, Бауер, Ван Дейк) [2: 120].

Успішність оперування у мовленнєвій діяльності багатством енциклопедичних та мовних знань, які містяться в інформаційному тезаурусі людини, здійснюється певною впорядкованістю збережених одиниць [1: 127]. На думку Андерсона і Бауера слова можуть взаємоасоціюватись лиш при умові, що відповідні ним поняття входять в закодовані пропозиція, які знаходяться в пам'яті людини. З цієї точки зору довготривала пам'ять людини представляє собою велику мережу пропозиціональних дерев, які взаємоперетинаються і кожне з яких включає певний набір комплексів в пам'яті з відміченими зв'язками [1: 127]. Читач або слухач експліцитно виражену думку автора співвідносить зі своїми знаннями та отримує імпліцитне, проте, слід зауважити, що з будь-якого висловлювання можуть бути отримані варіанти висновків. Саме тому, феномен одночасного сприйняття мовцем та слухачем певного комплексу закріплених за словом енциклопедичних та мовних знань притягує увагу вчених. Ф. Кіфер зазначає, що адекватне обґрунтування пресупозицій дало б змогу вирішити багато семантичних питань [1: 127].

Дана робота сфокусована на аналіз пресупозиційних структур в комунікативному процесі. В. А. Звегінцев зазначає, що термін «пресупозиція» ввів у науковий обіг Г. Фреге, який розглядав її як умову, виконання якої є необхідним для правильного сприйняття висловлювання [3: 207]. Саме тому, пресупозицію, або підтекст, розглядають як імпліцитну інформацію і вважають смисловою основою, на якій і будується дискурс. Пресупозиція є частиною семантичної структури дискурсу на його глибинному рівні та разом з експліцитним, вербалізованим смислом, який втілений в семантичній структурі контексту, «працює» на виявлення та сприйняття імпліцитної, призначеної для повідомлення інформації [3].

В своїй книзі В. А. Звегінцев зазначає, що пресупозиція в лінгвістиці ще не знайшла свого визначеного місця і знаходиться на стадії попередніх визначень її застосування у вирішенні проблем та питань різного порядку [3: 215]. Тут автор пише, що пресупозиції утворюють смисловий каркас на якому будується дискурс. Готтфрід Габрієль визначає пресупозицію як мовчазну передумову, якщо при цьому можна ввести обмежуючу умову,

і маються на увазі тільки ті передумови, які необхідно задовольнити, для того щоб висловлювання можна було трактувати як істинне або хибне [3: 217].

Отже, ми можемо розглядати пресупозиції як деякий підтекст, з яким в процесі комунікації має співвідноситись текст, який ми бачимо або чуємо. Для кожного речення в тексті можна експліцитувати цей підтекст у вигляді пресупозиційних речень. Коло допустимих пропозицією пресупозицій може бути досить широким і тому, врахування всіх релевантних пресупозицій є досить проблематичним питанням [3: 243].

В діловому дискурсі вся складність мовленнєвого процесу найбільш виражається в діалогічному мовленні, коли синхронно ведеться розмова та сприймається мова, ситуативна зумовленість ситуації, соціальні чинники, їх рівень визначають мовну поведінку учасників комунікації. Стратегії та тактики ведення діалогу змушують партнерів використовувати такий набір мовних навичок, який сприяє досягненню поставленої цілі та знаходить своє відображення в особливостях мовної репрезентації цих дій (Верещагін Є. М., Дем'янков В. З., Земская Є. А., Костомаров В. Г., Шведова Н. Ю.)

Розглянемо декілька прикладів:

1) *I squared with him.*
   В системі мови дієслово *to square* має значення: *a) make square; b) raise to the second power; c) cause to match, as of ideas or acts; d) position so as to be square; e) be compatible with.* В структурі дискурсі дане дієслово означає: *pay someone and settle a debt.*
2) *Larry tends to discount any suggestion I make in meetings.*
   В системі мови дієслово *to square* має значення: *a) give a reduction in price on.* В структурі дискурсі дане дієслово означає: *to regard an idea, opinion, or piece of news as unimportant or unlikely to be true.*

Як бачимо, кожна мовна одиниця має декілька значень, відповідно вона є полісемічною. Дані приклади дали змогу продемонструвати, що при певному мовному оточенні полісемія нейтралізується і залишається лише одне значення, яке може бути використане в даній комінукативній ситуації [4]. Отже, від мовця і слухача залежить успіх комунікативного процесу. Завданням мовця є правильне висловлення думки, а завданням реципієнта – правильно інтерпретувати повідомлення, вибрати з багатьох правильне значення мовних одиниць, визначити пресупозиційні ситуації. Пресупозицію розглядають як імпліцитну інформацію, відому всім комунікантам або як інформацію, яку комунікант хоче подати як відому. Наприклад: *Had you no further trade with him?,* мовець, відповідно, очікує, що слухач знає про що іде мова, і очікує релевантної відповіді. Якщо ж слухачу не відомо про що іде розмова, то реакція буде неадекватною і виникне ряд питань, для з'ясування даної ситуації.

Отже, в мовленні людини завжди присутні два компоненти, видимий (чутний), та невидимий (підтекст), який знаходиться в підсвідомому світі людини, які відіграють значну роль в адекватній інтерпретації комунікативної ситуації, що, в свою чергу, вимагає знань попереднього контексту, оскільки це є послідовністю пропозицій, в якій семантична інтерпретація кожного висловлювання залежить від інтерпретації висловлювань у послідовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – 543с.
2. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
3. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Издательство Московского университета, 1976.
4. Черненко Т. В. Функціонально-семантична диференціація конверсивів// Сучасні дослідження з іноземної філології. Випуск 4. Збірник наукових праць. – Ужгород, 2006. – С. 127-131.
5. Падучева Е. В. Высказывание и его соотношение с действительностью. М., 2002.
6. Beaver D.I. Presupposition. // Handbook of Logic and Language, J. van Bentham and A. ter Meulen (Eds.), – Elsevier, Oxford, London, 1997.
7. Geurts B. Presuppositions and Pronouns, – Elsevier Science Ltd., Oxford, London, 2000.
8. Sandt R. A. van der. Presupposition projection as anaphora resolution. // Journal of Semantics, 9, 1992.

УДК 81`42/161.1:792

Чуреева О. А.
(Симферополь, Украина)

ДРАМАТИЧЕСКИЙ ДИАЛОГ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР (на материале сценических интерпретаций пьесы «Чайка» А. П. Чехова)

Стаття присвячена аналізу природи та функцій драматичного діалогу у контексті різних культурних традицій. Роботу побудовано на матеріалі вистав, що були створені за п'єсою А. П. Чехова у Германії, Чехії та Польщі. Картина світу усвідомлюється через текст, тому вивчення діалогічних відносин на фоні різноманітних культурних традицій має важливе значення.

У статті висвітлено, яким чином одна з класичних російських п'єс інтерпретується режисерами-носіями інших культур, як репрезентовано в їхніх виставах драматичні діалоги із врахуванням розбіжностей у поглядах та національної специфіки.

Ключові слова: *драматичний діалог, слово, дія, жест, підтекст.*

The article deals with the analysis of the nature and functions of dramatic dialogue in correlation to different cultural traditions. This work is built on the material of stage interpretation of Chekhov's piece «Seagull» which was produced in Germany, Czech Republic and Poland. "Picture of the world" is perceived through a text that is why the studying of dialogic relations on the background of different cultural traditions has an important significance.

© Чуреева О. А, 2009

This research clears up how one of the classic Russian plays is interpreted by foreign producers, how the dramatic dialogues are represented in their performances taking into account the differences of opinions and national peculiarity.

Key words: *dramatic dialogue, word, act, gesture, implication.*

Как показывает опыт истории теоретической мысли, понятие «диалог» вызывает заметный интерес во многих гуманитарных науках.

Известны разные подходы к изучению диалога: социологический и психолого-лингвистический (Л. В. Щерба, Л. П. Якубинский, Е. Д. Поливанов, В. Н. Волошнов, В. В. Виноградов); эстетико-культурологический (М. М. Бахтин, В. С. Библер); формально-структуральный (Т. Г. Винокур, Н. Ю. Шведова, И. П. Святогор, Г. В. Беркаш); функциональный (С. Ф. Занько, Д. И. Изаренков); функционально-структуральный (А. Р. Балаян); коммуникативно-прагматический (Дж. А. Остин, Дж. Р. Серль, Т. Ван Дейк, А. Вежебицкая).

Сложность нашего исследования заключается в том, что до сих пор нет определенной методологии в области изучения драматического диалога. Таковой могла бы стать интегративная методология, основанная на концепции языковой личности (Ю. Н. Караулов), теория речевых актов (Дж. Остин, Дж. Серль) и идея трех уровней семиозиса (Ч. У. Моррис).

Специфика драмы как литературного рода заключается, прежде всего, в диалогичности ее структуры, которая проявляется на двух уровнях:

1. Диалогизм драмы как особым образом организованного монологического авторского речевого высказывания, которое диалогически обращено к читателю/зрителю;

2. Диалогизм собственно драматического диалога, который является инструментом и одновременно формой воплощения авторской монологической интенциональности, реализованной в драме как в монологическом авторском высказывании.

Драматический диалог есть форма работы писателя и читателя/зрителя со словом, с языковыми, лингвистическими структурами, с языком как знаковой системой, а потому в исследовании литературного текста/дискурса обойтись без лингвистического инструментария невозможно.

Драма есть особый тип интенционально монологического художественного высказывания, которое на синтаксическом уровне использует стратегии диалогизации авторской интенции, а на семантическом – диалогически обращено к реципиенту, литературной и театральной традиции, типу культуры.

Русская драматургия как национальное явление радикально отличается от европейской и фактом своего рождения, и особенностями жанрового развития. Национальную специфику русской драмы начинают определять комедии с трагическим подтекстом, что, безусловно, не могло не повлиять на структуру пьес в целом и в первую очередь на диалоги.

Драматический диалог в пьесах А. П. Чехова характеризуется расхождением смысловой и семантической содержательности, причем, важнейшим средством смыслопорождения, компенсирующим это расхождение, становится контекст, а результатом – особая роль подтекстовых элементов драмы. Подтекст – то, что не выражено прямо в тексте драмы, но следует из представления текста [5: 263].

Результаты анализа спектаклей «Чайка», поставленных в Чехии, Германии и Польше, показали, что специфика драматического диалога во многом обусловлена самим выбором драматургического материала: диалоги пьес Чехова кажутся спонтанными, неорганизованными, часто сводятся к чередованию восклицаний и пауз.

В России пьеса «Чайка» считается классической, в то время как европейский театр рассматривает её в духе постмодерна. Это «причудливая пьеса, отнюдь не классика, но эксцентричная пьеса с массой как высоких мыслей, так и провокативных авторских приёмов», – полагал Петр Лебл, чешский режиссёр, обратившийся к постановке «Чайки» в 1994 году [8: 463].

Важно отметить, что чешские слова «Prestaveni», «Divadlo» указывают на визуалистский характер события. Ключевыми становятся семы зрительного эффекта и концептуального значения. Цель – с помощью ярких и выразительных визуальных средств сформировать в сознании представление о том, что демонстрируется.

Текст комедии был воплощён на сцене средствами кинематографа. Драматические диалоги носили экспрессивный характер, разбивались или сопровождались акустическими вставками (стук, грохот, скрежет), утрировалось звучание реплик и отдельных слов. Все эти приёмы должны были держать зрителя в напряжении, ежеминутно шокировать. Атмосфера чешского спектакля не соответствовала чеховской. Все диалоги были даны в спектакле в форме игры. Разговор о «новых формах» Костя Треплев вёл с комическим пафосом, «о жизни, как она представляется в мечтах», герой говорил, пританцовывая. Рассказывая о чайке, Треплёв Лебла подпрыгивал и махал руками, как крыльями. Режиссёр смело использовал в своём спектакле приёмы клоунады, комического и иронического. Нина Заречная в интерпретации Лебла – девушка из глубинки, приехавшая в Москву с узелком – образ-штамп. Соответственно все её речи исполнены комизма и нелепости. Монолог главной героини – это чужие слова, озвученные со сцены. Она читала треплевский текст, запинаясь, глотая слова, как бы давясь им, с усилием, в неестественной и неудобной позе. Такой эффект был необходим режиссёру, чтобы показать: нельзя объяснить, то есть выразить словами, то, что не понял, не прочувствовал, то, что чуждо. По Бенвенисту, монолог – это диалог, в котором участвуют говорящее «Я» и слушающее «Я»: иногда «Я», говорящее здесь, требует присутствия «Я» слушающего; его присутствие необходимо и достаточно для того, чтобы высказывание «Я» говорящего было значимым. Иногда слушающее «Я» вмешивается со своим сомнением, вопросом, обидой [5: 219]. В театре всегда есть и «Я» говорящее (актёр), и «Я» слушающее (зритель). В финале спектакля Лебла Нина Заречная преображалась. Вдохновенно и страстно читала она тот же монолог, теперь от собственного лица, как свой текст, а не чужой. Состояние Кости было передано не вербальными средствами, что вполне соответствовало бы классическому представлению, а экспрессивными: угловатый Треплев долго без слов рвал свои бумаги зубами. Таким образом, первая часть спектакля была построена как комедия, вторая – как драма (решение в духе постмодернизма), что естественным образом отразилось на характере драматического диалога.

В генах чешского режиссёра русская кровь (драматизм и ироничность) и кровь кафкианская (чувство отчуждения, ощущение бездны, страх). Петр Лебл ушёл из жизни в середине 30-летия, в роковой, по Чехову возраст.

В 2002 году к произведению А. П. Чехова обратился руководитель Гамбургского балета Джон Ноймайер, переложив авторский текст на язык танца. В немецких словах “Vorstellung”, «Darstellung» и «Auffurung” актуализируется сема пространства: «ставить перед» и «ставить здесь». Таким образом, акцент делается на фронтальности театрального изображения (перед зрителем) и на его замкнутость. Юлия Кристева в своей работе, посвящённой исследованию жеста, отмечает, что в соответствии с марксистским подходом, «Darstellung» трактуется как понятие самоорганизующейся инсценировки, которую нужно воспринимать не как зрелище, а как безличную пермутирующую жестовость, что ведёт к уничтожению «вербализма» (этим термином Юлия Кристева обозначает фиксацию того или иного смысла в качестве замкнутого культурного пространства) [3: 115].

Ноймайер создаёт свой текст, сообщая драматическому диалогу классической пьесы специфическое звучание. Привычные реплики персонажей эксплицируются на сцене не вербально, а кинестезически. Особая манера героя вести диалог находит отражение в своеобразной манере двигаться. Слово в театре – это действие. У Ноймайера слово – это движение, па. Танцевальный язык Кости «пластически-экспрессионистский», Аркадиной – «стандартно-академичный», эффектно-эстрадный у Нины.

Слов Нины Заречной: «Я уже настоящая актриса, я играю с наслаждением с восторгом, пьянею на сцене и чувствую себя прекрасной», – зритель не слышит, но он наблюдает эти метаморфозы воочию. Реплику произносит не актриса, а язык её тела. Ключевым моментом, каузирующим архитектонику всей постановки, является акцент на той части смыслового айсберга, которая скрыта под водой, на не выраженном словесно, но существующем на уровне подтекста. Драматический диалог как вид сценической речи представлен в виде обмена импульсами, сообщаемыми душой героя его телу. Диалог между Ниной Заречной и Костей Треплевым представлен как чередование пластических образов. Вскинутые, словно для полёта, руки актрисы: «Я чайка!», – бессильно опускаются под взглядом Треплева. Реплики героев зашифрованы в их жестах. Такой диалог (танцевальный), по мнению некоторых исследователей, имеет большую когнитивную силу, нежели вербальный с паралингвистическими элементами, так как в теле зрителя происходит ответная кинестетическая реакция, которая частично воспроизводит опыт танцора. Таким образом, говоря о том, что язык выполняет регулятивную функцию, можно сделать предположение о большей эффективности воздействия, если речь идёт о языке танца. Функционально музыка и танец замещают собой вербально эксплицированные диалоги. Смена ритмических ситуаций и музыкальных пассажей соответствует смене реплик в драматическом диалоге. По Павису, одной из функций музыкального текста в театре станет полная замена литературного текста музыкой.

Ещё одним ярким примером интерпретации пьесы А. П. Чехова «Чайка» стала постановка польского режиссёра Кристиана Люпы, осуществлённая в 2007 году. Исходный текст трактуется им, исходя из понимания творчества Чехова как «мастера абсурда». «Современная драматургия ищет свой способ рассказывания, новый театральный язык… Сегодня важны человеческие монологи, которые существенно отличаются от классических: монолог современника не есть фрагмент некоего диалога» [7: 24].

Люпа говорит о том, что в пьесе Чехова «Чайка» по сравнению с последующими драматическими произведениями сильно развито повествовательное начало, он многое

объясняет, чтобы быть понятым. Режиссёрским решением Люпа сокращает некоторые диалоги, полагая, что акцентирование внимания зрителя на бытовых моментах отвлекает от главного и лишает диалог и событие, при котором этот диалог происходит, пронзительности и напряжённости. Так, например, в сцене отъезда Тригорина, Люпа опускает бытовую часть разговора Тригорина и Треплёва, концентрируясь на ключевой теме, теме отъезда, и ощущениях, связанных с этим событием.

В постановке Люпы ружье, неоднократно явленное зрителям, вопреки всем законам, так и не выстрелит в финале. Режиссёр объясняет это тем, что, убив Треплёва, он оставит в сознании зрителя одну яркую мысль: «Он убил себя!». Таким образом, нивелируется и сводится на «нет» весь мучительный поиск героя, перекроются все те смыслы, которые были важны в течение представления. Спектакль сам по себе – это драматический диалог, который Люпа обрывает, не доведя до конца. «Роман «В поисках утраченного времени» дошёл до финала только потому, что его автор Марсель Пруст умер», – замечает польский постановщик [7: 26]. Готовя роль, актёры и режиссёр часто используют приём внутреннего монолога. Люпа уходит от этого, потому что «пространство атакует актёра, и он обязан думать *об этом*» [7: 26]. Таким образом, возможен только диалог: диалог с режиссёром, с другими актёрами, со зрителем, с самим собой.

«Всякий диалог представляет собой тактическую борьбу двух манипуляторов дискурсом» [5: 105]. В драматургии Чехова диалоги имеют тональные и смысловые разрывы; молчание, тишина, невысказанное значат не меньше, чем собственно вербальные реплики. Поэтому сценические интерпретации текста драмы раскрывают широкий диапазон возможностей передачи сложных диалогических отношений. В каждой культуре разработан свой особый инструментарий, позволяющий показать не только верхушку айсберга, но и его скрытую (основную) часть, что обусловлено историческим развитием, традициями, ментальной спецификой и другими факторами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бырдина Г. В. О диалоге в художественном произведении // Драма и театр. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2002. – Вып. 4. – С. 222-232 .
2. Кожевникова Н. А. Диалог в «Чайке» А.П. Чехова // Драма и театр. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2001. – Вып. 2. – 199 с.
3. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. – М, 2004. – С.114-135.
4. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 22-129.
5. Павис П. Словарь театра / Пер. с фр.; Под ред. Л. Баженовой. – М.: Изд-во «ГИТИС», 2003. – 516 с.
6. Собенников А.С. Поэтика диалога в драматургии А. П. Чехова (О функциональной роли словесного символа в драматическом тексте) // Проблемы метода и жанра. – Томск, 1988. – Вып. 14. – С. 243-252.
7. Спирина С. Кристиан Люпа, грибник // Станиславский. – Сентябрь, 2007. – С. 22-26.
8. Спектакли XX века. – М.: Изд-во «ГИТИС», 2004. – 488 с.

9. Шах-Ахизова Т. Движение души в танце. О балете Джона Ноймайера «Чайка» // Планета Красота. – М. – № 3-4, 2007.– С. 6-8.
10. Шитенбург Л. Кристиан Люпа: «Я не хочу убивать Треплёва» // Империя драмы. – Спб. – № 8, 2007. – С. 1-2.

УДК 811.161.2'04

Ніка О. І.
(Київ, Україна)

„ДІАЛОГ ПРО ВІРУ" МЕЛЕТІЯ ПІГАСА В ПАРАДИГМІ ДІАЛОГІЧНОСТІ

У статті робиться спроба обґрунтувати дискурс-аналіз для дослідження історичних текстів, зокрема православних полемічних текстів, написаних староукраїнською мовою в XVII ст.

***Ключові слова**: дискурс-аналіз, історія мови, ситуація, полемічні тексти.*

В статье делается попытка обосновать дискурс-анализ для исследования исторических текстов, в частности православных полемических текстов, написанных на староукраинском языке в XVII в.

***Ключевые слова**: дискурс-анализ, история языка, ситуация, полемические тексты.*

In the article given it wetry to ground discourse analysis for research of historical texts, in particular orthodox polemic texts, written in old ukrainian language of the XVII century.

***Key word**: discourse analysis, history of the language, situation, polemic texts.*

У сучасних гуманітарних дослідженнях діалог характеризується в різних значеннях, набуваючи багатозначності та охоплюючи різні сфери перебігу людської думки, позначаючи як діалог між реальними учасниками вербальної комунікації, так і уявний або внутрішній діалог, що відбувається в людській свідомості, або діалог культур.

Основу аналізу теорії діалогу було сформульовано в працях найбільш відомих філософів-діалогістів М. Бубера, М. Бахтіна, Е. Левінаса, П. Рікера, Ф. Розенцвейга та ін., проте кожен із них акцентує увагу на різних аспектах досліджуваної проблеми, виводячи з цього розуміння сутність діалогу та процедуру його дослідження, що дозволяє говорити про парадигму діалогічності.

У нашому дослідженні береться до уваги той факт, що діалог, який практикувався ще в античній філософії, уможливлює віднайдення істинного через зіткнення протилежних думок, тобто в цьому разі відображається сутність людського мислення, яке прагне пізнання істини.

Метою цієї статті є дискурс-аналіз староукраїнського перекладу „Діалогу про віру" Мелетія Пігаса з погляду власне текстового діалогу, включеного в сукупність релігійно-культурних зумовленостей початку XVII ст. Із погляду модальної характеристики діалог репрезентує зіткнення різних позицій (сумнів – впевненість, достовірність), проте у процесі формування переконань протистояння поглядів нівелюється, що підтверджує основну позицію текстопобудови – вивищення характеристики високого ступеня (категоричної)

© Ніка О. І., 2009

достовірності. У цьому разі діалогічність розглядається як вияв дискурсивного підходу до аналізу історичного тексту з урахуванням позамовної ситуації.

Аналізований текст може бути розглянутий крізь призму парадигми діалогічності у широкому розумінні цього слова: діалогу культур, діалогу різних релігійних конфесій, зокрема діалогу православної старожитньої традиції та її „оновлення", багатовекторних діалогічних маніфестацій: „я" – „читач", „я" – „опонент", „суб'єкт – буття" та ін. Дотримання діалогічного характеру також було однією з головних рис полеміки цього часу як явища книжної культури: текст, адресований конкретному опоненту, містив обґрунтування помилковості його поглядів, висловлених у попередній праці, а тому передбачав логіку доказів і контрдоказів. Така модель діалогічності, що спершу усталилася в протестантських друках, спрямованих проти католиків, згодом була активована і в перебігу католицько-православної полеміки, яку започаткували Бенедикт Гербест і Петро Скарга.

Аналізований „Диало(г) ал(ь)бо ро(з)мова ѡ право(с)лавно(й) и справє(д)ливо(й) вѣри" (далі – Діал.) написав грецькою мовою 1602 року Олександрійський патріарх Мелетій Пігас, адресуючи його зокрема Костянтину Острозькому для підтримки православної віри. Ймовірно, його староукраїнський переклад був опублікований у Дермані 1603 року [1: 134; 2: 75–82]. Рукописний варіант староукраїнського перекладу, що аналізується в цій статті, подається за Софіївською збіркою першої чверті XVII ст. [3].

Цей текст має особливе значення в системі тогочасних перекладів, оскільки репрезентує можливості розвитку староукраїнської літературної мови („простої мови") на межі XVI – XVII ст., а також інтерактивну форму переконання у вірі, „поновлення" православ'я в умовах релігійних конверсій.

Як зазначається у супровідному посланні-передмові Максима, архідиякона Олександрійського, текст Мелетія (Пігаса) „пєрвє(й) бы(л) по єлли(н)ску написа(н)<,> а пото(м) єго жє на *про(с)ты(й) диялє(к)т*ъ пєрєвѣлъ" (Діал., 316). „Простота мови" цього тексту, так і покликання на апостола Павла, створюють особливу площину для його розуміння та активного використання: а нє то(л)ко на про(с)ты(й) язы(к) тыє рєчи прєтлумачи(л)<,> алє су(т) мѣсця, гдє и(х) выложи(л)<,> которіє бы закритыє в собѣ были<,> абы я(к)на(й) ла(т)вѣ(й) многи(м) та(є)мныє жє (и) тру(д)ныє ку вырозумє(н)ю мѣ(с)ца<,> и розу(м) высоки(й) поняты(и) были<.> (Діал., 316).

Отже, витлумачення і глибина розуміння складних релігійних понять були розраховані на широку аудиторію, що досягалося як діалогічною формою тектопобудови, так і простішим, доступним викладом, „жєбы *ка(ж)ды(й)* з нєє кори(с)ти(л)<,> нєха(й) жє пи(л)ности приложи(т) в(ъ) прочита(н)ю єє" (Діал., 317). Із такого погляду цілком закономірним і функціонально зорієнтованим є переклад цього діалогу староукраїнською книжною мовою.

У парадигмі діалогічності текст репрезентує діалог, побудований за сократичним принципом: гість (Г.) висловлює сумнів у вірі, ставить запитання, а спудей (С.) відповідає на них, і саме ці відповіді становлять основу для розуміння православних догматів. І. Малишевський висловив припущення, за яким під гостем варто розуміти західних греків, які, споглядаючи поневолені Царгород і Грецію, роздумують про істинність віри [4: 282]. Утім, навряд чи вже з першого запитання такий гість звертався би до спудея у формі: Г. Яко (ж) ся маєшъ мо(й) Сн̃у<:>? (Діал., 318).

Формування переконань гостя під впливом пояснень спудея відбувається поступово, це своєрідні „сходинки" до пізнання, фактично – шлях від сумніву до розуміння, віри, що зокрема відображено вербалізовано у перебігу запитань гостя: Г. Пєршє **єцє** *гадали(с)* мы ѡ вѣри<,> нѣш(ъ)то тє(ж) и ѡ любвѣ *ся зрозумѣло*<.> Тєпєр жє ми повѣжъ и ѡ мл̃твѣ<,> mo мови(т) або и якъ ся маєтъ молити и чого жадати <.> *Кгды (ж) та(к) розумѣю*<,> жє нє (з)гола або я ко(л)вє(к) ся трафи(т) повинє(н) к(ъ)то молити(с)<,> и жадати, ш(ъ)тобы ся єму ко(л)вєкъ подобало у Бг̃а<:>? (Діал., 339б). Якщо на початку цього висловлювання резюмується розуміння = впевненість у вже проговорених питаннях, то наступний хід діалогу координує розуміння гостя і спудея, тобто комунікативна роль позиції спудея є основною, відповідно до неї наближується й ідентифікується з нею позиція гостя: Г. Прошу тя ба(р)зо жєбы(с) *ми розу(м) выправи(л)* тоє мл̃твы то є(ст) ѡ(т)чє нашъ<.> (Діал., 339б).

Аргументаційна функція відповідей полягає у підтвердженні обґрунтованого і достовірного „знання" про питання віри, що в модусній частині (головній частині складнопідрядного речення) передається за допомогою *вправдѣ* та *рачъ вѣдати*: С. *…вправдѣ ра(ч)* то *вѣдати*<,> жє ачъ ко(л)вє(к) и вѣра самаа є(ст) ѡсобою Хвою<;>. (Діал., 322б).

Сумніву того, хто ставить запитання, протистоїть категорична достовірність повідомлюваного його опонентом, що виражається за допомогою *пєвнє, конєчнє*, *заистє*: С. *Пєвнє* потреба<,> тоє то є(ст) сум(м)а хр(с̃)тия(н)ства<,> и почато(к) и фу(н)дамє(нт)<,> якъ тє(ж) то и мы вѣримо<:> (Діал., 325б).

Ступінь пізнання та інтерпретація мовцем питань віри є співвіднесеними з людською, індивідуальною *(можности нашоє)* можливістю, що в тканині тексту пов'язується з можливістю, наданою Богом: С. и на(с)лєдуємо в(ъ) то(м) то Збавитєля нашє(г)[о] вє(д) лу(г) *мо(ж)ности нашоє <(>а ба(р)зѣй) вє(д)лу(г) мо(ж)ности, которую за(с) са(м) жє Вл(д̃)ка нашъ И(з)бавитє(л) давати на(м) рачи(т)<:)>*. И та(к) наслѣдуємо Г(с̃)да нашєго *вє(д)лу(г) рєчи мо(ж)но(й)* (Діал., 342).

У межах цього встановлюється відмінність між можливим і неможливим, хибним можливим, яке видається правдивим, проте насправді не відповідає встановленій системі релігійних поглядів: С. *ѡпро(ч) то(л)ко показує(т)<,> жє якобы є(ст) рєчъ мо(ж)ная* и на ѡномъ свѣти та(к) ти ѡ(т)пуще(н)є<;>, яко и са(м) прє(д) тымъ и (с)поча(т)ку рєчє (Діал., 344). Тим самим визнається існування альтернативних можливих світів, що потенційно визначається за допомогою гіпотетичного *якобы єстъ рєчъ можная*.

Верифікація уможливлює множинність вивідних трансформацій тієї самої сутності, тобто йдеться про процес виведення, коли через різні формулювання того самого положення досягається точніше розуміння, та й взагалі йдеться про смислове навантаження, а не закріпленість лише за певною стереотипною, стандартною формою: С. *мовимо* вє(н)цъ и та(к)<,> жє єдна и(с)тно(ст) є(ст) три пєрсоны. Албо *знову и иначє(й)*<,> вє(д)лу(г) ѡно(й) єдиноє розумо(м) нєѡгорънє(н)ноє истно(с)ти, три персонѣ зна(й)дую(т) (Діал., 329).

Пояснювальна, коментувальна функції автора відповідей мають на меті наведення аргументів і переконання опонента в протилежному: Прєдся (ж) и то(т) цало(г)[о] тѣла<:> каѳоличє(с)коє цє(р)квє чло(н)ко(м) є(ст)<,> *вша(к)жє<,> про тоє само*<:> жє є(ст) хр(с) тиянино(м)<:>, *ви(й)муючи жє*, то(л)ко є(ст) чло(н)ко(м) уло(м)ны(м)<.> А для того (ж) и тєрпимо єго кро(т)ко<,> а злаго(д)ностю дх̃о(в)ною приводячи єго до полѣпшє(н)я<,> хоронячи єго и самы(х) сєбє, абы(х) мы ся нє (з)вєли<:> Тєды и то(й), *я(к) мо(в)лю,* хр(с)

тиянино(м) ε(ст) (Діал., 319б-320). Авторська інтерпретація сказаного зводиться до індивідуального процесу виведення в тексті логічності і істинності постулатів православної віри. У цьому разі автор бере на себе відповідальність за свої слова, оскільки вважається істинною верифікація, здійснена мовцем у процесі виведення ним уже відомого знання. Виклад від 1-ої особи однини засвідчує пряму евіденційність, оперту на чуттєвий досвід мовця та його умовисновки, що збільшує іллокутивний вплив на реципієнта. У системі дейктичних координат „я, тут, зараз" актуалізується сутність і сфера впливу.

Поєднання особистого погляду з типізованим: пряма евіденційність і непряма співіснують, оскільки аргументується православна позиція з погляду процесуальної індивідуалізації знання: С. *Мовлю* наконε(ц)<,> и(ж) кгды ми мовити будε(т) в(ъ) Дх̃у Ст̃о(м) εк(ъ) кли(с)сія Хв̃а во (и)мя Хв̃о<:> тєды я та(к) *держу*<,> же *са(м) Хс̃ то мови(т)*<,> и ωноε **цı**о мовити будε(т) в(ъ) то(й) εк(ъ)клиси(и)<,> *розумѣю* жε то ε(ст) са(м) Дх̃ъ Ст̃ы(и)<.> (Діал., 324). У відповідях *мовлю* виконує роль ідентифікації, тобто індивідуального ототожнення викладу з усталеними положеннями православної віри, приєднання до них. Віддзеркалюється антикатолицьке спрямування діалогу, а тому підкреслення оцінок із його боку увиразнюється особливим наголошенням, оскільки йдеться про роль індивідуальної відповідальності за повідомлюване. У цьому разі пряма евіденційність і високий ступінь достовірності сказаного підтверджують полемічний канон, показують „прослідки суб'єкта" у тканині тексту: С. …ни(к)гды ничому на(д) то нε будε(т) учити Цр̃квъ Хв̃а каѳоличε(с)кая *мо(в)лю*<,> котораа пра(в)дивε ε(ст) каѳоличε(с)кою<.> Понєва(ж) и(н)шая якая(с) ε(ст), которая сама каѳоличε(с)кою ся быти мѣни(т)<.>, алε такою нε ε(ст)<,> нѣкгды<,> и нε будε(т)<,> *мо(в)лю*, абы мѣла учити и ро(с)казовати на(д) то<,> **цı**обы ε(д)но по(т)рєбно(й) быти ку (з)бавε(н)ю нашεму у сεбε (у)важила. (Діал., 323-323б).

Інтерпретація сказаного мовцем у відповідях увиразнює, на його думку, більш точний і адекватний суті повідомлюваного добір слів, а відповідно, він виконує не роль ретранслятора, а „творця" продукованого ним тексту: С. Многокро(т) ся ω Бг̃у ю(ж) повѣдило<,> я(к) то ε(ст) εди(н) Бг̃ъ<,> я(к) трисvпо(с)та(с)ны(и)<:> я(к) ся три ипо(с)таси дѣля(т)<:> *мовлю* дѣля(т)ся<,> а нε жεбы εдна ω(т) друго(й) чужими (с) ставали<.> (Діал., 337). У цьому висловлюванні хід міркувань мовця починається від відомої тези *(многокротъ ся о Богу южъ повѣдило)*, на основі чого вибудовується пояснення сутності релігійного поняття, при цьому словесно увиразнюється ізоморфність комунікативних і когнітивних аспектів у процесі породження тексту.

Функціональне навантаження такої дієслівної форми 1-ої особи однини відрізняється в запитаннях гостя: воно увиразнює сферу „іншого", тобто вводить сукупність альтернацій, які загалом не відповідають вибору у питаннях віри: Г. Повѣ(ж) жε ми далε(й)<,> εсли (с) повинε(н) я(к) то хри(с)тияни(н), то ε(ст), вεдлу(г) то(г)[о] якъ ε(ст) (у)вѣри(л) и ωкре(с) ти(л)ся во (и)мя ω(т)ца и Сн̃а и Ст̃го Дх̃а<,> повинε(н) ли ся, *мо(в)лю*, заховывати илε ε(д)но Збавитε(л) приказати рачи(л)<:>? (Діал., 322-3226).

Із погляду непрямої евіденційності, а також формування системи аргументів і контраргументів вирізняється апелювання до доказів, нетипових (Августин, Фома Аквінат) для тексту православного спрямування, а також спростування їх як неістинних.

Характерним для староукраїнської мови досліджуваного періоду є метатекстовий плеоназм, тобто розгорнута евіденційна вказівка на джерело повідомлення: С. *Выроки*

Пи(с)ма Сѫ̃го на(м) то повѣдаю(т) в(ъ) пє(р)шом(ъ) ωно(м) а набо(л)шо(м) приказа(н)ю<,> гдє мови(т) (338б). С. *Того и Писмо Бозкое посветчаєтъ, где оно мовитъ*, ижъ Богъ возрѣлъ а Авєля и на офѣри єго, а на Каина ани помыслилъ, так тєжо ани офѣри єго (57).

Непряма евіденційність виражається за допомогою *мовит, выкладаєтъ* у формах теперішнього часу, що актуалізує план розповіді. Авторський коментар спрямований на інтерактивну функцію, забезпечення адекватного сприйняття повідомлюваного з боку реципієнта.

Діалог між гостем і студеєм слугує віддзеркаленням альтернативних світів, протиставлення різних позицій із погляду „я – інший". Відповідно в їх зіставленні можна помітити принцип паралелізму, коли відповідь будується за таким же принципом, формою, що й закид: Г. …ани Отцєви причиною, *што мусится признати*, *бо ся то само показуєтъ*; …Противко тому *нѣкоторыє мовятъ*, *кгды жъ повѣдаютъ* жє сутъ…*И якъ тую рѣчъ мѣркуютъ* вєдлугъ которого силокгисма або мѣркованя.<;>. (Діал., 333).

У цьому разі визначається логіка побудови: спершу визнається очевидність повідомлюваного *ся то само показуєтъ* (= є очевидним), далі – непряма евіденційність, без конкретної вказівки на джерело інформації, виражена формами 3-ої особи множини *нѣкоторыє мовятъ мѣркуютъ, повѣдаютъ*, і висновкова частина з підкріпленою достовірністю *конєчнє.*

Ізоморфно будується відповідь-спростування: *свой силокгисмъ противно оного заношу*, але якщо в попередньому висловлюванні названий різновид непрямої евіденційності має меншу аргументаційну вагу, то у відповіді істинність (*єстъ правды мѣръкованє*) повідомлюваного підкріплюється прямою засвідченістю суб'єкта мовлення *я повѣмь, фалшъ рєзоквовати буду*. У процесі розмірковування аналізується ступінь повноти знань, упевненість, що визначається на основі цього джерела, на якому ґрунтується умовисновок.

Отже, на основі „Діалогу про віру" Мелетія визначено сукупність діалогічних відношень, що пронизують тканину тексту і співвідносять її з позамовними чинниками. Із комунікативного погляду цей діалог ілюструє рух від зіткнення протилежних позицій (модальні значення сумніву – впевненості, достовірності), що конкретизуються запитаннями і відповідями, до зняття такої протиставленості й вираження інтенційної спрямованості тексту – формування переконання про достовірність та істинність православної віри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
2. Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та Дермані після Берестейської унії (1596 р.), її видання та діячі // Бібліологічні вісті. – 1924. – Ч. 1-3.
3. Рукописна збірка, перша третина XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ, Ш.-169П(46).
4. Малышевский И. Александрійскій патріархъ Мелетій Пігасъ и его участіе въ дѣлах русской церкви. – К.: тип. КПл., 1872. – Т. 1. – 708 с.

УДК 81’25:81’276.1=133.1

Білас А. А.
(Івано-Франківськ, Україна)

ФРАНЦУЗЬКЕ АРГО ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ БАР’ЄР У ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглядається французьке арго як лінгвокультурний бар’єр у контексті перекладу. Проаналізовано мовні (фонетично-орфографічні, структурно-морфологічні, лексико-семантичні, функціонально-стилістичні) і немовні чинники перекладу французького арго, які роблять його перешкодою міжмовної (у даному випадку французько-української) комунікації.

***Ключові слова**: французьке арго, арготизми, адекватність перекладу, лінгвокультурний бар’єр, культура, перекладач.*

The article deals with the French argot as a linguocultural barrier in translation. The linguistic (phonetic-orthographic, structural-morphologic, lexico-semantic, stylistic-functional) and extralinguistic factors of the French argot translation making the latter an obstacle in interlingual (here French-Ukrainian) communication are analyzed.

***Key words**: French argot, argot words, translation adequacy, linguocultural barrier, culture, translator.*

Проблеми перекладу арготизмів відображаються як у мовному, так і в культурному плані між носіями французької та української мов. Про те, що французьке арго є для перекладачів серйозним бар’єром двомовної опосередкованої комунікації, свідчить зокрема аналіз українських перекладів французької прози з арготичним компонентом, проведеного автором на матеріалі творів В. Гюго («Останній день засудженого», «Знедолені»), О. де Бальзака («Батько Горіо»), Е. Золя («Нана», «Пастка»), А. Барбюса («Вогонь»), Л.-Ф. Селіна («Подорож на край ночі»), А. Шарр’єра («Метелик»), Ж.-П. Шаброля («Бу-Гальо»), Р. Мерля («За склом», «Уїкенд на Південному березі»), М. Уельбека («Платформа»).

Адекватне відтворення французьких арготизмів неможливе без пізнання лінгвокультурних та національно-мовних особливостей цього явища, оскільки арго є духовним надбанням національної мови, що й визначає **актуальність** цієї праці. Адже перекладач повинен однаково кваліфіковано володіти відповідними мовними пластами першотвору і перекладу.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей французького арго як лінгвокультурного бар’єра у контексті перекладу.

Об’єктом дослідження є французька арготична лексика, а **предметом** – мовні і позамовні складники перекладу французького арго, які роблять його перешкодою міжмовної комунікації.

© Білас А. А., 2009

Новизна роботи полягає в тому, що вперше досліджуються мовні і позамовні аспекти французького арго як лінгвокультурного бар'єра у перекладі.

Визначення лінгвістичних і екстралінгвістичних особливостей французького арго як лінгвокультурного бар'єра у міжмовній і міжкультурній комунікації має значну **теоретичну і практичну значимість** для розвитку теорії перекладацької практики та контрастивної лінгвістики.

Важливим для перекладача арготичної лексики видається нам розгляд чинників, які роблять французьке арго бар'єром двомовного та дволітературного дискурсу. У цій роботі будемо послуговуватися терміном «лінгвокультурний бар'єр», під яким, услід за В. Балабіним, розуміємо «бар'єр, що розділяє комунікантів, які не володіють спільним мовним кодом» [1: 60].

Передусім коротко зупинимося на розгляді складників лінгвокультурного бар'єра та необхідності їх нейтралізації при відтворенні, що вважаємо необхідним для визначення французького арго як лінгвокультурного бар'єра. Перекладознавці часом використовують різні терміни на позначення лінгвокультурного бар'єра: культурний фактор – О. Швейцер [2: 52]; лінгвоетнічний бар'єр – Л. Латишев [3: 7, 14, 81-91]; міжпросторовий фактор – А. Попович [4: 130-141]; позамовна дійсність – С. Влахов і С. Флорін [5: 25-26].

Одним із перших у перекладознавчій науці звернув увагу на подолання різного роду перешкод, у тому числі й культурних, французький дослідник Ж. Мунен, виокремлюючи дві складові частини успішного перекладу: лінгвістичну й етнографічну. Дослідник слушно вказує на те, щоб перекласти з будь-якої іноземної мови, потрібно виконати дві умови, кожна з яких є необхідною і не є самодостатньою: вивчити іноземну мову; системно вивчити етнографію спільноти, що користується цією мовою [6: 236]). Отже особливої ваги при перекладі французьких арготизмів набуває визначення їх етнокультурного навантаження з метою адекватної його передачі засобами української мови.

На важливості і труднощах відтворення етнокультурного компонента лексики та фразеології, що часто стає бар'єром двомовного (прямого чи опосередкованого) спілкування, наголошують Н. Кушина та Н. Любчук. Ці труднощі пов'язані насамперед з необхідністю поруч з денотативним значенням слова передати: колорит, конотації національного забарвлення [7: 8]; компонент, який відображає вербально різні аспекти культури як національної, так і субкультур, та вбирає елементи культур інших народів [8: 4], що особливо актуально у плані перекладу компонентів значення арготизму.

Ж. Мунен визначає такі групи перешкод при перекладі: 1) особливості семантики лексичної одиниці у лінгвістичному і семіотичному аспектах [6: 40, 71, 167]; 2) розбіжність «культур» (чи «цивілізацій»), які мають не стільки різні «картини світу», скільки різні реальні «світи» [6: 59], що зумовлюють розбіжність «картин світу» у носіїв різних мов; 3) відмінності у природі специфічних якостей мовного знака, себто конотацій, які зумовлюють не тільки можливість чи неможливість переходу мовних знаків від однієї цивілізації до іншої, від однієї «картини світу» до іншої, від мови до мови, а також, у кінцевому рахунку, від одного індивіда до іншого всередині однієї цивілізації, «картини світу», мови [6: 168]. Отже, дослідник виокремлює лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, які, на нашу думку, безпосередньо стосуються перекладу французького арго.

Роль культурного чинника проявляється тією чи іншою мірою в усіх видах перекладу, але, напевно, найяскравіше у художньому перекладі. Як справедливо зазначає А. Попович у книзі «Проблемы художественного перевода» [4], суперечності між оригіналом і перекладом посилюються, зокрема, завдяки розбіжності між двома культурами – культурою відправника, до якої належить оригінал, і культурою середовища сприйняття, в якому виникає переклад. Зіткнення двох культур відбувається і на комунікативному, і на текстовому рівнях. Вирішальним фактором у літературній міжмовній комунікації, результатом якої у тексті перекладу стають елементи двоїстості, з точки зору його культурної належності, є взаємовідношення між двома культурними системами в їх перекодуванні. Цей процес породжує також і змішування культурних тенденцій у двох текстах: першотвору і перекладу.

О. Швейцер трактує процес перекладу у широкому соціокультурному контексті, бар'єром успішності якого називає позамовні фактори – його соціальні, культурні та психологічні детермінанти [2: 8]. Лінгвіст вирізняє також позамовні чинники перекладу: дві культури, дві предметні ситуації, дві комунікативні ситуації [2: 52], точне визначення яких допоможе перекладачеві адекватно відтворити арготичні одиниці.

Чинником лінгвокультурного бар'єра перекладача є також установка на отримувача, його фонові знання, соціально-психологічні характеристики й культурне середовище. Водночас суб'єктом перекладу є не лише перекладач, а й уся його культура. На думку В. Мірошниченко, перекладач, відтворюючи специфіку (зокрема, арготичного характеру – Б.А.) оригіналу, має постійно вирішувати різнобічні проблеми, пов'язані з текстовими ситуаціями, оскільки компонент змісту/мовна одиниця вихідної мови функціонує у всій своїй тотальності, себто як смислова, культурна й історична одиниця водночас, і зміст її має бути перенесено/трансплантовано в іншу культуру/контекст [9: 295]. Тому для подолання цих перешкод перекладач має також володіти як міжпредметним, так і міжкультурним баченням.

Лінгвоетнічний бар'єр Л. Латишев називає детермінантом перекладацьких дій і визначає його чотири чинники: 1) розбіжність мовних систем; 2) розбіжність мовних норм; 3) розбіжність мовленнєвих норм (узусів); 4) розбіжність преінформаційних запасів лінгвоетнічного характеру [3: 81-91]. Врахування усіх складників цього бар'єра набуває особливої ваги при перекладі французьких арготизмів.

Чинниками лінгвокультурного бар'єра, за В. Балабіним, є поєднання мовних та позамовних особливостей військових сленгізмів. До перших він зараховує лексико-семантичні, структурно-морфологічні та функціонально-стилістичні, а до других – культурні, історичні, країнознавчі, соціальні, політико-актуальні, психологічні [1: 64]. Концепція лінгвокультурного бар'єра за В. Балабіним послугувала основою для визначення лінгвістичних і екстралінгвістичних особливостей французького арго, які необхідно враховувати у процесі перекладу французького дискурсу з арготичним компонентом.

Звідси випливає, що, як мовні, так і позамовні причини роблять французьке арго бар'єром міжмовної комунікації, різновидом якої виступає переклад. Отже детальніше зупинимося на розгляді лінгвістичних (фонетично-орфографічних, структурно-морфологічних, лексико-семантичних, функціонально-стилістичних) перешкод перекладу французького арго в українському мовному просторі.

Словотвірний аспект одиниць французького арго ускладнює дії перекладача через їх характерні особливості різного рівня: фонетико-орфографічного (**zarbi** (bizarre) – *дивний,* **Bat'd'Af** (bataillon d'Afrique) – *дисциплінарний батальйон*); структурно-морфологічного (**baiseur (baiseuse)** – *любитель (любителька) кохання*, **foldingue** – *дурний*, **rechauder** – *вбивати*, **réglo** (réglementaire) – *чесний, порядний,* **porte-pipe** – *рот,* **polar** (policier + roman) – *детектив*, **carapater** (se carrer + patte) – *втікати)*; морфолого-синтаксичного (**sèche** – *сигарета,* **beurré** – *п'яний,* **lourde** – *двері,* **fric-frac** – *крадіжка зі зломом,* **super** – *суперовий*); лексико-синтаксичного (**marie-pisse-trois-gouttes** – пейор. *дівчисько,* **Marie-couche-toi-là** – *доступна жінка*).

Наявність у французьких арготичних підсистемах кодових способів утворення нових слів (верлан, жаване, ляргонжі, лушербем та ін.) та їх відсутність у сучасних субстандартах української мови викликає неабиякі труднощі їх відтворення. Перекладачі, не володіючи достатніми знаннями про типові словотвірні моделі французького арго, а тим більше про їх кодові різновиди, не зможуть розпізнати у тексті першотвору арготизми для адекватного їх відтворення. Власне, тому коротко розглянемо кодові трансформації як прийоми фонетико-орфографічного способу словотворення французьких арготизмів, що цілком може стати предметом окремого дослідження.

Завдяки ляргонжі відбувається заміна початкової приголосної літери чи консонантної групи слова буквою «**l**» і переміщенням першої на кінець слова так, щоб вона вимовлялася: **larfeuille** (feuillard) – *папка*, **lardeuss** (pardessus) *плащ*.

Верлан полягає у зміні порядку складів чи фонем у слові: **keum** (mec) – *чоловік*, **keuf** (flic) – *поліцейський*.

Лушербем є різновидом ляргонжі, у процесі якого першу букву слова переміщуємо в кінець слова перед суфіксом (**-em**/ **-és**/ **-ok**/**-oc**): **lauchem** (chaud) – *теплий*, **laféqués** (café) – *кава*.

Жаване передбачає введення складу **-av-**, **-va-**, **-ag-** у слово після кожної приголосної чи групи приголосних: **favouille** (fouille) – *кишеня*, **baveau** (beau) – *гарний* тощо.

Лексико-семантичні труднощі перекладу французького арго пов'язані з багатою синонімічністю та полісемічністю арголексем, їх метафоричним чи метонімічним характером, явищами ономатопеїзації та омонімії.

Переповнення синонімами є характерною ознакою французького арго. Наприклад, концепт *гроші* має 71 експресивний синонім, *пити* – 34 слова і 50 виразів, *кохатися* – 63 слова і 50 виразів, *втікати* – 18 слів і 38 виразів, *їжа* – 50. Особливий тематичний блок становлять синонімічні ряди на позначення частин тіла і статевих органів людини: *голова* – 66, *живіт* – 33, *ніс* – 25, *рот* – 19, *волосся* – 30, *ступня* – 27, *статеві органи* – від 30 до 70. Вищезазначені семантичні поля П. Гіро справедливо називає основними темами для народної душі [10: 46].

Наведемо для прикладу деякі синонімічні ряди на основі спеціальних словників французької мови [11; 12; 13]:

живіт (ventre, estomac) *– abdo-cro, armoire à linge, ballon, bahut, baquet, bedaine, bedon, berdouille, bide, bidon, bocal, boîte à ragout, bouzine, brioche, buffet, bureau, burlingue, caisse, coco, carnet, crédence, estom, fusil, gésier, gidouille, gras-double, jabot, lampe, lampion, paillasse, placard, tirelire;*

pom (bouche) *– babin, boîte à mensonges, clapet, dale, dégueuloir, gargue, gicleur, goule, goulot, gueule, margoulette, menteuse, meules, micro, porte-pipe, saladier, salle-à-manger, tirelire.*

Кількість синонімів для назви того чи іншого поняття не є остаточною.

Арготизми вирізняються контекстуальною варіативністю. Точне визначення конкретного значення полісемантичної арголексеми, що видається дуже важливим для перекладача, залежить від трьох чинників: мети комунікативної ситуації, контекстуального навантаження, сполучуваності з іншими словами у виразах фразеологічного й нефразеологічного характеру. Перші два фактори яскраво простежуються у такому прикладі: ***Tirelire*** *– I.1. Tête. 2. Physionomie. 3. Bouche. 4. Estomac. 5. Vx. Postérieur. 6. Vx. Vagin. 7. Vx. Pucelage. – II.1. Lieu précis où doit être déposé un objet, dans la langue des agents spéciaux. 2. Coffre-fort. 3. Vx. Prison* [13: 797].

Лексико-семантичним способом утворюються арготизми шляхом: метафоризації (**bal** – *перестрілка*, **bateau** – *груповий злочин; спланований обман (у грі); шкарабани*); метонімізації (**laine** – *черевик*, **menteuse** – *язик*, **papier** – *банкнота (гроші)*, **piquefesses** – *медсестра*); смислового розширення семантики слова (**bidoche** – *м'ясо; тіло;* **barbeau** – *сутенер; людина, яка надто яскраво одягається;* **charbon** – *праця; місце праці*).

Стилістична складність відтворення французького арго зумовлюється, насамперед, переважанням конотативного над денотативним значенням слова. Часто перекладач у таких випадках не передає національно-культурної специфіки при перекладі арголексеми. Відтворення арготизму стилістично нейтральним субститутом зустрічаємо у перекладі роману Р. Мерля «За склом»: *Un pied-noir condamné à mort parce qu'il a tué* ***un raton****? Et* ***un raton*** *avec un couteau? Sur une plage!* [18: 144] – *Чорноногий, якого засуджують до страти за вбивство* ***араба****? І* ***араб*** *з ножем? На пляжі?!* [19: 83]. На нашу думку, Г. Філіпчук не передав образність та зневажливе забарвлення *raton* (расистська номінація араба, від *rat* – пацюк [13: 687]), тим більше, що український аналог французького *raton* практично неможливо віднайти. Мабуть, адекватнішою для відтворення такого расистського ймення араба як *raton* була б калька з препозиційною експлікацією чи уточненням: *арабський пацюк*.

Експресивний та емоційно-оцінний компоненти арготизмів спричиняють значні проблеми їх відтворення. Розбіжності експресивного навантаження засобів вихідної та цільової мов, на чому справедливо наголошують Я. Рецкер [14: 135-138], С. Петров [15: 236], О. Медвідь [16: 24-26], слід завжди враховувати при перекладі, особливо французького арго.

Надмірне підсилення експресивності у тексті перекладу призводить до зсуву в ступені експресії та в семантиці вихідного арготизму, погіршуючи сприйняття першотвору читачем. Так, арголексема *pondre* (тут *швидко створювати*) відтворюється словом *вивергувати*, що має більш насичене образно-експресивне навантаження: *Belle métaphore: on introduit un traitement dans un mandarin, et le mandarin* ***pond*** *un cours magistral* [18: 313]. – *Гарна метафора: інтелігентові-бонзі стромляють оклад, і він* ***вивергує*** *з себе загальний курс* [19: 184]. Г. Філіпчук частково передає пейоративне забарвлення *pondre*. Мабуть, доречніше було б використати тут менш експресивний,

але з аналогічним образом, еквівалент *народжувати,* адже *pondre – народжувати* у прямому і переносному значенні: *…і він* ***народжує*** *загальний курс*.

Труднощі перекладу французького арго пов'язані зі специфікою його функціонування у соціумі. На наш погляд, особливого підходу слід дотримуватись при відтворенні арголексем, що належать до різних соціально маркованих підвидів французького арго. Наприклад, є арготизми, властиві лише мові військових (*perme – відпустка*) чи студентському соціолекту (*trado – переклад*) тощо. Це з одного боку, а з іншого – трапляються слова, які отримують різні відтінки залежно від контексту. Для мовознавців *philo* – це *філологія*, а для філософів *philo – філософія*.

Відтворення французького арго ускладнюється також через позамовні чинники (національно-культурні, соціальні, історичні, темпоральні, психологічні, об'єктивні/суб'єктивні).

Серед основних назвемо такі позамовні перешкоди адекватного відтворення французького арго: розбіжність культур та традицій носіїв французької та української мов; різні мовні картини світу у французів та українців; особливості участі французів і українців в історичних подіях; різні шляхи розвитку в неоднакових умовах французької та української мов; відмінність національних психологій, оцінювання, ставлення французів та українців до оточення та навколишнього середовища.

Адекватному відтворенню французького арго перешкоджає відсутність французько-українських двомовних словників субстандартної лексики взагалі й арго зокрема, адже перекладач не має можливості зіставити французькі арготизми з їх українськими словниковими еквівалентами.

Особливо важливим видається готовність перекладача до нейтралізації різнорівневої специфіки арготичних одиниць, що залежить від його однаково кваліфікованого володіння ресурсами відповідних мовних пластів вихідної й цільової мов та можливості, як слушно зазначає О. Чередниченко, вільного (без будь-якої цензури) використання усього багатства виражальних засобів власної мови [17: 94]. Відмінними є норми і традиції використання нелітературного мовлення у французькій та українській літературах.

Добір оптимальних відповідників обмежується також нерозвиненістю українських соціолектів (крім арго криміналу), однією з причин чого була надмірна нормалізація української мови у радянську епоху. Особливої ваги набуває врахування часового фактору при перекладі тексту, наповненого арготизмами, через їх швидкозмінний характер.

Таким чином, перекладознавчий аналіз лінгвокультурного компонента французького арго дає підстави стверджувати, що, як мовні, так і позамовні чинники перекладу французького арго роблять його бар'єром міжмовної (у даному випадку французько-української) комунікації. До перших віднесено фонетико-орфографічні, структурно-морфологічні, лексико-семантичні та стилістично-функціональні, а до других – національно-культурні, соціокультурні, історичні, темпоральні, психологічні, об'єктивні/суб'єктивні.

Предметом розгляду окремих перекладознавчих розвідок можуть стати конкретні мовні чи позамовні чинники французького арго як бар'єра двомовної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. – К.: Логос, 2002. – 315 с.
2. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
3. Латышев Л. К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. – М.: Просвещение, 1988. – 160 с.
4. Попович А. Проблемы художественного перевода: Учеб. пособие /Пер. со слов. – М.: Высш. школа, 1980. – 199 с.
5. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе: Монография. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – 416 с.
6. Mounin G. Les problèmes théoriques de la traduction. – P.: Gallimard, 1963. – 296 p.
7. Кушина Н. І. Відтворення етномовного компонента українських народних казок в англомовних перекладах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 17 с.
8. Любчук Н. Німецькі фразеологізми з етнокультурним компонентом та проблеми їх відтворення при перекладі: Автореф. дис. канд. … філол. наук: 10.02.16 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
9. Мірошниченко В. Нові тенденції в сучасному перекладознавстві // Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва: Зб. наук. пр. – К., 2001. – С. 293–297.
10. Guiraud P. L'argot. – 9-e édition. – P.: PUF, 1985. – 128 p.
11. Гринева Е.Ф., Громова Т.Н. Словарь разговорной лексики французского языка (на материале современной художественной литературы и прессы). – М.: Русский язык, 1987. – 638 с.
12. Caradec F. Dictionnaire du français argotique et populaire. – Paris: France Loisirs, 2000. – 297 p.
13. Colin J.-P., Mével J.-P., Leclère C. Dictionnaire de l'argot français et de ses origines. – P.: Larousse, 2001. – 903 p.
14. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
15. Петров С.В. Об установлении коэффициентов импрессии и экспрессии в языке художественного перевода // Актуальные проблемы теории художественного перевода. – М., 1967. – Т.2. – С. 229–245.
16. Медвідь О. С. Просторечие английского языка и способы его воспроизведения в украинских переводах: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.16 / Киев. гос. пед. ин-т. иностр. яз. – К., 1975. – 27 с.
17. Чередниченко О. І. Український переклад: з минулого у сьогодення // Літературна мова у просторі національної культури. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 88–96.
18. Merle R. Derrière la vitre. – P.: Gallimard, 1970. – 540 p.
19. Мерль Р. За склом. Роман / З фр. пер. Г. Філіпчук. – К.: Молодь, 1978. – 328 с.

УДК 008 (477+620)

Сушинська І. М., Давидов П. Г.
(Донецьк, Україна)

УКРАЇНСЬКО-ЄГИПЕТСЬКІ КУЛЬТУРНІ ВІДНОШЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В статье рассматривается вопрос становления и динамика развития украинско-египетских отношений в сферах политики, культуры, науки и образования. Определяются основные проблемы двусторонних отношений, прогнозируются пути их разрешения, прослеживаются перспективы развития партнерских отношений между странами.

Ключевые слова: *внешняя политика, дипломатические отношения, сотрудничество, двусторонние связи, культурные связи.*

The main foundation and development stages of Ukrainian and Egyptian relations are considered in this article and their development perspectives are also analysed. Special attention is paid to Ukrainian and Egyptian cultural and scientific links.

Key words: *foreign policy, diplomatic relations, collaboration, bilateral connections, cultural connections.*

Після розпаду Радянського Союзу та із здобуттям реальної незалежності перед Україною постало масштабне завдання: формування власної зовнішньої політики, встановлення дипломатичних відносин з іншими державами. Побудова таких стосунків залежить не лише від зусиль державних діячів, але й від традиційних культурних зв'язків, що об'єднують народи.

Двобічні стосунки між Україною та Єгиптом мають достатньо тривалу історію і на сьогоднішній день можуть вважатися стабільними. Єгипет одним з перших серед арабських країн Близького Сходу визнав незалежність України і відкрив на її території дипломатичне представництво. За часів Радянського Союзу співробітництво активно розвивалося у різноманітних галузях: важка промисловість, металургія, військова справа, наукові дослідження, освіта.

З урахуванням ***актуальності*** обраної теми дослідження авторами поставлено за ***мету*** всебічно розглянути основні чинники, які впливали на становлення відносин стратегічного партнерства між Україною і Єгиптом та визначали динаміку їх розвитку. Досягнення мети дослідження потребує вирішення наступних ***завдань:*** 1) простежити ґенезу парадигми українсько-єгипетського стратегічного партнерства; 2) показати динаміку розвитку українсько-єгипетських стосунків у державно-політичній та гуманітарній сферах; 3)визначити основні проблеми у двосторонніх відносинах і спрогнозувати шляхи їх вирішення; 3) окреслити тенденції подальшого розвитку і перспективи партнерських відносин між державами.

Методи дослідження визначені його метою та завданнями. Теоретико-методологічною основою є загальні принципи об'єктивності, практичної доцільності та прогностики. Для проведення дослідження були використані загальнофілософські, загальнонаукові, міждисциплінарні методи. Як основні були обрані методи системного та історичного аналізу.

© Сушинська І. М., Давидов П. Г., 2009

Теоретичне і практичне значення роботи визначається тим, що окреслені в ній положення створюють умови для подальшого вивчення українсько-єгипетського стратегічного партнерства і можуть бути використані з науковою, прикладною та навчальною метою.

Розглядаючи ***стан розробки проблеми,*** потрібно наголосити, що на сьогодні не існує узагальненого монографічного дослідження з пропонованої теми. Водночас науковий інтерес до цієї тематики зростає, і подекуди вже починають з'являтися перші ґрунтовні розвідки. Зокрема, варто закцентувати увагу на дослідженнях Бєлякова В. В., Бондаревського Г. Л., Кононенко Л. М., Панової Л. Г., Сєрова Д. І., Чоботюк О. І., Шеремет В. І. та інших.

Після того, як Україна отримала незалежність, міжнародне співробітництво поступово виходить на якісно новий рівень. Так, варто відзначити активізацію співробітництва між Україною та Єгипетським фондом технічного співробітництва з країнами колишнього Радянського Союзу. Цей фонд надає нашим громадянам стипендії, ґранти, організує в Єгипті різноманітні тренінги для українських фахівців з питань оподаткування, боротьби з тероризмом, проблемам економічної, банківської діяльності, транспорту, туризму, готельного бізнесу тощо.

Дедалі більшого значення набувають українсько-єгипетські гуманітарні контакти, насамперед у сфері туризму. Україна є новим, дуже перспективним ринком для розвитку туризму в Єгипті. Понад 400 тисяч українців відвідують Єгипет щороку, що зумовлено об'єктивними причинами. З вересня 2004 року компанією "АероСвіт" започатковано прямий авіарейс Київ-Каїр-Київ.

Єгипет – найвагоміший партнер України на Близькому Сході, де ми на сьогодні маємо одинадцять дипломатичних і три консульських представництва. Між Україною та Єгиптом укладено 40 міждержавних, міжурядових і міжвідомчих угод і протоколів у галузях економічного, торгівельного партнерства, авіаперевезень, морського транспорту, культурного та наукового співробітництва, з яких 36 є чинними. Товарообіг між країнами перевищує 220 мільйонів доларів.

У більшості питань глобальної та регіональної політики інтереси України та Єгипту – тотожні. Так, у 1992 році була укладена Угода про основи взаємовідносин і співробітництво між Україною та Арабською Республікою Єгипет, яка спрямована на зміцнення стосунків і розвиток співробітництва між двома країнами, відповідає інтересам їх народів, справі миру і міжнародної безпеки. Згідно цій угоді, договірні сторони спрямовують зусилля на зміцнення взаємної довіри і дружби між народами України та АРЄ, розвивають співробітництво і контакти в галузях культури, освіти, науки і технологій, охорони здоров'я, мистецтва, літератури, засобів масової інформації, туризму і спорту, сприяють обміну досвідом у сферах економіки, науки і техніки. Велика увага у Договорі приділена намірам щодо заохочення співробітництва і зв'язків між парламентами, громадськими установами, діловими колами, науковими та культурними товариствами, а також для розвитку побратимських відносин між містами. Розглянуто питання про активізацію обміну викладачами, студентами та науковими делегаціями, організацію наукових та культурних товариств, обміну досвідом з метою підготовки і вдосконалення кваліфікації кадрів в галузях економіки, менеджменту та дипломатії в рамках спільних програм. Сторони

співпрацюють у галузі охорони культурної спадщини у відповідних міжнародних організаціях з питань культури, старовини і мистецтва.

Здійснюється активна робота, спрямована на врегулювання правових відносин між Україною та Єгиптом. Серед правових відносин між громадянами України та Єгипту, які передбачається врегулювати міждержавною угодою – укладання шлюбу, особистісні та майнові права подружжя, розірвання шлюбу, права батьків та дітей, всиновлення, опікування, укладання заповітів, питання спадку та подібне. Договір між Україною та Єгиптом про правову допомогу та правові стосунки, укладений у 2004 році, є третьою міждержавною угодою між двома країнам у правовій сфері. Арабська Республіка Єгипет стала другою після Ірану країною ісламського світу, з якою укладені міждержавні договори про взаємну допомогу у кримінальних справах та видання злочинців.

Звернемося до історичного екскурсу становлення відношень між Україною та Єгиптом. Єгипет був першою африканською країною, де з'явилися українці. Першим киянином, що відвідав береги Нілу, був ігумен Даниїл, названий Паломником, який прибув на поклоніння "святим місцям" християнства в Африці. Пізніше паломники з Київської Русі та України йшли "слідами Даниїла". Особливо частими стали паломництва українців до Єгипту на початку XVIII ст.

Безумовно, найвідомішим з українських мандрівників XVIII ст. був Василь Григоровович-Барський, який тричі побував у Єгипті. Барський цікавився пам'ятками старовини, детально писав про свої мандрівки, супроводжуючи записи перекладами з грецької. Книга його називалася «Пешеходца Василия Григоровича-Барского-Плаки-Албова, уроженца Киевского, монаха антиохийского, путешествие к святым местам, в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 году, им самим писанное». Тривалий час не могли знайти кошти на видання ркопису; однак він викликав таке зацікавлення, що кияни переписували його від руки. Тільки у 1778 р. рукопис був надрукований, але не в Україні, а в Санкт-Петербурзі, і пізніше витримав декілька превидань.

Через історичні причини на Україні у XVIII ст. не могла започаткуватися наукова єгиптологія, арабістика або африканістика. Українці знали з африканських країн головним чином Єгипет, особливо Нижній, а з країн Тропічної Африки мали деяке уявлення лише про Ефіопію.

Наукові розвідки, здійснені у Каїрі, свідчать про те, що серед керівників єгипетського суспільства, так званих мамлюків, у XVII – XVIII століттях зафіксовані вихідці з України. Арабська керівна верхівка виховувала з рабів-слов'ян гвардію, яка потім захопила владу і керувала Єгиптом практично з XIII і до кінця XVIII століття. Раби були, переважно, з Балкан, Кавказу та України. Один з таких рабів, що піднявся до рівня санджак-бея, тобто одного з чотирьох вищих керівників Єгипту, в кінці XVIII століття, був сином бахмутського козацького отамана. Його звали Симон Кирилович Рущенков (Рущенко, Рутченко). Його і'мя збереглося у хроніках. У ті далекі часи сотні, а можливо й тисячі українців, жили і воювали у Країні Пірамід. Краєзнавці міста Артемівська (Донецка область) – колишнього Бахмута, разом зі студентами історичного факультету Донецького университету здійснюють дослідження з метою виявити місцеві корені цього відомого в єгипетській історії діяча, звернути увагу на цю доволі маловідому сторінку історії України.

У 1910-1913 рр. у Єгипті жила та лікувалася Леся Українка. Вірші "Сфінкс" та "Ра-Менеїс" і невелика п'еса у віршах на давньоєгипетську тему "В дому роботи, в країні неволі" були написані ще до подорожі. Леся Українка жила в Олександрії, Каїрі, але найдовше перебувала у Гелуані. Вілла, де жила поетка – "Вилла Тавфік" – збереглася. У 1910 у Гелуані був написаний цикл з шести віршів "Весна в Єгипті". "Египетский цикл" Л.Українки був перекладений на європейські мови.

Ідея про увічнення пам'яті Лесі Українки була висловлена угорською поетесою та перекладачкою українського походження Івою Грігаші, і запропонована у 1996 році єгипетському президентові Хосні Мубараку президентом Угорщини Арпадом Гьонцем під час його візиту до Каїра. Барельєф виконав ужгородський скульптор Богдан Корж, а у бронзі плиту з написами українською, англійською, французькою та арабською мовами, відлили у Будапешті. 24 травня 2002 року у новій Олександрійській бібліотеці відбулося відкриття меморіальної дошки Лесі Українки. Дошку встановлено на меморіальній стіні бібліотеки, спеціально призначеній для вшанування пам'яті видатних особистостей, які присвятили свою творчість Єгиптові, його історії та культурі. З нагоди урочистого відкриття нової Олександрійської бібліотеки Уряд України прийняв рішення передати їй у дарунок ряд праць українських науковців, зокрема, твори відомого сходознавця А. Кримського, засновника сучасної української орієнталістики, дослідника Корану, ісламу, перекладача давніх арабських і турецьких текстів. Також були передані твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, довідкові, енциклопедичні, дитячі видання англійською та українською мовами.

Сьогодні українська громада у Єгипті складається переважно із старших жінок, які одружилися з єгиптянами, що навчалися в Україні у 70 – 80-ті роки та молодших, котрі одружилися 3-5 років тому. У Каїрі діє Клуб українських жінок, ідея створення якого була підтримана Посольством України у Єгипті.

На сучасному етапі відновлюється перерване раніше співробітництво у науково-дослідній та освітній галузях. Українські вчені та студенти мають можливість стажуватися у вищих навчальних закладах Єгипту, брати участь у наукових конференціях та семінарах. Єгипетська сторона відзначає високу зацікавленість українською наукою і культурою в Єгипті. Так, 23 вересня 2005 року Київський національний університет імені Тараса Шевченка відвідав Надзвичайний і Повноважний посол АРЄ пан Юзеф Зада. Головною темою зустрічі його з ректором Київського університету Віктором Скопенко була майбутня співпраця в освітянських та наукових напрямках між єгипетськими вузами та Київським університетом. Віктор Скопенко, в свою чергу, запросив до Київського університету делегацію ректорів провідних вузів Єгипту для обміну досвідом та ознайомлення з розвитком вищої освіти в Єгипті. Перспективними напрямками співпраці були визнані не лише мовознавчі студії, а й природничі та точні науки.

Активно співпрацюють з внз Єгипту та представниками дипломатичного корпусу і громадських об'єднань в Українсько-Арабському інституті міжнародних відносин та лінгвістики ім. Аверроеса (УАІМВ), створеному 1 вересня 2003 року. Інститут, який входить до складу МАУП, є першим незалежним навчальним і науково-дослідним закладом, який займається дослідженнями у галузі арабістики та ісламознавства у Середній та Східній Європі. Створення Українсько-Арабського інституту міжнародних

відносин та лінгвістики стало ще одним кроком до відродження традицій української арабістики та сходознавства, започаткованих академіком Агатангелом Кримським. В Інституті діє перший в Україні Музей арабської культури. Діяльність УАІМВ, спрямовану на діалог цивілізацій, зміцнення двосторонніх відносин, високо оцінив Повноважний Посол Єгипту Юсеф Зада.

Розвивається співпраця між Україною та Єгиптом у галузі медичних досліджень. 12-15 лютого 2006 р. відбувся 14 Міжнародний молодіжний медичний конгрес, організований медичним факультетом Каїрського університету Ейн Шамс, у якому серед інших 170 представників 23 країн Європи, Азії та Африки взяли участь 2 студенти Київського національного медичного університету ім. О. О. Богомольця.

У грудні 2006 р. Харківський національний фармацевтичний університет, єдиний у світі спеціалізований вищий навчальний заклад із підготовки фахівців фармацевтичного профілю, відвідав президент Синдикату Фармацевтів Єгипту доктор Закарія Гед. За його запрошенням 16-22 квітня 2007 р. делегація НФаУ відвідала Єгипет з метою встановлення наукових та освітніх зв'язків, проведення профорієнтаційної роботи із залучення на навчання студентів, магістрів та аспірантів, ознайомлення з системою підготовки фармацевтичних кадрів у цій країні. Результатом візиту стало підписання угоди про науково-методичне співробітництво, впровадження академічних обмінів, які заплановано вже у 2008 р.

У галузі технічних досліджень плідно співпрацюють Приазовський державний технічний університет і Таббинський металургійний інститут (Каїр). До початку 90-х років сотні єгипетських студентів отримували вищу освіту в Україні, потім процес наукового обміну припинився. У 2005 році за сприянням випускників ПГТУ, що працюють у Єгипті, обмін був частково відновлений. Ректор Таббинського металургійного інституту – Мохаммед Кхалифа та ректор ПГТУ В'ячеслав Волошин уклали договір про співпрацю. У Договорі, зокрема, йдеться про відкриття на базі Таббинского метінституту філії ПГТУ для підготовки бакалаврів з металургійних напрямків, здійснення викладацької діяльності професорами ПГТУ в Каїрі, стажування єгипетських студентів у Маріуполі, їх можливе навчання в аспірантурі.

У березні 2007 року відбулася ділова зустріч із представниками Єгипетського університету науки та технологій, у ході якої підписано угоди про співпрацю між Полтавський університетом споживчої кооперації та підготовку в ПУСКУ єгипетських аспірантів та магістрів, випускників Каїрського університету.

Студенти українських вищих навчальних закладів мають можливість проходити практику або стажування у Єгипті. Починаючи з 1970 року, студенти-відмінники романо-германського відділення Донецького державного університету проходили практику в АРЄ, де вони працювали перекладачами на будівництві Асуанської ГЕС, а також у Каїрі на будівництві об'єктів, які зводили радянські спеціалісти. Студенти-історики Таврійського університету ім. Вернадського здійснюють ознайомчі екскурсії Єгиптом, відвідують музеї Каїра та Олександрії, виконуючи завдання музейної практики.

Дедалі більшої популярності в Україні набуває вивчення арабської мови, що пов'язано із розвитком співпраці між Україною та Єгиптом у багатьох галузях економіки та культури. Арабська мова викладається у Київському міжнародному університеті, Українсько-Арабському інституті міжнародних відносин та лінгвістики ім. Аверроеса, Національному

університеті імені Тараса Шевченка, Таврійському національному університеті та інших навчальних закладах. Студенти, що вивчають арабську мову, мають можливість проходити практику в Єгипті.

Єгипетським фондом технічного співробітництва з країнами СНД при МЗС Єгипту на базі центру із вивчення арабської мови Каїрського університету було організовано Курси арабської мови. За період роботи Фонду понад 2 тисячі українських фахівців і студентів взяли участь у навчальних програмах.

Про неперервну зацікавленість українців арабською мовою та культурою свідчить той факт, що переклад Корану українською мовою здійснюється в Острозькій академії. Цю надзвичайно складну роботу проводить Михайло Якубович, студент магістеріуму зі спеціальності "релігієзнавство", що є одним з не багатьох в Україні фахівцем у галузі арабістики. До нашого часу в українській мові не існує традиції перекладів з арабської мови. Подібна праця безумовно буде сприяти взаєморозумінню між конфесіями і народами, котрі мешкають в Україні, релігійній толерантності і поліконфесійності.

Під патронатом Єгипетського фонду технічної співпраці з країнами СНД, ісламськими, європейськими та країнами, які нещодавно здобули незалежність, викладав у Київському міжнародному університеті (МІЛП) та співпрацював з Києво-Могилянською академією професор Атеф Амер, автор підручника арабської для українців, першого посібника з україномовними поясненнями правил, перекладами слів і текстів. Завданням професора Амера в Україні була підготовка кваліфікованих викладачів арабської мови.

Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та АРЄ розвивається й у галузі молодіжної політики. У 2004 році українські студенти за сприяттям Посольства України в Єгипті відвідали Міжнародний молодіжний табір у місті Аль-Аріш, де перебували представники 35 країн світу. Єгипетська сторона здійснює доброчинні акції: представники Асоціації інвесторів узбережжя Червоного моря запросили за свій рахунок на умовах повної безпеки на весняні канікули 100 українських дітей-сиріт.

Не менш важливою і розвиненою сферою українсько-єгипетської взаємодії є мистецька співпраця. З гастролями в Єгипті неодноразово перебував відомий Національний академічний ансамбль українського танцю імені Павла Вірського. Чудове враження залишили після себе в Єгипті також ансамблі "Калина", «Веселад», «Світанок», «Джерельце», театри "Молодий", "Брама" і багато інших художніх колективів з України. У 2004 році Львівський театр імені Леся Курбаса взяв участь у XV Каїрському міжнародному фестивалі експериментальних театрів, де показав свою виставу "Марко Проклятий або Східна легенда".

Цікавим фактом на користь зміцнення зв'язків між Україною та Єгиптом є становлення контактів релігійного характеру. Прикладом цього є візит Патріарха Олександрійського Федора II, який відвідав Україну в 2007 році. Під час зустрічі сторони висловили готовність сприяти у вирішенні проблем української діаспори в Єгипті.

Вже традиційною стала співпраця мусульманських організацій України та Єгипту. Зокрема, у 2006 р. учні Сімферопольської школи хафізів взяли участь у 14-й Міжнародному конкурсі читців Корану в Каїрі. Урочисте відкриття конкурсу проходило в приміщенні найдавнішого у світі університету Аль-Азхар, який був заснований 989 році. Зараз там мають можливість навчатися й українські мусульмани.

На активний політичний діалог з Єгиптом як ключовою державою близькосхідного регіону був спрямований офіційний візит Президента України Віктора Ющенка 9-10 квітня 2008 року. У рамках візиту Президент України провів зустрічі з Президентом Єгипту Хосні Мубараком, Прем'єр-міністром Ахмедом Назіфом, Головою Народних зборів Ахмедом Суруром. В. Ющенко та А. Назіф висловилися за необхідність подальшої активізації політичного діалогу між двома країнами. Було розроблено План дій Україна-Єгипет на 2008-2009 роки, що стосується багатьох напрямів: подальшого розвитку науково-технічного співробітництва, перш за все, в галузі освоєння космосу; співпраця в енергетичній сфері та галузі сільського господарства. Сторони висловилися за необхідність продовження культурно-гуманітарної співпраці. Зокрема, Україна та Єгипет розглянули питання про організацію в Україні виставки з експонатів Єгипетського національного музею.

На сучасному етапі між Україною та Єгиптом існує співпраця у декількох стратегічних сферах співробітництва – політичній, економічній та культурній. Проте у цих сферах достатньо часто існує і велика кількість складних моментів. Подібна ситуація не суперечить концепції стратегічного партнерства, оскільки саме воно покликане ефективно вирішувати проблеми між двома сторонами. Одним з головних завдань українсько-єгипетських взаємин продовжує залишатись безпосередній перехід до контролю функціонування відповідних механізмів та реалізації досягнутих домовленостей. Стратегічне партнерство між двома країнами повинно постійно підсилюватися взаємодією у рамках міждержавних механізмів, подальшим зміцненням договірно-правової бази двостороннього співробітництва.

Головними перешкодами на шляху формування стабільної та результативної співпраці між народами України та Єгипту, що гальмує здійснюване на найвищому рівні партнерство, як на нашу думку є наступні: 1) майже повна відсутність України у інформаційному полі Єгипту. Об'єктивна необхідність створення умов для розвитку культурно-інформаційної діяльності України за кордоном вимагає наукового аналізу "реалій" сучасного інформаційного і культурного простору як підґрунтя для вироблення практичних рекомендацій щодо перспектив її подальшої оптимізації. Інтеграція до світового співтовариства, повноправне входження до міжнародних гуманітарних організацій, створення позитивного іміджу України вимагають якісних змін у культурно-інформаційній сфері шляхом прискорення процесу організації цілеспрямованої культурно-інформаційної діяльності за кордоном, яка повинна набути характеру державної політики; 2) психологічний бар'єр у вигляді синдрому упередженості, негативних стереотипів, які існують у свідомості обох суспільств; 3) невеликі фінансові можливості обох країн; 4) асинхронність у темпах та результативності реформаторських процесів.

Розбудова нової системи міжнародних культурних зв'язків, що склалася у досліджуваний період полягає, насамперед, у подоланні заідеологізованості, у розширенні прямих контактів між організаціями і установами, а також у розвитку регіонального співробітництва, у сприянні трансформаційним процесам в українському суспільстві завдяки ознайомленню з цінностями світової цивілізації, вдосконаленню демократичних інститутів, збагаченню передовим зарубіжним досвідом у різних сферах інтелектуальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляков В. В. Роль гуманитарных связей в межкультурном взаимодействии России и Египта: Автореф. дисс…доктор.историч.наук: 07.00.03. Центр исторических, национальных и культурных исследований Института Африки Российской академии наук. – М., 2007.– 38с.
2. Бондаревский Г. Л. Русско-египетские отношения. – М., 1960.
3. Кононенко Л. М. Культурно-інформаційна діяльність України за кордоном як складова державної політики// Питання культури Півдня України: Наукові записки МФ КДУКіМ з проблем культурології.– Миколаїв, 1998. – С.339-344.
4. Сєров Д. І. Становлення та розвиток політичних і економічних відносин України з країнами Арабського Сходу (1990-ті рр.– початок XXI ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. – Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. – 2006. – 16 с.
5. http://www.islam.in.ua/6/ukr/full_articles/1601/visibletype/1/index.html
6. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=70381

УДК 091(=512.143):[027+061.12](470.23-25)

Будник Н. В.
(Симферополь, Украина)

О КОЛЛЕКЦИЯХ РУКОПИСНЫХ МАТЕРИАЛОВ КРЫМСКИХ КАРАИМОВ В РОССИЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКЕ (Г. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ) И САНКТ-ПЕТЕРБУРЖСКОМ ФИЛИАЛЕ ИНСТИТУТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ РОССИЙСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК. ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ.

У статті мова йде про колекції рукописних матеріалів кримських караїмів, які зберігаються у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки та Санкт-Петербуржському Філіалі Інституту східнознавства Російської Академії Наук (м. Санкт-Петербург), розглядається історія формування та зміст колекцій. У світі вивчення фольклору кримських караїмів, зокрема казок, дається перелік рукописних матеріалів – меджума, у змісті яких є зразки народної літератури. Приводиться теза про те, що незважаючи на велику філологічну, історичну та культурологічну цінність виявлених рукописів, вони залишаються без належної уваги спеціалістів. Дослідження у цієї галузі можуть допомогти у вивченні історії, культури, літератури, фольклору та мови не тільки кримських караїмів і кримських татар, а і інших тюркських народів.

Ключові слова*: кримські караїми, фольклор, меджума, казки кримських караїмів, рукописні матеріали.*

© Будник Н. В., 2009

В статье речь идет о коллекциях рукописных материалов крымских караимов, которые хранятся в Отделе рукописей Российской национальной библиотеки и Санкт-Петербуржском Филиале Института востоковедения Российской Академии Наук (г. Санкт-Петербург), рассматривается история формирования и содержание коллекций. В свете изучения фольклора крымских караимов, в частности сказок, дается перечень рукописных материалов – меджума, содержащих образцы народной литературы. Приводится тезис о том, что, несмотря на большую филологическую, историческую и культурологическую ценность обнаруженных рукописей, они остаются без должного внимания специалистов. Исследования в данной области могут помочь в изучении истории, культуры, литературы, фольклора и языка не только крымских караимов и крымских татар, а и других тюркских народов.

***Ключевые слова**: крымские караимы, фольклор, меджума, сказки крымских каримов, рукописне материалы*

The article deals with collections of hand-written materials of Crimean Karaites which are stored in the Manuscripts Department of the National Library of Russia and Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences (St.-Petersburg), the history of formation and contents of collections are considered in it. In the light of studying folklore of Crimean Karaites, in particular fairy tales, it is given the list of hand-written materials – medjuma, which containes samples of the national literature. It is stated that in spite of great philological, historical and cultural value of the found out manuscripts, they remain without due attention of experts. Researches in the given area can help with studying history, culture, literature, folklore and language not only of Crimean Karaites and the Crimean Tatars, but also of other Turkic people.

***Key words:** The Crimean Karaites, folklore, medjuma, fairy tales of Crimean Karaites, hand-written materials, manuscripts.*

В рамках диссертационного исследования в декабре 2007 года была предпринята поездка в г. Санкт-Петербург для работы в Отделе рукописей Российской национальной библиотеки (ОР РНБ) и Рукописном отделе Санкт-Петербуржского Филиала Института востоковедения Российской Академии Наук (РО СПбФ ИВ РАН).

Основной целью работы был поиск образцов фольклора крымских караимов, в частности сказок, среди хранящихся в архивах рукописей. Из статьи Л. Я Медведевой «О коллекции караимских и крымчакских рукописей…» [3] известно, что на период написания статьи (примерно 1988 г.) собрание Рукописного Отдела СПбФ ИВ РАН содержало 229 караимских рукописей. В их числе: 161 крымско-караимская, 52 западно-караимская и 16 крымчакских [3:92].

ОР РНБ в основном располагает караимскими рукописями, собранными ученым А. С. Фирковичем (см. прим.) – 10 рукописей и около 150 документов, имеются 2 рукописи из коллекции В.Л.Дашевского; около десятка караимских рукописей из бывшего собрания кенасы в Джуфт Кале было привезено в 1976 г. из Бахчисарайского музея старшим научным сотрудником рукописного отдела ГПБ (ныне РНБ) В. В. Лебедевым.

В 1979 г. в РНБ поступило собрание крымчакских рукописей Е. И. Пейсаха (1903-1977) [3:91], экономиста и этнографа, включающее в себя материал по языку и фольклору

крымчаков и крымских караимов (Ф. 1269. 40 единиц хранения). Именно в этом фонде содержится машинописная копия (перепечатано в 1971 г., в г. Симферополе, В. М. Ачкинази) 500 караимских пословиц, изданных в 1910 г. – №12. Кефели Р. С. «Атлар сёзы». 500 караимских пословиц, 17 листов.

«Первое собрание А. С. Фирковича» – Ф.946 (см. прим.) содержит следующие разделы: библейские рукописи, небиблейские рукописи и фрагменты; документы.[1] Опись, которая представлена в ОР РНБ, включает описание только небиблейских рукописей и фрагментов общим количеством – 677 единиц хранения.[2] Можно отметить некоторые ценные рукописи: № 802-803 – «Диван» (15 в.) караимского поэта Моисея Дари; № 830 – Сборник стихотворений различных авторов (15 в.); № 804 – сборник стихотворений средневековых поэтов (16 в.); № 286 – «Дебар сефатхаим» (история крымских татар), автор – Давид Лехно (18 в.); №180 -181 – Крымчакские молитвенники (18 в.); № 77 – Еврейско-арабский словарь (15 в.); № 604 – Древнееврейско-арабский словарь (14 в.). Автор – караим Дауд ал-Фаси; ряд рукописей астрономического, медицинского и математического содержания – № 342, 343, 347-356.

По «Второму собранию А. С. Фирковича» опись не составлена. Поэтому никакими точными данными о количестве и содержании рукописей мы пока располагать не можем. Сотрудники ОР РНБ любезно предоставили нам для ознакомления несколько рукописей из «Второго собрания А. С. Фирковича» – №19 – Литургический сборник на субботу на древнееврейском и караимском языках (19 в, мелкий западно-караимский полукурсив, текст огласован); № 17 – Авраам Абен Йашар Луцкий «Пнейат йекарет» («Драгоценное ожерелье», перв. пол. 19 в., богословский трактат, мелкий крымский полукурсив, караимский текст огласован); № 12 – Песнопение на праздник Шевуот (18 в., на древнееврейском языке с караимским переводом, текст полностью огласован). К сожалению, из-за ограниченного времени пребывания в Санкт-Петербурге, более полных и точных данных о «Втором собрании А. С. Фирковича» нам не удалось получить. Тем более, что поиски затрудняются отсутствием каких-либо инвентарных описей-указателей.

Можно сказать, что, несмотря на большую историческую, культурологическую и, конечно же, лингвистическую ценность рукописей обеих коллекций А. С. Фирковича, они остаются без должного внимания отечественных исследователей и специалистов. Рукописи требуют перевода (те рукописи, которые написаны на древнееврейском языке буквами древнееврейского алфавита) и транслитерации (рукописи, которые написаны на караимском языке буквами древнеевреского алфавита (чаще западно-крымским курсивом или полукурсивом).

Хотелось бы также отметить, что в ноябре 2006 г. сотрудниками Научно-исследовательского центра по изучению крымскотатарского языка и литературы при Крымском инженерно-педагогическом университете (г. Симферополь) проводилась исследовательская работа в РНБ. Основной целью данной работы было определение местонахождения, количественного и жанрового состава коллекции рукописных и старопечатных книг, переданных в 1976 г. из фондов Ханского Дворца-музея в Бахчи-

[1] Справка из инвентарной описи «Первого собрания А. С. Фирковича». Ленинград, 1989.

[2] По данной описи в соответствии с актом проверки от 10 октября 1989 г значатся – 684 ед. хр. По данной описи в соответствии с актом проверки от 9 октября 1997 г. значатся 677 ед.хр. В наличии не оказалось 7 единиц хранения (из справки по инвентарной описи «Первого собрания А. С. Фирковича». Ленинград, 1989)

сарае на хранение в РНБ. С результатами данной работы, в том числе и подробным указателем книг бахчисарайской коллекции, можно ознакомиться в издании: «Указатель рукописных и старопечатных книг, переданных в 1976 г. из Бахчисарайского историко-археологического музея в Государственную Публичную библиотеку им. М. Е. Салтыкова-Щедрина (РНБ)» [8]. Среди рукописных книг «Бахчисарайского собрания» Ф.1195 (127 ед.хранения) наряду с произведениями на арабском и турецком языках (комментарии к Корану – тефсир; сборники хадисов и комментарии к ним; книги по мусульманскому праву – фикх; филологические трактаты по грамматике, синтаксису, риторике, лексикографии; образцы сочинений по различным научным отраслям; образцы художественной литературы) фонд содержит рукописи и печатные книги из библиотеки кенасы на Джуфт-Кале на древнееврейском и караимском языках [8: 66-120]. В том числе: № 116 – перевод на караимский язык отдельных книг Библии (XVIII в.), № 119 –молитва на караимском языке (XX в.), № 121 – 126 – молитвенники крымских караимов (Венеция, 1523-1528 гг.). В указателе также описаны 37 караимских книг и книжных фрагментов, которые среди прочих печатных книг бахчисарайской коллекции, хранятся разрозненно в арабском, тюркском и древнееврейском фондах Отдела литератур стран Азии и Африки РНБ [8:74, 85, 142-147]. В основном, это книги религиозного характера – молитвенники, переводы Библии (в т.ч. на немецкий язык), грамматики и словари, а также сборники устных рассказов между восточными народами (№ 5996, № 5997). К сожалению, мы пока не располагаем подробной информацией о содержании данных сборников. Надеемся, в скором времени ее получить. Таким образом, издание подобного указателя выводит на передний план вопросы по истории распространения книжности среди мусульманской и караимской общин Крыма, а также проблему неисследованности (по различным причинам) огромного пласта литературы, составляющей неотъемлемую часть духовной жизни крымских татар и караимов.

Работа в Рукописном отделе СПбФ ИВ РАН, благодаря статье Л. Я. Медведевой, была более результативной для нашего исследования фольклора крымских караимов. Подробную информацию об истории формирования коллекции караимско-тюркских рукописей данного фонда можно найти в упоминаемой выше статье. Укажем лишь то, что наряду с рукописями из собрания В. В. Радлова (среди которых имеется 4 меджума крымских караимов, небольшое собрание материалов, приобретенное В. В. Радловым у А. С. Фирковича в Казани, а также вовремя его поездки к караимам в Крым в 1886 г., и к троцким и луцким караимам в 1887 г), в фонде хранится значительная коллекция рукописных материалов из караимской национальной библиотеки «Карай-Битиклиги». [3:90]

После 1918 г. «Карай-Битиклиги» вместе библиотекой А. Ю. Мичри (ее филиал) перешла к Евпаторийскому краеведческому музею. Библиотеке был передан архив караимского Духовного правления, содержащий документы по истории караимов. Таким образом, «Карай-Битиклиги» насчитывала около 5 000 книг и до 1000 рукописных сочинений на древнееврейском, еврейско-арабском, еврейско-персидском и караимско-тюркском языках.

В 1931 г. М. Н. Соколов (сотрудник ИВАН СССР – ныне СПбФ ИВ РАН) перевез весь рукописный фонд «Карай-Битиклиги» в Институт востоковедения. [3: 91]

Л. Я Медведева, проделав колоссальную исследовательскую работу в РО, в своей статье разделяет рукописи по содержанию:

– рукописи исторические (документы, хронологии, материалы о караимских общинах различных городов, речи, проповеди, письма и документы караимских общественных деятелей);

– материалы по фольклору крымских караимов – меджума;

– светская литература караимов (в основном поэзия, произведения караимских поэтов – И. И. Эрака (1832-1896), И.И.Казаса (1833-1912) и др. караимских авторов. Значительную часть составляют переводные произведения с древнееврейского и русского языков на караимский (переводы стихотворений А. С. Пушкина, оды Г. Р. Державина и басен И. А. Крылова);

– научные сочинения (сочинения о врачевании, астрономии, математике, а также филологические грамматики древнееврейского языка и словари);

– религиозная литература (переводы Библии, гимны религиозного содержания, молитвы, посвященные разным значимым дням, обрядовые и свадебные песни, караимские катехизисы).

Соответственно с темой диссертационного исследования, «Особенности поэтики народных сказок крымских караимов», в первую очередь нас интересовали караимские фольклорные сборники – т.е. меджума. Удалось просмотреть 18 меджума: А 127, А 263, А 30, А 19, А 18, А 9, А 59, А 138, А 154, А 145, А 284, А 151, А 261, А 264, А 262, А 266, А 265, А 160.

Содержание этих сборников, количество записанных в них образцов фольклора просто поражает: сказки (масал, йомакъ, фасыл, меселе), дестаны (дастан – легенды), загадки (тапмаджалар), текерлемелер (скороговорки, каламбуры), а также бесчисленное количество туркъу (песни; например, меджума А 284 и А 261 содержат в себе записи только песен), мани (разновидность стихотворного жанра, схожего на русские частушки), кошма (вид стихосложения – 4 небольших четверостишья), назихъатлар (наставления), шикъайэт (жалобы), шербийет (обрядовая песня), къафие, теджнис, дивани[3]. Также в различных меджума встречаются еще никем подробно неописанные стихотворные произведения: крым (къырым) и джевахир; стихи, перед которыми имеются надписи «Ашыкъ Омер» (А 342, А 18, А 138, А 145, А 151, А 264, А 262) или «Ашыкъ Омернинъ темсили» (А 30), «Ашыкъ Омернинъ туркъусу» (А 160). Действительно ли это стихи Ашыка Омера, представителя крымской ашикской поэзии 17 в., записанные владельцем меджума спустя годы, еще предстоит выяснить, так как никаких специальных исследований по этой теме не проводилось.

Довольно часто встречается сказка (по названию) и в ней песни «Ашыкъ Къариб» (А 127, А 9), «Ашыкъ Къариб масалы ве Ашыкъ Кариб туркъусу» (А 263), «Ашыкъ Къариб ве акъ сакъалнынъ туркъусу ве масалы» (А 30), «Ашыкъ Къарибнынъ масалы ве туркъусу» (А 19, А 154, А 262), «Ашыкъ Къарибнынъ туркъусу» (А 284). Легенда об Ашике Гарипе и его любимой Шах Сенем известна практически на всей территории тюркоязычного мира и даже за его пределами. Один из вариантов сказки-легенды можно найти у великого русского писателя М. Ю. Лермонтова «Ашик-Кериб». [2:447-454] В свете этого крымско-караимские варианты сказки «Ашыкъ Къариб» представляют нема-

[3] Названия стихотворных размеров восточной системы стихосложения. Встречается также и в поэзии крымских татар, и в поэтическом наследии Турции и др. стран.

лую ценность для литературоведческого анализа трансформации жанра из легенды в сказку, а также выявления специфических особенностей варианта сказки крымских караимов. Это также касается и сказок «Кёр огълан» (А 19, А 30, А 145, А 154, А 264) «Тахир ве Зухра» (А 151), «Караджа огълан» (А 127, А 30, А 19, А 145, А 154, А 151, А 160).

Академик А. Самойлович утверждает, что в большинстве случаев произведения, записанные в караимских меджума, известны были и крымским татарам, и заимствованы караимами или от крымских татар, или из общего источника, откуда черпали и татары [6:120]. Профессор Р. Музафаров, занимавшийся исследованиями крымскотатарского фольклора, также отмечает, что многие произведения крымскотатарского фольклора близки к произведениям других тюркских народов как по форме, так и по содержанию. «Так, например, лексически сходны между собой отдельные песни татар, азербайджанцев, турок, узбеков, караимов» [4:11].

Таким образом, богатейшие записи меджума крымских караимов могут помочь восстановить и понять более глубоко культурную палитру, многочисленные межэтнические контакты народов, проживающих на Крымском полуострове в XVII – XIX веках. Однако для этого изначально необходимо заняться работой по дешифровке, транслитерации и переводу этих записей. Нужно отметить, что караи, используя алфавит священной книги – Ветхого Завета, тексты в меджума записывали на караимском – тюркском языке. То есть буквы караимского языка они записывали квадратным шрифтом арамейского алфавита. Поэтому, сегодня чтение таких текстов составляет большую проблему, так как для прочтения и понимания караимских меджума, нужно знать и алфавит оригинала Ветхого Завета и правила чтения, и караимский язык или другой родственный тюркский язык.

Основной почерк рукописей – крымский полукурсив, западно-караимский полукурсив, реже – западно-караимский или крымский курсив. Крымский курсив близкий к квадратному подчерку. Иногда в рукописях курсив или полукурсив сочетается с квадратным подчерком. Часто квадратным подчерком выделяются заглавия [3:101].

Конечно, дешифровка, транслитерация и переводы подобных рукописей потребуют немало времени и усилий специалистов-тюркологов. Однако результаты исследований смогут помочь в изучении истории, культуры, литературы, фольклора и языка не только крымских караимов и крымских татар, а и других тюркских народов. Анализ переводных произведений с русского и древнееврейского на караимский язык может способствовать более глубокому изучению лексики караимского языка. Еще в начале XX в. Акад. В. А. Гордлевский, обратив внимание на язык караимского перевода Библии, отмечал, что наряду с заимствованными элементами в языке крымских караимов прослеживается часть слов из кыпчакского лексического материала, а также ряд слов, несхожих с другими тюркскими языками и, возможно, относящихся к до-мусульманскому периоду [1:90-91].

Надеемся, что успешная транслитерация и последующий анализ некоторых страниц фольклорных сборников меджума будут способствовать достойному литературоведческому исследованию народных сказок крымских караимов.

Примечание.

Фиркович Авраам Самуилович (1785 (1787?) – 1874) – археолог, путешественник, общественный деятель.

С 1840 г. по 1874 г. – состоял членом-корреспондентом Одесского общества истории древностей; с 1852 г. – членом-сотрудником Русского географического общества в Петербурге; с 1855 г. – сотрудником археологической комиссии в Вильно[4].

Родился в Луцке, позже переехал в Крым. В 1820 г. поселился в Евпатории и основал там издательство. За всю свою жизнь собрал богатую коллекцию рукописных материалов и древних книг относительно истории, религии и литературы караимов. Первые книги и рукописи А.Фиркович привез из Палестины. Также он посетил Константинополь, где оставался два года в качестве учителя местной караимской общины. В 1830 г. Фиркович снова поехал в Палестину, где направил все свои силы на систематический сбор научных материалов. После возвращения в Россию Фиркович продолжает собирать караимские рукописи в Крыму и на Кавказе. [7: 268-287]

В 1856 г. А. С. Фиркович приехал в Петербург, где проживал до 1863 г. В 1862 г. Императорская Публичная библиотека (ГПБ=РНБ) приобрела у Фирковича коллекцию, которая в дальнейшем стала называться ***«Первое собрание А.С.Фирковича»***. Существует также ***«Второе собрание»*** – документы книги и рукописи, найденные Фирковичем на Ближнем Востоке после 1863 г., куда он был командирован Министерством иностранных дел России. Общая численность собранной и сохраненной коллекции А. С. Фирковича составляет более 15 000 единиц хранения. [5:176-178] «Второе собрание» поступило в РНБ уже после смерти А. Фирковича, в 1876 г.[5]

ЛИТЕРАТУРА

1. Гордлевский В. А. Лексика караимского перевода Библии//ДАН АН СССР, 1928. – С.87-91.
2. Лермонтов М. Ю. Сочинения в 2-х томах. Т.2. М.:Правда, 1990. – 704 с.
3. Медведева Л. Я. О коллекции караимских и крымчакских рукописей в ЛО Института Востоковедения АН СССР// Советская тюркология, 1988, № 6. – С.89 – 102
4. Музафаров Р. Очерки фольклора тюрков. Автореферат дисс. /: Мелекесский Гос. Пед. Институт. – Баку БИ, 1966. – 30 с.
5. Николаенко Д. В. Юпитер и Фиркович о праве наций на мифологию/Крымские караимы. Историческая территория. Этнокультура. Симферополь: ДОЛЯ,2005. – С.176 – 178.
6. Самойлович А. О материалах Радлова по народной словесности крымских татар и караимов. – СПб.: Типография Таврического Губернского Земства, 1916. – С. 120
7. Синани И. О. История возникновения и развития караимизма. Ч. 2. Краткая история литературной деятельности караимских писателей. СПб, 1889. – 295 с.
8. Указатель рукописных и старопечатных книг, переданных в 1976 г. из Бахчисарайского историко-археологического музея в Государственную Публичную библиотеку им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Симферополь: ДОЛЯ, 2007. – 160 с.

[4] Кушуль.С. Для науки тенденциозность пагубна//Крымские известия, 24 июля 1992, №144 (153)

[5] Справка из инвентарной описи «Первого собрания А. С. Фирковича». Ленинград, 1989.

УДК 811.161.2’38’’18’

Шаркань В. В.
(Ужгород, Україна)

ЛЕКСИКА ПЕРШОГО ВИДАННЯ БУКВАРЯ П. КУЛІША (1857) У ЗІСТАВЛЕННІ З НОРМАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано лексику першого видання букваря П. Куліша в зіставленні з нормами сучасної української літературної мови.

Ключові слова: *норми сучасної української літературної мови, лексика, буквар.*

В статье проанализирована лексика первого издания букваря П. Кулиша в сопоставлении с нормами современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: *нормы современного украинского литературного языка, лексика, букварь.*

The vocabulary of the first edition of the primer by Panteleymon Kulish in collation with norms of the modern literary Ukrainian language is analysed in the article.

Key words: *norms of modern literary Ukrainian, vocabulary, primer.*

Пантелеймон Куліш, визначний діяч культури і науки України другої половини XIX ст., один із перших в Східній (підросійській) Україні усвідомив, що лише рідномовний буквар може бути ефективний для навчання грамоти: «Треба учить дітей письменства такъ, щобъ дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сёго найперва помічъ – щобъ граматка зложена була рідною Українською мовою» [1: 2]. Тому письменник створив перший у Східній Україні буквар українською мовою під назвою «Граматка» (СПб., 1857; друге, скорочене, видання – СПб., 1861), навчаючись із якого не має «спотикатись дитина на слова иноязичніі» [1: 2].

Буквар П. Куліша (1857) написаний новою українською літературною мовою, проте письменник включив до нього й деякі церковнослов’янські тексти (розділ «Молитвы», частково розділи «Великі слова изъ Письма Святого» та «Коротка наука Християнської віри»), які займають близько 6 % підручника.

Дослідження мови українських текстів букваря П. Куліша актуальне для сучасного мовознавства з огляду на ряд причин: 1) з погляду історії української літературної мови, окреслення місця П. Куліша в цій історії, адже мова підручника репрезентує лінгвальні позиції П. Куліша; 2) у плані вивчення історії науково-підручникового стилю нової української літературної мови; 3) з метою дослідження ідіостилю письменника; 4) для з’ясування питання, у якій мірі мовні риси букваря представлені в сучасній українській літературній мові. Зокрема, на основі зіставлення мови «Граматки» з сучасними нормами можна встановити, які мовні риси, вміщені в підручнику, не були враховані подальшими кодифікаторами нової української літературної мови і не стали нормативними в сучасній українській літературній мові.

© Шаркань В. В., 2009

Мова творів П. Куліша вже була в полі зору науковців І. Огієнка, В. Чапленка, В. Русанівського, Н. Слободянюк, Т. Должикової, О. Климчук, Т. Мороз, О. Муромцевої та І. Муромцева, Л. Мацько, Г. Мацюк, В. Статєєвої, І. Матвіяса тощо.

Буквар П. Куліша досліджувався науковцями різних галузей. У руслі педагогіки його вивчали С. Чавдаров, М. Веркалець, А. Кирпач, О. Фізеші та ін., у плані мовознавства – В.І. Статєєва [2], Н. Дзюбишина-Мельник [3], І. Курабцева [4], В. Шаркань [5; 6].

Лексика першого видання букваря П. Куліша також уже була об'єктом наукового вивчення. Зокрема, І.К. Курабцева в статті «Науково-культурне значення «Букваря южнорусского» Т. Шевченка і «Граматки» П. Куліша» [4] проаналізувала українські терміни в букварях Т. Шевченка і П. Куліша. Вона виявила в «Граматці» 300 термінів та номенклатурних назв, серед яких виділила 11 терміногруп: 1) лінгвістичні терміни; 2) літературознавчі; 3) конфесійні; 4) педагогічні; 5) суспільно-політичні; 6) математичні; 7) фізичні; 8) астрономічні; 9) історичні; 10) військові; 11) музичні. Дослідниця дійшла висновку, що переважна більшість термінів та номенклатурних назв, ужитих у «Граматці» П. Куліша, функціонує і в сучасній українській літературній мові [4: 116].

Мета нашої статті – аналіз лексики першого видання букваря П. Куліша в зіставленні з нормами сучасної української літературної мови. Об'єктом нашого дослідження послужили: 1) лексеми, не зафіксовані в сучасних нормативних джерелах («Словнику української мови» в 11 т. (далі – СУМ) [7] та «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (далі – ВТССУМ) [8]; 2) лексико-стилістичні одиниці, які зафіксовані в зазначених словниках, проте супроводжуються певними стилістичними ремарками (*діал.*, *розм.*, *заст.*).

У букварі П. Куліша виявлена значна кількість лексем, які відсутні в сучасних нормативних джерелах, зокрема в найбільших лексикографічних працях. До таких лексем належать:

1) іменники: *бла́гость* 'доброта' (с. 16)[1]; *Богочоловікъ* 'Боголюдина' (с. 61); *вре́мя* 'час' (с. 48); *вселе́нна* 'Земля' (с. 49); *го́родъ* 'місто' (с. 30); *ді́латель* 'діяч' (с. 57); *звізда́* 'зірка' (с. 52); *иску́ство* 'вправність' (с. 40); *мину́та* 'хвилина' (с. 20); *непрія́тель* 'недруг' (с. 32); *оби́дчик* 'кривдник' (с. 17); *одлічу́еме* 'від'ємник' (с. 103); *окріпъ* 'укріплення' (с. 37); *оста́нокъ* (с. 103), *оста́токъ* (с. 122) 'різниця'; *пахарь* 'робітник, землероб' (с. 32); *печа́ть* 'шрифт' (с. 2); *плащи́на* 'рівнина' (с. 28); *поділъ* 'ділення' (с. 109); *поноше́ннє* 'образа' (с. 55); *преиспо́дня* 'пекло' (с. 24); *ро́здрібъ* 'ділення' (с. 113); *склада́ннє* 'додавання' (с. 100); *скотство́* 'скот; груба, некультурна людина' (с. 48); *слу́чай* 'можливість' (с. 24); *спра́ва* 'математична дія' (с. 113); *судьба́* 'доля' (с. 60); *уговоръ-ря́дна* – А козаки... На корогва́хъ уговоръ-ря́дну писа́ли: «Вірному православному Христія́нству ми́ромъ миръ, А Ляха́мъ-ворога́мъ пеке́льний пи́ръ!» (с. 38); *часъ* 'година' (с. 113); *черта́* 'лінія' (с. 101); *чоловіколю́бець* 'людинолюб' (с. 49); *чу́вства* 'почуття' (с. 20); *щотъ* 'рахунок' (с. 117) тощо. Не зафіксовані в сучасних нормативних словниках назви місяців, яким віддавав перевагу П. Куліш: *генва́рь, февраль, мартъ, апре́ль, май, ію́нь, ію́ль, а́вгустъ, сентябрь, октябрь, ноя́брь, декабрь* (с. 113);

[1] Через регламентований обсяг статті контекст опускаємо, подаючи його лише в необхідних випадках.У лапках подаємо сучасний літературний відповідник, в дужках зазначаємо сторінку з букваря, на якій це слово зафіксоване.

2) прикметники: *беззащи́тный* ‘беззахисний’ (с. 56); *Богодухнове́нний* ‘натхненний Богом’ (с. 20); *городськи́й* ‘міський’ (с. 57); *добровóнній* ‘пахучий’ (с. 43); *земноро́дний* ‘земний’ (с. 47); *иноязи́чний* ‘іншомовний’ (с. 1); *малолічний* ‘нечисленний’ (с. 35); *Моско́вський* ‘російський’ (с. 2); *несми́сленний* ‘бездумний’ (с. 28); *нечоловічий* ‘надлюдський’ (с. 48); *ну́жний* ‘потрібний’ (с. 3); *о́бщий* ‘спільний’ (с. 16); *отце́вський* ‘батьківський’ (с. 1); *паха́рський* ‘робітничий’ (с. 31); *пре́жній* ‘попередній’ (с. 26); *сладкогла́сний* ‘приємний на слух’ (с. 20); *чоловіческий* ‘людський’ (с. 52) та ін.;

3) дієслова: *буркова́ти* ‘обговорювати’: А козаки́ гляділи, у вічи вбача́ли, Проміжъ се́бе буркова́ли, рахова́ли, Три коро́гви на забаче́ннє Ляха́мъ станови́ли... (с. 38); *ви́свободитися* ‘звільнитися’ (с. 50); *висчи́тувати* ‘рахувати’ (с. 113); *вчини́тися* ‘стати’: Нечести́ві лю́де... не вчини́лись благи́ми... (с. 56); *грасова́ти* ‘витоптувати’ (с. 28); *засморо́дити* ‘наповнити неприємним запахом’ (с. 57); *одлічи́ти* ‘відняти’ (с. 122); *підчеркну́ти* ‘підкреслити’ (с. 101); *пійти́* ‘почати’ (с. 47); *получи́ти* ‘отримати’ (с. 50); *поостава́тися* ‘позалишатися’ (с. 46); *постро́їти* ‘побудувати’ (с. 56); *прикла́дувати* ‘додавати’ (с. 114); *приложи́ти* ‘додати’ (с. 121); *приложи́тися* ‘додатися, приєднатися’ (с. 51); *просвіти́тися* ‘прозріти’ (с. 54); *роздроби́ти* ‘поділити’ (с. 113); *розроди́тися* ‘розмножитися’ (с. 45); *скла́дувать* (с. 121) ‘додавати’; *сто́яти* ‘бути вартим’ (с. 22); *унива́ти* ‘засмучуватися’ (с. 21); *усовітовати* ‘порадити’ (с. 35); *ца́пнути* ‘зачепити’ (с. 37); *яви́тися* ‘стати’ (с. 110) та ін.;

4) дієприкметники: *напеча́таний* ‘надрукований’ (с. 2); *незаходи́мий* ‘який не заходить (за обрій)’ (с. 26); *незна́емий* ‘невідомий’ (с. 54); *перело́жений* ‘перекладений, переспіваний’ (с. 41); *печа́таний* ‘друкований’ (с. 1); *припеча́таний* ‘доданий’ (с. 107) тощо;

5) прислівники: *два́жди* ‘двічі’, *три́жди* ‘помножити на три’, *чоти́рижди* ‘помножити на чотири’, *пятьма́* ‘помножити на п’ять’, *шестьма́* ‘помножити на шість’, *семи́* ‘помножити на сім’, *восьма́* ‘помножити на вісім’, *девятьма́* ‘помножити на дев’ять’: *Два́жди* два – чоти́рі, два́жди три – шість, и да́лі; а якъ дійдешъ до трохъ, то *три́жди* чита́й; до чотирохъ – *чоти́рижди*, до пяти́ – *пятьма́*, до шести́ – *шестьма́*, до семи́ – *семи́*, до восьми́ – *восьма́*, до девяти́ – *девятьма́* (с. 107); *завсегда́* ‘завжди’ (с. 118); *нельзя́* ‘не можна’ (с. 122); *ору́жно* ‘зі зброєю’ (с. 32) та ін.;

6) службові слова: прийменник *икъ* ‘до’ (с. 35); частка *и́менно* ‘саме’ (с. 15) та ін.

Значну частину лексики букваря П. Куліша становлять церковнослов’янізми, які вживаються в першому виданні «Граматки» і не зафіксовані в СУМі та ВТССУМі. Спираючись на «Старослов’янсько-український словник Л. Белея та О. Белея, ми визначили такі церковнослов’янізми у першому виданні «Граматки» П. Куліша:

1) іменники: *адъ* (літ. пекло) (с. 57) (пор. адъ [9: 12]); *ве́щъ* (літ. річ) (с. 97) (пор. вешть [9: 27]); *воздыха́ние* (літ. зітхання) (с. 23) (пор. въздыханиє [9: 35]); *воскресе́ние* (воскресіння) (с. 53) (пор. въскрьс(нов)ениє [9: 39]); *восто́къ* (літ. схід) (с. 59) (пор. въстокъ [9: 40]); *глава́* (літ. голова) (с. 17) (пор. глава [9: 45]); *глаго́лъ* (літ. слово, мова) (с. 42) (пор. глаголъ [9: 45]); *гла́съ* (літ. слово, мова) (с. 61) (пор. гласъ [9: 46]); *гони́тельство* (літ. гонитва) (с. 55) (пор. гонити [9: 47]); *естество́* (літ. єство, природа) (с. 47); *жизнь* (літ. життя) (с. 23) (пор. жизнь [9: 64]); *за́падъ* (літ. захід) (с. 59) (пор. западъ [9: 68]); *истука́нъ* (літ. ідол) (с. 48) (пор. истиканъ [9: 84]); *кріпость* (літ. міць) (с. 24) (пор. крэпость [9: 96]); *кро́тость* (літ. покірливість) (с. 22) (пор. кротость [9: 94]); *младе́нець* (літ. немовля)

(с. 59) (пор. младьньць [9: 107]); *мучи́тельство* (літ. тиранія) (с. 39) (пор. мжчитель-ство [9: 114]); *оби́да* (літ. кривда) (с. 18) (пор. обида [9: 131]); *обітова́ние* (літ. обіцянка) (с. 59) (пор. обэтованиє [9: 135]); *облада́тель* (літ. володар) (с. 53) (пор. обладати [9: 132]); *пиръ* (літ. бенкет) (с. 38) (пор. пиръ [9: 152]); *созда́ние* (літ. створіння) (с. 19) (пор. създаниє [9: 251]); *Созда́тель* (літ. Творець) (с. 59) (пор. създатель [9: 251]); *сокро́вище* (літ. скарб) (с. 56) (пор. съкровиште [9: 252]); *храни́тель* (літ. охоронець) (с. 16) (пор. хранитель [9: 290]) тощо;

2) прикметники: *а́довий* (літ. пеке́льний) (с. 57) (пор. адовьнъ [9: 12]); *велегла́сний* (літ. дуже голосний) (с. 57) (пор. велегласно [9: 26]); *велелі́пний* (літ. дуже гарний) (с. 57) (пор. великолэпъ [9: 26]); *ве́тхий* (літ. старий) (с. 59) (пор. ветъхъ [9: 27]); *живо́тний* (літ. грубий, дикий) (с. 46) (пор. животьнъ [9: 64]); *лжи́вий* (літ. брехливий) (с. 54) (пор. лъживыи [9: 101]) та ін.;

3) дієслова: *взигра́ти* (літ. стрепенутися) (с. 20) (пор. възиграти [9: 35]); *водвори́тися* (літ. оселитися) (с. 47) (пор. въдворити сz [9: 32]); *возвіща́тися* (літ. проповідуватися) (с. 60) (пор. възвэштати сz [9: 33]); *воздвига́ти* (літ. піднімати) (с. 56) (пор. въздвиѕати [9: 34]); *воздви́гнути* (літ. підняти) (с. 29) (пор. въздвигнжти [9: 34]); *вознести* (літ. підвищити, вивищити) (с. 26) (пор. възнести [9: 36]); *вознести́ся* (літ. вивищитися) (с. 20) (пор. възнести сz [9: 37]); *воплоти́тися* (літ. втілитися) (с. 55) (пор. въплътити сz [9: 38]); *обітова́ти* (літ. обіцяти, зобов'язуватися) (с. 49) (пор. обэштавати [9: 135]); *облада́ти* (літ. володіти) (с. 47) (пор. обладати [9: 132]); *подви́гнути* (літ. рушити) (с. 26) (пор. подвигнжти [9: 158]); *помрачи́тися* (літ. потьмяніти) (с. 49) (пор. помрачити [9: 165]); *содер́жати* (літ. утримувати) (с. 24) (пор. съдръжати [9: 149]); *созда́ти* (літ. створити) (с. 25) (пор. съзьдати [9: 251]); *созида́ти* (літ. будувати) (с. 57) (пор. съзидати [9: 250]); *сохраня́ти* (літ. зберігати, дотримувати) (с. 50) (пор. съхраняти [9: 264]); *храни́ти* (літ. берегти) (с. 59) (пор. хранити [9: 290]) тощо;

4) дієприкметники: *жа́ждущий* (літ. спраглий) (с. 18) (пор. жzжда [9: 65]); *скорбя́щий* (літ. сумний) (с. 57) (пор. скръбити [9: 232]); *труждающийся* (літ. який мучиться) (с. 57) (пор. триждати [9: 276]) та ін.;

5) прислівник *дре́вле* (літ. давно, колись) (с. 60) (пор. древлє [9: 57]);

6) службові слова: прийменники: *во* (літ. в) (с. 53) (пор. въ [9: 31]); *о* (літ. у) (с. 16) (пор. *о* [9: 131]); *со* (с. 52), *съ* (с. 31) (літ. з) (пор. съ [9: 243]); сполучник *ниже́* – ...Сей Богъ бувъ духъ, очи́ма неви́димий, и не мо́жна було́ поста́вить Ёму́ куми́ра, ниже́ подо́бія міжъ и́ншими бога́ми (с. 51) (пор. неже [9: 122]); *я́ко* (літ. як) (с. 22) (пор. яко [9: 297]) тощо;

У букварі П. Куліша досить широко представлена лексика, яка включена в СУМ чи ВТССУМ з певними стилістичними ремарками (діал., розм., заст.):

а) діалектизми: *ви́повнити* (с. 21) (пор. ви́повнити 'виконувати що-небудь' – діал. [8: 145]); *горзи́на* (с. 35) (пор. горзи́на – 'тин, сплетений з верболозу' – діал. [8: 254]); *досме́ртний* (с. 21) (пор. досме́ртний 'довічний' – діал. [8: 322]); *зарі́вно* (с. 59) (пор. зарі́вно 'однаково' – діал. [8: 418]); *осо́бний* (с. 28) (пор. осо́бний 'окремий' – діал. [8: 862]); *оте́ць* (с. 47) (пор. оте́ць 'батько' – діал. [8: 866]); *послідній* (с. 99) (пор. послі́дній 'останній' – діал. [8: 1079]); *теря́ти* (с. 46) (пор. теря́ти 'утрачати' – діал. [8: 1446]) та ін.;

б) розмовні лексеми: *багатиръ* (с. 57) (пор. багати́р 'багач' – розм. [8: 51]); *братія* (с. 61) (пор. бра́тія 'люди одного суспільного середовища' – розм. [8: 96]); *вигрімля́ти* (с. 34) (пор.

вигримля́ти ‘раз у раз гриміти, гуркотіти’ – розм. [8: 131]). До цієї групи належать ще такі слова: *ви́звати* (літ. викликати) (с. 57); *ви́твердити* (літ. заучити); (с. 2) *вожакъ* (літ. ватажок) (с. 60); *годъ* (літ. рік) (с. 113); *ді́ло* (літ. справа) (с. 39); *добавля́ти* (літ. додава́ти) (с. 109); *дозна́ти* (літ. відчути, пізнати) (с. 46); *ду́рно* (літ. даремно, марно) (с. 2); *заде́ржатися* (літ. зберігатися, утримуватися) (с. 52); *зако́нникъ* (літ. знавець законів) (с. 2); *за́разъ* (літ. зразу ж) (с. 20); *ззива́ти* (літ. скликати) (с. 36); *зло́жений* (літ. створений) (с. 2); *зложи́ти* (літ. створити, скласти) (с. 39); *иззива́ти* (літ. скликати) (с. 31); *кінно* (літ. на коні, верхи) (с. 32); *ледащіти* (літ. ставати ледачим) (с. 59); *лопотіти* (літ. ударяти чим-небудь по поверхні, видаючи глухі звуки) (с. 37); *мизе́рніти* (літ. ставати дрібним, неістотним) (с. 59); *мідя́къ* (літ. дрібні гроші) (с. 57); *оруд́овати* (літ. керувати) (с. 36); *оста́тися* (літ. залишитися) (с. 104); *попаса́ти* (літ. пасти) (с. 34); *посилкова́тся* (літ. зробити зусилля) (с. 28); *постанови́ти* (літ. укріпити, установити) (с. 48); *по́ти* (літ. доти) (с. 55); *прибавля́ти* (літ. додавати) (с. 53); *приклони́ти* (літ. прихилити, схилити) (с. 25); *прису́нутися* (літ. наближаючись, підступати впритул, обступати з усіх боків) (с. 30); *розледащіти* (літ. розбеститися, розпуститися) (с. 49); *спасе́нний* (літ. гідний заступництва небес) (с. 58); *спотика́тися* (літ. припускатися помилок) (с. 2); *толкова́ти* (літ. пояснювати) (с. 52); *хвата́ти* (літ. хапати) (с. 31); *часи́ночка* (літ. невеликий проміжок часу) (с. 30); *число́* (літ. кількість) (с. 103) тощо;

в) архаїзми: *беззако́нникъ* (с. 48) (пор. суч. беззако́нник ‘той, хто порушує закон’ – заст. [8: 68]); *благи́й* (с. 59) (пор. суч. благи́й ‘добрий’ – заст. [8: 86]); *Богобоязли́вий* (с. 16) (пор. суч. богобоязли́вий ‘який вірує у владу Бога і церкви, боїться порушувати заповіді Святого Письма’ – заст. [8: 90]). До цієї групи належать ще такі слова: *вельмо́жество* (суч. родовитість, знатність) (с. 24); *власть* (суч. влада) (с. 56); *воцари́тися* (суч. почати царювати) (с. 43); *грама́тка* (суч. буквар) (с. 2); *гріховний* (суч. який порушує релігійно-моральні догми) (с. 51); *держа́вець* (суч. володар) (с. 32); *ду́ка* (суч. багатій, князь) (с. 29); *злакъ* (суч. рослинність, трава) (с. 50); *зріти* (суч. бачити) (с. 42); *кни́жникъ* (суч. учений, знавець церковних книг) (с. 52); *кро́токъ* (суч. добрий, лагідний) (с. 22); *кумиръ* (суч. статуя) (с. 51); *мирський* (суч. світський) (с. 54); *мно́гі* (суч. багато хто) (с. 54); *невірний* (суч. який визнає іншу релігію) (с. 50); *нече́сть* (суч. наруга, ганьба) (с. 19); *о́длічъ* (суч. віднімання) (с. 100); *оме́тъ* (суч. пола, край одягу) (с. 43); *оружний* (суч. озбро́єний) (с. 39); *оса́да* (суч. поселення) (с. 31); *оса́дчий* (суч. перший поселенець, засновник населеного пункту) (с. 32); *оса́жувати* (суч. засновувати населений пункт, заселяти) (с. 31); *пле́мя* (суч. народ) (с. 40); *пога́ний* (суч. не християнин) (с. 55); *поко́й* (суч. мир, душевна рівновага) (с. 22); *промишля́ти* (суч. думати про що-небудь) (с. 35); *просвіще́нний* (суч. освічений) (с. 52); *пусти́ня* (суч. запустіння) (с. 31); *рукотво́рний* (суч. зроблений руками людини) (с. 57); *собо́ръ* (суч. скупчення великої кількості людей в одному місці з певною метою) (с. 25); *спаси́тельний* (суч. рятівний) (с. 61); *умилосердитися* (суч. стати милосердним) (с. 19); *хотя́* (суч. завгодно) (с. 2); *чоловічий* (суч. людський) (с. 19); *язи́къ* (суч. мова) (с. 40) тощо.

Значну частину архаїзмів становлять назви на позначення міри ваги, об’єму, довжини тощо, які використовувалися до запровадження метричної системи мір: *аршинъ* (с. 113); *верста́* (с. 113); *вершки́* (с. 113); *га́рнці* (с. 115); *лотъ* (с. 116); *пудъ* (с. 116); *са́жень* (с. 120); *фу́нтъ* (с. 116); *че́тверть* (с. 113).

Деякі лексичні діалектизми й архаїзми, використані в букварі П. Куліша, вживалися і в інших творах письменника. Вони, зокрема, представлені у статті І. Матвіяса «Діалектна

основа мови в творах Пантелеймона Куліша» серед 122 лексем: *втерпти* ‘втратити’, *год* ‘рік’, *пахар* ‘орач’ [10: 98-99].

У результаті дослідження ми прийшли до таких висновків:

1) у букварі П. Куліша на лексичному рівні поєднані народно-розмовна та книжна стихії. Справедливе твердження І. Матвіяса, що П. Куліш, поряд із іншими українськими письменниками, збагатив східноукраїнський варіант літературної мови елементами східнополіського говору північного наріччя [10: 99];

2) крім діалектних та розмовних елементів, П. Куліш у «Граматці» вживав церковнослов’янізми та архаїзми. Це могло бути зумовлене, на нашу думку, такими причинами: а) традицією створення в Україні підручників, у т. ч. й для початкової освіти, церковнослов’янською мовою (у цьому плані доречно буде згадати перший відомий друкований в Україні буквар І. Федорова (Львів, 1574; Острог, 1578); б) прагненням надати мові підручника забарвлення високого стилю;

3) незначна частина виділених нами архаїзмів була застаріла вже в час написання «Граматки», інші ж лексеми архаїзувалися пізніше. Наприклад, архаїзми на позначення міри довжини, об’єму та ваги, які використовувалися в Україні до запровадження метричної системи мір (*аршúнъ, верстá, вершкú, гарнцí* тощо), у часи написання «Граматки» ще не були застарілими, вони архаїзувалися пізніше – після того, як було впроваджено метричну систему мір (як відомо, це сталося 1875 року – після підписання 17 державами, у т. ч. і Російською імперією, Метричної конвенції);

4) кодифікаційні рекомендації П. Куліша найменше відображені в сучасній українській літературній мові у сфері математичної термінології, про що свідчить той факт, що на позначення математичних понять і дій зафіксована найбільша кількість ненормативів, тобто слів, які відсутні в сучасних нормативних словниках або подані з обмежувальними ремарками: іменники (*одлíчуеме, остáнокъ, остáтокъ, поділъ, рóздрíб, складáннє, справа, щотъ, óдлíчъ, число*), дієслова (*висчúтувати, одлíчити, прикладовати, приложúти, приложúтися, складáть, склáдувать* тощо), прислівники (*восьмá, двáжди, девятьмá, пятьмá, семú, трúжди, чотúрижди, шестьмá*). Назви часових понять, які вживав П. Куліш у «Граматці», теж значною мірою не усталилися в сучасній українській літературній мові, про що свідчить досить помітна кількість ненормативів цієї семантичної групи: *áвгустъ, апрéль, генвáрь, врéмя* тощо;

5) проте все ж ненормативні з сучасного погляду лексичні елементи, які не включені в сучасні нормативні словники (СУМ, ВТССУМ) або ввійшли туди з обмежувальними ремарками *діал., заст., розм.*, становлять незначну частину підручника. Переважна більшість лексем, ужитих у «Граматці» (1857), відповідають нормам сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куліш П. Граматка. – СПб., 1857. – 149 с.
2. Статєєва В. І. Перші букварі українською мовою О. Духновича та П. Куліша // О. В. Духнович і слов’янський світ: Тези доповідей Міжнародної конференції. 23-24 квітня 1993 р. – Ужгород, 1993. – С. 79-80.

3. Дзюбишина-Мельник Н. Український буквар. Історія і сучасність // Третій Міжнародний конгрес україністів. 26 – 29 серпня 1996 р. Мовознавство: Тези та повідомлення ІІІ Міжнародного конгресу україністів. – Харків: Око, 1996. – С. 44-50.
4. Курабцева І. К. Науково-культурне значення «Букваря южнорусского» Т. Шевченка і «Граматки» П. Куліша // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 51. – С. 114-116.
5. Шаркань В. Синтаксичні особливості наукової мови Пантелеймона Куліша // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць / Відп. ред. І. В. Сабадош. – Випуск 10. – Ужгород, 2006. – С. 199-206.
6. Шаркань В. «Граматка» П. Куліша – перший буквар українською мовою в Східній Україні: зіставна характеристика першого (1857) та другого (1861) видань // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 382 – 384. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 48-52.
7. Словник української мови: В 11 т. / Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. Наукова думка, 1970-1980.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Белей Любомир, Белей Олег. Старослов'янсько-український словник. – Львів: Свічадо, 2001. – 322 с.
10. Матвіяс І. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 95-99.

УДК 81'373.49 – 115

Тимченко Є. П.
(Київ, Україна)

ЕВФЕМІЗМИ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ (на матеріалі німецької та української мов)

Статья посвящена сравнительному анализу эвфемизмов в немецком и украинском языках. Описываются основные группы эвфемизмов и их функции, рассматриваются тенденции эвфемизации на современном этапе, в частности, в сфере политики и экономики.

Ключевые слова: *эвфемизм, классификация, функции, сравнение, тенденции*

The article deals with the comparative analysis of euphemisms in German and Ukrainian. The main groups of euphemisms and their functions are described, the tendencies of their use in the modern political and economical texts are distinguished.

Key words*: euphemism, classification, functions, comparison, trends*

Евфемізми належать до тих явищ, що відіграють надзвичайно важливу роль у житті комунікативної спільноти. Свідченням цього можуть бути як численні Інтернет-сторінки,

© Тимченко Є. П., 2009

присвячені цій темі, та наявність тезаурусів евфемістичної лексики [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], так і посилений інтерес до дослідження евфемізмів з боку мовознавців. У сучасній лінгвістичній парадигмі розглядаються причини виникнення евфемізмів, дається загальна характеристика явища евфемізації, описуються особливості евфемізмів у різних мовах чи типах дискурсу [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Робіт, присвячених евфемізмам у порівняльному аспекті, фактично немає, і саме цій темі присвячується стаття.

Евфемізмом, як відомо, називають "благозвучне слово або вираз, вжиті для заміни непристойних, небажаних чи заборонених" [15: 222]. Відповідно до іншого визначення це "навмисна заміна знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками" [16: 135]. У прийнятих в німецькій мові дефініціях також підкреслюється мета вживання евфемізмів та пояснюється їх виникнення [17: 68; 18: 176]. Серед функцій евфемістичної лексики виділяють магічну, ідеологічну, етикетну, іронічну, криптофорну [16: 135].

Семантична двоплановість евфемізму полягає в одночасній реалізації ознак первинного й вторинного денотатів. Обов'язковою умовою евфемії є встановлення у свідомості мовця асоціативних зв'язків між денотатом, пряме значення якого табуюється, і денотатом, з яким виникає асоціація [19]. Як відзначають дослідники, потрібна така словесна форма, яка з одного боку вуалювала б суть явища, а з іншого – упізнавалася б колективом носіїв мови як позначення того ж референта, тобто евфемізм не повинен виходити із референційної сфери вихідного поняття [13: 3]. У цьому випадку йдеться про результат своєрідного компромісу між семантикою (відображенням суті денотата) і прагматикою (відображенням інтересів мовця). Класифікація евфемізмів може відбуватися за різними критеріями.

З формального погляду, тобто за кількістю одиниць вихідного й остаточного найменування, засоби евфемізації зводяться до трьох типів [13: 6]: 1) розгортання, коли слово замінюється на словосполучення *(дурний – пороху не вигадає, не сповна розуму, dumm – schwach im Kopf),* 2) згортання, коли словосполучення замінюється на слово або слово на абревіатуру *(Büstenhalter – BH, freie Körperkultur – FKK),* та 3) еквівалентна заміна (слово – слово, словосполучення – словосполучення: *бути вагітною – бути при надії, schwanger sein – in anderen Umständen sein, koitieren – schlafen*). В обох мовах розподіл за групами залежить від частиномовної належності лексичної одиниці, яка підлягає евфемізації. Спостереження показують, що евфемістичне перейменування іменників та прикметників у німецькій мові відбувається переважно за допомогою еквівалентної заміни, а дієслів – за допомогою розгортання, причому в переважній більшості випадків відбувається метафоричне переосмислення (фразеологізація значення). Наприклад, для евфемістичної заміни дієслова *помирати* у німецькій мові існує 14 дієслів та 59 словосполучень, серед 27 найменувань чоловічого статевого органа зафіксовано 23 композити. В українській мові для іменників, прикметників та дієслів еквівалентна заміна трапляється частіше, ніж розгортання. Найменш поширене в обох мовах згортання.

За способом творення евфемізми можуть бути семантичними дериватами (*вуйко* – ведмідь, *кістлява* – смерть, *прихопити*, *взяти* – вкрасти), композитами, слово-

сполученнями фразеологічного типу (перифразами) *чорна смерть* – чума, *у кого-н. важка рука*.

Щодо стилістичної характеристики можна відзначити поширеність знижених стилістичних конотацій (розмовно-фамільярних, грубих) порівняно з незначною кількістю утворень високого стилю, а також цілу низку можливостей стилістичного забарвлення: жартівливе, іронічне, зневажливе тощо. Велика кількість евфемізмів належить до жаргонізмів, зокрема, солдатського жаргону та молодіжного сленгу.

За характером семантичних перетворень розрізняють заміни без збільшення значеннєвої невизначеності та заміни, що призводять до збільшення значеннєвої невизначеності [13:6].

З огляду на ономасіологічні сфери, лексика яких піддається евфемізації, можна виділити давні та сучасні пласти. До найдавніших належать первинні (за іншою термінологією – примітивні [20: 175]) табу, пов'язані з вірою предків у магічний зв'язок слова з денотатом, внаслідок чого існувала заборона на вживання певних слів з метою уникнути небажаних наслідків. Такі евфемізми, характерні для різних народів, передавали назву відповідного денотата в зашифрованому вигляді (verhüllend). Так, у багатьох європейських мовах існують евфемізми для позначення ведмедя та вовка [21: 401] *der Braune, вуйко, сірий,* для божественного існують такі слова та вирази, як *творець*, *спаситель, небеса, Schöpfer, Erlöser*, для диявольського *володар тьми, лукавий, зрадник, біс, нечиста сила, рогатий, злий дух*, *alte Schlange, der Böse, der Versucher,* велика кількість евфемістичних виразів існує в обох мовах для позначення смерті (*спочити вічним сном, йому вже не топтати рясту, віддати Богові душу, вильнути наверх денцем, відкинути ноги, витягтися вздовж лави, винесуть вперед ногами, переставитися на той світ, спочити у Бозі, заснути навіки, sanft entschlafen, das Zeitlich segnen, ins Gras beißen*). Крім того, в українській мові є евфемістичні назви демонологічних істот: *домовик – хованець, вихованець* [22: 43].

До досить давніх належать і тематичні табу, що охоплюють повсякденні явища, про які не прийнято говорити відкрито. До таких сфер у європейській культурі належать, зокрема, сексуальність, смерть, хвороба, інвалідність. Евфемізми в цьому випадку виконують етикетну функцію. Саме тому в обох мовах існує велика кількість евфемізмів для позначення таких явищ, як пияцтво (*заглядати в чарку, blau sein),* хвороба *(nicht auf Deck/auf dem Damm/Posten, nicht auf der Höhe, unwohl, sich nicht auf der höhe fühlen, auf der Nase liegen),* вагітність *(стати у вазі, ходити важкою/ тяжкою, чекати дитину, ein Kind/ Baby/ Kleines erwarten, in anderen/ besonderen/ gesegneten Umständen sein, Mutter werden, Mutterfreuden entgegensehen, guter Hoffnung sein, ein Kind unter dem Herzen tragen, in Hoffnung sein, Zuwachs erwarten/bekommen, ein Klapperstorch hat sie ins Bein gebissen)*, сексуальні стосунки *(спати, трахати, займатися коханням, schlafen, Beischlaf, es treiben, sich lieben)*, рукоприкладство *(jmdm. rutscht die Hand aus, dreschen, wichsen, knüppeln, eine/eins versetzen/verpassen, eins überziehen/drauf/auf die Platte geben, ein paar überziehen/draufgeben,es jmdm. ordentlich geben)*, крадіжка *(цупити, тягти, хапати, кивнути, підцупити, підцапувати, mitgehen lassen, etw. hat Beine bekommen, beiseite/auf die Seite/zur Seite bringen, verschwinden lassen, seine Hände in fremde Taschen stecken, klebrige Finger haben, lange/krumme Finger machen, mein und dein verwechseln, stibitzen, besorgen, organisieren, abstauben)*, нерозумність *(hohl, schwach im Kopf, unterbelichtet, auf den Kopf*

gefallen, schafsmäßig, немудрий, не сповна розуму, зірок з неба не хапає, капустяна /дубова голова, голова з вухами) тощо. Такі лексичні одиниці мають у словниках відповідну стилістичну позначку. Німецька мова розвиває цілу систему фразеологічних одиниць, в той час як в українській їх дещо менше.

Останнім часом спостерігається евфемістичний бум у зв'язку з політично коректною мовою. Зокрема, це стосується позначень певних соціальних явищ та демографічних груп *(з вадами зору, незрячі* замість *сліпі, люди з обмеженими функціональними можливостями, з особливими потребами, Behinderte, sozial schwache* – замість *інваліди)*. Мотивом цих найменувань є тактовність, небажання нагадувати про неприємні ситуації, намагання підкреслити рівноправність тощо. Таким чином, можна говорити про позитивізацію денотата. З іншого боку, такими словами легше маніпулювати, адже вони не називають справжніх проблем і тому ніби відсувають необхідність їх вирішення на задній план. Ціла низка евфемізмів пов'язана з підвищенням престижу професій, для чого багато нових назв професій, зокрема, з компонентом *менеджер (менеджер з продажу),* запозичується з англійської мови.

Прагматичною метою інших евфемізмів є стратегія мобілізації [13: 2], це, наприклад, вживані в обох мовах евфемізми, спрямовані на утвердження європейських культурних цінностей, пріоритетів об'єднаної Європи тощо: *європейська сім'я, сусідство, Europahaus.*

Слід підкреслити, що динамічні процеси, характерні для словникового складу мови взагалі, знаходять свій вияв і в аналізованому лексичному пласті. Відзначається, що у зв'язку з лібералізацією суспільства та зникненням всілякого роду заборон, особливо після сексуальної революції, частина слів, що раніше були евфемізмами, перестали ними бути і вживаються, наприклад, як медичні терміни [23: 294]. Проте це стосується не всіх сфер, зокрема, смерть все ще залишається темою, про яку відкрито не говорять, що знаходить свій вираз і в назвах ритуальних служб *Trauerhilfe GmbH, Gesundheitskasse* замість *Witwen– und Waisen-Kasse*, і у вживанні фразеологізмів з різним стилістичним забарвленням *über den Jordan gegangen sein, den Löffel abgegeben haben, das Zeitliche gesegnet haben*, і в уникненні прямого позначення смерті в некрологах, де переважно (90% випадків) вживаються евфемістичні вирази *jmd. ist verschieden, dahingeschieden, von uns gegangen, abberufen worden, hat viel zu früh seine letzte große Reise angetreten, ist völlig unerwartet aus unserer Gemeinschaft herausgerissen worden, ist still von uns gegangen, hat sein Herz aufgehört zu schlagen, ist friedlich entschlafen,* виникненні нових евфемізмів у цій сфері *lebenslimitiert erkrankte Patienten безнадійно (невиліковно) хворі, negative Mobilität* [23: 284].

На відміну від попередніх евфемізми новітнього часу з яскраво вираженою ідеологічною функцією спрямовані на вуалювання, затушовування небажаної інформації, приховування негативних явищ. Варто лише згадати нацистську термінологію або слововживання інших тоталітарних режимів *(штучний голод* замість *голодомор чи геноцид)*. Тут ідеться не про евфемізми в системі мови, а про виконання певними словами та словосполученнями евфемістичної функції. Вони надзвичайно поширені в політичному та рекламному дискурсі. Аналізові прагматичних та семантичних особливостей таких евфемізмів у сучасному українському політичному дискурсі присвячено статтю К. Серажим [13].

Численні композити та словосполучення використовуються в обох мовах у зв'язку з економічними спадами, безробіттям тощо. Зокрема, для евфемістичного позначення звіль-

нення з роботи використовується ціла низка слів та виразів: *freisetzen, biologischer Abbau – Abbau von Stellen berenteter Mitarbeiter, überkapazitäre Mitarbeiter, Personalentsorgung, Kapazitätsanpassung, personelle Rationalisierungsreserve, неповна зайнятість, раціоналізація робочих місць.* За допомогою евфемізму *корпоративна солідарність* застосовуються складніші схеми впливу і тиску власників та керівників на співробітників.

Цікаві приклади можна знайти і в сучасних політичних текстах. Евфемізм *"контрольована демократія"* є синонімом поняття тоталітарного ладу. Слово *Diätenanpassung* з компонентом *Anpassung* (пристосування, вирівнювання) служить для приховування факту підвищення зарплатні депутатів. Участь Бундесверу в операціях у Македонії позначалася як *Ernteeinsatz* 'допомога в збиранні врожаю', а самі солдати – *Erntehelfer* 'помічники в збиранні врожаю'. Таким чином навіювалося позитивне ставлення до такої "допомоги". Цій же меті служить вираз *sozialverträgliches Frühableben*, який з'явився у зв'язку з дискусією про ефтаназію і евфемістично описує смерть невиліковно хворих в результаті припинення лікування [24: 333-336]. Такі метафори приховують справжню суть певних явищ і маніпулюють громадською думкою.

В економічній сфері евфемізми можуть служити не лише прагматичній меті приховати негативне, а й виконувати криптофорну функцію, тобто у прихованій формі висловити негативну інформацію. При звільненні працівника з роботи німецький працедавець має дати йому характеристику. При цьому вдаються до езопівської мови (Zeugnis-Code), забезпечуючи тим самим, з одного боку, політичну коректність, бо не висловлюють прямої критики, а з іншого все-таки дають наступному працедавцеві можливість дізнатися про справжні якості працівника. Так, евфемістичним виразом для надмірної балакучості є *Ihr geselliges Wissen machte sie zu einer gern gesehenen Gesprächspartberin*, для схильності до алкоголю – *durch ihre Geselligkeit trug sie zu einer Verbesserung des Betriebsklimas*, відсутності ініціативи *Sie war mit Interesse bei der Sache*, а загальна оцінка роботи залежить від використаного прикметника (чи його відсутності): *zu unserer Zufriedenheit* відповідає оцінці "задовільно", *zu unserer vollem Zufriedenheit* – "добре", *zu unserer vollsten Zufriedenheit* – "відмінно". Вираз *Sie war bemüht, die ihr übertragenen Aufgaben zu erledigen* або *sie hat den Erwartungen entsprochen* означає незадовільну оцінку [25].

Таких евфемізмів стає все більше, вони особливо характерні для політичного дискурсу. На відміну від давніх евфемізмів у них інша прагматична мета – приховування правди про негативні сторони денотата (неправда політичної вигоди, що використовується для стратегії мобілізації) [13: 3]. В залежності від ідеологічної установки один і той же денотат може отримувати різні номінації, як це було з Берлінським муром, що позначався в НДР як *antifaschistischer Schutzwall*, а в ФРН як *Mauer*.

Ще одним цікавим явищем є так звана „фонетична алюзія" [26], „фонетичне спотворення" [11], "заміна фона" [12], „ евфемістична контамінація" та „евфемістична фонетична деформація слова" [27: 280] або паронімічна заміна [28]. Цей засіб евфемістичного кодування спостерігається в розмовній мові й полягає в тому, що замість неприємного слова вживається фонетично близьке до нього, напр., укр. сленгове *блін* чи німецьке *Scheibenhonig* замість відповідного лайливого слова. Таким чином, вживання евфемізмів різного виду залежить від соціальних відношень між комунікантами, комунікативного наміру та сфери спілкування.

Проведене порівняльне дослідження свідчить про тенденцію зростання в обох мовах числа евфемізмів, покликаних завуалювати дійсність, що пояснюється переоцінкою цінностей у сучасному суспільстві. У зв'язку з цим значного поширення набуває також протилежний евфемізму троп – дисфемізм, "який полягає у вживанні замість емоційно і стилістично нейтрального слова чи виразу більш грубого, вульгарного" [15: 203]. Як зазначає К. Серажим, евфемізм та дисфемізм "мають два протилежні полюси на осі оцінного варіювання денотата: евфемізм "працює" на позитивізацію денотата, а дисфемізм – на його негативізацію" [13: 1]. Тому перспективним здається порівняльний аналіз вживання евфемізмів та дисфемізмів у певних сферах комунікації та типах текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Holder R. W. A dictionary of euphemisms. Oxford Univ. Press, 1995. – 470 S.
2. www.verlagdrkovac.de/literatur/Euphemismus.htm
3. www.ats-group.net/sprachen/sprache-euphemismus.html
4. www.assoziations-blaster.de/info/Euphemismus.html
5. www.helping-headhunters.de/glossar-euphemismus.html
6. www.babylon.com/definition/Euphemismus/German
7. www.openthesaurus.de/overview.php?word=Euphemismus
8. Luchtenberg S. Euphemismen im heutigen Deutsch: mit e. Beitr. zu Deutsch als Fremdsprache. – Frankfurt am Main: Lang, 1985.
9. Rada R. Tabus und Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache: mit besonderer Berücksichtigung der Eigenschaften von Euphemismen. – Budapest: Akad. Kiadó, 2001. – 212 S.
10. Zöllner N. Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen.– Frankfurt am Main: Lang 1997. – 444 S.
11. Allan K., Burridge K. Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon. – N.Y., University Press, 1991.– 264 p.
12. Warren B. What Euphemisms Tell us About the Interpretation of World// Studia Linguistica. V.46.– 1996.– №2.
13. Серажим К.С. Евфемізація у політичному дискурсі. 2004. – 7с. Ел. ресурс: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486
14. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи//Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М., 1996. – С. 141-156.
15. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. –752 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля. – К., 2006. – 716 с.
17. Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini. Hg.v.R.Conrad. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988. – 281 S.
18. Metzler Lexikon Sprache. Hg.v.H.Glück. – Stuttgart,Weimar: Metzler, 1993. – 711 S.
19. Кацев А. М. Роль ассоциативности в эвфемии//Проблемы синхронного и диахронного описаний германских языков – Пятигорск, 1981. – С. 22-28.

20. Widlak S. Fra lessicologia e stilistica. – Krakow: Universitas cracovia, 1992. – 213 p.
21. Doroszkiewicz M. Przekład a tabu językowe, kulturowe i poprawność polityczna// Проблеми зіставної семантики. Вип. 6. – К., 2003. – С. 400-407.
22. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 224 с.
23. Schlosser H. D. Verhüllen – verdrängen – beschönigen. Euphemismen im kulturellen Wandel // Muttersprache 4, Jg.117, 2007. – S. 281-295.
24. Тимченко Є. П. Експресивні словотвірні конструкції в німецьких засобах масової інформації// Мова і культура. – Вип.6. – Т.ІІ. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 332 – 338.
25. Markt 37, 14.Jg. – 2006. – S.14.
26. Москвин В. П. Эвфемизмы: Системные связи, функции и способы образования // Вопросы языкознания. – 2001. – №3. – С. 58– 70.
27. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля // Этимология, 1965. – М., 1967. – С.280.
28. Манютіна О. І. Засоби евфемізації та дисфемізації експлетивів у сучасній англійській мові. Ел. ресурс: www.rusnauka.com/SND/Philologia/7_manjutina%20o.i..doc.htm

УДК 81’373=161.3+81’373=161.1+81’373+162.3

Ивашина Н. В.
(Минск, Беларусь)

О НЕКОТОРЫХ АСИММЕТРИЧНЫХ ЯВЛЕНИЯХ В ЛЕКСИКЕ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ
(на материале чешского и белорусского языков)

В статье рассматриваются явления лексико-семантической асимметрии в двух близкородственных языках – чешском и белорусском. На примере нескольких фрагментов лексико-семантического пространства показаны диспропорции языковых кодов при структурировании внеязыковой действительности. Проанализированы основные типы семантической асимметрии у слов, совпадающих в формальном отношении, а также пути возникновения межъязыковой омонимии.

Ключевые слова: *лексико-семантическая асимметрия, разное языковое видение фрагментов действительности, межъязыковая омонимия.*

В статті розглядаються явища лексико-семантичній асиметрії у двох споріднених мовах – чеській та білоруській. На прикладі декількох фрагментів лексико-семантичного простору показані диспропорції мовних кодів при структуруванні позамовної дійсності. Проаналізовані основні типи семантичної асиметрії слів, які збігаються у формальному відношенні, а також шляхи виникнення міжмовної омонімії.

© Ивашина Н. В., 2009

***Ключові слова**: лексико-семантична асиметрія, різне мовне бачення фрагментів дійсності, міжмовна омонімія.*

The article considers cases of lexical-semantic asymmetry in two closely related languages – Czech and Belarusian. By the example of several fragments of lexical-semantic space, the disparity of language codes structuring extralinguistic reality are shown. The main types of semantic asymmetry among words that coincide in the formal respect, as well as the sources of interlingual homonymy are analyzed.

***Key words**: lexical-semantic asymmetry, different linguistic vision of reality fragments, interlingual homonymy.*

Как известно, каждый язык предлагает свою собственную интерпретацию окружающего нас мира, свои "концептуально-языковые очки" [1]. Мы смотрим на мир через призму своего родного языка и именно из него получаем определенную категоризацию реальности. Иными словами, каждый язык предлагает свою версию внеязыковой действительности, и каждая такая версия определенным образом структурирована. Различия оказываются большими или меньшими в зависимости от того, насколько сопоставляемые языки близки в генетическом, типологическом и культурном отношении.

При сопоставлении языковых кодов могут учитываться разные параметры: системная значимость лексической единицы, ее внутренняя форма, сочетаемостные возможности, стилистическая стратификация и т.п., что является свидетельством разного видения одних и тех же фрагментов действительности. Для славянских языков, репертуар языковых средств которых во многом совпадает, особенно показательна организация этих языковых единиц и их статус в языковой системе.

Приведем некоторые примеры различной сегментации лексико-семантического пространства в чешском и белорусском языках. Известно, что объекты номинации, близкие по своим функциональным качествам, позволяют использовать одну номинативную единицу, что и приводит к семантической диспропорции: более дифференцированная в семантическом отношении лексема в одном языке коррелирует с менее дифференцированной в другом. В группе названий частей человеческого тела бел. *скура* соответствуют в чешском языке лексемы *pleť, pokožka, kůže*, бел. *мазоль* – чеш. *mozol* (на ладони), *kuří oko* (на ноге), *puchyř* (на пятке). В белорусском языке с одной лексемой *грудзі* в чешском соотносятся слова *ňadra, prsa, hrud'*, с бел. *валасы* – чеш. *vlasy* и *chlupy* (‚тонкие волоски на коже'). Чешским лексема *ruka* и *paže* соответствует в белорусском языке только одно слово *рука* (*пяха* употребляется лишь в составе устойчивого словосочетания). Бел. *зрэнка* в чешском языке соответствуют лексемы *zornice*, *panenka*, *zřítelnice* (книжн.), *pupila* (спец.).

В подсистеме обозначений времени в чешском языке не существует специальной лексемы для выражения понятия ‚сутки' (бел. *сутки*). Напротив, в белорусском языке нет однословных эквивалентов чешских слов *dopoledne* и *odpoledne*.

Можно обнаружить диспропорцию и в группе обозначений родства, хотя большая часть лексем здесь не только праславянского, но и индоевропейского происхождения. В чешском языке есть специальная лексема, обозначающая родных братьев и сестер – *sourozenci*, которая отсутствует в белорусском языке. В чешском языке наблюдается большая

унификация названий родственников со стороны мужа и жены по сравнению с белорусским: чеш. *tchán, tchyně* обозначают мать и отца не только со стороны жены, но и со стороны мужа, бел. *цесць, цёшча – свёкар, свякроў*; чеш. *švagr* в белорусском языке соответствуют лексемы *швагер, дзевер,* чеш. *švagrová* – бел. *швагерка, залвіца, ятроўка*.

В чешском языке не дифференцируется обозначение ремесла и помещения, связанного с этим ремеслом, а также производителя и продавца товара [2: 117], ср. в чешском и белорусском языках: *pekař* – 1. *пекар* , 2. *булачнік, прадавец булак*, *zelinář* – 1. *агароднік*, 2. *прадавец агародніны, dobytkář* – 1. *жывёлавод*, 2. *жывёлапрамыслоўца*, 3. *прадавец жывёлы*, *zelinářství* – 1. *агароднiцтва*, 2. *гандаль агароднінай*, *květinářství* – 1. *кветаводства*, 2. *гандаль кветкамі*. В белорусских эквивалентах в этих случаях часто встречаются аналитические обозначения.

У слов, совпадающих в формальном отношении (чешско-белорусские омонимы и паронимы), выделяется несколько основных типов асимметрии:

1. Значение лексемы в одном языке шире, чем в другом (отношения включения), например: чеш. *chata* ‘дача, загородный домик’ – бел. *хата* 1. 'изба', 2. 'дом, жилье' 3. 'хозяйство, усадьба', чеш. *lázně* 1. 'баня', 2. 'курорт' (мн. число) – бел. *лазня* 'баня', чеш. *samota* 1. ‚одиночество‘, 2. ‚хутор, глушь‘ – бел. *самота* 'одиночество', чеш. *rodič* ‚один из родителей‘ – бел. *родзіч* 'родственник', чеш. *pronést* 1. ‚пронести‘, 2. ‚произнести‘ – бел. *пранесці* ‚пронести‘, чеш. *sklep* ‚подвал‘ – бел. *склеп* 1. 'подвал', 2. 'склеп, могила', чеш. *bláto* ‚грязь‘ – бел. *балота* 1. 'болото', 2. 'грязь'.

2. В одном языке значение видовое, в другом – родовое, например: чеш. *hřib* ‘белый гриб, боровик’ – бел. *грыб* 'гриб (любой)', чеш. *jahoda* ‘земляника, клубника’ – бел. *ягада* 'ягода (любая)'; чеш. *zmije* ‘гадюка’ – бел. *змяя* 'змея (любая)'; чеш. *kapusta* 'савойская капуста' – бел. *капуста* 'капуста (любой вид)', чеш. *palec* ‘большой палец’ – бел. *палец* 'палец (любой)'.

3. В одном языке слово означает целое, в другом часть: чеш. *krk* ‘шея, горло’ – бел. *карак* 'задняя часть шеи', с другой стороны, бел. *шыя* 'шея', а чеш. *šíje* ‘задняя часть шеи’; чеш. *sukně* 'нижняя часть женской одежды, юбка' – бел. *сукня* 'одежда, платье', чеш. *šaty* ‚одежда, платье‘ – бел. *шаты* 'дорогая одежда'.

4. Слова двух языков сходны по семантической структуре лишь отчасти (отношения пересечения), в одном или более значениях: общее значение 'край, местность' у чеш. *krajina* (+ ‘пейзаж’, анат. ‘область’) и бел. *краіна* (+ 'страна, государство'), общее значение 'спокойный, тихий' у чеш. *mírný* (+ 'умеренный, небольшой') и бел. *мірны* (+ 'мирный'), общие значения 'шут', 'дурак, сумасброд' у чеш. *blázen* (+ ‘сумасшедший’) и бел. *блазан, блазен* (+ 'молокосос'), общее значение 'оскорбить' у чеш. *urazit* (+ ‚отбить‘, ‚пройти, проделать‘) и бел. *уразіць* (+ 'удивить'), общее значение 'много, масса' у чеш. *nával* (+ ‚толпа‘, ‚приступ‘, перен. ‚прилив‘) и бел. *навала* (+ ‚нападение‘, ‚несчастье‘).

5. Названия разных реалий, связанных тематически: чеш. *rosol* ‘желе’ – бел. *расол* 'рассол', чеш. *keks* ‘галета, сухое печенье’ – бел. *кекс* 'бисквитная выпечка с изюмом', чеш. *olovo* ‘свинец’ – бел. *волава* 'олово', чеш. *burák* ‚арахис‘ – бел. *бурак* 'свекла', чеш. *vápník* ‚кальций‘ – бел. *вапняк* 'известняк', чеш. *puška* ‘ружье’ – бел. *пушка* 'пушка', чеш. *rukavice* ‚перчатка‘ – бел. *рукавіца* 'рукавица, варежка', чеш. *bedra* 1. 'поясница', 2. 'спина, плечи' – бел. *бядро* 'бедро', чеш. *sardelka*, сардинка, анчоус‘ – бел. *сардэлька* 'сарделька', чеш. *větrák* ‚вентилятор' – бел. *вятрак* 'флюгер'.

Во многих случаях связь между значениями членов омолексических пар еще можно проследить, ср. чеш. *kroj* ‘одежда, характерная для определенной местности’ – бел. *крой* 'фасон, покрой', чеш. *dopis* ‘письмо’ – бел. *данос* 'краткий отчет', чеш. *tisk* ‘печать, перенесение текста на бумагу механическим способом’ – бел. *ціск* 'давление', чеш. *pařez* ‘пень’ – бел. *парэз* 'резаная рана', чеш. *úvaha* ‚размышление, рассуждение‘ – бел. *увага* ‚внимание‘, чеш. *podstava* ‚пъедестал‘ – бел. *падстава* ‚основание, причина‘, чеш. *starat se* ‚заботиться‘ – бел. *старацца* ‚стараться, пытаться‘, чеш. *kráska* ‚красавица‘ – бел. *краска* ‚цветок‘, чеш. *dobytek* ‚скот‘ – бел. разг. *дабытак* ‚имущество‘, чеш. *příhoda* ‚случай‘ – бел. *прыгода* ‚приключение‘ и под.

Чеш. *groš* и бел. *грош* имеют исторически общее значение 'средневековая монета' (от лат. *grossus*). В современном чешском языке актуализировался семантический признак ‘мелкий’, откуда значение ‘мелкая монета’. В белорусском языке наименование наименьшей платежной единицы переносится на деньги вообще (*грошы*). Прилагательное *грашовы*, образованное от существительного *грошы*, закономерно передает значение 'имеющий отношение к деньгам', 'денежный'. Чешское прилагательное *grošovaný* 'имеющий на светлом фоне более темные круглые пятна' сегодня утратило исходное значение и актуализирует внешний характерный признак монеты, т.е. 'похожий на грош'.

Степень семантического видоизменения некогда общего корня может быть разной, и она не всегда напрямую зависит от степени родственной близости языков. Именно в близкородственных языках генетически однокоренные слова изменяют свою семантику до неузнаваемости – вплоть до межъязыковой энантиосемии, например, чеш. *blahý* 'приятный, блаженный' – бел. *благі* ‘плохой, злой’, чеш. *čerstvý* 'недавно изготовленный, новый, свежий' – бел. *чэрствы* 'черствый, твердый', чеш. *zapomenout* ‘забыть’ – бел. *запомніць* 'запомнить', чеш. *bezcenný* 'не представляющий ценности, незначительный' – бел. *бясцэнны* 'драгоценный, неоценимый', чеш. *letos* ‚в этом году' – бел. *летась* 'в прошлом году'.

Основные пути возникновения чешско-белорусских омонимов таковы:

1. Результат разного семантического развития однокоренных по происхождению слов, ср. чеш. *hvozd* ‘большой густой лес’ – бел. *гвоздь* 'деревянный гвоздь', чеш. *trup* ‘туловище, торс’ – бел. *труп* 'мертвец, труп', чеш. *lhůta* ‘срок, время (исполнения, платежа)’ – бел. *ільгота* 'льгота, скидка', чеш. *úrok* ‘процент’ – бел. *урок* 'учебный час', чеш. *pařez* ‘пень’ – бел. *парэз* 'порез', чеш. *přítomnost* 1. **'присутствие', 2. 'со**временность, настоящее' – бел. *прытомнасць* 'сознание', чеш. *pokuta* ‚штраф' – бел. *пакута* 'страдание, мучение', чеш. *poměr* 1. 'отношение', 2. 'связь', 3. 'пропорция', 4. 'обстоятельства, условия' – бел. *памер* 'размер', чеш. *poselství* ‚послание' – бел. *пасольства* 'посольство', чеш. *prach* 1. 'пыль', 2. 'пух', 3. 'порох', 4. мн. экспр. 'деньги' – бел. *прах* 'прах, пепел', чеш. *pramen* 1. 'источник', 2. 'прядь' – бел. *прамень* 'луч', чеш. *rychlý* 'быстрый' – бел. *рыхлы* 1. 'рыхлый, сыпучий', 2. 'полный, отечный', чеш. *příhoda* 'случай' – бел. *прыгода* 'приключение', чеш. *stravování* 'питание' – бел. *стравaванне* 'пищеварение', чеш. *statek* 1. **'хозяйство, усадьба', 2. 'имущество', 3. 'досто**яние, ценности' – бел. *статак* 'стадо', чеш. *záchod* ‚туалет‘ – бел. *заход* 1. 'заход (солнца)', 2. 'запад'.

2. Сходство генетически разных слов: чеш. *klíč* ‚ключ‘ – бел. *кліч* ‚крик, призыв, клич‘, чеш. *mýlit* ‚вводить в заблуждение, лгать‘ – бел. *мыліць* ‚мылить‘, чеш. *knír* ‚усы‘ – бел. *кныр* ‚дикий кабан‘, чеш. *sud* ‚бочка‘ – бел. *суд* ‚суд‘, чеш. *mech* ‚мох‘ – бел. *мех* ‚мешок‘, чеш. *paroh* ‚рог‘ – бел. *парог* ‚порог‘, чеш. *pasák* 1. ‚пастух‘, 2. ‚сутенер‘ – бел. *пасак* 1. ‚поясок, ремешок‘, 2. ‚полоска‘, чеш. *nerost* ‚минерал, ископаемое‘ – бел. *нераст* ‚нерест‘, чеш. *hmyz* ‚насекомые‘ – бел. *хмыз* ‚кустарник‘, чеш. *zápor* 1. ‚отрицание‘, 2. ‚недостаток‘ – бел. *запор*[1] 'запор, замок', *запор*[2] 'запор', чеш. *dík* ‚благодарность, признательность‘ – бел. *дзік* 'дикий кабан'.

3. Употребление заимствований в разных значениях и заимствование слов из разных языков-источников: чеш. *dóza* ‘украшенная емкость’ – бел. *доза* 'порция' (заимствовано из нем. *Dose*, которое в свою очередь из голл. *doos* ‘коробочка, содержащая дозу, порцию’), чеш. *kanava* ‘канва’ (из франц. *canevas*) – бел. *канава* 'канава' (из итал. *canale* через польск. *kanał*), чеш. *buchta* ‘булочка’ (от славянской экспрессивной основы *buch-*) – бел. *бухта* 'залив' (из нем. *Bucht*), чеш. *fara* ‚церковный приход‘ (из др.-нем. *pharre*) – бел. *фара* 'фара, рефлектор' (из франц. *phare*), чеш. *gáza* ‚марля‘ (из франц. *gaze*) – бел. *газа* 'керосин' (из нем. *Gas*), чеш. *fortel* ‚сноровка‘ – бел. разг. *фортэль* 'ловкая проделка, выходка' (из ср.-в.-нем. *vorteil* ‚выгода, преимущество‘, в бел. через польск. *fortel* ‚выгода, ухищрение, хитрость‘), чеш. *hrot* ‚острие' (связано со ср.-в.-нем. *grāt* ‚рыбья кость') – бел. *грот* 'грот, пещера в скале' (из франц. *grotte*), чеш. *parta* ‚группа, компания' (из нем. *Partei*) – бел. *парта* 'парта, школьный стол' (из нем. *apart* или франц. *à part*), чеш. *korba* 'кузов' (из итал. *corba*, которое восходит к лат. *corbis*) – бел. *корба* 'ручка, которой что-либо приводится в движение' (из нем. *Kurbe* через польск. *korba*).

4. Присоединение омонимичных аффиксов к одной и той же основе: чеш. *školník* ‘сторож школы’ – бел. *школьнік* 'ученик школы', чеш. *pivovar* ‘пивоваренный завод’ – бел. *піваварˊ* 'пивовар', чеш. *rybolov* ‘рыбалка’ – бел. *рыбалоў* 'рыболов, рыбак', чеш. *pračka* ‘стиральнаяя машина’ – бел. *прачка* 'прачка', чеш. *pastva* ‘пастбище’ – бел. *пастьва* 'верующие', чеш. *lišák* 1. 'лис', 2. 'хитрец' – бел. *лішак* 'лихва, избыток', чеш. *železňák* ‚чугунный котелок‘ – бел. *жалязняк* 'железная руда', чеш. *chudoba* ‚бедность, нищета' – бел. разг. *худоба* 'домашние животные', чеш. *ležák*[1] ‚лентяй, лодырь', *ležák*[2] 1. 'выдержанное пиво', 2. сленг. 'залежавшийся товар' – бел. *ляжак* 1. 'нижнее опорное бревно сруба', 2. 'горизонтальная часть дымохода’.

ЛИТЕРАТУРА

1. Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar: Theoretical Prerequisites. Vol. I. Stanford, CA: Stanford University Press., 1987. – 516 с.
2. Васильева В. Ф. О межъязыковой эквивалентности номинативной единицы (на материале современного русского и чешского языков) // Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках. – М.: МГУ, 1997. – С. 104-130.

УДК 811.161.3’373+811.161.2’373

Волотовская Н. А.
(Минск, Беларусь)

РИТУАЛЬНЫЕ БЛЮДА РОДИННОГО И ПОХОРОННОГО ОБРЯДОВ В БЕЛОРУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

В статті розглядаються традиційні страви родинного та поховального обрядів білоруського та українського народів, характерних для різних регіонів двох країн. Подається спроба порівняння обрядових страв білорусів та українців. Виводиться символічне значення головних традиційних страв кожного з обрядів, які розглядаються.

Ключові слова*: ритуальні страви, традиції, обряд, символ, хрестини, похорон.*

В статье рассматриваются традиционные блюда родинного и похоронного обрядов белорусского и украинского народов, характерные для разных регионов двух стран. Приводится попытка сопоставления обрядовых блюд белорусов и украинцев. Выводится символическое значение главных традиционных блюд каждого из рассматриваемых обрядов.

Ключевые слова: *ритуальные блюда, традиции, обряд, символ, крестины, похороны.*

The article deals with the traditional courses of birth and funeral rites in different regions in Belarus and Ukraine. Belarussian and Ukrainian rite dishes are compared. The symbolic meaning of the traditional ceremony courses is singled out.

Key words: *ritual courses, traditions, a rite, a symbol, a christening, a funeral.*

Родинный, свадебный и похоронный обряды являются основными в семейной обрядности белорусского и украинского народов. Каждый из этих обрядов состоит из нескольких этапов, которые несущественно отличаются как у белорусского и украинского народов, так и в отдельных регионах этих стран. Родинный и похоронный обряды, по сравнению со свадебным, имеют более регламентированный и строгий порядок обрядовых действий. Также четко определен и перечень **обязательных** ритуальных блюд, которые используются на протяжении всех этапов родинного и похоронного обрядов у белорусов и украинцев.

Родинный и похоронный обряды состоят из трех основных этапов:

– *родинный* (дородового, собственно родов, послеродового);

– *похоронный* (непосредственно акта смерти, похорон, послепохоронных традиций и обрядов, связанных с поминанием умершего).

Похоронный обряд наделен самым высоким культурным статусом в жизни общества. Только он может отменить или отложить (чаще всего на один год) любой из ритуально-обрядовых комплексов как семейной, так и календарной обрядности.

Дородовому этапу и собственно родам не характерны специальные обрядовые блюда. В это время роженица обязана была придерживаться огромного количества правил и учитывать много разных запретов. Например, ей нельзя было смотреть на мертвого, иначе ребенок родится бледным и больным; здороваться с едой во рту, чтобы ребенок не шепелявил; переступать через грабли, чтобы у ребенка не были редкие зубы; пере-

© Волотовская Н. А., 2009

ступать через веревку – при родах может закрутиться пуповина и младенец задохнется; спешить во время разговора, чтобы ребенок не заикался и т.д. [1: 26 – 27].

Выбор места непосредственно для родов не был одинаковым: так у украинцев они проходили почти всегда в доме, а у белорусов это мог быть как дом (но обязательно пустой), так и баня, гумно или другие нежилые подсобные строения. Обычно во время родов женщине помогала бабка-повитуха (бел. *баба, бабка, бабушка, баба-пупавязніца, баба-пупарэзка, баба-пупарэзная, баба-прыродуха, баба-родуха, баба-пупоўніца*; укр. *баба бранка, пупорізка, пупов'язка, породільна*). По народным верованиям, быть бабкой-повитухой – большая честь для пожилой женщины (считалось, что это это будет иметь положительное влияние на ее замогильную жизнь).

В Западном и некоторых районах Восточного Полесья был распространен обычай навещать роженицу в течение двух недель и более. Родственницы, соседки, подруги (обязательно замужние и небеременные) приходили по одной или несколько человек в разное время и в разные дни. Мужчинам, детям, незамужним девушкам, а также бездетным женщинам категорически запрещалось принимать участие в этом этапе обряда. В Украине такой же обычай бытовал в северной части Киевщины, ряде районов Винницкой и Хмельницкой областей. Ни в Беларуси, ни в Украине не принято было ходить в отведки "с пустыми руками", поэтому даже самые бедные приносили с собой хлеб и соль.

На территории Украины женщины, когда шли в отведки к роженице, традиционно приносили с собой различные блюда из теста (вареники, пироги, блины, налистники, пампушки и т.п.), кашу, редкие (негустые) молочные и мясные блюда, а также вареные и сушеные овощи, крупу, горох, фасоль. Перечень блюд варьировался в зависимости от региона. Например, в Северном Поднепровье обязательными были яичница и кисель, в Западном Полесье – вареные груши и черника, заправленные медом, на Подолье – чаще всего яйца и мука, а также мед и сахар. На юге и юго-востоке Украины роженице принято было приносить хлеб и хлебные изделия (колачи, поляницы, бублики, пряники и т.п.).

В Беларуси для тех же целей, как правило, использовались яичница и разнообразные изделия из муки. Некоторые другие блюда также имели место в обрядовых действиях, но носили ограниченный определенной территорией характер. В частности, в Поозерье приносили разные виды мучных блюд (хлеб, бублики, блины, крендели), кашу, колбасу, сыр, масло, мед; на Полесье – блины, булочки, оладьи, пирожки, вареники, кашу; в Поднепровье и Центральном регионе – яйца, муку, крупу, мясо; в Понемонье – колбасу и сыр. Кроме того, традиционный набор продуктов Западного Полесья Беларуси имеет сходство с Волынским Полесьем Украины: борщ, взвар (компот из сушеных яблок, груш, черники), яичница, хлеб, мед. В Восточном Полесье Беларуси так же, как и в Черниговском Полесье Украины, во время навещения роженицы использовались яичница, сырые яйца, сметана, мука, молоко, пшено, сало, хлеб, драники, сахар. Следует отметить, что количество и разнообразие приносимых роженице блюд варьировалось не только в связи с традициями определенного региона, но и зависело от достатка человека, идущего в отведки, а также от поры года и наличия / отсутствия поста в данный период.

Кроме подруг и родственниц, роженицу обычно навещала и бабка-повитуха. В обрядовых действиях этой женщины постоянно присутствовало магическое число «три»: она должна была три дня после родов трижды в день приносить по три блюда.

Еду бабка-повитуха носила обязательно в горшках [2: 47]. Этими блюдами обычно были: борщ, пшенная каша, блины, булочки, отварные грибы, рыба, хворост.

Во всех упомянутых выше обрядовых действиях принимали участие только взрослые женщины (замужние и имеющие детей). Интересный обычай был зафиксирован на территории Минской области. В день крестин, перед тем, как должны были прийти взрослые гости, хозяева приглашали детей со всей деревни (начиная с тех, кто только научился ходить, и до 6-7-летних) и угощали их кашей или сладкими мучными изделиями (обычно хворостом) [3: 14]. Таким образом, в этих действиях просматривается:

– идея содействия физическому развитию новорожденного;

– идея приема младенца в детский коллектив;

– идея содействия физическому росту и духовному развитию детей (этому способствовало, согласно народным верованиям, угощение детей обрядовой кашей).

Специальным обрядовым блюдом на крестинах и в Беларуси, и в Украине является *бабина каша*, которую, как правило, готовила бабка-повитуха, но иногда – сама роженица. Чаще всего это была гречная, пшенная или рисовая каша, которую варили в большом количестве молока, масла или сала и добавляли мед или сахар. Такая каша обязательно должна быть очень густой, такой, чтобы после разбивания горшка крестным отцом, она сохранила форму (по этому предсказывали судьбу новорожденного). После этого бабка-повитуха раздавала кашу всем присутствующим, иногда в тех же черепках от горшка, которые затем выбрасывались в огород для того, чтобы "гарбузы уродили". Черепки символизировали детей (характерен при этом перенос на детей таких признаков, как твердость, обожженность, сделанность, присущих правильно сваренной на крестины каше). Иногда черепки с кашей бросали на бездетных женщин с пожеланием им тоже через год «каши», т.е. рождения ребенка. Обращают на себя внимание и явные переклички со свадебным обрядом: разбивание горшка, связь с гарбузами (которые вручаются сватам в случае отказа).

Иногда в Гомельской и Могилевской областях Беларуси встречался обычай готовить на крестины три каши: от бабки-повитухи, от кума и от кумы. На все эти три каши собирали деньги и все три горшка разбивали. В некоторых районах Поозерья, Понемонья и некоторых районах Центральной Беларуси бабиной кашей считалась яичница, приготовленная в большой миске и украшенная сверху бубликами. После деления и съедания такой яичницы, миску, в которой она была, крестный отец бил об стол, бросал на пол и топтал ногами [2: 69]. Считалось, что такие обрядовые действия положительно повлияют на дальнейшую судьбу новорожденной девочки (она непременно будет счастлива в семейной жизни).

Исследователями зафиксированы случаи, когда на белорусских крестинах бабиной кашей называли любую выпечку из муки или даже пирожки из пшенной каши. Но, независимо от того, какое блюдо обозначалось термином «бабина каша», оно всегда выполняло одни и те же обрядовые функции: подавалось на крестинах в конце застолья, и его деление являлось кульминацией всего обряда.

Таким образом, основным и главным ритуальным блюдом родинного обряда белорусов и украинцев является *бабина каша* (во всех ее разнообразных проявлениях). Она считалась символом жизни, возрождения, начала, роста, урожайности, плодовитости.

Подобно родинному, два первых этапа похоронного обряда (непосредственно акт смерти и захоронение тела умершего) не имеют традиционных блюд, которые бы использовались во время этих действий. Обрядовые блюда характерны и обязательны только для третьего этапа данного обряда, связанного с поминанием души умершего. Здесь следует отметить строгую регламентированность перечня основных, а также порядка подачи определенных обрядовых блюд.

И в белорусской, и в украинской поминальной традиции стол всегда ставили в одну линию (допустимы также две параллели, но они ни в коем случае не должны соединяться между собой), что свидетельствовало о разрыве семейной пары и символизировало собой коридор, по которому душа переходит из одного мира в другой. Поминальный стол застилали скатертью изнаночной стороной, показывая тем самым исключительность данного события из повседневной и праздничной жизни семьи. Все блюда на стол следовало ставить обязательно «парами», то есть одна и та же еда должна быть как минимум на двух тарелках. А если еду можно пересчитать (например, котлеты, рыба, булочки), то и в каждой тарелке их должно быть четное количество. Все это делалось для того, чтобы оградить всех сидящих за поминальным столом от одиночества в дальнейшей жизни. За первый поминальный стол садились только те, кто был на кладбище. Дети и молодые люди, которые еще не успели создать семьи, не принимали участия в поминальной трапезе, а беременные женщины вообще не имели права присутствовать на поминках. Готовили еду для поминального стола обычно в другом доме (ни в коем случае не там, где стоит гроб с телом умершего), обычно у соседей.

В похоронном обряде поминальная трапеза является настолько значимой, что без нее похороны не считаются законченными. Исключение составляет лишь погребение самоубийц (их хоронили за пределами кладбища и не поминали, также запрещалось их оплакивать), ведь добровольный самостоятельный уход из жизни считается самым тяжким грехом.

И у белорусов, и у украинцев поминальная трапеза традиционно начиналась с ***кутьи*** (бел. *куцця*, *калыво*; укр. *кутя*, *коливо*) или ***кануна*** (бел. *канун*, *сыта*; укр. *канун*, *сита*). *Кутья* – пшеничная (обычно из целых зерен), рисовая, реже – гречневая каша с медом, заправленная сытой. Кутью на поминки старались начинать варить в точное время, без минут. Например, ровно в 9, 10, 11 часов. Первым кутью ел самый близкий к умершему человек [4: 478]. *Канун* – блюдо, которое готовили из воды и меда или сахара, куда крошили белый хлеб. Кутью готовили в большинстве регионов Украины и Беларуси, употребление кануна было характерно для некоторых районов Беларуси и южных районов левобережной Украины [5: 280]. Канун является традиционным блюдом только поминального обряда, а кутья широко использовалась и в календарной обрядности, символизируя бессмертность, вечность жизни. Отметим, что во многих регионах Беларуси и Украины четкого разграничения кутьи и кануна нет. Так кануном или кутьей могут называть как поминальную кашу, так и блюдо из воды с медом и кусочками хлеба.

В середине XIX века в Украине еще бытовал обычай печь на поминки *кныши* (вид белого хлеба с завернутыми внутрь краями, смазанного салом или маслом. Иногда кнышами называли открытые пирожки с жареным луком или сырой капустой [6: 350]). В некоторых регионах Украины кныши раздавали нищим в поминальные дни.

Как уже отмечалось, поминальная трапеза начиналась с кануна или кутьи, которую передавали за столом по кругу, и каждый из присутствующих должен был трижды взять немного этого блюда из общей тарелки. Следуя традициям, каждый, кто пришел помянуть умершего, должен был выпить три рюмки водки и попробовать не менее трех блюд. Еда за поминальным столом должна была быть скромной, поэтому поминальные блюда всегда были довольно простыми. В Украине традиционно готовили суп из квашеной капусты (капусняк), реже борщ, рыбу, молочный или ягодный кисель. Более богатые могли готовить еще голубцы, вареное мясо, вареники, макароны [7: 89]. На территории Беларуси были распространены горох с молоком, крупень из грибов, кислая капуста, клёцки, яичница, блины и т.д. [8: 362]. Если на поминальный стол готовились блины, то первый из них всегда отдавали птицам, которые, считалось, относили весточку на небо, где должны были принять душу умершего. В некоторых местностях на поминальный стол также ставили поляницу (горячий пшеничный хлеб), которую не резали ножом, а разрывали на кусочки руками. По народным поверьям, паром, который исходит от горячего хлеба, угощаются души мертвых, которые невидимо участвуют в поминальной трапезе. Кроме того, на поминальном столе обязательно должны были присутствовать блюда, которые умерший любил при жизни.

Существовал в некоторых районах Беларуси и Украины особенный обычай похорон незамужних девушек и неженатых парней. Их хоронили в подвенечной одежде, а на поминки им пекли свадебный каравай и шишки, которые клали на крышку гроба и несли на кладбище. Перед закрытием гроба кусочками каравая и шишками наделяли всех, кто пришел проститься с умершим. Считалось, что если человек не успел создать семью при жизни, то он непременно сделает это после смерти, поэтому он должен быть к этому полностью готов.

Таким образом, ритуальные блюда родинного и похоронного обрядов белорусов и украинцев представлены небольшим количеством **традиционных обязательных** блюд: *бабина каша, кутья, канун*. Кроме этих, использовались, конечно, и другие блюда, но они были необязательными и их состав варьировался в зависимости от территории, времени года, достатка каждой конкретной семьи и некоторых других обстоятельств (например, похороны незамужней девушки или неженатого молодого человека, когда обязательно пекли свадебный каравай). Каша во всех ее видах (густая / негустая) и проявлениях (непосредственно каша из разных круп, яичница, пирожки) является обязательным блюдом для родинного, похоронного и даже свадебного (кашей кормили молодых *до* (а в некоторых областях – *после*) первой брачной ночи) обрядов, символизируя собой жизнь, возрождение, начало, рост, урожайность, плодовитость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр. – Мн.: Бел. Навука, 2001. – 422 с.
2. Кухаронак Т. І. Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: Канец XIX – XX ст. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.
3. Радзіны: Абрад. Песні. – Мн.: Беларуская навука, 1998. – 637 с.
4. Котович О. Золотые правила народной культуры/ Оксана Котович, Янка Крук. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 584 с.

5. Етнографія України.– Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
6. Україна в словах: Мовокраїнознав. Слов.-довід. – К.: ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.
7. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія. – К: Наукова думка, 1977. – 154 с.
8. Беларусы. Т.5. Сям'я. – Мн.: Бел. Навука, 2001. – 375 с.

УДК 821.112.2'373.43

Рябенко Г. А.
(Запоріжжя,Україна)

СПОСОБИ УВЕДЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ У ГАЗЕТНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС (на матеріалі німецької мови)

У статті розглядаються неологізми газетно-публіцистичного дискурсу у їх контекстуально-ситуативному оточенні. Мова йде про цілі, які намагається досягти автор, використовуючи нові слова у текстах мас-медіа. Проводиться теза про доречність уведення новоутворень для підкреслення експресивності та модальності матеріалу. Робиться висновок щодо важливості розуміння неологізмів для успішної комунікації журналіста та читача.

Ключові слова: *дискурс, неологізм, експресивність, модальність, комунікація.*

Journalistic discourse neologisms and their functioning in the context are considered in the article. The work deals with the goals an author wants to achieve by using new coinages in the texts of mass media. The thesis about the relevancy of new words introduction to emphasize expressiveness and modality of the material is suggested. The conclusion is made as to the importance of neologisms comprehension for successful communication between a journalist and a reader.

Key words: *discourse, neologisms, expressiveness, modality, communication.*

У термінологічній енциклопедії О. О. Селіванової [2] зазначено, що дискурс розглядається як комунікативна подія, ситуація, що інтегрує текст з іншими її складниками, зокрема, екстралінгвальними, соціальними, референційними (обставинами, часом, простором комунікації), когнітивними та психологічними чинниками, які опосередкують взаємодію учасників спілкування (у нашому випадку між журналістами як адресантами та читачами як адресатами), їхні мотиви, цілі та стратегії.

Безперечно що, головною комунікативною метою публіцистичного дискурсу є формування у адресата певної точки зору на новітні факти, події, процеси, а значить вплив на читача. Отже, характерною особливістю публіцистичного дискурсу має бути доступність, але не за рахунок його примітивізації, а за рахунок точності висловлювань, переконливості (завдяки достовірності) аргументації, обґрунтованості позицій автора, який оцінює актуальні проблеми, робить висновки або підводить до них читача [1: 16] Автору

© Рябенко Г. А., 2009

необхідно передусім зважати і на добір термінології (у тому числі використання неологізмів, що покликані репрезентувати, перш за все, особливості сучасного світу), і на набір традиційно-журналістських штампів.

Різноаспектне вивчення неологізмів представлене у роботах зарубіжних та вітчизняних мовознавців (Котьолова 1990, Розен 2000, Зацний 2007, Шпарманн, Herberg 1998, 2001, Kinne 2000, Teubert 1998).

Актуальність даної статті полягає у нестачі сучасних лінгвістичних досліджень у німецькій мові з питання співвідношення дискурсу і неології.

Матеріалом для дослідження стали німецькомовні газетні публікації, а також інформація з електронних джерел.

Як доводять численні дослідження лінгвістів, неологізми використовуються практично в усіх різновидах текстів преси. У текстах з підкреслено посиленою інформаційною функцією як то новини, повідомлення – нові слова, на думку Х. Ельзен [4], мають передавати факти. У текстах, які скеровано підкреслювати точку зору автора, вони виражають думки та оцінки адресанта стосовно розглянутої теми.

В інформативному дискурсі, наприклад, використані неологізми журналіст може: 1) витлумачити, супроводивши роз'яснювальним коментарем; 2) попередити читача про їхню появу, використовуючи для цього, наприклад, дискурсивний зворот „так званий" – „so genannter".

Обидва способи уведення нових лексем, на наш погляд, можуть бути скеровані на їхню популяризацію та актуалізацію в суспільстві: „…Es sind *Richkids*, erzogen und ausgebildet an amerikanischen Privatschulen. Wenn sie in ihren Luxuskarossen durch die Stadt fahren, sehen sie zwar aus wie ihre rappenden amerikanischen Vorbilder. Das Geld dafür haben sie jedoch nicht mit Gangsta-Rap verdient, sondern einfach von ihren Eltern bekommen..." (Sueddeutsche, 2008).

„…Die Medizin kann aber helfen, lindern, heilen. Sie kann das Leben menschlicher machen. Und deshalb muss die Forschung immer weiter voranschreiten. Für mich persönlich hoffe ich, dass die *so genannte Ablationstechnik* am Herzen weiter entwickelt wird. Dabei führen die Ärzte, meist von den Leisten aus, Katheter in die Herzkammern und zerstören dort mit Hochfrequenzstrom Gewebe. Damit soll verhindert werden, dass Herzrhythmusstörungen überhaupt entstehen…" (Spiegel, 2008).

Детальне пояснення автора іншомовного слова у якості нової одиниці може служити також і для передачі специфіки та тонкощів місцевого колориту: „…Israelische Busse, das sind fast immer die grünen Wagen des Unternehmens Egged. Auf der Seite tragen sie ein weißes geflügeltes *Aleph*, den ersten Buchstaben des hebräischen Alphabets, mit dem das Wort Egged beginnt. Für uns sieht er aus wie ein X…" (Die Zeit, Nr.19, 30.April 2008).

Сприяючи актуалізації експресивної функції в неологізмі авторське тлумачення може носити суб'єктивно-іронічний характер. Оскільки мова преси – є «емоційно забарвлена, піднесена з ознаками вольової оцінності …» [3: 501]: „…Das „*Teuro*" – Gefühl sei bei den Deutschen nach wie vor weit verbreitet, heißt es im Monatsbericht der Bundesbank. Und tatsächlich hätten Handel und Dienstleistungsgewerbe Anfang 2002, bei Einführung des Euro-Bargeldes, die Preise teils deutlich erhöht. (Spiegel, vom 19.Yanuar 2004). Teuro – іронічне перейменування валютної одиниці Euro. Іронія при цьому належить так на-

званому Teuro – ефекту, коли під час зміни масштабу цін та переходу на Euro – готівку відбулося помітне їх (цін) підвищення.

Під експресивністю в цьому випадку ми розуміємо, разом з Г. Міхель [6] відхилення від норми словотвору з метою мисленнєво або емоційно мотивованого виділення обумовлених елементів або компонентів в мовній реалізації наміру повідомлення.

Неологізми, які використовуються автором як експресивна лексика (метафори, порівняння) призначені для пожвавлення та змістового полегшення опису та підвищення ефекту впливу на читача: „ …Alle fahren Bus nach Israel. Schnell wird man Teil davon und drängelt mit in der *Menschentraube*, die trotz Platzkarten ungeduldig auf den Einstieg wartet….“ (Die Zeit, Nr.19/ 30.April 2008). Частота використання лексики для підсилення експресивності змісту повідомлення в значній мірі залежить від характеру друкованого видання та авторської індивідуальності.

Журналістське тлумачення нової лексичної одиниці вкрай необхідне у матеріалах, які презентують інформацію з професійних сфер (наприклад медицини), де заміна іншомовного терміну на німецький еквівалент буде взагалі недоречним і неможливим: „*Qi Gong* ist eine jahrtausende alte chinesische Lehre, bestehend aus einer Verbindung von Bewegung, Atem, Meditation und Konzentration und ist neben der Kräutermedizin und der Akupunktur ein wesentlicher Bestandteil der traditionellen chinesischen Medizin (TCM)…“ (Ismaninger Rundschau, Nr. 4/ 25. April 2008).

„ …Auf jeden Fall sollte man eine Allergie nie unbehandelt lassen, sonst besteht die Gefahr, dass sich daraus nach einigen Jahren eine allergische Asthmaerkrankung entwickelt (*so genannter „Etagenwechsel“*)…“ (Ismaninger Rundschau, Nr. 4/ 25. April 2008).

Часто, попереджаючи появу нової одиниці, відправник інформації дистанціонує неолексему від синтагми. Саме цьому може сприяти інтонація, яка передається за допомогою тире або дискурсивних зворотів: ”так званий – so genannter”, ”інакше кажучи – anders gesagt“, ”це називається – das heißt“ ”називають – man nennt”, „вважається“ – „es gilt: „…Handys werden immer kleiner und Computer immer schneller, gleichzeitig verändert sich auch die Sprache. Nicht nur einzelne Wörter, ganze Sätze werden in SMS, E-Mails und Chats auf wenige Buchstaben zusammengekürzt. Gefühle, mit kreisrunden Gesichtern, *so genannten Emoticons und Animoticons***,** ausgedrückt, die lachen, weinen, zwinkern und vor Scham rot werden können. Vor allem für die jüngere Generation ist es üblich, so zu kommunizieren nicht nur per Computer und Handy…“ (Tagesspiegel, 2008).

„… Die Mitgliederzahl wächst rasant. Vor einem Jahr hatte die virtuelle Welt, *man nennt* sie ein *Metaversum* kaum mehr als 100.000 Einwohner…“ (Sueddeutsche, 2008).

„… Und *so gilt es* als normal, ein Drittel des Einkommens in die Ausbildung der Kinder zu stecken oder sich dafür zu verschulden. Wissenschaftler sprechen von einem ”*Bildungsfieber*“, das die Koreaner, aber auch viele Familien in Japan, Taiwan, Hongkong und in der chinesischen Mittelschicht erfasst hat. Viele Mütter kümmern sich hier wie Manager um das Lernprogramm ihres Nachwuchses und planen es Jahre im Voraus…“ (Sueddeutsche, 2008).

До дискурсивних прийомів належать також різні поліграфічні способи виділення неологізму (лапки, дужки, шрифти, виокремлення з обох боків комами і т.п.) Лапки використовуються при посиланні на чужу мову або при самостійному використанні нової одиниці. І в першому, і в другому випадку у наявності «ефект відсторонення»: автор дає

суб'єктивну оцінку введеному ним неологізму або повністю дистанціонує, коли вводить його в дискурс.

„… Denn es ist evident, dass neben den Menschen die sich direkt und eigenverantwortlich durch den Alkohol zugrunde richten und sterben, es viele „*Passivopfer*" durch Alkohol gibt. Ob es nun die Verkehrsopfer durch die alkoholisierte Autofahrer, die Vergewaltigungsopfer durch Betrunkene, als auch die zerstörten Familien durch Alkoholismus sind... " (Sueddeutsche, 2008).

„… Das Netzwerk der Kliniken will durch Know_How-Transfer, Datenaustausch, *Benchmarketing* (objektiver Vergleich von Kosten und Leistungen, um Möglichkeiten der Verbesserung zu finden) und einrichtungsübergreifende Qualitätssicherung die Wettbewerbsfähigkeit der einzelnen Häuser dauerhaft sichern…" (Sueddeutsche, 2008).

Відомо, що лексичні запозичення (за класифікацією Р.Клаппенбаха та В.Штайніца [7] вони належать до нових слів), є найпродуктивнішим шляхом збагачення німецького словникового фонду. Численне ж використання англіцизмів у текстах ЗМІ складає характерну особливість сучасного німецькомовного публіцистичного стилю і в значній мірі сприяє модалізація висловлювання.

Як відомо, модальність визначається як "категорія мови й мовлення, що виражає реальні/ ірреальні відношення висловлення до дійсності або суб'єктивну кваліфікацію повідомлення мовцем" [2]. Модальність уважається однією з категорій, яка формує речення. До модальності залучаються також спосіб авторської оцінки й емотивності інформації, що передається. Це положення знайшло відображення у концепції подвійного поділу повідомлення Ш. Баллі, який виокремив два логічних блоки: об'єктивну константу події (диктум) і її суб'єктивну змінну (модус) як вияв волі й почуттів мовця. Як категорія дискурсу модальність поєднує чотири головних компоненти комунікативної ситуації: двох комуні кантів, зміст висловлювання й дійсність, у якій комунікація відбувається.

У процесі модалізації висловлювання можуть приймати участь різноманітні мовні засоби (морфологічні, лексичні, синтаксичні). Так, серед морфологічних слід виокремити вказівні займенники, які передають суб'єктивну модальність, сполучену з оцінкою (частіше негативною) неологізму, який уводиться в дискурс. Роль займенників тим значніше, чим образніше введений неологізм: „… Es sieht aus wie in einem *diesem Coffeeshops*, die in keiner deutschen Innenstadt mehr fehlen. Nur es ist die Cafeteria der Technischen Universität München…" (Die Zeit, Nr. 19/ 30 April, 2008).

До лексичних засобів вираження модалізації висловлювання належить включення неологізмів, наприклад англійського походження, в синонімічні ряди. В цьому випадку модалізація має місце в поясненні, тлумаченні лексеми англійського походження з метою підкреслити надмірність іншомовної одиниці, затвердити лексему притаманну німецькій мові, яка зазвичай передує в поясненні англійському варіанту, тим самим знижуючи його значущість: „…Und wenn die Weiten des Internets theoretisch unendlich sind – die Zeit der Nutzer ist es definitiv nicht. Weniger als zehn unterschiedliche Informationsangebote nutzt der durchschnittliche *Surfer* regelmäßig,…" (Die Zeit, Nr.19/ 30.April 2008).

Поміж синтаксичних засобів, які сприяють модалізації, необхідно назвати такі: 1) використання неологізмів у конструкціях з німецькими словами: „… Im Busbahnhof riecht es nach den *Hot-Dog-Würstchen*, die sich nackt auf einer Warmhaltevorrichtung drehen…" (Die Zeit, Nr.19/ 30.April 2008).

„ … Nun gibt es ein Salatbuffet, eine Gemüsestation, und die *Wok-Gerichte* werden vor den Augen der Studenten vorbereitet…“(Die Zeit, Nr.19/ 30.April 2008).

включення неологізму в дискурс у якості повторної номінації.

Виділені модалізатори висловлювання сприяють утворенню дискурсивної напруги, яка супроводжує введення неологізму в публіцистичний дискурс.

Надзвичайно вживаним в узусі преси є дискурсивний спосіб розміщення неологізму англійського походження в ряд однорідних членів речення, які об’єднані за формою або за семантикою. На ефективність сприйняття читачем ряду схожих за семантикою однорідних членів речення часто впливає позиція неологізму. Він зазвичай достатньо семантично насичений в кінці ряду і своєю появою вносить додаткову характеристику негативним явищам, які складають семантичне ядро всього мікроконтекста. Але розташування неологізму на початку ряду близьких за семантикою лексем викликає ще більшу дискурсивну напругу, загострюючи увагу читача і підсилюючи його інтерес, в цілому націлюючи на сприйняття основної позиції автора, його емоційної оцінки переказаних фактів, переважно пейоративно забарвленої. Роль неологізму в ряду схожих за семантикою однорідних членів речення настільки велика, що навіть використання його у дужках також підкреслює суб’єктивно – емоційну оцінку того чи іншого факту соціального плану.

Дослідивши дане питання, ми прийшли до висновку, що зрозумілість матеріалу у друкованому виданні має бути головною вимогою до публіцистичних дискурсів, оскільки реципієнт (читач) вибудовує заново змістову структуру повідомлення (декодує її) у своїй свідомості. Звісно, цьому перешкоджають численні фактори: володіння попередньою інформацією, рівень знань, досвід, очікування, спрямованість читача, ситуація [5]. Отже, від професійного уміння журналіста легко, аргументовано пояснити та виправдати використання новоутворень у публіцистичному дискурсі залежить подальше розповсюдження їх в узусі та можливість виступати повноцінними засобами спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. Посібник. – Львів: Світ, 2003. – 432 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля– К, 2006. – 716 с.
3. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – 750 с.
4. Elsen H., Dzikowicz E. Neologismen in der Zeitungssprache // Deutsch als Fremdsprache. – 2005. – № 2. – S. 80-84.
5. Ludwig K. Zur Verständlichkeit von Texten im Hinblick auf den Fremdwortgebrauch // Sprachpflege. – 1979. – № 9. – S. 181-183.
6. Michel G. Stil und Expressivität // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1974. – № 1-3. – S.140.
7. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache / Hrsg. Klappenbach R. und Steinitz W. – B., 1961-1977.

УДК 81’373. 45:811.112.2

Романова Н. В.
(Херсон, Україна)

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ЯК ОДИН ІЗ МЕХАНІЗМІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена дослідженню інтернаціоналізмів як одного із механізмів самоорганізації і саморегулювання системи словникового складу сучасної німецької мови з кута зору лінгвосинергетичної парадигми.

Ключові слова: *інтернаціоналізми*, *система*, *самоорганізація*, *саморегулювання*, *синергетика*.

Статья посвящена исследованию интернационализмов как одного из механизмов самоорганизации и саморегулирования системы словарного состава современного немецкого языка с точки зрения лингвосинергетической парадигмы.

Ключевые слова: *интернационализмы*, *система*, *самоорганизация*, *саморегулирование*, *синергетика*.

The article is devoted to the research of internationalisms as like one mechanisms of self-organization and self-regulating of system of lexical units in Modern German language.

Key words: *internationalisms*, *system*, *self-organization*, *self-regulating*, *synergetic.*

Словниковий склад національної мови – це сукупний продукт дії системи рушійних механізмів мовного розвитку. Найголовніший із них – механізм мовної номінації як постійний внутрішньомовний процес реагування на нові реалії дійсності. Цей механізм працює передусім на активний розвиток лексики як комплексу самодостатніх мовних засобів відбиття довкілля. Він діє у межах лексичних підсистем [1: 35]. Лексика від покоління до покоління постійно змінюється [2: 5], безперервно розвивається [3: 3], „*її кількісні та якісні зміни активізуються в періоди трансформацій суспільства*, *коли відбуваються зміни державно-політичного устрою країни*, *посилюються рефлексії над мовою спілкування*” [4: 1]. Не можна не погодитись із думкою О. А. Стишова про те, що динамічні процеси в лексиці відбивають очевидні, відкриті, а також приховані механізми мовної еволюції. Зміна в одній із ланок словникової системи неминуче викликає своєрідну ланцюгову реакцію модифікацій в інших. Так, наприклад, трансформації в семантиці лексеми ніколи не обмежуються структурою одного слова, а спричиняють значеннєві зрушення у структурно споріднених чи семантично детермінованих мовних одиницях [5].

Словниковий фонд німецької мови 90-х років XX – початку XXI ст.ст. зазнав і продовжує зазнавати впливу екстралінгвальних чинників – перетворень у соціально-політичній, економічній, науково-технічній, культурній сферах. На ньому позначається дія інтеграційних, глобалізаційних процесів у модерновому світі. Темп розвитку останніх настільки шалений, що лексична система мови не встигає за ними і активно запозичує іншомовні слова, серед яких зустрічаються і міжнародні одиниці, які легко (е) мігрують із одного мовного простору в інший, задовольняючи потреби мовців. Відтак лексика реалізує задану мовою **програму**, яка визначає один із можливих варіантів по-

© Романова Н. В., 2009

дальшої еволюції мегасистеми, що самоорганізовується і саморегулюється, зберігаючи свою стійкість попри плинність часу, вплив макросередовища та власні (внутрішньосистемні) реорганізаційні процеси [6; 7].

Цілісне бачення всієї системи німецького словникового фонду, функціонування якої в геополітичному плані обмежується територією сучасної Німеччини, в хронологічному – об'єднанням двох різноликих держав − ФРН і НДР − в єдину країну в 1990 році [8], розуміння процесів її поповнення, а також трансформацій, що відбуваються у її 'оновленій, відродженій' царині, можливі лише за умови проведення синергетичного дослідження. Синергетика – це новий міждисциплінарний науковий напрям, що виник на початку 70-х років XX століття. Одним із його головних завдань є пізнання загальних принципів, які лежать в основі процесів самоорганізації, котрі реалізуються в системах різної природи − фізичних, біологічних, технічних і соціальних. Можна сказати, що синергетика – це напрям у філософії науки, що являє собою міждисциплінарний аналіз наукових ідей, методів і моделей складного поводження, розкриття їхнього потенціалу в мисленні про світ і людину. У цьому контексті синергетика вивчає проблеми міждисциплінарного діалогу, виявляє особливості сучасних соціальних, когнітивних і комунікативних ситуацій (постмодерн, постструктуралізм, філософія мови, тоталлогія та ін.) і зіставляє їх із науковими точками зору (теорія хаосу, наука про складності, квантова механіка, теорія фракталів).

До вивчення головних аспектів системної організації мови та її підсистем звертається багато дослідників: М. В. Базилєв, І. А. Герман, В. А. Піщальнікова, Є. В. Пономаренко, А. Е. Левицький, О. О. Семенець та ін. Особливе місце займають наукові студії процесів і шляхів збагачення вокабуляру мови, зокрема, англійської (М. М. Полюжин, L. Bauer та ін.), української (М. Сташко, І. М. Кочан та ін.), російської (Л. П. Крысин, Н. Черникова та ін.), німецької (W. Fleischer, T. Schippan, D. Herberg, Е. В. Розен та ін.), французької (З. Н. Левіт, І. О. Цибова та ін.) тощо.

Метою нашого розшуку є особливий прошарок запозичень, що йменуються міжнародними словами (інтернаціоналізмами), визначення їх ролі у вокабулярі сучасної німецької мови з позицій синергетики.

У теорії інтернаціоналізмів (лат. *inter* − 'між', *natio* − 'народ') простежується неоднорідність тлумачення їхньої природи. Так, одні вчені трактують їх як слова з ***однаковим значенням*** і однаковою чи подібною (схожою) ***формою***. Зустріваність даних запозичень лімітується теренами *більшості європейських* мов [9 : 262], інші – як слова, які поширені у *різних споріднених* і *неспоріднених* мовах. Їх лексична парадигма ***корелює*** з парадигмою у мові-джерелі відповідно, фонетико-морфологічний склад майже однаковий чи близький. Функціональне навантаження інтернаціональної лексики, на думку мовознавців, суто логічне: позначати міжнародні поняття [10: 14], треті – як „*solche Wörter*, *die international gebräuchlich sind*, *sich in der* ***morphematischen***, ***lautlichen*** *und* ***orthographischen*** *Gestalt der aufnehmenden Sprache* ***anpassen*** *und so in gleiche Bedeutung*, *oft als* ***Termini***, *verwendet werden*" [11: 280] (виділено нами. – Н.Р.). Варто зауважити, що осмислення онтології міжнародних слів зводиться деякими науковцями до своєрідного 'генетичного' ланцюга: однакове значення → однакова мова-джерело [12: 118], до запозиченої лексики, яка на фоно-морфологічному і семантичному рівнях асимілювалась у

мові-рецепторі [13: 436]. К. Г. М. Готліб зазначає, що даний процес може тривати так довго, що лінгвальна одиниця у мові-джерелі за цей час також зазнає суттєвих семантичних змін. Тому виникнення семантичних розбіжностей не можна завжди пояснювати впливом лексико-семантичної системи мови-рецептора на розвиток смислової структури запозичення. Власне кажучи, „міжмовна аналогія" (термін К. Г. М. Готліба) визначається за формою і значенням, міжмовним і часовим простором та міжкультурною симетрією.

Виходячи з лінгвістичної та синергетичної літератури, параметрами інтернаціоналізмів є: 1) новизна; 2) міжнародний мовний і хронологічний простір; 3) мовна свідомість; 4) (е)міграція; 5) сфера функціонування (термінологія); 6) парадигмальна організація; 7) методологія (міжмовна категорія синхронії); 8) інформаціогенність; 9) непрогнозованість розвитку; 10) можливі варіанти майбутнього стану; 11) циклічність; 12) самоорганізація і саморегулювання. На їхній основі пропонуємо таке визначення **інтернаціональних слів / сполучень**: міжнародні моно– чи полілексемні універсальні одиниці, основне лексичне значення яких уміщує національно закріплений за ними комплекс техно-, соціо– та художньокультурної інформації, якісно нової для об'єктивної дійсності мови-рецептора. Деякі з інтернаціоналізмів стають *атракторами* системи, визначають різні можливі варіанти майбутнього стабільного (протилежного до біфуркації) стану останньої, тобто такого стану, до якого система може еволюціонувати за певних умов (за певних значень головних, керуючих параметрів). Зазначимо, що шляхи еволюції системи мають дискретний характер, і сама системність мови детермінує спектр її динаміки, визначає вектори її розвитку.

Завдяки даним лексемам мовні системи починають функціонувати з однаковою швидкістю, жити в одному темпі, розвиватись кількісно і якісно, живити одна одну на рівні нових конституентів, які не лише скріплюють, ріднять, глобалізують, уніфікують мовні лексичні системи, а й можуть викликати різного роду девіації (відхилення від встановленої норми), флуктуації (випадковості, ознаки хаосу), будуючи новий вербальний світ відношень.

Узагальнено інтернаціоналізми можна розглядати як своєрідний механізм самоорганізації і саморегулювання словникового складу мови-рецептора. Вони є вільними від вибірковості, пристрастності, уподобань останньої. Їх з'ява – не примха, а **соціальна**, **культурна закономірність**, запорука **енергетичної збалансованості мегасистеми**, переходу її на **новий рівень енергетично-інформаційного розвитку**. Так, у сучасній німецькій мові нараховується близько 3 500 міжнародних лексем [14: 197], які кодифікуються в лексикографічних джерелах як грецькі (*Anode*; *Barometer*; *Melodrama*; *Philosoph*); латинські (*Basalt*; *Direktor*; *Konkurs*; *Minister*; *Solarium*); греко-латинські (*Astrologe*; *Ballistik*; *Purpur*; *Radiosonde*); латино-англійські (*dissident*); латино-грецькі (*Piktogramm*); латино-італійські (*Humoreske*; *Improvisation*); латино-середньолатинські (^{2}*mental*); латино-новолатинські (*Interflora*; *Koordinaten*; *Menthol*); латино-французькі (*Akteur*; *Pelerine*); латино-англо-американські (*Adventist*); латино-італо-французькі (*Rassist*; *Manege*); латино-готсько-слов'янські (*Zar*); латино-середньолатино-італійські (*Konfętti*); латино-французо-англійські (*importieren*; *Komfort*); латино-народнолатино-французькі (*Manöver*); латино-народно-латино-французо-нідерландські (*Gardine*); латино-італо-французо-російські (*Eskadra*); греко-іспанські (*Gitarre*); греко-італійські (*Galeere*; *Golf*);

греко-нідерландські (*Gas*); греко-середньолатинські (*Pelikan*); греко-французькі (*Emblem*; *Morphem*); греко-арабо-іспанські (*Talisman*); греко-латино-середньолатинські (*Kristall*); греко-латино-новолатинські (*Uran*); греко-латино-середньолатино-італо-французькі (*Mosaik*); греко-латино-російські (*Agrobiologie*; *Agrotechnik*); греко-латино-французькі (*Energie*; *Komik*); африкаанс (*Apartheid*); афро-іспанські (*Gorilla*); галло-англійські (*Slogan*; *Whisky*); германо-французькі (*Grippe*); італійські (*Kontrabass*; *Modell*; *Soldat*); італо-англійські (*Graffiti*); італо-французькі (*Galerie*; *grotesk*); італо-греко-латинські (*Anthrazit*); англійські (*BBC*; *Boykott*; *Establishment*; *Lobby*; *Management*; *Recycling*; *Surfing*); арабські (*Alkohol*; *Almanach*; *Marabu*; *Scheich*); арабо-латинські (*Aldehyd*; *Algorithmus*); арабо-французькі (*Anilin*; *Elixier*; *Estragon*; *Satin*); арабо-італійські (*Matratze*); арабо-греко-латино-італо-французькі (*arabesk*); єврейські (*amen*; *Kabbala*); єврейо-грецькі (*Aloe*); єврейо-французькі (*kabbalistisch*); єврейо-греко-латинські (*Gehęnna*); єгипто-грецькі (*Sphinx*); індіанські (*Arapaima*; *Kakao*; *Mahagoni*; *Tabak*); індіано-іспанські (*Kondor*); індійські (*Anakonda*); ісландські (*Geysir*); іспанські (*Armada*; *Macho*; *Mustang*; *Picador*); іспано-французькі (*Parade*; *Zigarette*); кельто-французькі (*Vasall*); китайські (*Kung-Fu*; *Taifun*; *Yuan*); малайські (*Gong*; *Kakadu*); малайо-французькі (*Gibbon*); мексиканські (*Schokolade*), нідерландські (*Plakat*); нідерландо-грецькі (*Saxophon*); норвезько-шведські (*Fjord*); персо-італійські (*Mumie*); персо-тюркські (*Hodscha*); персо-тюрко-французькі (*Kiosk*); полінезійські (*Kiwi*); португало-італійські (*Marmelade*); російські (*Glasnost*; *Perestroika*; *Watruschki*); тібетські (*Polo*); тюркські (*Joghurt*; *Karakul*); санскритські (*Karma*; *Maharadscha*; *Mandala*; *Pagode*; *Weda*; *Yoga*); санскрито-малайо-португальські (*Mandarin*); санскрито-палі-греко-латинські (*Saccharose*); французькі (*Kontur*; *kreativ*; *Mode*; *Offizier*; *Resultat*; *Nikotin*); французо-англійські (*Essay*; *Parlament*; *Rallye*); французо-італійські (*Arlecchino*); французо-нідерландські (*Arkebuse*); хінді (*Guru*; *Pyjama*; *Sari*); хіндо-англійські (*Veranda*); японські (*Judo*; *Karaoke*; *Karate*; *Kendo*; *Samurai*; *Sumo*; *Tsunami*); японо-англійські (*Geisha*) і т.ін. [15; 16]. Як бачимо, у словниковому складі сучасної німецької мови репрезентовано міжнародну лексику різних куточків планети: від Сходу до Заходу, від Півдня до Півночі. Формалізовані структури шляхів еміграції слів можна унаочнити трьома основними схемами: 1) мова-джерело → мова-рецептор; 2) мова-джерело → мова-посередник → мова-рецептор; 3) мова-джерело → мови-посередники → мова-рецептор. Насправді дані траєкторії мають більш складний характер, оскільки на кожному відрізку шляху слово має свої особливості розвитку, взаємодії з оточуючими лексемами, тривалістю знаходження у лексичному полі тієї чи іншої національної чи соціальної групи мовної спільноти. Кожний відрізок і кожна точка траєкторії руху лінгвістичної одиниці являє собою момент, який з'єднує масове та одиничне, стихійне та раціональне. Це − ціла епоха словотворчості, що відбиває багатство взаємодії мов і культур [17: 100].

Інтернаціональне втілюється і реалізується в національне по-різному, що виявляється при зіставленні і порівнянні таких реалізацій, наприклад, у німецькій мові джерело запозичення лексеми *das Kasino* (мн. *-s*) залишається спірним, одні автори співвідносять її з латино-італійською [15: 348], інші з італійською [16: 239]. У 70-ті роки XX ст. словоформа вживалася для позначення: 'громадського закладу; офіцерського клубу; їдальні' [15: 348], у 90-ті роки відповідно для позначення: 1) 'будинку для дружніх зустрічей; їдальні, наприклад, для офіцерів; а також на виробництві'; 2) 'грального будинку для азартних ігор' [16: 239]. В українській мові слово *казино* (с.р.) позначає '*гральний будинок або ресторан*

з естрадними розвагами' [18: 803], в англійській первісно позначає „*a public room for music or dancing*" [19: 95], згодом 'гральний дім, казино' [20: 101]. Цікаво, що в російській мові іменник *казино* не кодифікується ні словниками [21; 22], ні енциклопедіями [23], однак уживається у мовленні. Колишній відомий радянський композитор і співак В.Добринін уважає, що всі давним-давно знають, „*что такое казино* ?" [24]. Вокабуляр його однойменної пісні репрезентує *казино* як розважальний нічний заклад („*По ночам идет игра* / *И расходятся с утра*"), у якому лунають музика і пісні, споживають алкогольні напої („*вино*"), грають у рулетку, карти, більярд. Казино – це місце ілюзій („*И фортуны счастливый билет*"), сподівань („*Победитель угостит* / *И, быть может, долг простит*"), інтенсивної емоційної напруги („*Будоражить риском кровь / ... / и пуля у виска*") та психічної залежності від гри („*растраченных лет*"). Відтак даний інтернаціоналізм у кожній із зазначених мов зазнає певних семантичних змін і зрушень (пор.: у сучасній італійській *casino* позначає '*a summer-house*, *country-box*'; зменшене від *casa*, a house [19: 95]).

На морфологічному рівні аналізована одиниця у трьох мовах зберігає категорію роду (с.р.), в англійській − рід знівельовано („*вирівнювання за аналогію*" [25: 44]). Категорія числа варіює від мови до мови, зокрема, у даних слов'янських мовах лексема вживається лише в однині і має ергативну структуру [26: 318], а в германських – як у однині, так і у множині. У німецькій мові іменник відмінюється за сильної відміною, має категорію означеності / неозначеності (артикль). Невідмінюваність слова *казино* в українській та російській мовах репрезентує розвиток і місце елементів аналітизму в синтетичній системі останніх. Отже, статус аналізованої лінгвальної одиниці у словниковому складі національної мови детермінується позамовними і мовними чинниками. До перших відносимо мовну свідомість, види мислення, становлення і зміни яких зумовлені культурно-історичним розвитком людства взагалі та нації зокрема. До других належать зміни в історичному розвитку мови та її підсистемах.

Інтернаціоналізми як особливий тип запозичення є складним лінгвістичним процесом, який не можна розглядати лише як механічне включення, просту інвентаризацію у словниковому складі мови. Вони проходять певні етапи освоєння, тобто пристосування, перетворення згідно з основними графічними традиціями, а також фонетичними і граматичними законами мови-рецептора. Лексико-семантична адаптація та асиміляція інтернаціоналізмів відбувається більш складними шляхами, оскільки загальні закономірності на всі випадки входження їх у іншу мову-рецептор не виявлено і не сформульовано.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. – 1999. − №6. – С. 32-46.
2. Розен Е. В. Немецкая лексика: история и современность. – М.: ВШ., 1991. – 96 с.
3. Секлитова Л. А., Стрельникова Л. Л. Словарь космической философии. – М.: Амрита-Русь, 2004. – 208 с.
4. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): АДН: 10.02.01 / НАН України. – К., 2003. – 35 с.

5. Мазінов А. С. А. Грецькі та італійські запозичення в кримськотатарській мові: АКН: 10.02.13 / НАН України. – К., 2004. – 20 с.
6. Маковский М. М. Системность и асистемность в языке: Опыт исследования антиномий в лексике и семантике. – М.: Наука, 1980. – 210 с.
7. Гармаш О. Л. Системність словотвору англійської мови та інноваційні процеси: ДКН: 10.02.04 / ЗНУ. – Запоріжжя, 2005. – 198 с.
8. Лєбєдєва Т. Б. Динаміка розвитку військової лексичної підсистеми в сучасній німецькій мові: АКН: 10.02.04 / ХНУ – Х., 2002. – 20 с.
9. Duden Richtiges und gutes Deutsch. Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle. – 3., neu bearb. u. erw. Aufl. – Mannheim / Wien / Zürich: Bibliogr. In-t, 1985. – Bd. 9. – 803 S.
10. Гулицкий Н. Ф. Интернациональная лексика в русском и белорусском языках // Взаимодействие и взаимопроникновение языков и культур: состояние и перспективы: Мат. Междунар. науч. конф. В 2 ч. / Отв. ред. Т. В. Балуш. – Мн.: БГПУ, 2008. – Ч. 2. – С. 14-17.
11. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: Bibliogr. In-t, 1984. – 307 S.
12. Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. – Leipzig: VEB Bibliogr. In-t, 1975. – 306 S.
13. Готлиб К. Г. М. О словаре „ложных друзей переводчика" // Готлиб К. Г. М. Немецко-русский и русско-немецкий словарь „ложных друзей переводчика". – М.: Изд-во „Сов. энциклопедия", 1972. – С.436-448
14. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. Sprachvarietäten. 4. Aufl. – Stuttgart / Berlin / Köln: W.Kohlhammer, 1998. – 265 S.
15. Der Große Duden Fremdwörterbuch. – Mannheim / Wien / Zürich: Bibliogr. In-t, 1971. – Bd. 5. – 772 S.
16. Leisering H. Neues großes Wörterbuch. Fremdwörterbuch. – München: Sonderausgabe, 1999. – 544 S.
17. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов // ВЯ. – 2002. − № 4. – С. 96-118.
18. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови: У трьох томах. – К.: Вид-во „Аконіт", 1998. – Т. 1. – 928 с.
19. Skeat W. W. An etymological dictionary of the English language. – Oxford at the clarendon Press, 1958. – 780 p.
20. Новітній англо-український, українсько-англійський словник. – Х.: Промінь; Фоліо, 2004. – 960 с.
21. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. − М.: Рус. яз., 1988. – 750 с.
22. Толковый словарь современного русского языка: 5 000 толкований трудных слов / Сост. Д. А. Романов. – Днц.: ООО ПКФ „БАО", 2005. – 448 с.
23. Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ф. П. Филин. – М.: Изд-во „Сов. энциклопедия", 1979. – 432 с.
24. Добрынин В. Песня „Казино". – Доступний з: <http: // karaoke.yarsk. info/dobrynin-vjacheslav/kazino>.

25. Левицкий В. В. Основы сравнительной морфологии германских языков. – Черновцы: Рута, 2004. – 127 с.
26. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч.Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры: Ч. 1, 2. – Тбилиси: Изд-во Тбилис. ун-та, 1984. – Ч. 1. – 428с.

УДК 81’373.72 = 512.161

Покровська І. Л.
(Київ, Україна)

ПЕРЕДАЧА ОЗНАК РОЗМІРУ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті мова йде про способи передачі ознак розміру засобами сучасної турецької мови. Розглядається ряд основних лексем неідіоматичного та ідіоматичного характеру, які використовуються для позначення ознак розміру. Вказуються способи словотвору прикметників, які використовуються для підсилення та послаблення ознаки.

Ключові слова: *ознаки розміру, синонім, лексема.*

The article deals with the methods of the showing such attributes as size in the modern Turkish language. There are researched some idiomatic and non-idiomatic lexemes, witch are using for the realization attributes of size. There are also given adjective forms, witch are available for maximization and minimization attributes.

Key words: *attributes of size, synonym, lexeme.*

Мовні картини світу народів відображаються через конценти. Сприйняття певним народом того чи іншого факту дійсності може бути кардинально різним у віддалених з точки зору мовної приналежності народів. Актуальність даного дослідження полягає у можливості краще пізнати концептуальну картину світу турецької мови через призму лексем розміру, які використовуються в турецькій мові, їхні образні та конотативні значення. Синонімія назв розміру у сучасній турецькій мові є невивченою. Дослідження мовного вираження концептів розміру і форми дозволить глибше вивчити емоційно-оцінний та морально-ціннісний компоненти свідомості носіїв турецької мови. Метою даної роботи є вивчення лексем, що використовуються в турецькій мові для позначення назв розміру і їхньої національно-специфічної образності, а також вивчення конотацій у даному семантичному полі.

Предмети мають різноманітну характеристику, і однією з таких характеристик є ознаки розміру. У світлі лінгвокультурологічних досліджень вивчення цих ознак дозволить зрозуміти та охарактеризувати національно-культурну специфіку даних концептів у сучасній турецькій мові шляхом описового та порівняльного (з залученням української мови) методів.

Об’єктом даного дослідження є назви основних ознак розміру, виражені у турецькій мові прикметниками. Ім’я не може існувати саме по собі, навіть якщо воно має чітке

© Покровська І. Л., 2009

значення; значення іменника завжди супроводжується додатковими (нечіткими) співзначеннями [1: 85].

Дослідження виконане на матеріалі словників синонімів турецької мови, виданих протягом останніх років [2; 3], тлумачного словника Мехмета Догана [4] та турецько-російського словника О. М. Баскакова [5].

У даній статті ми подаємо синонімічність таких назв ознак розміру, як *маленький – великий, короткий – довгий, вузький – широкий, високий – низький.* Дані конценти розміру ми вважаємо основними і вони представлені у сучасній турецькій мові.

Ознака розміру *маленький* передається у турецькій мові за допомогою лексем *küçük, ufak, minik* (вказані відповідно до частотності їх використання). Ще є лексеми *sagir, hurd*, які є застарілими і зустрічаються переважно в написаних раніше художніх творах. Пестлива форма від прикметника *маленький – малесенький* утворюється за допомогою афікса *-cık* від *ufak – ufacık*, *-cük* від *küçük – küçücük*, *-cik* від *minik – minicik* (у зв'язку з тим, що всі три лексеми закінчуються на приголосну *-k*, то при додаванні вказаних афіксів *-k* в кінці слова відповідно до правил утворення песливих форм прикметників у турецькій мові випадає). Зменьшення ознаки передає також і афікс *-ça/ca*, який приєднується до лексем *küçük* і *ufak – küçükçe* і *ufakça* відповідно. Від лексеми *ufak* пестлива форм може утворюватися шляхом додавання слова-відлуння *tefek*, в результаті чого поєднання слів *ufak tefek* буде мати значення 'малесенький': *ufak tefek bir kız* – 'малесенька дівчина', до *ufak tefek* може також додаватися зменшувальний афікс *-cık – ufacık tefecik* – 'маніпусінький'. В ідіоматичному використанні українська лексема *маленький* може передаватися за допомогою таких лексем, як блоха (тур. bit kadar) – манюсінький), дрібничка (тур. biblo gibi – про маленьку і тендітну дівчинку), карликовий півень (тур. ispenç horoz) – карликовий)), комаха (тур. böcek gibi bir çocuk – 'маленький, смуглявий' (про дитину)), коробка (тур. kutu gibi (ev) (букв. як коробка (будинок) – 'маленький, але охайний та зручний'), крапля (тур. bir damla) – 'маленький' (про дитину), ложка (тур. kaşık kadar (букв. розміром з ложку) – 'малесенький'), намистина (тур. boncuk gibi) (göz) – 'маленький' (про око)), носова хустинка (тур. mendil kadar (alan)) – 'маленький' (про простір), рука (тур. el kadar (букв. розміром з руку) – 'маленький' (наприклад, про дитину)), пташка (тур. kuş kadar – 'маленький'), чечевиця (тур. mercimek kadar – 'маленький і кругленький')), Цікавими є порівняння з такими частинами тіла, як долоня (тур. avuç içi kadar), кулак (тур. yumruk kadar), ніготь (тур. tırnak kadar), палець (тур. parmak kadar). Ознака розміру *маленький* також може передаватися шляхом використання лексем *minimini* – 'міні-міні', *mikroskopik* – 'мікроскопічний', *minyatür* – 'мініатюрний'.

Ознака розміру *великий* передається за допомогою лексем *büyük, koca, balaban, battal*. Вища ступінь ознаки передається за допомогою лексем *azman, iri, kocaman, ulu* – 'величезний', *dev* – 'гігантський', та утворюється засобом редуплікації: *büsbüyük, koskoca, koskocaman* – 'великий-превеликий'. Зменшена ступінь ознаки *великий* утворюється з допомогою афіксу *-cek*, який поєднується з лексемою *büyük – büyücek* – 'величенький'. Великий розмір у турків асоціюється з такими тваринами, як ведмідь (тур. ayı gibi), верблюд (тур. deve gibi), віслюк (тур. eşek gibi), жеребець (тур. aygır gibi), кінь (тур. at gibi), слон (тур. fil gibi), а також з такими обєктами реальності, як гора (тур. dağ gibi (kadar)), сміттєвий мішок (тур. faraş gibi (kadar)), стовп (тур. direk gibi). Великий корабель

асоціюється з островом (тур. ada gibi (gemi)), велика блоха з бобом (тур. bakla kadar (bit)), великі за розміром зернята пшениці та гранату з зубами верблюда (тур. devedişi (buğday, nar)).

Лексема *короткий* перекладається на турецьку мову, як *kısa*. Пестлива форма утворюється шляхом використання афіксів *-cık – kısacık* – ‘коротенький’, збільшена форма ознаки утворюється способом повної редуплікації – *kısa mı kısa, kısa kısa*. Для позначення низькорослої людини у розмовній мові використовується переважно лексема *kısa boylu* (букв. з коротким зростом), проте в художній літературі кількість даних слів значно зростає: *bastıbacak* (букв. коротишка з короткими ногами), bodur (букв. низькорослий), cüce (букв. карликовий), bücür (букв. коротишка (про людину)).

Антонім лексеми *короткий – довгий* також має одну форму вираження, яка активно використовується, – *uzun*. Максимальна ступінь ознаки від даного слова утворюється способом часткової редуплікації: *upuzun* – ‘довгий-предовгий’, мінімальна спупінь ознаки – за допомогою афікса *-ca – uzunca* – ‘довгуватий’. Про довгий одяг турки кажуть *bileğine kadar giysi* (букв. одяг до зап’ястя) або *yerleri süpürüyor* (букв. підмітає землю), про довгий ніс hortum gibi (букв. як хобот)), про довгий лист *destan gibi* (букв. дастан – епічний твір тюркських народів), про довгу та неправдиву оповідь *yılan hikayesi* (букв. оповідь змії), про тривалий час *kırk yıl* (букв. сорок років).

Лексема широкий має такі варіанти перекладу на турецьку мову, як *geniş, engin, enli, ferah*. Широкий простір передається за допомогою таких форм, як *at koştur* (букв. вигулюй коней) або *at koşturacak kadar* (букв. щоб вигулювати коней) – ‘хоч конем грай’ [6: 165], *ucu bucağı görünmüyor* (букв. ні кінця ні краю) – ‘безкраїй’, *uçsuz bucaksız* (букв. *uç* – ‘загострений кінець чогось’, bucak – ‘куток, край’ з афіксом заперечення *-suz/-sız* – ‘безкінечний’) – ‘безмежний’, *çarşaf kadar* – ‘широкий, як простирадло’, *hangar gibi* – ‘широкий, як ангар’, *han gibi* – ‘широкий, як караван-сарай’, *yayla gibi* – ‘широкий, плоскогір’я’.

Лексема *вузький* (тур. dar) має таку специфіку: підсилювальна ступінь ознаки утворюється за допомогою афікса *-cık*, який додається до лексеми *dar*, при чому виникає протетична літера *-a*: *daracık*. Від лексеми *daracık* продовжується посилення ознаки шляхом редуплікації першого складу: *dapdaracık* – ‘вузенький-превузенький’. Антонімом до лексеми *enli* є лексема *ensiz* (утворена від лексеми *en* – ‘ширина’ з додаванням афіксу заперечення *-sız*). Щодо вузького одягу турки використовують лексему *düdük gibi* (букв. як дудка), а щодо вузьких брюк *zurna gibi (pantalon)* (букв. як зурна (зурна – музичний духовий інструмент народів Сходу)).

Прикметник *високий* (тур. yüksek) має досить різне використання в турецькій та українській мовах. Турки словосполучення ‘високі чоботи’ перекладають, як *uzun çizme* (букв. довгі чоботи), ‘висока майстерність’, як *büyük ustalık* (букв. велика майстерність), високий лоб, як geniş alın (букв. широкий лоб).

Українська лексема *низький*, маючи такі варіанти перекладу на турецьку мову, як *alçak, basık, düşük*, також є досить складною для інтерпретації: ‘низький будинок’ – *alçak ev*, але ‘низька стеля’ – *basık tavan* тощо.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що система назв ознак розмірів, незважаючи на певну універсальність, має національно-специфічні риси, характерні лише для певної

мови. Вивчення символіки назв розмірів і пов'язаних з ними метафорично забарвлених асоціацій, виражених у турецькій мові, дозволяє візуально уявити національну картину світу турків, переосмислену в їхній свідомості, і передану в ідіомах. У подальших дослідженнях цієї теми шляхом залучення матеріалів художньої літератури слід диференціювати всі можливі стилістичні та емоційно-експресивні відтінки значень синонімії назв ознак розміру у сучасній турецькій мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говердовский В. И. История понятия коннотации // Филологические науки, 1979. – № 2. – С.83-86.
2. Tuğlacı Pars. Türkçede Anlamdaş ve Karşıt Kelimeler Sözlüğü. – İstanbul: İnkılap Kitabevi. – 140 s.
3. Yalım Özcan. Türkçede Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü. – Ankara, 2006. – 706 s.
4. Doğan Aksan**.** Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi. – Ankara, 2005. – 232 s.
5. Большой турецко-русский словарь / Ред. Баскаков А. Н. и др. – М.: Русский язык, 1998. – 966 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / Укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.

УДК 811.161.2'373.23

Глущик С. В.
(Київ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІМПЛІЦИТНИХ ФОРМАНТІВ ДЛЯ ВИРАЖЕННЯ СТУПЕНЯ І НАПРЯМУ РОДИННОГО ЗВ'ЯЗКУ

В статті проаналізовано використання імпліцитних формантів для вираження ступеня і напряму родинного зв'язку в Генеральному описі Лівобережної України 1765-1769 рр. (на матеріалі Київської сотні Київського полку), а також типові прояви цього виду формантів.

Ключові слова: *антропосистема, патронім, імпліцитний формант, експліцитний формант, ім'я.*

В статье проанализировано использование имплицитных формантов в Генеральном описании Левобережной Украины 1765-1769 гг. (на материале Киевской сотни Киевского полка), а также типичные проявления этого вида формантов.

Ключевые слова: *антропосистема, патроним, имплицитный формант, эксплицитный формант, имя.*

The article analyses how the implicit formants mark degree and direction of family links in the 1765-1769 General Census of Left-Bank Ukraine (based on materials of Kyiv sotnia of Kyiv regiment) as well as typical explications of this kind of formants.

© Глущик С. В., 2009

Key words: *anthroponomical system, patronym, implicit formant, explicit formant, name.*

Антропонімна система XVIII століття (у статті аналізується одна з історичних пам'яток – Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр., зокрема, Київська сотня Київського полку) включає в себе одиниці (оніми), які виконують різні функції: одні з них ідентифікують особу (імена), інші, ідентифікуючи її, вказують також на набуту нею або просто відмінну рису (прізвиська). Як свідчать матеріали Опису, іменування людей було однопоколінним, тобто не передавалося в незмінному вигляді наступному поколінню.

Ще одне застосування імен – це вираження родинних зв'язків. Одиниці, які використовуються з цією метою, називаються патронімами. За ступенем формального вияву патронімного значення (вираження ступеня і напряму родинного зв'язку) патроніми поділяються на експліцитні та імпліцитні. Значення експліцитних патронімів виражається на лексичному, словотвірному та синтаксичному рівнях аналітичними, синтетичними та аналітично-синтетичними засобами:

Експліцитні форманти передають патронімне відношення за допомогою засобів:

– лексичних: використовуються апелятиви, що позначають:

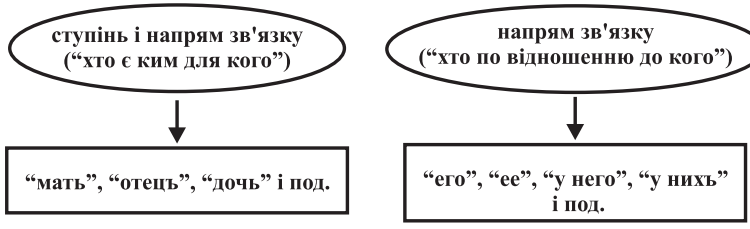

– морфологічних: для творення патроніма до імені особи, від якої він утворюється (в межах цієї статті особу, від якої утворюється патронім для іншої особи, ми називаємо «патронімоген» (напр.., ім'я батька/матері для іменування сина), додаються, залежно від ступеня аналітичності конструкції, відповідні морфеми:

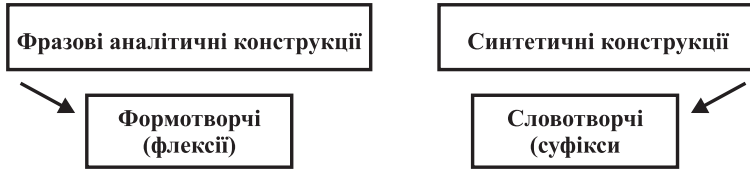

– синтаксичних: для вираження патронімного відношення використовуються синтаксичні зв'язки:

Керування або узгодження у межах словосполучення	Узагальнююче слово-апелятив при однорідних членах – іменах осіб	Сурядність і підрядність у межах частини тексту (кілька речень)

Подібну різноманітність форм вираження патронімічності – на деривативному, морфологічному, синтаксичному рівнях – звернула увагу С. М. Медвідь-Пахомова, пояснивши таке явище багатовіковою традицією їх використання [1: 61].

У Генеральному описі зафіксовано близько 30 випадків іменування родичів за допомогою різних словотвірних моделей однокореневих іменувань, які засвідчили, по-перше, окрім традиційних патронімних, матронімних та андронімних моделей, факти іменування матері по синові, тещі по зятеві; по-друге, відсутність так званих "вдовиних" патронімів на –ИШИН і використання суфікса –ЕНК-(о) для іменування сина вдови, утвореного від імені померлого батька. Також зустрічаються різні словотворчі моделі іменування однієї і тієї ж особи.

Імпліцитні форманти виявляються лише на семантичному рівні. Інші засоби можуть використовуватися, але вони не є дистрибутивними ознаками для кваліфікації іменувань як патронімів. Подібну термінологію використовує П. П. Чучка, аналізуючи суфіксальні засоби вираження метронімічності та протиставляючи їм імпліцитні утворення: "напр., чоловіка прозвали Василиха за прізвиськом його матері Василихи" [3: 314].

Типовим проявом імпліцитних формантів є вживання імені батька (матері) на другій позиції (за термінологією М. Л. Худаша, "у другому члені" [4]). Ніякі інші засоби не свідчать про те, що це ім'я вжито у патронімному значенні. Цей вид формантів найскладніший для кваліфікації, оскільки на другій позиції могли перебувати мінімум два види іменувань: ім'я самої особи або ім'я патронімогена.

Практика вживання двох імен була притаманна усім слов'янським мовам, хоча і перебувала на периферії антропосистеми [1: 72]. У східнослов'янських мовах це найчастіше було сполученням християнського та слов'янського автохтонного імен, які співіснували у часі через різне функціональне призначення: християнське ім'я було офіційним, слов'янське вживалося (принаймні спочатку) у найближчому оточенні у неофіційному спілкуванні (сім'я, вулиця): *Степана* ***Кайдана*** *(II, 33)*(одним з варіантів походження цього антропоніма є слов'янське автохтонне ім'я Каиданъ, походження якого наводить Р. І. Осташ [2: 542-543]). У Генеральному описі зафіксовано випадки одночасного вживання двох християнських імен у повній формі: *Лук(я)нъ* ***Каленикъ*** *(IV, 12); Марко* ***Хролъ*** *(III, 127).*

З більшою часткою вірогідності можна кваліфікувати патронімне значення другого імені у випадках, коли перше ім'я є чоловічим, друге – жіночим. Для східнослов'янських мов іменування чоловіка другим жіночим ім'ям було невластиве, тому, можливо, на цій позиції перебуває ім'я матері: *Якима* ***Кацерини*** *(II, 7); Роману* ***Хвенh*** *(II, 10).*

Аргументом на користь такої гіпотези стосовно окремих випадків є одночасне вживання різних форм патронімів для іменування однієї і тієї ж особи. Так, броварський отаман на ім'я Петро у трьох випадках має друге іменування Солоха: *козакъ и атама(н) к(у)рhнній Петро* ***Солоха*** *(IV, 126); Петро* ***Солоха*** *(II, 46); атамана броварского Петра*

***Солохи** (II, 24);* у семи випадках – типовий матронім з суфіксом –ИН–, до того ж оформлений як прикметникове іменування за допомогою суфікса –СК– (невеликі графічні розбіжності і варіанти запису посади броварського отамана нехтуються): *Петро **Солошинскій** (II, 14; II, 58; II, 59; II, 59); Петр(у) **Солошин-скому** (II, 25; II, 26; II, 30).*

У випадках, коли на другому місці вживається ім'я в усіченій формі або з демінутивним суфіксом, його статус може мати не два, а три варіанти: а) власне ім'я особи; б) власне ім'я батька, в якому вже відбувся процес усічення чи суфіксації; в) усічене чи суфіксальне утворення від повного імені батька (подібну думку висловлює М. Л. Худаш за результатами аналізу іменувань з суфіксом –ЕЦЬ [4: 124]). Перший і третій варіанти – це своєрідні полюси на шкалі "власне ім'я – патронім". Статус другого варіанта залежить від вживання імені і формується індивідуально в кожному конкретному випадку.

Серед усічених імен на другій позиції використовуються як слов'янські автохтонні, так і канонічні.

Приклади вживання усічених слов'янських імен (з флексацією на –А і без неї в одних і тих самих іменах): *Антонъ **С(у)лима** (IV, 38); войсково(го) канцеллариста Ивана **Гудими** (III, 34); св(я)щенническо(го) сина Ивана **Гудими** (III, 34); сотникъ кие(в)ский Миха(й)ло **Гудимъ** (II, 12); сотника Кіе(в)ско(го) Михаила **Гудима** (III, 299); сотникъ Михайло **Гудимъ** (III, 40); Павла **Гудима** (III, 33); Павла **Гудими** (III, 36).*

Серед усічених християнських імен на другій позиції зафіковано ім'я **Гамалей** – похідне від Гамалиилъ (один з варіантів походження, поруч з відапелятивним [2: 535]): *Григорей **Гамалей** (IV, 171); (о)ной **Гамалей** спредко(в) козакъ (IV, 172); Никифоръ **Гамалей** (IV, 213).*

Усічено-суфіксальні іменування на другій позиції утворено від християнських та слов'янських імен.

Варіанти статусу другого імені (власне ім'я/патронім) можуть залежати від продуктивності суфікса для творення демінутивних назв. Наприклад, внаслідок продуктивності демінутивних моделей з суфіксом –К-(о) імена-демінутиви на другій позиції можуть означати і власне ім'я особи, і патронім від повного імені батька, і демінутивне ім'я патронімогена: *Грицко **Грицайко** (III, 92); Іванъ **Янко** (III, 129); Василь **Мат(в)ейко** (III, 145); Федоръ **Гринко** (III, 142).*

Суфікс –ХН(о), крім антропосистеми, практично ніде не вживається, тому його патронімні можливості не посилюються за рахунок аналогії з відповідними апелятивами, як наприклад, у суфіксів –К–, –ИК–, –ЕНОК– тощо. Тому можна припустити, що іменування Яхно на другій позиції являє собою або друге ім'я особи, або ім'я батька, а не суфіксальне утворення від повного імені батька: *Гаврилу **Яхну** (II, 13); Гаврила **Я(х)на** (II, 14); Степанъ **Яхно** (IV, 152); Якова **Яхна** (II, 50).*

Визначення статусу усічених та суфіксально-усічених утворень від слов'янських імен ускладнюється тим, що вони омонімічні апелятивним утворенням. Внаслідок цього іменування, вжите на другій позиції, крім наведених трьох варіантів походження, набуває ще мінімум одного – відапелятивного:

Іменування	Власне ім'я	Ім'я батька	Усічене (суфіксальне) утворення від імені батька	Апелятив
Семенъ ***Пут*** *(IV, 12)*	Путъ < Путиславъ	Путъ	Путъ (син) < Путиславъ (батько)	Путь = дорога
Васи(л) ***Голикъ*** *(III, 44); Григорія* ***Голика*** *(III, 30); Сам(у)йло* ***Голикъ*** *(III, 43)*	Голикъ < Голиславъ	Голикъ	Голикъ (син) < Голиславъ (батько)	Голикъ < голий (прикм.) + – ИКЪ
Семе(н) ***Бо(ж)ко*** *(III, 175); Васи(л)* ***Божко*** *(III, 66)*	Божко < Божидаръ	Божко	Божко (син) < Божидаръ (батько)	Божко < божий (прикм.) + -К–(о)

Ім'я з аугментативним суфіксом виражає семантику "більший у порівнянні з кимось" або містить конотацію згрубілості. Для розвитку патроніма на базі цього імені необхідна актуалізація значення "більший за віком = старший", яке може бути застосовано для іменування батька за його сином. Наприклад, іменування Сименяха, Семеняка у сполученнях *Гаврило* ***Симен(я)ха*** *(IV, 83)*, *Григорій* ***Семен(я)ка*** *(IV, 82),* утворені за допомогою суфіксів **–ЯК-(а), –ЯХ-(а)**, можуть означати батька особи, названої твірною основою (гіпокористичні утворення називають нащадка особи, названої твірною основою, пор. Семенко).

Подібні за семантикою іменування з суфіксом **–УР-(а)/–ЮР-(а)** зафіксовано у сполученнях *Дем(я)нъ* ***Демура*** *(III, 141), Арина* ***Вас(ю)р-иха*** *(III, 235).* Особливість останнього – дублювання коренів у першому і другому іменах – обумовлює можливість використання імені Демура як другого (експресивно насиченого) імені особи на ім'я Дем'ян. Конверсивні випадки вживання імен, "коли одне з імен є демінутивом іншого" (обидва у функції власного імені), наводить С. М. Медвідь-Пахомова [1: 77].

Отже, в імпліцитних патронімах, на відміну від експліцитних, напрямок і ступінь родинного зв'язку дещо прихований: для його вираження не застосовуються лексичні, морфологічні або синтаксичні засоби. З найбільшою часткою вірогідності можна припустити патронімну функцію щодо імен, вжитих на другій позиції (тобто після ще одного імені). Формуванню в них патронімного змісту сприяє наявність гіпокористичних та аугментативних суфіксів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 245 с.

2. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – 592 с.
3. Українська мова. Енциклопедія. /Редкол.: Русанівський В .М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 2000. – 752 с.
4. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.

УДК 81'373.612.2:82…А/Я1/7.08

Тиха Л. Ю.
(Луцьк, Україна)

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ В ДІЄСЛІВНІЙ МЕТАФОРІ ІВАНА ДРАЧА

В статье описываются особенности функционирования различных групп лексики как основы индивидуально-авторской глагольной метафоры. Отмечено, что наиболее часто ключевыми словами метафорических структур становятся слова для обозначения человеческих качеств, характерних особенностей животных, растений.

Ключевые слова: *метафора, глагольная метафора, индивидуально-авторская метафора, антропоморфизм.*

This article is about the functioning of different lexical groups like the base of the individual-author's verbal metaphor. It is said, that very often the words that mean human qualities and peculiarities of animals and plants become the key words of a metaphor structures.

Key words: *metaphor, verbal metaphor, individual– author's metaphor, anthropomorphysm.*

Метафора займає одне з основних місць серед мовних засобів вираження образності. Це семантичне явище зумовлене нашаруванням додаткового змісту на пряме значення слова чи словосполучення, що проявляється у незвичній сполучуваності їх зі словами контексту. Додатковий зміст у такого слова чи словосполучення в художньому тексті стає домінуючим, актуальним, пряме ж значення втрачає свою роль і служить лише орієнтиром для авторських асоціацій [4: 62].

В україністиці вивчення поетичних метафор має свою історію. Насамперед ідеться про метафоричні конструкції, що функціонують у поетичних текстах. Дослідженню поетичної метафори у творах української літератури приділяють увагу багато мовознавців, серед яких Л. Шевченко, О. Тищенко, Л. Кравець, А. Мойсієнко та інші.

Для створення найрізноманітніших метафор невичерпні можливості відкриває дієслівна ознака. У результаті огляду і аналізу лінгвістичних джерел установлено, що дієслівна метафора виникає при порушенні семантичного зв'язку між предметом та його дією. Традиційною в мові художньої літератури є антропоморфна метафора, чи уособлення, виражена в семантично різнопланових дієсловах та дієслівних словосполученнях.

© Тиха Л. Ю., 2009

Дієслівна метафора у поезії І. Драча дає багатий матеріал для дослідження і представлена моделями "дієслово + іменник у Н.в" та "дієслово + іменник в О.в".

Модель "дієслово + іменник у Н.в" представлена значною кількістю прикладів. Найбільш продуктивним є механізм творення метафори на основі явища персоніфікації. Найчастіше дієслівним компонентом, що метафоризується, є дієслово *дихати*. В авторських поетичних текстах воно поєднується зі словами, які стосуються явищ природи, предметів навколишнього світу, наприклад: ***дихає вечір*** [1, т.1: 337], ***дихали, дихали вітхоли*** [1, т.1: 282], ***ніч диха*** [2: 193], ***дихають суниці*** [2: 121], ***Диха Вітчизна*** [2: 182], ***дихає тітка Балтика*** [1, т.1: 313], ***машини дихають*** [2: 182], ***дихав… котлован*** [2: 233] та абстрактними поняттями: ***дихає зрілість*** [2: 182], ***надії дихають*** [2: 29]. До антропоморфних метафор ми відносимо й інші структури, де дієслівним метафоричним компонентом є лексеми, які означають фізичні і психічні властивості людини. Поетичні образи створюються на основі поєднання дієслів "*співати", "ридати", "тужити"* та ін. з лексемами-поетизмами "*серце", "душа",* передаючи внутрішній стан людини, наприклад: ***душа співає*** [2: 74], ***душа голосить*** [2: 99], ***ридатиме … душа*** [2: 57], ***серце тужить*** [2: 154], ***зридається серце*** [1, т.1: 304], а також з іншими іменниками: ***флейта ридає*** [2: 29], ***ридали хмари*** [1, т.1: 123], ***пам'ять рида*** [1, т.1: 203].

Дієслова "*сміятися", "дивитися" (авт. – зорити, зирити), йти* теж є основою значної кількості метафоричних структур, поєднуючись із словами різних сфер, зокрема з абстрактними іменниками на означення психічних особливостей людини, рис характеру, з іменниками – назвами природних реалій, а також з побутовими назвами, наприклад: ***сміється розум*** [1, т.1: 303], ***сміється дотеп*** [1, т.1, с.303], ***добро сміється*** [1, т.1: 303], ***сміється сміх*** [1, т.1: 303], ***сміється слава*** [1, т.1: 303], ***насміхалися зорі*** [2: 59], ***сміється сонце*** [1, т.1: с.303], ***дивилась Істина*** [2: 276], ***радість дивиться*** [2: 162], ***Дивилась ніч*** [1, т.1: 112], ***Місяць … зорить*** [2: 271], ***місяць зирить*** [1, т.1: 300], ***Сонце*** ... ***зирить*** [2: 321], ***вінегрет зирить*** [1, т.1: с.151] тощо.

Процес оновлення і збагачення в поезії лексико-семантичної структури традиційних метафор можна прослідкувати на прикладі словосполучень з дієсловами, які містять сему *"рух"*. Пряме значення цього типу дієслів – переміщення у просторі, рух. У поєднанні із словами "*вечір", "зима", "небо", "вірші", "стежки"* та ін. поетичний контекст розвиває, змінює семантику дієслова, відбувається процес перенесення ознак живого на неживі предмети і явища: ***вечір приходить*** [2: 83], ***зима приходить навпрошки*** [1, т.1: 321], ***ідуть вірші*** [2: 234], ***стежки біжать*** [2: 76], ***небо біжить*** [1, т.1: 259], ***йдуть батальйони трави*** [2: 22], ***навпрошки ходить трава*** [2: 22], ***йшов танк навшпиньках*** [1, т.1: 202], ***шпунт ходив*** [1, т.1: 310], ***бігли босі сліди*** [2: 238], ***береги тікають*** [2: 27].

Лексико-семантична структура метафори ускладнюється, набуває індивідуального звучання, коли відбувається заміна дієслова *йти* розмовним "*брести": **розпач бродить босоніж*** [2: 72].

Окрему групу метафор становлять ті, в яких дієслівним компонентом виступає слово *захлинатися.* Поєднуючись з іменниками різних тематичних груп, воно допомагає створити індивідуально-авторські поетичні образи: ***кулемет захлинається*** [2: 219], ***захлинулася електричка*** [1, т.1. с.39], ***захлиналась у сльозах земля*** [1, т.1: 216,], ***захлиналась січі*** [1, т.1: 100,], ***захлинається прокльон*** [2: 32], ***захлиналась пісня*** [1, т.1: 201].

Велику групу метафоричних антропоморфних структур становлять ті, в яких іменниковим компонентом є іменник на позначення явищ природи, серед них виділяються загальномовні та індивідуально-авторські метафори. До останніх слід віднести словосполучення з переносно вживаними дієсловами, що називають фізичні дії і психічний стан людини: ***Земля стогнала*** [1, т.1: 123], ***Ніч засина*** [1, т.1: 101,], ***І сяде небо*** *за столом* [1, т.1: 84], ***мерзли хмари*** [2: 27], ***Вода*** *так багато* ***знає*** [2: 310], ***День закляк*** [2: 28.], ***туляться дві зорі*** [2: 33], ***небо стогне*** [2: 33], ***місяць нудився*** [2: 124], ***спить море*** [2: 351], ***ніч конала*** [2: 290] тощо.

Наступну групу метафоричних образів становлять сполуки, у яких поетичні картини вибудовуються на основі процесу оживлення абстрактно-філософських категорій, процесів, предметів і явищ, тобто за допомогою перенесення зовнішніх ознак, фізіологічних процесів тварин на реалії довкілля, абстрактні поняття. Найчастіше це слова – назви динамічної сфери життя тварин: ***вечір пасеться*** [1, т.1: 120], ***дощ шугає*** [1, т.1: 328], ***летять хмарини*** [1, т.1: 232,], ***летять літа*** [1, т.1: 232], ***роки-мороки*** *у прірву* ***летять*** [1, т.1: 210], ***пісочок … лащиться*** [2: 238], ***душі повзуть*** [2: 234], ***щулились дороги*** [2: 27], ***Вітер прищулився*** [2: 232], лексеми на позначення звуковимови тварин: ***Автомати сичали*** [2: 252], …***сичала дощова вода*** [2: 89], ***Сичали доти*** [2: 265], ***сичить наруга*** [2: 53], *Задоволена* ***ситість рохкає*** [2: 279], ***скімлила душа*** [1, т.1: 321], ***закигиче розлука*** [1, т.1: 121], *Безкрая* ***самотність кигиче*** *вночі* [1, т.1: с.93], ***крячуть бомби*** [2: 77], а також лексеми, які вказують на світ тварин, наприклад: ***стоять хмари на припоні*** [2: 277], ***вечір всідається… крила складає, ворушить крилом*** [2: 83], ***лист летить у вирій*** [2: 155] і т. ін.

На основі аналізованого мовного матеріалу виявлено групу метафоричних структур, метафоричним дієслівним компонентом яких є слова – характеристики світу існування рослин. Це переважно слова – назви біологічного існування рослин, наприклад: ***кільчиться добро*** [2: 68], ***хай у ньому сльози доспівають*** [2: 31], ***дозріває тиша*** [1, т.1: 185].

Поезія І. Драча характеризується метафоричними образами, створеними на основі дієслів, які передають звукові характеристики. Метафоризованим компонентом в них, як правило, виступають іменники на означення рис, властивостей, стану людини: ***хрумтить*** *мій* ***смуток*** [1, т.1: 98], ***слово вибухає*** *вмить* [1, т.1: 300], ***печія рипить*** [2: 329], всі ***діалекти плюскочуть*** [2: 171], проте більшою мірою такого типу метафори передають стан природи: ***Хрустить повітря*** [1, т.1: 123], ***вітер … висвистує*** [1, т.1: 328], ***дзвонить тиша*** [1, т.1: 217], ***Осінь гуркотить*** [1, т.1: 332], ***Серпневий день гримів грозово*** [1, т.1: 291], ***земля гула*** [1, т.1: 288], ***Морози гули*** [1, т.1: 253], ***гогочуть хмари*** [2: 270] тощо.

Метафоричні словосполучення, компонентом яких виступає дієслово *"бити"* (*"вдарити"*) *зі* значенням «стукати, ударяти по чому-небудь, об щось, завдавати ударів кому-небудь; з особливою силою діяти на почуття людини, проникати, доноситися куди-небудь» [3] найчастіше є традиційними поетичними метафорами, але настільки трансформованими, що уже сприймаються як індивідуально-авторські утворення: ***Див дощ*** *у мокрі запинала* [1, т.1: 334], ***Б'є Єнісей*** *крильми* [1, т.1: 251], *В шибу* ***б'ється каяття*** [2: 238], *У серце* ***б'є слово*** [1, т.1: 273], ***Б'є поезії легіт*** [1, т.1: 259], ***пісня била*** *з джерела гіркого* [1, т.1: 217], ***Б'ється*** *в риданнях свята робітнича* ***біда*** [1, т.1: 203], ***вдарить скорботи крило*** [1, т.1: 205].

Метафоричні сполуки з орудним придієслівним за тематичними особливостями лексики, що є основою таких структур, можна умовно поділити на дві групи.

Перша група – це структури, в яких метафоричний зміст будується на дієслівній ознаці. У структурах такого типу метафоризоване дієслово має антропоморфне значення: а) передає риси характеру, емоції, почуття і т. ін., наприклад: *І совою* ***набундючиться*** *повна мудрості душа* [2: 247], *Озоном* ***дихає*** *снага* [2: 225], *Де села ще* ***дихають*** *попелом* [2: 226], ***Дихає*** *медом над Россю трава* [2: 209], *Біліють пасма,* ***дищуть*** *сивиною* [2: 158], *Серце громом* ***дише*** [2: 196] тощо; б) дієслово означає фізичні дії людини. Це, зокрема, такі сполуки, як: *Поміж бомжами* ***преться*** *харизма полем жалю, / Полем рідного ідіотизму…* [2: 153], *Коли* ***тулилась*** *душа різнотрав'ям…* [2: 177], *…фреска…****Проклинала, шаліла, жалила*** */ Тяжкою розторсаною тривогою* [2: 183], *весна …сльотою суверенно* ***бомжує*** [2: 43].

До цієї групи метафор ми відносимо ті, в яких стрижневі компоненти – дієслова – передають інші характеристики станів, процесів тощо. Наприклад, часто основою метафоричних сполук є лексеми на означення властивостей рослин: *Новим* ***брунькує*** *хай старе* [2: 132], *Україно, дозволь мені серед твого безголов'я / Головою тривожно* ***прорости!.***. [2: 208]. Компонентами поетичних метафор з орудним придієслівним є також дієслова – звукові характеристики, наприклад: *Гнівом* ***клекоче*** *струна* [2: 218], *Зелом* ***стугонить*** *кожен клапоть Києва* [2: 224], ***Шелестів*** *вітер мені мудро зеленим Сократом* [2: 270], *Рука лиш зморено* ***бринить*** */ Крилом одчахнутим додолу* [2: 283].

У метафорах другої групи метафоричний зміст будується на іменниковій ознаці, дієслова ж уживаються у прямому значенні. Як правило, метафори такого типу – це сполуки, в яких образ створюється за допомогою семантичного зрушення іменника в орудному відмінку, наприклад: *І перепілка, й пташка жовта – /* ***Мчать*** *в небо* ***грушею*** *вони* [2: 27], ***Пахне безсмертям*** *трава* [2: 186], *груша … / Пахучим* ***золотом пахтить*** [2: 27], *Уже небо синім дзвоном, / Синім* ***стогоном-прокльоном*** */ Над нами* ***гримкоче*** [2: 216], *Вона* ***портретом стоїть*** *на вікні* [2: 28].

Як бачимо, у дієслівній метафорі семантичного зрушення зазнають різні групи лексики: антропоморфні дієслова, слова на означення властивостей рослин, дієслова, які передають звукові характеристики тощо.

На підставі здійсненої роботи можемо стверджувати, що метафора, зокрема поетична дає багатющий матеріал для дослідження мови художніх творів того чи іншого автора. Метафора у поезії Івана Драча теж не виняток і потребує подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драч І. Ф. Вибрані твори: В 2-х томах. – К.: Дніпро, 1986.
2. Драч І. Ф. Сонце і слово. – К.: Дніпро, 1978. – 368с.
3. Словник української мови: В 11-ти томах.– К.: Наук. думка, 1973.
4. Федоров А. И. Образная речь. – Новосибирск: Наука. Сиб. отдел., 1985. – 119с.

УДК 81′373.21

Белогуб А. Л., Куделко С. М.
(Харьков, Украина)

ИМЕНА АМЕРИКАНСКИХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ НА ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ КАРТЕ

В статье речь идет об образовании новых топонимов с помощью имен собственных американских государственных деятелей.

***Ключевые слова**: топонимы, имена собственные, государственные деятели.*

У статті мова йде про утворення нових топонімів за допомогою власних імен американських державних діячів.

***Ключові слова:** топоніми, власні імена, державні діячі.*

The article investigates the formation of new toponyms with the help of the names of American Statesmen.

***Key words**: toponyms, statesmen.*

На политической и физико-географической картах мира обычно увековечивают имена людей, внесших значительный вклад в развитие исторической и географической науки. Многим городам, заливам, рекам, островам, проливам, горам и горным вершинам присваиваются имена людей, оставивших заметный след в развитии государственности, науки, в познании земной поверхности и пр. Географических объектов, получивших имена американских государственных деятелей, на карте мира большое количество; более того, имя одного и того же американского деятеля присваивается нескольким объектам, нередко даже за пределами американского континента. Названия таких географических объектов еще не очень хорошо известны нашей общественности, отсюда и вытекает *актуальность* и *перспективность* проводимого нами исследования. *Задачей* нашей работы является установить те объекты, в основе наименования которых лежат имена собственные американских государственных деятелей. *Цель* исследования – показать влияние политического фактора на формирование топонимической лексики преимущественно в англоязычных странах. *Предметом* исследования являются топонимы, в основе образования которых лежат имена собственные американских государственных деятелей, представленных в нашем изложении в русской транскрибции. Фактический материал был получен выборочным методом из «Атласа мира».

Колонизация Северной Америки европейцами началась, как известно, в XVI в. и сопровождалась она войнами с индейцами, захватом их земель и их истреблением. Со второй половины XVII в. начала развиваться в стране мануфактура, но Англия тормозила экономическое развитие колоний, стремясь сохранить их в качестве сырья и рынка сбыта для своей промышленности. Лишь в 1775 г. народ Америки начал войну за независимость от Англии, и во главе армии был поставлен Дж. *Вашингтон*, а в 1789 г. он был избран первым президентом США; в 1792 г. он был избран повторно. Как один из руководителей войны американского народа за независимость Вашингтон (Washington) (1732-99) несомненно сыграл прогрессивную роль; и именно поэтому его имя было уве-

© Белогуб А. Л., Куделко С. М., 2009

ковечено на географической карте Соединенных Штатов. Его имя носят города, горы, озеро, острова и пр. Целый штат носит его имя на западе США, в группе Тихоокеанских штатов США. Один из городов в штате Айова называется по имени этого государственного деятеля. Более 12 мелких населенных пунктов расположены в штатах Джорджия, Иллинойс, Индиана, Канзас, Коннектикут, Луизиана, Миссури, Мэриленд, Нью-Джерси, Пенсильвания, Род-Айленд, Северная Каролина. Кроме населенных пунктов, имя Вашингтона присвоено острову в штате Висконсин, горе в штате Нью-Гэмпшир, озеру – в штате Флорида. Имя главнокомандующего армией колонистов и президента страны входит в состав нескольких ойконимов в качестве их первого компонента, ср. *Вашингтон-Милс* (штат Нью-Йорк), *Вашингтон-Парк* (штат Иллинойс) и *Вашингтон-Корт-Хаус* (Огайо) с немецким аппелятивом в качестве последнего компонента. Имя собственное Вашингтон присваивается газете («Вашингтон-Пост»), растениям (Вашингтония), конференциям и т.п. Хотя область распространения географических объектов довольно обширная, но за пределы американского континента эти топонимы не выходят.

Мало кто из политических деятелей в европейских странах приобрел такую известность, как Бенджамин *Франклин* (1706-90 гг.) в США: он был и политиком, и дипломатом, и ученым. Он внес большой вклад в независимость страны. Первый проект создания США как государства был разработан Франклином в 1748 г.

В 1956 г. общественность мира отмечала 250-летие со дня его рождения. Его имя приобретает такую популярность, что присваивается свыше 15 населенным пунктам США, расположенных по всей территории Северной Америки. Если исходить из исторически сложившегося деления США, то Промышленный Север содержит в топонимической лексике четырех штатов ойконимы Франклин; Средне-Атлантические штаты имеют в каждом штате населенный пункт Франклин; Северо-Восточный центр в трех штатах из пяти имеют одноименные населенные пункты под названием Франклин. Несколько беднее в этом отношении Северо-Западный центр, где только в штате Небраска есть город, носящий имя этого политического деятеля. Имя собственное Франклин проникает и на бывший рабовладельческий Юг. Учитывая мировоззрение Б. Франклина, выступавшего против рабства негров, его имя в качестве ойконима появляется в трех штатах Южно-Атлантического центра, в двух из четырех в Юго-Восточном центре, а в Юго-Западном центре – только в Техасе.

С именем Франклина образовано несколько сложных и составных топонимов по топонимообразующей модели, характерной для англоязычных стран, напр., *Франклинвилл* (штат Нью-Йорк), *Франклинтон* (Луизиана и Сев. Каролина), *Франклинтаун* (Пенсильвания), а также *Франклин-Лейкс* (Нью-Джерси) и *Франклин-Парк* (Иллинойс), *Франклин-Гров* (Иллинойс).

На Аляске находится город *Франклин.*

И на север Американского континента можно встретить географические объекты, названия которых соотносятся со словом Франклин. Это и озеро, и остров, и горы, и пролив, но названы они скорее не в честь политического деятеля Вениамина (Бенджамина) Франклина, а в честь английского путешественника и полярного исследователя северного побережья американского материка Джона Франклина. Поэтому разграничить географические объекты под названием Франклин очень трудно. Будем условно считать,

что географические объекты, расположенные на севере американского материка, носят имя полярного исследователя Джона Франклина.

Тем не менее, топонимический ареал ойконимов Франклин очень широкий, представлен в большем и меньшем количестве в почти в каждом районе страны. И эти населенные пункты уже в течение трех столетий не переименовываются, как это имеет место на Украине и в России, напр., Ворошиловград – Луганск или Сталинград – Волгоград.

Наименования американских населенных пунктов с использованием имени собственного Франклин отличаются стабильностью, что связано, очевидно, с тем, что проводимая внутренняя политика страны существенно не изменяется в течение длительного времени. Имя Франклина не только не было предано забвению, а даже увековечено на географической карте в виде ряда топонимов, составляющих вместе целый топонимический ряд. Очевидно, составившие США народы чтут память Франклина и все то положительное, что он внес как государственный деятель в политику и науку.

В 1776 г. конгресс в Филадельфии принимает составленную *Т. Джефферсоном* (1743-1826) Декларацию независимости. Она провозглашает образование самостоятельного государства – Соединенных Штатов. В 1782 г. по инициативе Вашингтона и Морриса создается первый в США государственный банк, главными держателями акций в котором стали Франклин, Джефферсон, Монро, Джей. Имя президента США в 1801-09 годах Томаса Джефферсона (Jefferson) было увековечено на географической карте; его имя присваивается населенным пунктам в штатах Айова, Висконсин, Джорджия, Массачусетс, Огайо, Техас, а также реке в штате Монтана. Две одноименных горы Джефферсон возвышаются в штатах Орегон и Нью-Гэмпшир. Населенные пункты под названием *Джефферсонвилл* (Jeffersonwille) есть в штате Индиана и Огайо. Одноименные населенные пункты *Джеферсон-Сити* расположены в штатах Миссури и Теннесси. Имя собственное положено в основу образования ойконимов, гидронимов, оронимов, вошедших в состав географических наименований США. Его талант политического деятеля (напр., составление им Декларации независимости), а также просветительская работа (открывает в 1825 г. в Виргинии университет), хотя и с утопическим уклоном, были оценены его современниками, поэтому его имя и было увековечено на географической карте. Правда, его имя не вышло за пределы США, не было заимствовано в другие регионы, не вошло в состав международной топонимической лексики, но широкая известность на американском континенте сделали его незабываемым как внутри своей страны, так и за ее пределами.

Президентом США в 1797-1801 гг. был *Джон Адамс*. Президентство Адамса было отмечено принятием реакционных законов, напр. закон 1798 г. об иммигрантах, направленный против революционной эмиграции из Франции и Ирландии; преследовалась и прогрессивная печать за критику действий правительства и т.п. Адамс поддерживал объявленный в «доктрине Монро» тезис «о притязании США на господство во всем Западном полушарии планеты». Его имя также увековечено на карте мира в виде наименования населенных пунктов, форта, гор, рек, озер, мыса, острова. Напр., населенные пункты *Адамс* находятся в США в штатах Висконсин, Массачусетс, Нью-Йорк и др. Горы *Адамс* есть в США в штатах Нью-Гэмпшир и Вашингтон; мыс *Адамс* – в штате Вашингтон; одноименное озеро и река *Адамс* находятся в Западной Канаде, а остров

Адамс расположен в Баффиновом заливе на север Канады, т.е. топонимы, образованные с помощью имени собственного Адамс, выходят за пределы Соединенных Штатов, заимствуются далеко на север, пополняя тополексику англоязычного региона; с помощью имени Адамс образовано несколько сложных топонимов, напр., *Адамсвилл* (Огайо и Теннеси), *Адмстаун* (Пенсильвания), *Адамсон* (Оклахома) по модели топонимообразования, принятой в англоязычных странах.

Видным американским государственным деятелем, президентом США в 1861-65 гг. был Авраам Линкольн (1809-65). В 1854 г. был одним из организаторов республиканской партии. Он ненавидел рабство и был сторонником освобождения негров. В 1861 г. началась гражданская война в США между Севером и Югом, в конце которой в апреле 1865 г. Линкольн был убит агентом плантаторов и банкиров. Прогрессивная деятельность А. Линкольна была оценена американским народом, а его имя увековечено не только на карте Америки, но и на географической карте мира. Его имя носят населенные пункты в штатах Иллинойс, Калифорния, Канзас, Массачусетс, Мэн, Мичиган, Небраска, Нью-Гэмпшир, Род-Айленд и др. Две одноименные горы Линкольн находятся в штатах Нью-Гэмпшир и Вермонт, а речка Линкольн протекает в штате Юта. В штате Небраска город Линкольн является административным центром штата. Одноименный город находится в бывших рабовладельческих штатах Юга, в Калифорнии, и в Техасе, рабовладельцы которых открыто выступили против проводимой Линкольном политики. И тем не менее один из городов на юге страны носит имя президента Линкольна. Несколько сложных и составных ойконимов содержат в качестве первого компонента имя собственное, напр. *Линкольнвилл* (Мэн и Канзас), *Линкольнтон* (Сев. Каролина), *Линкольн-Аркс* (Калифорния), *Линкольн-Парк* (Мичиган и Нью-Джерси). Имя американского президента носят город и графство в Великобритании. Населенный пункт под названием Линкольн можно встретить на Новой Зеландии и в Аргентине. В северном Ледовитом океане у побережья северной Канады простирается море Линкольна. Географические объекты, носящие имя Линкольна, имеют широкую область распространения; топонимы с именем собственным Линкольн характерны как для Западного полушария, так и для восточного и являются важной составной частью топонимической лексики межнационального социума.

Не менее широко представлено на географической карте имя *Рузвельт* (Roosevelt). Однако трудно сказать, чье имя носит географический объект президента Теодора Рузвельта (1858-1919), представителя республиканской партии, или Франклина Делано Рузвельта (1882-1945), который был президентом США в 1933-45 гг., член демократической партии. Одноименные населенные пункты *Рузвельт* находятся в США в штатах Аризона, Вашингтон, Миннесота, Техас, Юта, а также и в Аргентине. Его имя носят не только населенные пункты, но и горы, остров и даже водохранилище, напр. *горы Рузвельта* находятся на северном побережье Гренландии, и *гора Рузвельт* (2895 м) есть в западной Канаде. *Водохранилище Рузвельт* – в штате Аризона, а *остров Рузвельта* – в Антарктиде. Населенный пункт *Рузвельт-Родс* расположен на острове Пуэрто-Рико (Большие Антильские острова). Населенные пункты, носящие имя Рузвельта, расположены по всей территории страны, напр., на севере (штат Миннесота), на западе (штат Вашингтон), на юге (Техас и Аризона) и в центре страны. Его имя выходит за пределы страны и служит для номинации географических объектов в Южной Америке, и на севере в

Гренландии, вблизи Южного полюса, на островах в Атлантическом океане. Широкая область распространения географических объектов, в основе наименования которых лежит имя собственное Рузвельт, свидетельствует о его признании мировой общественностью как политика и государственного деятеля, как человека, оставившего заметный след в истории, поэтому его имя и было увековечено на карте мира и в топонимической лексике межнационального социума.

УДК 801.311.5 (043.2)

Копач О. И.
(Минск, Беларусь)

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ В ТОПОНИМИИ

В статье обосновывается разграничение ономасиологического и семантического аспектов исследования топонимии, а также рассматриваются ономасиологические (содержательные) категории топонимов – идиоматизация, мутация и модификация. В качестве материала исследования используются собственные имена небольших по размеру географических объектов Беларуси, Словакии и США.

Ключевые слова: *ономасиология, идиоматизация, мутация, модификация*

Differentiation of onomasiological and semantic aspects of toponymic research is substantiated in the article. The onomasiological (intensional) categories of idiomatization, mutation and modification in toponyms are regarded. Proper names of Belarusian, Slovak and American microtopoobjects are used.

Key words: *onomasiology, idiomatization, mutation, modification.*

В исследованиях семантики языковых единиц ономасиология (теория номинации) обычно противопоставляется семасиологии – теории значения. Эта оппозиция предопределяется двусторонней сущностью знака (план содержания и план выражения) и, соответственно, двумя путями его исследования: можно оттолкнуться от содержания и рассмотреть разные его трансформации в языковых формах – это будет ономасиологический подход, а можно взять за отправную точку форму и выяснить все возможные ее значения – и это уже подход семасиологический. По О. Есперсену, «любое языковое явление можно рассматривать либо извне, либо изнутри…» [1: 32–33]. В коммуникации ономасиологическими структурами (изнутри) пользуется говорящий, семасиологическими (извне) – слушающий.

Разница между двумя подходами в лингвистике отмечалась с давних времен [2: 129], но до сих пор больше внимания уделялось форме, чем содержанию: «человеческий язык исследовался больше как средство материализации мышления, в то время как изучение языка как средства идеализации предметного мира, средства освоения и объективации последнего в процессе трудовой деятельности исследовались в гораздо меньшей степе-

© Копач О. И., 2009

ни» [3: 11]. Еще меньше работ, исследующих путь от значения (содержания) к форме лексической единицы, отмечено в топонимике, хоть ономасиология и считается «вотчиной» ономастики.

Ономасиологический анализ топонимии до сих пор приравнивается к анализу семантики топооснов. За исходный пункт анализа здесь, так же как и при семасиологическом подходе, берется форма топонима, ведется поиск нарицательных и собственных имен, мотивирующих эту единицу языка; определяется наиболее обоснованная мотивация топонима и – на ее основе – топонимный формант. Если присмотреться к тому, что до недавнего времени называлось ономасиологическим изучением топонимии, можно отметить явный уклон в сторону словообразования, несмотря на то, что «в центре внимания ономасиологии по сравнению со словообразованием находится техника создания новых понятий и устройство их структуры, а затем уже описываются способы материализации данных понятий» [4: 12].

В данной статье обосновывается разграничение ономасиологического и семантического аспектов исследования топонимии, а также рассматриваются ономасиологические (содержательные) категории топонимов. В качестве материала исследования используются собственные имена небольших по размеру географических объектов Беларуси, Словакии и США. Общее число проанализированных единиц превышает 15000 [5; 6; 7;8].

Очевидно, что *семантика полноценного языкового знака не равноценна семантике его основы*. Целостный топоним включает в себя не только топооснову, но и топоформант, а также отношения, которые связывают две части новообразованной номинативной единицы. Именно целостности, по нашему мнению, не хватает большинству исследований плана содержания географических имен собственных.

По традиционной словообразовательной схеме анализа онимов начинать их изучение следует с поиска мотивирующего признака. В результате определяются топооснова и топоформант. Традиционно далее следует двигаться от производящего к производному. Если анализировать топоним таким способом, то мы идем от признака одного объекта к признаку другого объекта – объекта совершенно другой природы и происхождения; например, от собственного имени реки к собственному имени болота: амер. *Alder Brook > Alder Brook Swamp, Bell Creek > Bell Creek Swamp,* бел. *Арэса > Арэскае балота, Дзітва > Дзітвянскае балота*. Однако природный объект *болото* существенно отличается от природного объекта *река*. Подобный взгляд на ономасиологическое исследование не вполне согласуется с определением ономасиологии, данным, например, в БЭС «Языкознание», где ономасиология определяется как «направление исследования от вещи или явления к мысли об этой вещи, явлении и к их обозначению языковыми средствами» [9: 345]. Говоря о топообъектах, мы не можем не учитывать того, что это именно объект, а не признак или действие.

И здесь, наверное, нелишне вспомнить о работах чешского лингвиста М. Докулила, в которых рассматриваются понятия «ономасиологическая структура», «ономасиологический базис», «ономасиологический признак», а ономасиология изучается не только как наука о мотивации. По М. Докулилу, понятия «субстанция», «действие», «признак» представляют собой самые общие категории, которые не ограничиваются примерами существительных, глаголов, а скорее «наложены поверх» классов слов. Эти понятийные категории работают в связи с логико-семантическими категориями. Их отношение к

классам слов непрямое, опосредованное, зависимое от особой ономасиологической структуры, от того, какие морфемы выбираются для того, чтобы им соответствовали компоненты ономасиологической структуры. Суффиксы находятся на одном уровне с корневыми морфемами и могут представлять соответствующие понятийные категории.

Ономасиологический базис служит основой обозначения, показателем категориальной принадлежности новой номинативной единицы, ономасиологический признак уточняет, дифференцирует в ряду однородных представителей категории. Так, в гелониме *Bear Swamp* 'медвежье болото' роль базиса играет субстантивный компонент со значением 'болото' (имя указывает на объект), а признак выражен названием животного, а в гелониме Каменка суффикс *-ка* рассматривается как субстантиватор / базис, а мотивирующая основа *камен-* – как дифференциатор / признак.

Чувственное познание объекта сначала заставляет человека определить его природу и только после этого прибегать к единичным признакам, тем более что «обозначение предмета словесным знаком опосредовано понятием о нем» [3: 31]. И это понятие является, прежде всего, понятием о предмете, а не о его признаке. Не без оснований большинство топонимных формантов имеют субстантивную природу или, по крайней мере, предполагают наличие субстантиватора, т. к. признак не может существовать без своего носителя. Следовательно, начинать рассмотрение собственных имен географических объектов нужно с субстантивного компонента. Только выражен он может быть по-разному в простых и составных именах.

Если для крупных топообъектов наиболее популярным способом образования является суффиксация (и, соответственно, самыми многочисленными оказываются простые, однословные наименования, субстантиватором в которых выступает суффикс), то в названиях незначительных по размеру топообъектов сохраняется продуктивность сложных и особенно составных собственных имен. В последних обычно отмечается наличие в качестве субстантиваторов географических терминов типа **бел.** *рака, возера, балота* и т.д.

В пределах одного вида объектов подобные составные имена являются самыми продуктивными, составляя тем самым ядро лексики, номинирующей эти объекты: **англ.** *English Channel, Sarclet Head, Bardon Hill*; **амер.** *Big Swamp, McCaslin Marsh, Bear Rock Swamp*; **слов.** *Červený potok, Čierna skala, Kováčov potok*; **бел.** *Глухі Мох, Васілеўская Амшара*. Кроме того, среди имен микрообъектов нередки случаи, когда собственное имя включает в себя только географический термин: **англ.** *the Run, the Swale, the Peak*; **амер.** *the Cove, the Desert*; **слов.** *Potok, Hať, Močar*; **бел.** *Возера, Горы, Балота, Рака*. Таким образом, минимальная единица, способная играть роль топонима, представляет собой термин без топоформанта. Начиная с первой стадии освоения, человек обращается к предмету и фиксирует в нем уже известное ему, классифицированное качество – указание на вид объекта.

Однако географический термин, находящийся в пределах топонима, не всегда соответствует современному состоянию географического объекта. Часты случаи, когда в названии реки встречаются слова *канал, озеро* и т.д., а в названии болота – слова *лес, луг* и т.д. Причем это могут быть как однословные: **амер.** *the Cove, the Desert*; **бел.** *Возера, Горы* – так и многословные имена других объектов: англ. *Anvil Meadow*; бел. *Сасновыя Зараслі* (все – в названиях болот). Ни артикль, ни номенклатурные термины не являются

в этих примерах средством преобразования имен других сфер в гелонимы (этому противоречит их семантика), а служат только средством констатации присутствия объекта. Все упомянутые средства появились в тот момент, когда они были озером, пещерой, пустыней и т.д. или находились в непосредственной близости от них.

Языковые особенности имен обоих описанных типов сближаются в том, что и те, и другие не отличаются от слов, которые их мотивировали. Они подобны фразеологизмам. Это позволяет назвать ономасиологическую категорию, активирующуюся при номинации объекта подобным образом, **идиоматизацией**. Названия болот **бел.** *Вялікі Лес, Пушча, Гай* и небольших рек **слов.** *Brašková dolinka, Kušpálov jarok* не изменяют свой субстантивный компонент ни на "болотный", ни на "речной", а имена бел. *Балота, Мох* и т.д. абсолютно не отличаются от апеллятивов, их породивших. Все имена, образованные за счет идиоматизации, не выполняют, строго говоря, своей индивидуализирующей функции, т.к. имеют соответствия в апеллятивной или проприальной лексике. Здесь еще не появляется дифференциатора.

Появление в составе топонима собственного дифференцирующего компонента означает актуализацию в собственных именах не только категории предмета, но и категории признака: **бел.** *Бярозавае балота, Мядзведня, Чысцік*; **амер.** *Big Swamp, McCaslin Marsh, Bear Rock Swamp*; **слов.** *Čierny potok, Dlhý potok, Hámorský potok*. Их взаимодействие можно определить в терминах М. Докулила как ономасиологическую категорию **мутации** – преобразования значения единицы, при котором исходное родовое понятие (субстанции) …конкретизируется отношением к другому понятию (признак) [10: 102]. Данная ономасиологическая категория – центральная для большинства гидронимов. Об этом говорит наибольшее количество топонимов, в которых эксплицитно отмечаются признаки объекта и логика топонимной номинации, направленная на индивидуализацию, конкретизацию общих понятий. Можно сказать, что название объекта, образованное с использованием ономасиологической категории мутации, является типичным представителем топонима, его «средним классом». Однако это не последняя ономасиологическая категория.

Изменения, происходящие в природе заставляют номинатора искать дополнительный дифференцирующий признак в том случае, когда в непосредственной близости друг от друга встречаются два и более идентичных имени. Традиционное словообразовательное исследование относит названия болот типа *Big Bear Swamp* (при наличии рядом болота *Bear Swamp*) к числу отономастических гелонимов, созданных при помощи присоединения к производящей основе вторичного атрибута. То есть упор делается на название другого болота. Однако это не совсем верно. Названия болот, образованные на стадии поиска дополнительных признаков, будут отономастическими только с точки зрения словообразования в узком смысле, взаимодействия исключительно языковых знаков. В плане ономасиологическом такие примеры нужно отнести скорее к числу единиц, в которых происходит материализация нового, дополнительного признака.

С формальной точки зрения ономасиологический базис нашего примера поликомпонентен (*Bear Swamp*), т.к. содержит 2 раздельнооформленные единицы, но по отношению к названию *Big Bear Swamp* он представляет собой неделимый знак, т.к. он уже зафиксирован как особый компонент реальности (тема). Если в названии *Bear Swamp* роль дифференциатора играет название животного, то в гелониме *Big Bear Swamp* эту

роль играет признак размера, но размера относительного, существующего в связке с еще одним (или более) гелонимом. Отличие названий, образованных на стадии поиска вторичных признаков, от группы отгелонимных названий состоит в том, что в них фиксируется «неодносторонняя семантика»: бел. *Вуглацкае* ‘болото, расположенное возле болота *Вуглата*’; ср. *Вялікае Воўчае* ‘болото, которое находится возле болота *Воўчае* и отличается / отличалось от него большим размером’. Факт своеобразной двусторонности семантики заставляет нас отнести подобные примеры в отдельную группу. Следуя терминологии М. Докулила, назовем ономасиологическую категорию, которая существенно не изменяет исходного понятия, а только прибавляет к нему дополнительный признак [10: 102], **модификацией**.

Таким образом, ономасиологический анализ топонимов, как и единиц общей лексики, осуществляется на основе изучения деривационного ряда, однако он не сводится только к определению производящей основы и дериватора, а также простой констатации их категориальных характеристик. Логика топонимной номинации заключается в необходимости определения отличительного признака объекта некоторого топонимного класса, а потому с необходимостью отражает в структуре своих номинативных единиц взаимодействие категорий субстанции и признака. Разновидности этого «контакта» в гелонимии (топонимии) отражены в 3 ономасиологических категориях, свободных от непосредственной связи с семантикой и синтаксисом, – категориях идиоматизации, мутации и модификации. Традиционное ономасиологическое исследование гелонимов дает сетку семантических моделей, в которой отражены единицы языка, послужившие онимообразовательной базой гелонима (т.е. топоосновой). Распределение же семантической информации по ономасиологическим категориям отмечает не только формальное, но и содержательное членение топонимных знаков – выявляет типы смысловых структур, осуществляющих связь старого и нового представлений об объекте.

ЛИТЕРАТУРА

1. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – 406 с.
2. Даниленко В.П. Ономасиологическое направление в истории грамматики // Вопросы языкознания. – 1988. – № 3. – С. 108–131.
3. Языковая номинация: (Общие вопросы) / А.А.Уфимцева, Э.С.Азнаурова, Е.С.Кубрякова и др.; Отв. ред. А.Н.Серебренников. – М.: Наука, 1977. – С. 7–98.
4. Кривченко, Е.Л. Очерки по ономасиологии. – Саратов, 1989. – 132 с.
5. Кадастровый справочник. Торфяной фонд Белорусской ССР. По состоянию разведанности на 1 января 1978 г. (по каждой из областей) – Минск, 1979.
6. Krško, J. Hydronymia povodia Turca. – Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. – 167 s.
7. Sičáková, L. Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. – Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ, 1996. – 108 s.
8. USGS GNIS National Mapping Information // United States Geographic Society: Geographic National Information System. – El. resource: < http://geonames.usgs.gov/pls/gnis.

9. Кубрякова Е.С. Ономасиология // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 345–346.
10. Dokulil, M. Tvoření slov v češtině: v 2 d. – Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962. – 1. díl. Teorie odvozování slov. – 219 s.

УДК 811'373.613

Зимовець Г. В.
(Київ, Україна)

РОЛЬ МОТИВАЦІЇ В УТВОРЕННІ ЕРГОНІМІВ

В статье рассматривается лингвистический аспект функционирования коммерческих наименований, определяется характер мотивации, присущий данному типу номинаций. В частности, автор анализирует наиболее продуктивные способы образования названий субъектов хозяйственной деятельности, а именно распространенные словообразовательные модели, метафорические и метонимические переносы.

Ключевые слова: *эргоним, словообразование, метафора, метонимия, символ*

The article examines a linguistic aspect of commercial names functioning, motivation patterns typical for that type of names. In particular, the author researches the most productive ways of company names creation, eg word formation models, metaphor, metonymy.

Key words: *ergonym, word formation, metaphor, metonymy, symbol*

Об'єктом нашого розгляду є специфічний розряд ономастики – ергоніми, тобто власні назви ділових об'єднань людей [1: 151]. Останнім часом комерційні назви починають викликати дедалі більший інтерес, про що свідчить поява низки праць, об'єктом дослідження в яких є саме ця категорія лексики [2; 3; 4; 5; 6]. До ергонімів зараховують декілька різнорідних класів лексем, що й зумовлює гетерогенний характер мотивації та відмінності у їх функціонуванні в різних стилях.

На відміну від топонімів, гідронімів, оронімів та деяких інших розрядів ономастики, ергоніми є здебільшого новими спеціально створеними назвами, у процесі побудови яких задіяні не лише внутрішньомовні чинники, а саме продуктивні словотвірні моделі, але й позамовні. Істотним екстралінгвістичним фактором є необхідність дотримання вимог чинного законодавства щодо оформлення найменувань суб'єктів підприємницької діяльності. Згідно із законом найменування повинно містити такі обов'язкові компоненти: зазначення юридичної форми підприємства (ПП – приватне підприємство, АТ – акціонерне товариство, СП – спільне підприємство, ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю) та назву суб'єкта. Цей другий компонент ми пропонуємо назвати індивідуальним, оскільки він, на відміну від першого, не повторюється в значній кількості найменувань, що й зумовлює його диференційну здатність у межах мовної системи, а не

© Зимовець Г. В., 2009

лише в юридичній практиці. Відмінність між юридичним та індивідуальним компонентами найменування полягає у тих функціях, які вони виконують. Юридичний компонент має референтну та інформативну функції, називаючи конкретне господарське об'єднання людей та повідомляючи про характер його діяльності. Зокрема, в офіційно-діловому стилі референція суб'єкта підприємницької діяльності відбувається шляхом використання повної двокомпонентної форми ергоніма разом з його юридичною адресою та обліковим номером, зазначеними у державних свідоцтвах. В інших стилях ергонім натомість редукується до одного (індивідуального) компонента, який іноді супроводжується абревіатурним позначенням юридичної форми. Цей індивідуальний компонент поряд з референтною та інформативною функціями може виконувати також маніпулятивно-рекламну, що й визначає відмінності в утворенні вищезазначених компонентів найменування. Під маніпулятивно-рекламною функцією ми розуміємо потенціал впливу назви на адресата повідомлення через конотації апелятива або внутрішню форму ергоніма. У той час як юридичний компонент є термінологізованим словосполученням, в основі індивідуального лежить мотивація різного характеру, що і є предметом нашого подальшого викладу. Далі у статті термін «ергонім» використовується на позначення саме цього індивідуального компонента. Матеріалом для дослідження послужили ергоніми, що містяться у виданні «Золоті сторінки України 2006».

В одних випадках нова назва-ергонім цілком відповідає соссюріанській тезі про довільність мовного знаку. При цьому слід мати на увазі, що довільність розуміється з позиції адресата, оскільки засновники підприємства можуть мати певні мотиви для надання йому саме такої назви, які, проте, не мають експліцитного характеру, як, наприклад, у таких випадках: «*Альбі*», «*Тірас*», *«Ліконд»*. В інших випадках назви суб'єктів господарської діяльності побудовано шляхом використання метафоричного або метонімічного переносу значення, побудови нового слова із наявних в мові морфем, утворення зв'язаного словосполучення. Крім того, джерелом появи ергонімів виступають ресурси інших мов та мовна гра. Наявність різних стратегій називання зумовлена відмінностями у виконуваних ергонімами функцій (інформативної vs рекламно-маніпулятивної). У разі переважання інформативної функції ергоніми утворюються шляхом складання або формування нового словосполучення, рекламно-маніпулятивна функція висуває на передній план використання оцінної лексики, механізму алюзій, мовної гри тощо.

За формальними ознаками комерційні назви поділяються на однослівні ергоніми, до яких належать як випадки утворення нових немотивованих слів, так і перенесення значення, та ергоніми-словосполучення (у т.ч. предикативні). Аналіз характеру мотивації розпочнемо з останніх.

У разі назви-словосполучення значення ергоніма мотивується складовими компонентами. Така стратегія номінації була поширеною моделлю утворення ергонімів у радянську епоху. Вона полягає у використанні загальних назв, які описують характер діяльності суб'єкта, що значно полегшує розшифрування назви з боку адресата. Проте такі назви не є ефективними з точки зору рекламного впливу через їхній чисто описовий характер, який висуває на перший план інформативну функцію: *«Басейни і технології»* (обладнання для басейнів) [далі у дужках за потреби наводиться сфера діяльності суб'єкта]; *«Ландшафтний дизайн»* (благоустрій та озеленення). Крім інформації про предмет діяльності,

такі назви можуть містити топонімічний компонент. Українські топоніми та відтопонімні прикметники у складі ергонімів-словосполучень вказують на розташування суб'єкта, виконуючи, таким чином, насамперед інформативну функцію «*Джерела Буковини*» (безалкогольні напої); *Івано-Франківський лісокомбінат*; *Київський завод залізобетонних конструкцій, Одеський верстатобудівний технікум*. Рекламно-маніпулятивна функція таких ергонімів опосередковується конотаціями апелятивів. Так, в ергонімі *«Джерела Буковини»*, крім географічної віднесеності, відображено фонові знання про Карпатський регіон як рекреаційну зону, що становить для компанії конкурентну перевагу. Іншим є характер мотивації у разі використання іншомовного топоніма. Наприклад, у назві *«Декор Версаль»* (шпалери) топонім вказує не на місце здійснення діяльності, а радше на престижність реалізованої продукції, де відповідне оцінне значення створюється внаслідок віднесення до широко відомого об'єкта французької культури, котра в нашій традиції асоціюється з вишуканістю.

Утворення нових складених іменників є досить частою стратегією називання серед ергонімів. Типовими словотвірними моделями є складова та ініціальна абревіація, а також юкстапозиція з написанням через дефіс, разом або навіть окремо. Мотивуючими в багатьох випадках виступають обидва компоненти складного слова, які є позначеннями різних референтів, пов'язаних з діяльністю суб'єкта. У ряді випадків ергонім являє собою складову абревіатуру від описового атрибутивного словосполучення, яке вказує на предмет діяльності суб'єкта: «*Екоземпроект», «Поліграфмаш»,* «*Гідропривід»*. В інших випадках один компонент ергоніма-композита відносить до предмету діяльності, другий натомість є позначенням матеріалу, що використовується у виробництві («*Взутекс*», «*Вікна-Пласт*»). Типово елементи складного ергоніма називають конкретну сферу діяльності: «*Лістех*»; «*Агроекопродукт*», «*Агромедсервіс*». Такі компоненти можуть мати досить широке значення, вказуючи на належність підприємства до сфери послуг, торгівлі або виробництва: «*Басейн Сервіс*»; «*Колірсервіс*» (лакофарбова продукція для автомобілів); «*Металагротрейд*», *«Промбудсервіс»*. Онімізація апелятивів із широким або конкретнішим значенням визначається, на нашу думку, різними стратегіями комунікації між виробником та адресатом/споживачем. Використання у назві апелятивів із широкою семантикою залишає більший простір для маневрувань із зміни профілю діяльності, у той час як апелятиви з конкретнішим значенням є більш зрозумілими адресату. Крім апелятивів, у корпусі наявні також композити з топонімічними компонентами, які вказують, по-перше, на місце розташування суб'єкта («*Київхолод*»; «*Київгідромонтаж*»; «*Укрзалізничпостач*»; «*Укршпон*»; «*Азов-Вояж*»; «*Азовзовніштранс*»); по-друге, на ціль його діяльності: «*Байкал-Трейд*» (деревообробка).

Деякі компоненти ергонімів-композитів відзначаються високою повторюваністю, що дає підстави говорити про наявність типової моделі називання суб'єктів у тій або іншій галузі економіки. Ця стратегія полегшує ідентифікацію сфери діяльності відповідного підприємства, знижуючи водночас ступінь індивідуальності назви. До поширених елементів належать, зокрема, такі: *агро* (*«Агроальянс», «Агроаптека», «Агробіотех», «Агробуд», «Агродар»; медіа* («*Медіа-проект*», «*Медіа сервіс*», «*Медіацентр*», «*Адмірал-Медіа*»); *біо* («*Біотехнології*», «*Біофарм*», «*Біофорт*»); *авіа* («*Авіа-Альянс*», «*Авіа-Арт*», «*Авіа-Електро*», «*Авіазаказ*», «*Авіаклуб», «Авіамір», «Авіапостач»,*

«Авіасіч», «Авіант», «Авіатур») тощо. Особливо широку семантику має терміноелемент *бізнес,* який відносить до економічної сфери в цілому: *«Бізнес Континент», «Бізнес-Агро», «Бізнес-Гарант», «Бізнескомфорт», «Бізнес-Мастер»*. Така розмитість семантики, що об'єктивно зменшує диференційний потенціал ергоніма, призводить до виходу на перший план не сигніфікативного значення, а пов'язаних з терміном позитивних конотацій. Використання у складі ергонімів апелятивів оцінного характеру ми пов'язуємо з чинником моди. Так, зокрема, на сучасному етапі елемент *еко* передає не лише віднесеність до предметної сфери природи, але й престижність здорового способу життя. Поява подібних елементів вказує на наявність мовної маніпуляції, тобто свідомого впливу на адресата, нав'язування йому позитивної оцінної модальності стосовно діяльності компанії: «*Еко-Тек», «Екотерм», «Екотерра», «Екотехсервіс»*. Безумовно оцінним характером відзначається також терміноелемент *євро*, який відносить до системи цінностей, а не лише до географічного регіону: *«Євромед», «Євромаркет», «Євродім», «Єврокар», «Європлакат-Україна»*. Компонент оцінки присутній також у лексемі *альфа*, оскільки остання містить вказівку на ієрархію, тим самим нав'язуючи адресатові високе позиціювання суб'єкта. Цей елемент є поширеним серед суб'єктів економічної діяльності з різних галузей, при цьому другий компонент ергоніма здебільшого конкретизує сферу діяльності або організаційну форму її здійснення: *«Альфа-Банк»*; *«Альфа-Групп»* (вікна); «*Альфа центр*» (оргтехніка та офісне обладнання); *«Альфа Медіка»* (лікарські засоби); *«Альфа Моторс»* (продаж автомобілів); *«Альфа Пак»* (цукор); *«Альфа-Кабель»* (кабель, провід, дріт). Позитивні конотації мають також елементи *арт* (*«Арт Мрія»* (рекламні послуги); *«Арт Софт»* (програмне забезпечення); центр садівництва *«Артвіль»)*; *плюс* (*«Кредит-Плюс», «Альтаір Плюс», «Альфа Плюс», «Галант Плюс»*; *люкс («Неон Люкс», «Люкс Авто С.Т.», «Преміум-Люкс», «Сахара-Люкс», «Сервіс-Люкс»*). Компонент *майстер* у складі ергонімів-композитів вказує на професіоналізм діяльності суб'єкта: *«Майстер-принт»*, *«Майстер-профі», «Майстер-студія»*.

Деякі ергоніми-неологізми містять компоненти, котрі з огляду на системний характер мови піддаються семантичному аналізу, хоча чисто формальних підстав для розгляду їх як похідних немає, оскільки вони не членуються на наявні в українській мові морфеми. Ми вважаємо, що у таких випадках діє механізм алюзії. Розглянемо декілька прикладів. Назву *«Макетон»* (поліграфічні послуги) можна проаналізувати як таку, до семантичної структури якої входить компонент *макет*. В ергонімі *«Вартекс»* (тенти, маркізи, каркаси) виділяється другий компонент *текс*, що є скороченням від *текстиль*. Можливість такої інтерпретації ґрунтується на наявності в інших ергонімів елемента ідентичного в плані вираження та в плані значення: *«Симпатекс»* (одяг), *«Сінтекс»* (шкіра та шкіргалантерея), *«Сквиратекс»* (одяг), *«Спортекс»* (спортивне спорядження та тренажери), *«Сумитекс»* (легка промисловість). Така стратегія номінації, швидше за все, має на меті індивідуалізацію назв, оскільки в разі чисто описової мотивації їхній потенціал оригінальної ідентифікації унікального референта є обмеженим.

Як вже зазначалося, ергоніми не завжди являють собою нові лексеми, спеціально створені з певною метою. Істотним механізмом утворення ергонімів є перенесення значення від апелятивів та трансонімізація інших розрядів власних назв. Значну роль в поповненні ономастики відіграє метонімія, тобто перенесення значення за суміжністю [1; 7]. Зокрема,

назва надається за місцем розташування суб'єкта діяльності шляхом трансонімізації топонімів: банк *«Хрещатик»*. Модель поширена серед назв компаній-виробників напоїв (і відповідних торгових марок): «*Оболонь», «Чернігівське», «Nemiroff», «Фінляндія*». У разі використання неукраїнських географічних назв останні вказують на місцевість-походження товару: *«Мертве море»* (косметика, парфумерія); *«Балтика»* (риба та морепродукти).

Механізм трасонімізації топонімів може поєднуватися з мовною грою. Наприклад, підприємство, яке працює в галузі кондитерських та хлібобулочних виробів, отримує ергоніми *«Медобори»™,* який походить від географічної назви на позначення гірського масиву, розташованого неподалік від місця знаходження підприємства. Водночас має місце обігрування внутрішньої форми топоніму з предметом діяльності. Таким чином, утворюється подвійна віднесеність до географічної назви (метонімічний переніс) та до його внутрішньої форми (метафора).

Характерною для ергонімів моделлю номінації є використання синекдохи. Типовими семантичними групами, які зазнають онімізації, є такі: назви працівників певної сфери діяльності (*«Монтажник», «Дальнобійник»* (транспортно-експедиційні послуги); *«Стрілець-2000»* (зброя та амуніція)); позначення предмету діяльності (*«Гібрид-С»* (насіння, саджанці), *«Ротор»* (сільськогосподарська техніка), салон *«Багет»* (рами для картин), *«Візерунок»* (галантерея та біжутерія), концерн *«Надра»* (геологія та геологічні дослідження); лексеми із значенням знаряддя діяльності та місця її здійснення (*«Нива»* (агрофірма); «*Бук»* (виробництво меблів); *«Кузня»* (ковальське обладнання та послуги); *«Диліжанс»* (транспортно-експедиційні послуги); агенція нерухомості *«Авеню»)*.

У значній кількості випадків онімізуються апелятиви на позначення окремих компонентів діяльності суб'єкта: *«Штріх»* (реклама зовнішня, світлова); *«Синтез»* (хімічна промисловість: продукція); *«Вексель»* (страхування); *«Абетка»* (поліграфія); Акціонерний поштово-пенсійний банк *«Аваль»*; *«Карат»* (ваговимірювальне та лабораторне обладнання); *«Палітра»* (поліграфія). Крім того, онімізації зазнають також лексеми на позначення цілей діяльності: *«Сяйво»* (електротовари та освітлювальні прилади); *«4 сторони»* (туристичні послуги); *«Оселя»* (сантехнічне обладнання та аксесуари). У разі таких назв збільшується вага маніпулятивно-рекламної функції ергонімів, оскільки вони мають більший потенціал впливу на адресата з огляду на актуалізацію системи асоціацій, пов'язаних із тим або іншим концептом.

Як видно із вище розглянутих прикладів, мотивація, що лежить в основі онімізації апелятивів та трансонімізації, не має чітко заданого характеру, вибір лексеми для використання у функції ергоніму значною мірою залежить від суб'єктивного фактора – логіки та уподобань творця назви. Таким чином, характер семантичного відношення між конкретною лексемою, яка зазнала онімізації та трансонімізації, та ергонімом визначається всією сукупністю асоціативних зв'язків цієї лексеми, які, як відомо, відзначаються значним рівнем складності та багатовекторністю. Саме ця особливість процесу номінації зумовлює можливість використання ідентичних ергонімів на позначення різних суб'єктів діяльності. Так, назву *«Вітер»* отримують два суб'єкти, один із яких займається кондиціонерами та вентиляційними системами, інший, натомість, вантажними перевезеннями.

Іноді зв'язок між словом та похідним ергонімом є досить складним і опосередкованим, що відповідно розширює кількість можливих асоціацій та алюзій, хоча певна

суміжність все ж таки існує з огляду на належність до одного тематичного поля: *«Воєвода-2000»* (охорона вантажів); *«Гандікап»* (вантажні перевезення автотранспортні); *«Глобус»* (морські агентства); *«Горизонт»* (жалюзі); *«Ода»* (друковані плати, клавіатури).

Наступним механізмом утворення ергонімів є використання метафор, в основі яких лежать певні властивості або характеристики виробу чи компанії. Назва фермерського господарства *«Чисті джерела»* порівнює якість продукту із якістю водних джерел. Ергонім юридичної фірми *«Джерело»* вказує на значення діяльності компанії для отримання інформації. У назві *«Малахіт»* (кріплення, болти тощо) спостерігаємо порівняння властивостей продукції з каменем. Ергонім *«Оберіг»* (кабелі, проводи, дріт) вказує на функції продукції. Поруч з метафорою в деяких назвах можна виділити додаткові мотивуючі елементи. Наприклад, ергонім *«Крона»* (покрівельні роботи) не тільки містить порівняння предмету діяльності з верхньою частиною дерева, але і його фонетична форма є співзвучною з словами *кров, крити*, які безпосередньо пов'язані з предметом діяльності. У деяких випадках підставою для переносу значення є аналогічність виконуваних функцій: «*Доктор*» (ремонт та обслуговування офісної техніки).

Мотивуючою основою для утворення ергонімів також виступає лексика, символічного характеру. Символізм притаманний як пропріальній лексиці, зокрема міфонімам, антропонімам, омонімам, так і культурним концептам, модним поняттям. Мотивом для вибору таких символічних імен є їхня впізнаваність у культурі, що полегшує процес запам'ятовування завдяки включенню ергоніма в уже готову мережу парадигматичних зв'язків. Номінації цього типу перебувають у безпосередній залежності від панівних ідей тієї або іншої епохи. У цьому контексті слід згадати широке використання назв космічної сфери в номінаціях другої половини XX ст. (кінотеатр *«Космос», «Орбіта»,* цукерки *«Метеор»*) [7]. Стратегія використання космічних назв не втратила своєї актуальності й сьогодні: *«Галактика»,* (транспортно-експедиційні послуги; страхова компанія); *«Астероїд-Україна»* (обладнання для легкої промисловості); *«Сузір'я лева»* (рекламно-сувенірна продукція). Продуктивним способом утворення ергонімів виступає трансонімізація міфонімів (як слов'янських, так і античних). Зв'язок між значенням міфоніма та ергоніма може бути досить віддаленим, при чому останній втрачає інформативний компонент значення: *«Плутон»* (енергетичне обладнання); *«Адоніс Лтд»* (продаж продуктів харчування); агрофірма *«Аврора»; «Велес»* (ремонт аудіо– та відеотехніки). У деяких випадках міфонім містить позначення певних характеристик суб'єкта. Так, назва «*Деметра»* (сфера діяльності – сільськогосподарська техніка) опосередковано через фонові знання вказує на сферу діяльності компанії.

Типовою моделлю утворення ергонімів є трансонімізація антропонімів. Це можуть бути імена відомих людей, які в українській або світовій культурі набули символічного значення, при цьому зв'язку між їхнім значенням та суб'єктом здебільшого не простежується: *«Роксолана»* (страхова компанія), *«Колумб»* (сувеніри, значки), *«Спартак»* (спорткомбінат); *«Мономах»* (чай, кава). Жіночі імена також використовуються у функції ергонімів не мотивовано. Підставою для їх використання є оцінний компонент жіночого імені як позитивно конотованого. Такі назви виступають не лише в чисто жіночій сфері діяльності, що можна було б пояснити обмеженням повідомлення кон-

кретною категорією адресатів. Мотивом для номінації в подібних випадках є виключно загальна позитивна оцінка суб'єкта діяльності: *«Даліла»* (ветпрепарати), *«Кристина»* (морепродукти), *«Анастасія»* (металеві вироби). Іноді ергоніми утворюються від імен літературних героїв. В основі переносу лежить суміжність за сферою діяльності: *«Айболит»* (ветеринарія). Зв'язок може відзначатися і більшим рівнем складності. Зокрема, розуміння мотивації назви *«Гобсек»* (ювелірні вироби) залежить від наявності відповідних фонових знань про зміст однойменного літературного твору.

Серед ергонімів зустрічається значна кількість випадків трансонімізації топонімів. Іноді назва одночасно має і символічний, і метонімічний характер, оскільки вона вказує на географічне розташування, яке набуло в культурі символічного значення: «*Січ»; Закарпатська обласна кредитна спілка «Бескид»*; *Львівський керамічний завод «Говерла»*. Причиною використання топонімічних назв швидше за все є їхній вплив на адресата, апеляція до його позитивних культурологічних асоціацій та знань про місцезнаходження суб'єкта. Іншомовні топоніми виконують дещо відмінну функцію, як правило, відносячи суб'єкта до певної системи цінностей: *«Беверлі Хілз»* (косметологічні салони); *«Еверест»* (біржі, комп'ютери); *«Ніагара»* (побутова техніка); *«Клондайк»* (кондиціонери та вентиляційні системи).

Таким чином, частим мотивом, який супроводжує вибір ергоніма, є оцінний компонент, що міститься в семантичній структурі слова, яке починає використовуватися як комерційна назва. Слід зазначити, що ергоніми можуть утворюватися також із чисто оцінною мотивацією. Звичайно, що ця стратегія номінації характерна для підприємств тих сфер діяльності, забезпечення результатів у яких безпосередньо залежить від успішності досягнення цілей у комунікації з клієнтом, тобто у виробництві тієї продукції та послуг, споживачами яких виступають звичайні люди, а не підприємства. Саме така мотивація лежить в основі значної кількості ергонімів. Це можуть бути слова на позначення позитивної оцінки (*«Шарм»)*; успішності роботи суб'єкта (*«Глорія»*); вказівка на розміри або позицію суб'єкта (*«Гранд», «Авангард»*); належність до престижної соціальної групи (*«Еліт Трейд»*); оцінка щодо відповідності стандартам *(«Ідеал»*; *«Класик»; «Абсолют»*).

Вихідний апелятив у ряді випадків має нейтральний характер, однак внаслідок його онімізації виникає оцінний компонент, який нав'язує мовцю певний імідж компанії. Розглянемо такий ергонім, як *«Варіант»,* котрий було використано як назву підприємств у різних галузях діяльності (рекламні послуги; автомобілі, запчастини, аксесуари, автохімія; фабрика електротоварів та освітлювальних приладів; поліграфія). Саме назва вказує адресатові на те, що продукція підприємства заслуговує на увагу для розгляду як варіант.

Таким чином, ергоніми в сучасному лінгво-культурному просторі України утворюються різними шляхами, що до певної міри залежить від сфери діяльності компанії, цільової групи її діяльності, географічного розташування, визначеного стратегічного курсу тощо. Характерною рисою процесів номінації є тенденція до певної багатозначності назв, асоціативного пов'язання їх із концептосферою української та інших мов, що, безумовно, забезпечує для них більший потенціал рекламного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
2. Грушевська Ю. А. Власні назви в російському рекламному тексті: лінгвістичний і функціональний аспекти. – Автореф. канд. фил. наук. – Дніпропетровськ, 2005 – 17 с.
3. Емельянова А. М. Эргонимы в лингвистическом ландшафте полиэтнического города. – Автореф. канд. фил. наук. – Уфа: БГУ, 2007. – 22 с.
4. Соболева Т. А., Суперанская А. В. Товарные знаки. – М.: Наука, 1986. – 173 с.
5. Шестакова Э. Г., Мазуренко А. А. Эргоним как информационно-коммуникативное явление: к проблеме абсурдизации действительности // Мова і культура. – К., 2002. – Вип. 5. – Т. II. – Ч.1. Філософія мови і культури. – С.104–114.
6. Sjöblom P. The problem of meaning and function related to company names. – Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. – Vol. 1– Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet, 2005. – P. 264-276.
7. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1979. – 366 с.

УДК 811.161.2:81’38

Нечипоренко А. Ф.
(Київ, Україна)

ОДОРАТИВНІ ПРИСЛІВНИКИ-ЕПІТЕТИ В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Эта статья продолжает ряд публикаций, посвященных ***роли наречий в системе образности поэтического языка.***

Ключевые слова*: одоративная лексика, наречие– эпитет, стилистическая функция.*

This article continues series of publications devoted to a role of adverbs in a system of poetry figurativeness.

Key words: *odourative vocabulary, adverb-epithet, stylistic function.*

Здатність людини відчувати запахи описує одоративна лексика, до складу якої входять і прислівники завдяки їхній властивості характеризувати дію, виражену вербальними лексемами сприйняття, зокрема «пахнути» – „видавати, виділяти який-небудь запах” [1 (VI: 101)].

Це найменша група сенсорних прислівників, що пов’язано ще з недавнім входження в поетику системи одоративних образів, запозичених з досвіду західноєвропейського символізму [2: 19]. Іван Франко зазначав, що наша мова найбагатша на означення вражень зору, менше багата, але все-таки багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху. «…Ся мова дає нам тисячі способів на

© Нечипоренко А. Ф., 2009

означення далечини, світла в його нюансах, цілої скалі кольорів, цілої скалі тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означення різних смаків, але ще бідніша на означення запахів» , – писав поет [3:118].

Мета наукової розвідки – виявити та описати прислівники в поетичному словнику шістдесятників, які виступають епітетами на позначення запаху, визначити їх місце в системі мовних виражальних засобів.

Дане питання недостатньо описане в мовознавстві через ряд причин: по-перше, нюх не має свого словника, тобто не існує лексики, що передає первинні запахи; по-друге, нюх все же залишається загадкою для психологів та фізіологів; по-третє, визначення місця нюху серед інших чуттів, його значення у життєдіяльності людини носить часто суб'єктивний характер [4: 96]. Про одоративну лексику йшлося в окремих розділах досліджень та наукових розвідок В. Дятчук (1983), Л. Ставицької (1996), М. Городенської (1999) та інших.

Незважаючи на своє нововходження, запахові ознаки зайняли достойне місце у системі образного зображення, зокрема у пейзажних замальовках, відтворенні переживань та настрою ліричного героя. У поетичних творах значно розширюється здатність мови позначати запахи і створювати конкретно-чуттєві образи через незвичайні мовні комбінації.

Запах характеризується за шкалою «приємно – неприємно» з домінантою першої складової, що цілком виправдано естетичністю поезії як роду мистецтва. Прислівники, що є мовними вираженнями ознаки відтворення запаху, входять до складу граматичної моделі «дієслово на позначення дії запаху + адвербіальний епітет-кваліфікатор запаху», де виконують роль факультативного компонента в семантико-синтаксичному оточенні безособово вжитих дієслів із значенням породження запаху [5: 62].

Запах – конкретна властивість тієї чи іншої реалії, яка в нашій свідомості відображається через нюхове відчуття. Найбільш повне й достовірне відтворення одоративних відчуттів здійснюється завдяки введенню до складу конструкції генітива на позначення джерела запаху. Таким джерелом його поширення можуть бути рослини: *Ромашка за вікном пахне духмяно і терпко* (П. Перебийніс); речовини: *Сосновим потом пахне пряно* (Л. Костенко); продукти харчування: *І пахне свіжо і смачно/ В отчій хаті /Духмяним / Тільки з печі житняком* (І. Жиленко) тощо.

Запах може називатись безпосередньо або опосередковано, тобто мати вторинне одоративне значення, пробуджувати у читача уяву, спогади, викликаючи асоціативне значення: *Пахне хата, як літо,/ Ромашково...* (М. Сингаївський). Прислівник ромашково має характерні ознаки порівняльно-уподібнювальної семантики – «як що, подібно до чого»: пахне, як ромашка; оскільки на синтагматичній осі він стоїть після порівняння і є вочевидь однорідним членом речення, уточненням, то відповідно може виражати темпоральні відношення – «як коли»: влітку, коли цвіте ромашка. У прислівнику наявний оцінний компонент, сема «приємно», яка підтримується вербально. Оцінність у даному разі може бути викликаною асоціативно з допомогою визначення денотата джерела запаху. Прислівник розширює своє значення, перетворюючись на полісемантичне слово.

Запах, як будь-яка інша ознака, має свою градаційну шкалу інтенсивності, він може бути легким: *Пахне молодо медком вириснена липа* (Дм. Луценко), прислівник молодо актуалізує одне із значень похідного прикметника: молодий – «який недавно з'явився,

народився, почав існувати» [1(1V: 786)]; *...І кипіло-яріло в червні, тонко пахло од білих суцвіть* (В. Коломієць): тонко – від прикм. тонкий – «приємний, не різкий, ніжний (про запах, колір, смак) [1(Х: 188)]. Запах може бути добре відчутним: *При місяці так гостро пахне сіно (Йовенко); І парко пахне бузок* (І. Жиленко); *Кріпко запахла гречка* (І. Жиленко); *Гостро пахла автолом його спецодежа,/ Свої руки в мазуті він довго обмити не міг* (Л. Забашта).

Взаємодія людини з навколишнім світом породжує різноманітне її ставлення до предметів, явищ, що і складає суть оцінки, яка у поезії ускладнює функцію номінативну. Це стосується і розглядуваного розряду прислівників-епітетів. Завдяки ним передається особиста реакція організму на таке подразнення, оскільки оцінка – це категорія суб'єктивно-об'єктивна: *Цвітуть черемухи млосно* (Л. Костенко)*; Щемливо пахнуть сивим чебрецем/ Засмучені осінні вітровії* (П. Перебийніс); *Черемхове ім'я. Як ти мені пахнеш незаймано!* (І. Драч).

У семантико-синтаксичному оточенні дієслів із значенням породження запаху є прислівник-темпоральний детермінант, що визначає часові межі: *Так вечірньо пахне матіола, /А тому і пахне, що цвіте* (П. Перебийніс).

На одоративні відчуття в поезії нашаровується емоційно-психологічний складник. Крізь призму використаних лексем читач відчуває настрій ліричного героя: *І радісно, зухвало, гостро Із кухні пахне холодець* (І. Жиленко); *Земля так сильно пахне восени, так сумно й щемно* (С. Йовенко). Свій настрій – піднесений чи тужливий – автор переплітає з відчуттям запаху: *Бентежно і солодко Пахне ріллею надворі.* Туга за рідним, отчим порогом, чуття малої батьківщини відтворюється в поезії відомою метафорою про запах рідного дому. Високим ступенем абстрагування позначені образи, в основі яких лежить асоціювання конкретних реалій з непредметними джерелами запаху, що мотивує перепідпорядкування денотатів у тропеїчній синтагмі [2: 20]: *І пахне житом. Рідно, старожитно…* (І. Жиленко); *Пахтять так солодко і рідно Понад городами дими* (І. Жиленко). Прислівники *рідно, старожитно* актуалізують переносне значення дієслова пахнути – «нагадувати про кого-, що-небудь, нагадавши, приваблювати» [1 (VI: 101)] – та й самі набувають у тексті нового значення, демонструючи прирощення смислів, розширення синтагматичних зв'язків прислівника, реалізацію його естетичних можливостей.

На семантико-стилістичне і структурне оновлення фольклоризмів у мові сучасної поезії вказує використання традиційних пісенних образів-символів, серед яких рута-мята. Так, у поезії «Яремча» Л.Забашта передає враження від навколишнього пейзажу: *Понад Прутом – берег круто,/ Берег круто, крем'янисто,/ А смереки пахнуть руто, /Зелен-руто, урочисто*. Оказіональний прислівник *руто, зелен-руто* не називає запах прямо, а передає загальну позитивну оцінку зображуваного, чим підкреслює відчуття рідної землі, захоплення рідним краєм, щасливим краєм, адже цвіт папороті знаходять лише щасливі люди.

Розгорнуті одоративні образи, пов'язані з духовним життям, роздумами, спогадами персонажів компонуються на основі синестетичних відчуттів.

Синестезія – можливість сприймання за допомогою одного чуття явищ, належних до сфери іншого чуття Так, у рядку – *…осінні яблука, що сумно пахнуть льохом* (Л. Костенко) – осінь, що породжує в уяві невеселу картину втрати різнобарв'я, наближення холодних днів

породжує відчуття суму, що відбилося у даній лексемі. Прислівник емотивного змісту, який вказує на раціональні ознаки, посилюючи емпірійну ознаку. *Мокро пахло наче з стріхи / Коли дощем день зародив* (І. Драч) – прислівник вказує на ознаку, яка сприймається кількома органами – дотик та нюх. Смак і нюх поєднані у стилістемі солодко: *Як пахне хліб? Ви знаєте, як пахне хліб?/ Диханням сіяча, вогнем безсонних діб,/ Трудом і творчістю, людським гарячим потом,/ Він пахне солодко, як пахнуть меду соти* (Л. Забашта); зорові і смакові відчуття долучені до створення образу осені в поетичному рядку: *Плямились згіркло на каштанах/ іржа осіння й свіжа кров* (Д. Луценко).

На оригінальність деяких одоративних образів у поезії шістдесятників звертали увагу дослідники віршової мови, Так, у поезії І. Драча, стилю якого «властива посилена увага до чуттєвого сприймання абстрактних, узагальнених понять, до перенесення запахового відчуття на психологічний стан людини, стан природи» [6: 75], зустрічається оказіональне поєднання дієслова пахнути з прислівником сонно:

Пахнуть роси і руки.
Пахнуть думи твої дитинні.
В серці плавають лебеді.
Сонно пахне весло.

Вибір прислівника логічно випливає з мінорної тональності даної поезії. Семантика прислівника проектується із загального значення тексту. Основне значення прислівника деактуалізовано і підпорядковано образно-емоційному змістові, увиразненню почуттєвого струменя ліричної поезії [6: 77].

Використання «запахових» прислівників можна вважати стилістичною ознакою мовотворчості окремих авторів. Так, поезії Дмитра Луценка пронизані диханням природи, автор відчуває всі її пахощі, вони відлунюються у його душі і словесно передаються у римованих рядках. Особливо активно функціонує прислівник п'янко, похідний від прикметника п'янкий – «який п'янить, приводить у стан сп'яніння// який викликає стан, схожий на сп'яніння, який збуджує, викликає захоплення» [1 (VШ: 418)]: *Пахне в залі ялинка п'янко, Завітала зима до нас; І пахнуть п'янко яблука у бочці*; *П'янко і принадно пахне вечір карий; Як п'янко пахне сіножать; Пахне п'янко медами і свіжими травами знов.*

Отже, у поетичній мові прислівники з семантикою запаху активно долучаються до створення художніх образів і завдяки прирощенню смислів виступають активними стилістемами. Це відображає загальну тенденцію мови до активізації прислівників у художньому мовленні в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови: в 11тт./АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1970-1980
2. Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20-30 рр. ХХ ст. (Системно–функціональний аспект): Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 1996. – 51с.

3. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. – К.: Радянський письменник, 1969. – 191с.
4. Сидельников В. П. О соотношении словообразования, номинации и референтной области обонятельных ощущений в русском языке// Проблемы словообразования русского и украинского языков. – К.: Вища школа, 1976. – С.95-104.
5. Городенська М. П. Семантико-синтаксичне оточення дієслів зі значенням Запаху // Мовознавство. – 1999. – №2-3. – С. 57-62.
6. Дятчук В. В., Пустовіт Л. О. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови. – К.: Наукова думка, 83. – 155с.

УДК 811.161.2’42:659

Гузенко С. В.
(Миколаїв, Україна)

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ РЕЧЕНЬ У РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ

Автор статті досліджує проблеми формування цілісності рекламного тексту, аналізуючи семантико-синтаксичні відношення між синтаксичними одиницями. Гузенко С. В. робить висновок про використання різноманітних типів відношень між компонентами рекламного тексту.

Ключові слова: *рекламний текст, синтаксис тексту, семантико-синтаксичні відношення.*

Автор статьи исследует проблемы формирования целостности рекламного текста, анализируя семантико-синтаксические отношения между синтаксическими единицами. Гузенко С. В. делает вывод об использовании разнообразных типов отношений между компонентами рекламного текста.

Ключевые слова: *рекламный текст, синтаксис текста, семантико-синтаксические отношения.*

The author of this article investigates the problems of forming of integrity of the advertising texts, analyses semantic-syntactical relations among the syntactical units. Guzenko S. V. confirms the utilization of various types of relations among the components of the publicity texts.

Key words: *the advertising text, syntax of text, semantic-syntactical relations.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень рекламний текст розглядають як особливий різновид текстів масової комунікації. За визначенням Д. Х. Баранника, текст – це лінійна послідовність висловлень, «об’єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв’язками…» [1: 679]. Головною метою нашого дослідження основного текстового блоку реклами є аналіз цілісності тексту, адже саме рекламний текст, є текстом специфічним, з одного боку, він має вмістити максимум різнопланової інформації, з іншого – бути максимально коротким та впливовим. Тобто ми з’ясуємо, як за допомогою синтаксичних засобів утворюється єдиний, цілісний рекламний текст, створюється вплив на споживача, виділяється саме рекламований предмет.

Вважається, що, взагалі, «текст – це не хаотичне нагромадження одиниць різних мовних рівнів, а впорядкована система, в якій усе взаємопов’язано та взаємообумовлено» [2]. Текст сьогодні визнається комунікативною одиницею вищого ієрархічного рівня, що дозволяє вписати його в загальну схему мовної структури як продукт мовленнєвої діяльності в усій складності граматичних і семантичних відношень (і співвідношень) компонентів мови та мовлення. Досліджуючи текст, ми спираємось на висновки І. Р. Гальперіна про існування системи текстоутворюючих категорій та дослідження Л. Г. Бабенко,

© Гузенко С. В., 2009

яка стверджує, що «основу універсальних категорій тексту складають цілісність та зв'язність» [3; 4: 41].

Цілісність тексту взагалі та рекламного тексту зокрема допомагають створити певні семантико-синтаксичні відношення між компонентами тексту. Ці відношення будуть зовсім іншого плану порівняно із семантико-синтаксичними відношеннями у межах одного речення. Адже це відношення насамперед між окремими цілими синтаксичними одиницями. Отже, поняття семантико-синтаксичних відношень між реченнями та складними синтаксичними цілими у складі тексту осмислюється нами «як їхня функціонально-смислова залежність, взаємозумовленість, що виявляється в процесі формування текстової єдності» [5: 164].

Отже, наше завдання полягає в тому, щоб подати цілісну систему відношень між синтаксичними одиницями у рекламних текстах. Такий підхід передбачає фронтальний розгляд поєднуваності перш за все речень у тексті. Вирішення цього завдання можливе за умови здійснення контекстуального аналізу смислу, функцій речень, урахування зв'язків, що сприяють формуванню семантико-синтаксичних відношень, що є метою нашої статті.

Згідно із нашими дослідженнями найуживанішими у рекламних текстах є **супровідні** відношення речень. З'єднання речень у єдиний текст у подібних випадках відбувається таким чином: до базового, опорного речення приєднується те, що розвивається на його основі, залежне від нього. Це речення перебуває в супровідних відношеннях із базовим, бо, начебто супутнє йому, супроводжує його. Здебільшого опорне речення являє собою початкове, вихідне повідомлення за темою (або про її окремий аспект) мовного утворення. Формування названого поєднання речень дістало назву розгортання, яке «полягає в тому, що кожне з основних понять, котрі утворюють тезу, піддається розглядові й аналізу (визначається, пояснюється, мотивується, підкріплюється фактичним матеріалом, зазнає експресивного посилення)» [6: 121].

Розглянемо спостережувані в рекламному тексті різновиди ***супровідних відношень*** між реченнями.

Найчастіше у рекламі залежні речення вживаються для **розширення інформації** про компоненти опорного речення або про зміст речення в цілому. У першому реченні або іноді у заголовку називається або рекламований предмет або його головна перевага, або головна вигода для споживача, а у наступних реченнях ширше, докладніше, повніше інформується про це. Наприклад, *«Перше, що ви бачите коли відчиняєте двері – стильний монітор. Монітор FLATRON серії Artistic для видатних людей. Елегантне поєднання чорного та срібного кольорів, прямих та округлих ліній. Монітори FLATRON – вікно у світ інформації та дизайну…»* [Контракти, 2004, № 35, Обкл. 4]

Як ілюструє приклад, для супровідних відношень із семантикою розширення інформації притаманно використання ланцюгового зв'язку, оскільки дальшому розвиткові піддається певний компонент опорного речення – він або те, що його стосується, стають об'єктом розгляду в залежному реченні (у прикладі розширюється інформація про монітор, про одну із його головних характеристик – *«стильний»*). Ланцюговий зв'язок здійснюється тут найповніше з допомогою всіх доступних йому засобів (у наведеному прикладі, як і в більшості рекламних текстів, використовуються повтори).

Ще одним достатньо уживаним семантичним різновидом супровідних відношень у рекламних текстах є відношення **аргументації**. У таких випадках залежні речення аргументують, тобто слугують для підтвердження, обґрунтування судження, висловленого в опорному реченні. На відміну від інших текстів, у яких речення-аргументи приєднуються за допомогою сполучникових засобів (*так, наприклад, приміром* та ін.), рекламні тексти прагнуть бути максимально стислими. Тому речення із відношеннями аргументації приєднуються до опорного речення здебільшого за допомогою тематичного зв'язку. Розглянемо фрагмент тексту: *«Новий телевізор LCD представляє революційне рішення в цифровому стилі. Телевізор з широким плоским 42-дюймовим рідкокристалічним екраном та глибиною екрана лише 11 см – достойна прикраса самого стильного інтер'єру. Унікальний дизайн телевізора дозволяє розмістити його на вишуканій підставці чи на стіні. Хочете підкреслити індивідуальність свого дому та створити в ньому гармонійну стильну атмосферу? Тоді новий LCD телевізор LG – ваш найкращий вибір!..»* [Контракти, 2004, № 42, Обкл. 2]

У наведеному прикладі у залежних реченнях наводяться аргументи того, що рекламована модель телевізору дійсно є революційним рішенням. Поєднується у цьому випадку логічний та емоційний типи аргументації: використовується логічна структура, але за змістом наявні велика кількість атрибутивних синтаксем (*«достойна», «унікальний», «вишуканий»* тощо) та предикат якості (*«прикраса»*), які впливають на емоційну сферу споживача. Привертає увагу типовий для реклами тип зв'язку за допомогою питальних речень. Таким чином активізується увага читача, здійснюється прихований вплив на його свідомість.

Наступним семантичним різновидом супровідних відношень у рекламних текстах є відношення **пояснення**. У подібних прикладах у змісті опорного речення присутні або поняття, що потребують тлумачення, або інформація, що може викликати запитання, або викладові надається забарвлення інтригуючої нез'ясованості, щоб привернути більшу увагу читача (саме це більш притаманно рекламним текстам). Залежні речення ж пояснюють опорне.

Розглянемо приклад того, як опорне речення повідомляє інтригуючу інформацію, з метою привернення уваги споживача.

«…Увага! Унікальна пропозиція!

Купуєте копір – отримайте принтер і сканер у подарунок.

За єдиної умови – якщо Ваш вибір – Samsung SCX-4100!..» [Контракти, 2004, № 43, С. 57].

Наступні речення у подібних прикладах пояснюють попереднє твердження (у наведеному прикладі пояснюється в чому унікальність пропозиції).

Іноді авторами реклами здійснюється не повне роз'яснення, спрямоване на ліквідацію неясності, а вибіркове тлумачення або оцінка (інтерпретація) того, про що повідомляється в опорному реченні з метою кращого розуміння характеристик рекламованих предметів. Відношення із такою семантикою класифікують як відношення **коментування.** Коментуватися автором може як окреме поняття, так і зміст опорного речення в цілому. Наприклад, *«…Розширена мережа DHL забезпечить Вашим відправленням кращий транзитний час і високий рівень сервісу. Адже наші операційні можливості у*

США зросли на 60%!...» [Контракти, 2004, № 40, Обкл. 2]. Також у рекламі коментування може бути представлене як у складі авторської мови, так і в словах, що належать іншим особам, компетентним у тому чи іншому питанні. Таке подання коментарю посилює його переконливість і достовірність інформації в цілому.

Часто у рекламних текстах є висловлюється **авторське ставлення** до повідомлюваного, до того, про що мовиться. При такому семантичному різновиді супровідних відношень у залежному реченні повідомляється про міркування, асоціації, почуття, бажання, емоційну оцінку, котрі виникають з приводу інформації, висловленої в опорному реченні. Наприклад, *«…Представляємо HP Color LaserJet 2550L. Фантастичні технології. Реалістична ціна…»* [Контракти, 2004, № 27, С. 7].

Значення використання подібних відношень у рекламі не можна переоцінити, адже за допомогою таких речень поглиблюється інформація про рекламований об'єкт, читач дістає орієнтири для сприйняття та оцінки повідомлення, виклад стає жвавим, природним (розмовним), бо тільки в розмовній мові спостерігаємо найрізноманітніші за характером асоціативних зв'язків супутні смислові відгалуження.

Менш поширені, але представлені в рекламних текстах **з'єднувальні** відношення між реченнями. Цей тип відношень «створює умови для об'єднання речень у більші побудови (складні синтаксичні цілі) на основі рівноправності чи обов'язкової участі – на відміну від супровідних відношень, якими визначається існування основних, опорних речень і факультативних, котрими супроводжуються опорні. Наявність з'єднувальних відношень між реченнями веде до поглиблення, логічної різноманітності повідомлення про єдиний предмет мовлення в тексті й пов'язана з формуванням текстових єдностей аналітичного змісту, побудовою оповідних, описових фрагментів…» [5: 167].

Розглянемо спостережувані в рекламному тексті різновиди ***з'єднувальних відношень*** між реченнями.

Найчастіше в описах особливостей рекламованого товару використовується **складання**. Цей різновид з'єднувальних відношень властивий реченням, які виражають однотипний, односпрямований зміст. Отже, відбувається складання, додавання різних конструкцій, смислів окремих (від двох і більше) речень. Текст у такому випадку має перелічувально-складений характер.

Відношення складання частіше виражаються за допомогою паралельного зв'язку. Смислову односпрямованість можуть підкреслювати винесені в початкову частину з'єднуваних речень синонімічні компоненти або близькі за смислом слова в різних граматичних формах. Наприклад, *«…REHAU володіє майже піввіковим досвідом в галузі розробки, виготовлення і застосування на практиці високоякісних систем профілів із полімерних матеріалів. Профілі REHAU не жовтіють, не тріскаються на морозі і практично не вимагають догляду в процесі експлуатації…»* [Контракти, 2004, № 27, С. 27]. Частіше всього на початок виноситься і повторюється назва рекламованого товару, торгової марки тощо, тобто те, що треба запам'ятати споживачу. Адже, «рекламна інформація – на відміну від інших форм масової комунікації – є повторюваною інформацією» [7].

Відношення **диференційного складання** виникають між реченнями, які мають однотипні або зближувані в контексті смисли, але їхня функціонально-смислова залежність полягає в протиставленні, зіставленні, відокремленні. Серед речень, між якими існують

семантико-синтаксичні відношення диференційного складання, можна виділити такі, що виражають вихідне, відправне повідомлення, і такі, зміст яких зіставляється, протиставляється або передбачає варіативність явищ відносно перших.

У рекламних текстах представлені фрагменти із відношеннями ***протиставлення***. Класичним прикладом є опис життя споживача, скажімо, до придбання / використання рекламованого товару / послуги. Розглянемо детальніше: *«… Була Ольга Торжинська. І все було добре: гарна робота, гарні друзі, гарні батьки. Але чогось не вистачало. Може, гостроти відчуттів, може, яскравих подій…»* [Контракти, 2004, № 46, С. 45]. Використаний інтегративний зв'язок (сполучники *і, але*) більш тісно пов'язує речення, допомагає створити цілісну картину буття звичайної людини. Відношення протиставлення допомагають підкреслити негативні сторони існування без рекламованого предмета, таким чином підштовхуючи споживача до придбання товару.

Є багато прикладів, в яких немає інтегративного зв'язку, але все ж таки між реченнями спостерігаються відношення протиставлення. Наприклад, *«Життя гарантує сюрпризи. Остра-Київ гарантує виплати»* [Контракти, 2004, № 43, С. 49]. Вжитий паралелізм синтаксичних конструкцій між загальновідомою, беззаперечною інформацією (*Життя гарантує сюрпризи*) та достатньо вузькою функцією рекламованої компанії (*Остра-Київ гарантує виплати*) призводить до поєднання у свідомості таких різних понять і таким чином створюється «місія компанії – протистояти всім негараздам у житті». Отже, відбувається маніпулятивний вплив на споживача. Відношення протиставлення створюються за допомогою контекстуальних антонімів *життя – Остра-Київ, сюрпризи – виплати.*

Також у рекламних текстах є фрагменти, в яких взаємно співвідносяться, порівнюються характеристики якихось осіб, предметів, обставин. Таким чином з'ясовується якась схожість або відмінність між ними, породжуються семантико-синтаксичні відношення ***зіставлення***. У разі відмінності між порівнюваними об'єктами між такими реченнями з'являються риси протиставлення, але цілісний зміст полягає у вираженні не суперечності, а несхожості, виявленої шляхом зіставлення, порівняння.

Описувані відношення у рекламних текстах мають свою специфіку. Так наприклад, можуть бути зіставлені переваги рекламованого товару, а саме*: «…Завдяки малим габаритам і масі створюється більше простору та зручності на робочому столі. А системному адміністраторові не потрібно звертатись до кожного комп'ютера окремо…»* [Контракти, 2004, № 43, С. 13]. У подібних випадках про відношення саме диференційного складання, а не просто складання, говорить інтегративний зв'язок, виражений сполучниками *а, але* тощо.

В інших прикладах за допомогою відношень зіставлення додається інформація про якусь нову якість вже і так гарного товару. Наприклад, *«…Універсальний автомобіль, який є ідеальним як для відпочинку і подорожей, так і для бізнесу. А відтепер, ще й в ексклюзивному виконанні…»* [Контракти, 2004, № 44, С. 23].

В рекламі є приклади, коли зіставляються вчинки якихось конкретних людей, можливо навіть із називанням імені, прізвища, професії тощо, з приводу використання рекламованого товару і дії потенційного споживача. Наприклад, *«Лідери вже прийняли рішення бути на першій Міжнародній конференції HumanTech 2004. А Ви?..»* [Контракти, 2004, № 40, С. 53]. Таким чином, автором вводиться додаткове свідчення про те,

що багато інших людей вже користуються рекламованим товаром чи послугою. Адже на думку Мокшанцева, мода та схожість із відомими людьми є достатньо сильними мотивами для прийняття рішення [8, 45].

До числа відношень диференційного складання відносять також і **розділові** відношення, що передають сутність варіантного характеру дій, подій. Про ці відношення сигналізують засоби інтегративно-характернзуючого зв'язку серед них сполучники *то... то, або ... або*, котрі виражають значення розділовості, та інші з'єднувальні засоби, що формують це значення [5: 168].

Провівши аналіз рекламних текстів, ми зазначаємо, що цей тип відношень у рекламі практично не зустрічається. Пояснити це явище можемо тим, що для рекламних текстів, як для текстів із прагматичною метою впливу на споживача, спонукання його до активної дії, є нехарактерним пропонування варіантів якогось рішення. Тобто реклама має запропонувати готове рішення якоїсь проблеми, а там, де з'являються варіанти рішення, до здійснення вибору може підключитися логіка, здоровий глузд, роздуми споживача і ефект навіювання, впливу знизиться.

Наступним різновидом з'єднувальних відношень між реченнями є відношення **супозиції** (співпозиції). Передусім речення, з'єднані таким чином, повідомляють про явища дійсності, суміжні в складі більшого цілісного явища, події, виступають як єдиний предмет мовлення. «Супозиція може бути **просторово-буттєвою** й **часовою**. В першому випадку у супозиції перебувають повідомлення про явища, суміжні в просторі, існуванні, тобто об'єднані просторовою, буттєвою суміжністю в більші цілісні явища дійсності. Цими відношеннями часто з'єднується більш як два речення, бо в результаті такого поєднання створюється цілісний опис, картина» [5: 168].

Відзначимо, що у рекламному дискурсі тексти із відношеннями між реченнями просторово-буттєвої супозиції зустрічаються рідко.

Зміст речень, між якими спостерігаємо відношення супозиції часового типу, відображають часову суміжність дій, об'єднаних у цілісній, більшій події. Специфікою таких відношень у рекламному дискурсі є те, що переважна більшість подібних текстів є переліком дій, які необхідно зробити потенційному споживачу, аби досягти необхідної для автора мети – придбання рекламованого товару. Причому підкріплюється таке переконання вживанням дієслів наказового способу.

Наприклад, в тексті, який рекламує книжки про бухгалтерський облік, автори підсилили вплив на споживача особливим структуруванням: перелік необхідних дій, зазначених у часовій послідовності, подано у вигляд пронумерованого списку.

...Як заслужити поцілунок бухгалтера.
1. Оплатіть рахунок-замовлення, наведений нижче.
2. Надішліть його до редакції за факсом ...
3. Через кілька днів отримайте в кур'єра святковий набір з двома книжками і вітальною листівкою.
4. Купіть квіти, підпишіть листівку.
5.16 липня привітайте бухгалтера зі святом
До Дня бухгалтера лишилося 11 днів...» [Контракти, № 27, 2004, С. 11].

Речення у подібних текстах пов'язані між собою за допомогою елементів паралельного зв'язку (використання предикатів дії із часовою співвіднесеністю – о*платіть, надішліть, привітайте, купіть, підпишіть, отримайте*) та тематичного (всі дії спрямовані на досягнення результату – придбання книжок і таким чином привітання бухгалтера).

Зрідка використовують у рекламі і відношення **уведення**. Вони виникають між реченнями в тому випадку, коли одне з них – базове – стоїть після речення, зміст якого вводиться у зміст цього базового речення, й разом вони утворюють цілісну складену єдність. Наприклад, *«…Кольорові принтери серії HP Color LaserJet здатні легко і швидко відтворювати кольорові і ч/б документи неймовірної якості безпосередньо у Вашому офісі. Тому не дивно, що принтери HP стали найпопулярнішими в світі. Тож, виберіть той з доступних принтерів серії Color LaserJet, що найкраще відповідає Вашим потребам, і докорінно змініть свою уяву про те, як повинна виглядати Ваша ділова документація…»* [Контракти, 2004, № 27, С. 7].

У подібних прикладах за допомогою відношень уведення, а також інтегративного зв'язку між реченнями утворюється ланцюжок міркувань такого типу: «1) цей товар найкращий → 2) його обирають багато людей → 3) Вам (адресату реклами) його треба придбати» (або можливі варіанти використання міркувань, наприклад, 1→3, чи 2→3 та ін.). Таким чином, на початку тексту наводиться підґрунтя для переконання адресата, а останнє речення є прямим закликом до придбання рекламованого товару. Це є прикладом індуктивного шляху переконання адресату. Використані сполучники (*тому, тож* та ін.) сприяють підкресленню різновидів відношень уведення: причинної зумовленості, причинно-наслідкового, допустового, цільового настановлення.

Отже, наше дослідження підтвердило, що рекламний текст – цілісна одиниця, між окремими компонентами якої є різноманітні відношення. Найпродуктивнішими для формування цілісності рекламного тексту виявилися супровідні відношення. Адже виокремлення опорного речення (у рекламі це може бути заголовок чи слоган) і речень, що розширюють, коментують, аргументують головну інформацію, як раз і сприяє запам'ятовуванню цієї інформації і переконуванню споживача, що і є головною метою реклами. Утворюють цілісність рекламного тексту і з'єднувальні відношення (перш за все відношення складання) між синтаксичними одиницями. Це, на нашу думку, підтверджує тезу Н. Л. Волкогон про те, рекламний дискурс є різновидом аргументативного дискурсу [9, 6]. І саме з'єднувальні відношення допомагають представити і з'єднати в єдине ціле найрізноманітніші аргументи на користь рекламованого об'єкта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Текст // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 679-680.
2. Серажим К. С. Структура публіцистичного тексту: загальні підходи до текстологічного аналізу // Наукові записки Інституту журналістики. – 1999. – Т.1. – Ел. ресурс: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=47>.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981. – 139 с.

4. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум /Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 496 с.
5. Мамалига А. І. Синтаксис тексту / Різун В. В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту. – К.: РВЦ «Київський ун-т», 1998. – С. 149-182.
6. Одинцов В. В. Стилистика текста. – М.: Наука, 1980. – 264 с.
7. Смирнова Т. Стилістика рекламної комунікації // Стиль і текст. – Вип. 4. – Ел. ресурс: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1082>.
8. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Менеджмент» / Новосибирская гос. академия экономики и управления. – М.: Инфра-М, 2002. – 229 с. – Библиогр.: с. 227-229.
9. Волкогон Н. Л. Іспаномовний рекламний дискурс і його відтворення українською мовою: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.16 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 19 с.

УДК 811.161.2: 659. 3

Топчій Л. М.
(Ізмаїл, Україна)

ПРО ЕКСПРЕСИВНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ У МОВІ ГАЗЕТНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ВИДАНЬ

У статті зроблена спроба визначити і проаналізувати, які синтаксичні одиниці в мові ЗМІ є найтиповішими для створення експресивності і які стилістичні функції притаманні їм у досягненні виразності.

Ключові слова: *мова інформаційних повідомлень, експресивні синтаксичні конструкції, парцеляція, повтор, риторичні запитання, стилістичні функції синтаксичних експресивних засобів.*

The article is considered as attempt to examine and to analyse the most typical syntactic unit in the language of mass media and what characteristic stylistic functions are used for expressivity achievement.

Key words: *language of communication, expressive syntactic construction, parcelling, repetition, rhetorical questions, stylistic functions of syntactic expressive means.*

Однією з основних функцій ЗМК, серед яких найвагоміше місце належить пресі, є здійснення емоційного впливу на читача (слухача), або експресивності, оскільки «перед публіцистом завжди стоїть потреба пошуку оптимальних засобів впливу, зокрема пошуків експресії» [1: 13]. Експресивність – це інтенсифікована виразність, психологічно й соціально мотивована властивість мовного знаку, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає напругу почуттів у читача [2 : 12]. Цей засіб, що на фоні загального, нейтрального виділяє окремі мовні одиниці,

© Топчій Л. М., 2009

пов'язані з різними видами оцінок і емоціями автора, найбільш сконцентрований у таких жанрах, як передові статті, статті на суспільно-політичну, економічну і міжнародну тематику. Засоби досягнення експресивності газетної мови, які можуть проявлятися на різних рівнях мови: фонетичному, морфемному, лексичному, граматичному й синтаксичному, – найрізноманітніші. Найяскравіша газетна експресія утворюється лексичними засобами, але її виразність виявляється і на синтаксичному рівні.

У сучасному мовознавстві проблемам експресивності у письмовому мовленні присвячені численні роботи (О. Д. Пономарів, Г. Я. Солганик, В. А. Чабаненко, А. П. Коваль, Ю. Д. Апресян, Н. В. Черникова, Т. О. Бровченко, О. С. Фоменко, І. Качуровський, М. Парцей, М. І.Стюфляєва, І. А. Колесникова, А. І. Мамалига, А. Капелюшний, Н. Сидоренко та ін.), проте питанню синтаксичної експресивності в мові ЗМІ не приділялося значної уваги. У вітчизняному журналістикознавстві фрагментарний розгляд цієї проблеми містять роботи С. П. Денисової, І. С. Герман, М. Г. Яцимірської, Л. І. М'яснянкіної та ін. [3], але взагалі ще не вироблено достатньої чіткої науково обґрунтованої методики лінгвостилістичного аналізу газетної мови. Проблема мови та стилю ЗМК, функціонування експресивних синтаксичних засобів та їх стилістичні можливості у газетно-інформаційному стилі, які опинилися за рамками інтересів лінгвістики і все ще випадають з поля зору дослідників мови ЗМК, потребують комплексного дослідження.

Метою нашого дослідження є спроба виявити певні синтаксичні одиниці та прийоми їх використання у створенні експресивності на шпальтах мови газетно-інформаційних видань, реалізація якого робить зміст повідомлення дійовим й яскравим. Досягнення поставленої мети можливе у разі виконання таких завдань: визначити найпродуктивніші синтаксичні засоби, що створюють експресивність в інформаційних повідомленнях та виділити їх стилістичні функції.

Предметом нашого дослідження є мова газетних видань («Освіта України», «Освіта», "Урядовий кур'єр", "Голос України", "Дзеркало тижня" та ін.), яка яскраво відображає функціонування певних синтаксичних одиниць як засіб створення експресивності.

Інтенсифікована виразність на синтаксичному рівні в мові газетно-інформаційних видань забезпечується реченнями з парцеляцією, інверсованим словорозташуванням, синтаксичними структурами з різним типом повторів, питально-риторичними конструкціями, побудовами із ланцюжком номінативних речень та неповними еліптичними структурами. В межах нашої статті ми розглядатиме лише деякі з них.

Так, мові певних жанрів притаманна заміна послідовного синтаксичного зв'язку двочленною структурою, модифікацією якої є парцеляція. Суть цього явища полягає у "виділенні певного відрізка цілісного висловлення в окрему, відносно самостійну його частину, яка не пориває синтаксичного й структурного зв'язку з базовою частиною висловлення" [4: 58]. Вживання парцельованих синтаксичних одиниць, які є наслідком запозичення з усної мови [5: 99-103; 6: 22], очевидно, викликане бажанням автора уникнути переобтяженості структури речення, прагненням зробити його коротшим, уривчастим, що відповідає загальній тенденції до стислості й динамічності сучасного газетно-інформаційного стилю, а також метою наближення писемної мови до живої розмовної.

Оскільки через парцеляцію у синтаксичній структурі відбувається "руйнування синтагматичної ієрархії, пошук інших, невласне синтагматичних засобів створення

зв'язності тексту, тенденція до самостійного продукування кожного елемента інформації, подрібнення синтагматичного ланцюжка на ряд інтонаційно закінчених висловлювань, ... тенденція формування висловлення як комунікативної одиниці інтонаційними, а не власне граматичними засобами" [7: 198 – 199], цей прийом стає засобом створення експресивності. Отже, через членування, яке спрямоване на забезпечення максимально ефективної форми сприйняття, розчленовані синтаксичні структури в мові ЗМК актуалізуються, набувають логічного й експресивного виділення.

Цей експресивно-виражальний засіб, який в повідомленні підтримує загострену увагу читача, використовується для створення особливого прагматичного ефекту, напр.: «*Я їх просто бережу. Як мати*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.6.); «*Хоча сама Ященко розуміє: не всі жінки можуть бути сильними. Такими, як вона*», «*Колись у спілчан витала ідея прийняття архітекторами клятви служіння своїй професії. На кшталт клятви Гіппократа. Та руки не дійшли. А жаль*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.5.). При парцеляції кінцевих компонентів, спричинених авторським бажанням виділити якийсь компонент речення, відбувається деталізація певного відрізка цілісного висловлення в окрему частину, завдяки чому збільшується семантична вага парцелята в тексті, підвищується його інформаційна значущість.

У мовній тканині газетних видань спостерігаються різні модифікації парцельованих структур. Так, наприклад, певного емоційно-експресивного забарвлення набувають парцельовані конструкції, що співвідносні з простим ускладненим реченням, а вторинні сегментовані елементи за походженням є компонентом сурядного ряду словоформ, напр.: «*Відкидала усе погане й поставила за мету: житиму не тільки для себе. А й для порятунку інших*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.6.); «*Саме цього чекає щосуботи читач від київської журналістки Юлії Мостової ... . І не обманюється*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.8).

Подані ілюстрації свідчать, що члени речення, які стоять після крапки, могли би бути включеними у попереднє повне речення без будь-якого порушення його нормальної структури, але при об'єднанні їх у цілісну граматичну побудову експресивне забарвлення всього висловлення втрачалося б. Чіткість і лаконічність цих синтаксичних одиниць дає можливість використовувати їх тоді, коли треба зупинитися на окремих деталях, які авторові повідомлення уявляються обов'язковими.

З метою емоційного висловлення у мові газетно-інформаційних видань журналістами використовується і прийом сегментації однорідних присудкових форм як засіб створення синтаксичної експресії, де семантичний автономний зміст кожного з присудків обумовлюють сегментацію цілісної комунікативної одиниці на певні відрізки. Наприклад: «*Спочатку прооперовані берегині збиралися у неї на квартирі. Говорили про наболіле*»; «*Ще маленькою втратила батьків і переходила з одного дитбудинку до іншого. Виховувалася в інтернаті. Спромоглася отримати вищу освіту, горіла на роботі*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.6). Як бачимо, структурно – це речення з однорідними членами, але замість цілісного однорідного ряду вживається розірваний ряд самостійних простих речень, у яких кожен компонент незалежний, і, крім того, ще створюється додатковий відтінок емоційного нагнітання ознаки. Таке оформлення думки, де прийом сегментації розглядається як прагнення авторів до насиченості й експресивності висловлення,

змінює емоційне забарвлення змісту висловлення, збільшує семантичну значущість сегментованих частин. Також логічного й експресивного виділення набувають елементи розчленованих конструкцій, коли вони виступають у ролі уточнювача, конкретизатора інформації, поданої у базовій частині, напр.: «*Тиждень писала листи. Відповіді отримала. Не від усіх*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.6); «*Ювілейна дата – і радість, і смуток. Бо це ж 70, а не 17*»; «*Ювіляр буквально потонув у подарунках і квітах, якими була наповнена зала будинку ОДА. Від керівників регіону, міста, підприємств та організацій, від молодих спортсменів*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.5).

Іноді ефект впливу на читача відбувається у випадках, коли сегментований елемент зовсім втрачає семантичну вагу і вживається для підкреслення змісту і увиразнення всього висловлення, напр.: «*Тренер рекордсмена Юхим Айзенштадт згадує, що «Льоня мав такий характер бійця, таку волю, що перемагав з травмами. Попри втому»* (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. —№ 19. – С.5.); «*Після операції жінки живуть не один десяток років. А тоді ...*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.6.).

Таким чином, при виділенні члена речення в окрему, відносно самостійну частину, синтаксична структура речення набуває значення особливої експресивності, оскільки будь-яке членування синтаксичного відрізка спрямоване на забезпечення максимально ефективної форми сприйняття. Послаблений зв'язок між парцелятом і базовою частиною не лише створює різний "інтонаційний" малюнок у синтаксичній одиниці, а й надає специфічного усно-розмовного забарвлення, зумовлює експресивність мовлення.

Проілюстрований матеріал – це приклади використання синтаксичних утворень, що відхиляються від звичайного синтаксичного типу, дають оригінальну форму для образного вираження думок і почуттів автора повідомлення і виступають у ролі експресивно-виражальних засобів.

Інтенсифікована виразність на синтаксичному рівні забезпечується і через інверсований порядок словорозташування головних членів речення, що спричинене авторським бажанням виділити семантичну вагу присудка, типу: «*Отак інколи крутиться наша бюрократична машина: неповоротко, дублюючи одне одного, і головне – безрезультатно*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.9.); «*На наші міста опускаються сутінки архітектурного хаосу і всевладдя грошей*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 18. – С.11.); «*В них врізався колючий дріт, у який вплетені колоски*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 18. – С.12), і через змінений порядок слів у атрибутивному словосполученні, зокрема в конструкціях з постпозитивним означенням. Такий варіант словорозташування вважається експресивним, оскільки він виразніше, порівняно з нейтральним порядком слів, розкриває зміст висловлення, пор.: «*Барвінок» – це не комерційний, а соціально-культурний проект. Та не менш успішний*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.9.); «*У невеликій кімнаті на стінах розміщені знімки жінок. Переважно молодих, красивих, усміхнених»* (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.6.). Функція постпозитивного означення у наведених прикладах – підкреслити й увиразнити відтінки означуваного слова.

Значного поширення в газетно-інформаційному стилі для створення інтенсифікованої виразності на синтаксичному рівні набуло застосування такої стилістичної фігури, як повтор, який, будучи епіцентром тексту, є засобом підкреслення емоційного і смислового моменту, засобом зростання насиченості висловлення. Повтор, який супроводжується

структурноорганізуючою (зв'язок) та стилістичною (емоційно-експресивне вживання) функціями [8: 56], є засобом актуалізації нових контекстних відтінків значення, посилює психологічну напруженість, оскільки «чим більше експресивних елементів бере участь у створенні загальної експресії висловлення, тим сильнішим є його прагматичний ефект, збільшений у результаті нашарування експресії» [9: 145], напр.: «*Будуть чудові результати! Бо ж українська нація – чудова, здорова й сильна. Будуть нові імена переможців*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. —№ 19. – С.5.) ; «*Не всі жінки можуть бути сильними. Такими, як вона. Тому її завдання одне з непростих – навчити їх бути, як вона*» (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. —№ 19. – С.5.). Ще приклади: «*Великі сподівання в Україні покладаються на Вас, українців у Росії. Від Вашої роботи зі збереження українства за кордоном, Вашої здатності об"єднатися навколо пріоритетів розвитку Української держави залежить дуже багато… Ваша діяльність є важливою складовою тієї внутрішньої і зовнішньої політики України»* (Урядовий кур'єр. – 31.01.08. – № 19. – С.8.). Повтор, як бачимо, створює посилене емоційне напруження позначеного місця тексту, що активізує мислення читача, викликає в нього додаткові образні та емоційні враження, чіткіше та яскравіше доносить авторську інтерпретацію описуваного. Отже, багаторазове використання однакових лексем посилює в мовленні тривалість дії, виражає інтенсивність виявлення чогось, чим вносить у речення експресивне забарвлення.

Досить типовими для створення інтенсифікованої виразності у мові ЗМІ виступають риторичні запитання, призначення яких – викликати певну експресію, ілюзію розмови, діалогу, що начебто відбувається у присутності читача чи за його участю [10: 512 – 513]. Наприклад: «*Хіба доля була прихильною раніше?»(*Урядовий кур'єр. 31.01.08. – № 18. – С.6); «*Де ж та єдність партії і народу, про яку так люблять говорити комуністичні керівники?*»(Урядовий кур'єр. 31.01.08. – № 18. – С. 10); «*Тож не дивно, що люди потихеньку звіріють. Куди далі ?»* (Урядовий кур'єр. 31.01.08. – № 19. – С.6.). Такі конструкції у письмовій мові (діалозі) не вимагають відповіді, «бо саме у собі містять самозрозумілу відповідь, переважно негативну, рідко позитивну, а часом неможливість ніякої відповіді» [11: 85]. З цього приводу Ш. Баллі відзначав, що «насправді риторичне запитання – це зовсім не питання», а й «непрямий експресивний засіб, який символізує більш чи менш визначену групу почуттів, користуючись задля цього виразністю голосу» [12 : 38]. Ця синтаксична фігура, стилістична функція якої – надання повідомленню виразності, експресивності та створення відповідної емоційної тональності, стимулювання уваги читача та його акцентування на певному моменті викладу, спонукання до роздумів, експресивно висловлює думку автора та загострює увагу читача на певних моментах викладу.

Вживання зазначеного засобу не обмежене лише текстом. У практиці інформаційних видань широко використовуються риторичні конструкції у ролі заголовків, оскільки, як елементи газетного тексту, де компресія інформації та приваблення уваги та інтересу читачів виходить на передній план [13: 347], у цих побудовах проявляється прагматичний аспект – встановлення контакту з читачем, вплив на нього та зацікавлення. Такі конструкції виконують роль своєрідних відправних пунктів, відштовхуючись від яких, увага читача домальовує картину заданого питання своїми роздумами, висновками. Саме в заголовках-питаннях відбивається комплексне вираження емоційно-оцінних значень і виявляється особливо високий рівень експресивності, наприклад: «*Чи пови-*

нна преса дружити з владою?» (Голос України. – 28.12.2007. – С.2); «*ГМО – фобія чи ГМО – фахканалія*?» (Дзеркало тижня. 15.12.07. —№ 48. с. 16), «*Жити стало краще, жити стало веселіше?*» (Дзеркало тижня. 15.12.07. —№ 48. с. 23). Значного поширення в мовній практиці мас-медіа набуло вживання риторичних конструкцій у ролі заголовків з питальним компонентом причинової семантики, яке виражає експресивно марковане ствердження чи заперечення: «*Що може бути гірше за незакінчені справи?*» (Дзеркало тижня. – № 48. – 21.12.2007. – С. 11); «*Доки будете мучити народ ?*» (Голос України. – 26.11.2007. – С. 24.); «*Чому мовчать прокурори ?*» (Урядовий кур'єр. – 20.03.08. – № 52. – С.10) тощо. Лаконічність таких конструкцій у практиці інформаційних видань – це один із стимулів, який збуджує уяву читача, примушує її інтенсивно працювати.

Таким чином, для створення особливої експресивної тканини повідомлення важлива роль в мові газетної періодики належить певним синтаксичним конструкціям, які, виступаючи коментарем визначеної актуальної проблеми, мають виразний оціночний характер і в експресивній формі висловлюють позицію автора. Звернення до цих засобів зумовлене не стільки манерою автора урізноманітнити стилістичну канву повідомлення, скільки його бажанням акцентувати увагу читача на конкретній, окремій думці, або до тих положень, про які йтиметься.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. – К., 1983. – 240 с.
2. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови // Мовознавство – 1984 – № 2 – С. 11 – 18.
3. Герман І. С. Експресивна тональність публіцистичного дискурсу тоталітарної журналістики (на матеріалі запорізької преси 20-40-х років ХХ століття) // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – Журналістика, 2004. – № 12. – С. 35 – 38.
4. Гнатюк А. Д. Засоби створення та інтенсифікації мовної експресії в газетно-журнальних жанрах // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 62 – 68.
5. Денисова С. П.Стилістика газетно-журнального тексту: тексти лекцій.—К., 2004. – 54 с.
6. Ільченко В. І. Експресія іменників в ЗМІ / КНУ імені Тараса Шевченка. Ін-т журн. – К.: Ін-т журн., 2003. – 64с.
7. Конторчук Г. Особливості мови і стилю засобів масової інформації. – К., 1983. – 152 с.
8. Коць Т. А. Функціонування синонімів у газетно-інформаційному стилі (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) // Мовознавство. – 2001. – №5. – С.88 -95.
9. Макаренко Є. А. Соціальна експресія української публіцистики // Журналістика. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 23. – С. 132-140.
10. М'яснянкіна Л. І. Конотація на рівні газетного тексту // Засоби масової інформації й утвердження державного суверенітету Уаїни. – Львів, 1993. – С. 140 – 144.
11. Павлюк Л. С. Гротеск, «метафора низу», бурлескно-іронічні тональності сучасної преси: апологія стилю і аномалії стилю //Українська журналістика: формування сучасного обличчя. – Львів, 1993. – С.102– 107.

12. Шаповал Ю. Г. Поетика телевізійної журналістики. – Костопіль, 2003. – 204 с.
13. Яцимірська М. Г. Мова сучасної української преси: стан і тенденції розвитку //Вісник Львівськ. ун-ту. Сер. Журналістика. – Вип. 22. – Львів, 2002. – С. 46 – 76.
14. Шинкарук В. Д. Дискурсивні висловлення в сучасній українській мові //Мовознавство.—1996. – №6.
15. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. – М., 1988.
16. Кононенко В. І. Нові тенденції у розвитку сучасного синтаксису // Укр. мова і літ. в шк.—1972. – № 1.
17. Арутюнова Н. Д. О синтаксических типах художественной прозы //Общее и романское языкознание. – М., 1972.
18. Синиця І. А. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту // Мовознавство. —1994.—№ 2-3.
19. Козак Г. В. Розвиток експресивного навантаження вставлених конструкцій у структурі формально ускладненого простого речення (на матеріалі української та білоруської мов) //Вісник Харківського національного університету, 2000. – № 491.
20. Франко З. Т. Риторичне питання //Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр.енциклопедія, 2000. – С. 512 -513.
21. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык. 1983 – 281 с.
22. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955.– 416 с.
23. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – М., 1990.

УДК 802.0–31:659.1–126

Лиса Н. С., Семенчук Ю. О.
(Тернопіль, Україна)

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ ЗНАКІВ

В даній статті досліджуються особливості творення англомовних рекламних знаків, їх основні структурні моделі.

Ключові слова: *рекламний знак, словесний, структурні моделі.*

В данной статье исследуются особенности создания англоязычных рекламных знаков, их основные структурные модели.

Ключевые слова: *рекламный знак, словесный, структурные модели.*

The peculiarities of English advertising marks formation and their main structural models are studied in the article.

Key words: *the advertising mark, verbal, structural models.*

© Лиса Н. С., Семенчук Ю. О., 2009

Рекламні тексти, а з ними і рекламні знаки (далі – РЗ) щодня набувають ще більшої своєї ***актуальності***, оскільки еволюція реклами відбувається швидкими темпами, заполонивши телеекрани, газети, журнали, вулиці. Копірайтери намагаються зайти найбільш чудернацькі способи створення РЗ.

Як ***гіпотеза*** висувається припущення про те, що структурно РЗ можуть бути представлені словом, словосполученням та реченням, серед яких найбільш поширеним є РЗ-слово.

Мета статті дослідити особливості творення англомовних РЗ, їх структурні моделі.

Матеріалом дослідження слугували лексикографічні джерела [1; 2] та вибірка РЗ з таких англомовних журналів, як "Better Homes and Gardens", "Cosmopolitan", "Women's Weekly" та ін., а також з поштової реклами та упаковок.

Щодо їхньої структури, РЗ можуть бути: РЗ-слово, РЗ-словосполучення та РЗ-речення.

Рекламний знак-слово. Наприклад, *Milady* – сорт цукерок компанії "Уоллер енд Хартлі" (*Waller & Hartley*); *Bounty* < *букв.* щедрість, дар, щедрий дарунок > – шоколадні цукерки з начинкою з кокосових горіхів; *Majestic* < *букв.* величний > – марка легкового автомобіля; *Secret* – дезодорант; *Topless* – парфуми.

Крім простих слів, у РЗ можуть використовуватися і складні слова, тобто такі, які утворилися шляхом складання двох або більше основ. Найбільш вживаними структурними формулами складних РЗ є:

• **N+N:** *Arrowmint* < від *букв. arrow* – стріла + *бот. mint* – м'ята > – фірмова назва сорту м'ятної жувальної гумки фірми "Ріглі" *(Wrigley); Candlewick* < *букв.* гніт у свічці > – махрова бавовняна тканина, яка переважно використовується для покривал; *Dewhurst* < *букв.* росистий пагорб > – компанія з продажу м'яса та м'ясопродуктів; *Folkweave* < *букв.* народна виробка > – тканина, яка нагадує рогожку, звичайно у смужку; *Slumberland* < *букв.* царство дрімоти > – ліжка, дивани, матраци компанії "Сламберланд груп" (*Slumberland Group*); *Dateline* – бюстгальтери;

• **N+Adj:** *Aquaclean* < від *лат.* aqua – вода та *англ.* clean – чистий > – пилососи;

• **Adj+N:** *Blackstone* – коктейль з хересу, джину та гіркої настойки; *Bluebird* < *букв.* синій птах > – автопричіп компанії "Блуберд караванз" (*Bluebird Caravans*); *Hotpoint* – холодильники, пральні машини, побутові прилади однойменної компанії; *FreshLook* – контактні лінзи, які змінюють колір очей; *Bestform* – бюстгальтери;

• **V+N:** *Hopscotch* < від *букв. hop* – стрибати + *scotch* – лінія на землі > – дитяча гра "класики"; *Hovercraft* < *букв.* ширяючий корабель > – корабель на повітряній подушці; *Leapfrog* < *букв.* стрибаюча жаба > – дитяча гра;

• **Adj+Adj:** *Nu-Swift* – компанія з виробництва протипожежного обладнання та вогнегасників;

• **V+Adv:** *Turnabout* – грампластинки компанії "Декка" (*Decca*); *Staythere* – бюстгальтери;

• **V+Pron:** *Katch-All* < Catch all – мишоловки;

• **Prep+N:** *Atcost* < від *at cost* – по собівартості > – компанія з виробництва збірних сільськогосподарських споруд;

• **N+prep+N:** *Breathinbra* – бюстгальтери.

Серед складних РЗ існують і такі, які неможливо поділити на окремі частини, тобто вони є немотивованими. Найчастіше це звукові повтори, поєднання ідентичних звукових компонентів, які базуються на алітерації (повторенні однакових приголосних) та редуплікації (подвоєнні окремих елементів). Наприклад, *Bribri* – одяг; *Pili-Pili* – вироби з паперу та картону; *Aku-Aku* – парфуми.

Рекламний знак-словосполучення. Серед таких РЗ перше місце посідають двокомпонентні моделі, їх налічується 1613 одиниць – 78,5% від загальної кількості словосполучень (2055). Ці РЗ-словосполучення можуть мати різну структуру:

• **N+N:** *Aniseed Ball* < *букв*. анісове драже > – сорт цукерок з анісовим смаком; *Captain Morgan* < *букв*. капітан Морган > – фірмова назва рому; *Cherry Blossom* < *букв*. цвіт вишні > – крем для взуття виробництва компанії "Рекітт енд Коулман" (*Reckitt & Colman*); *Crown Cork* – металеві корки для пляшок з-під пива, молока тощо виробництва однойменної компанії; *Dairy Milk* – молочний шоколад компанії "Кадбері Шуеппс" (*Cadbury Schweppes*); *Eden Vale* – молочні продукти компанії "Експресс дері" (*Express Dairy*);

• **N's+N:** *Woman's Realm* – щотижневий ілюстрований журнал для жінок; *Mother's Pride* < *букв*. гордість господині > – нарізаний та запакований хліб компанії "Ренкс Хоувіс Макдугалл" (*Ranks Hovis McDougall*); *Reader's Digest* – щомісячний ілюстрований журнал; *Bramley's Seeding* < *букв.* сіянець Брамлея > – зимовий сорт яблук;

• **Adj+N:** *Double Diamond* – фірмова назва пива; *Express Dairy* – велика холдінг-компанія, яка володіє молокозаводами, універсамами та іншими продуктовими магазинами і кафе у Великобританії; *Famous Grouse* < *букв*. знаменита куріпка > – дороге шотландське віскі компанії "Маттью Глоуг енд сан" (*Matthew Gloag & Son*); *Proper Posture* – бюстгальтери;

• **N+Adj:** *Café Royal* – старовинний фешенебельний лондонський ресторан; *Lincoln Green* – сукно яскраво-зеленого кольору; *Mount Royal* < *букв.* королівська гора > – цигарки; *Wrinkle Free* – вид тканини;

• **N's+Adj:** *Craig's Royal* – сорт середньоранньої картоплі;

• **N+Adv:** *Night Out* – парфуми;

• **Adj+Adj:** *English Electric* – електропобутові прилади компанії "Дженерал електрік" (*General Electric Company*);

• **Adv+Adj:** *Ever Ready* – акумулятори, електролампи та інші електротовари виробництва однойменної компанії;

• **Pron+N:** *Her Secret* – бюстгальтери;

• **P II + N:** *Hidden Treasure* – бюстгальтери;

• **Prep+Num:** *After Eight* – м'ятна помадка в шоколаді.

Найпродуктивнішими із зазначених вище моделей виявились: N+N – 542 РЗ (33,6%); а також Adj+N – 441 РЗ (27,3%) від загальної кількості (1613) вибраних двокомпонентних РЗ.

Трикомпонентні РЗ-словосполучення становлять 412 одиниць 20% від загальної кількості РЗ-словосполучень і мають досить різноманітну структуру:

• **N+N+N:** *Dennis Motor Holdings* – компанія з виробництва спеціалізованого автотранспорту: автобусів, пожежних машин, машин швидкої допомоги; *London Steak House* – типовий ресторан середнього класу компанії "Лайонз" (*Lyons*); *Trust Houses Forte* – компанія, яка володіє ресторанами, готелями в різних містах Великобританії;

• **N+conj+N:** *Accles and Pollock* – компанія, яка спеціалізується з виробництва сталевих труб; *Albright and Wilson* – великий промисловий хімічний концерн; *Allen and Hanburys* – велика фармацевтична фірма; *Babcock and Wilcox* – велика теплотехнічна та машинобудівна компанія; *Cow and Gate* – продукти дитячого харчування однойменної компанії; *Derry and Toms* – великий фешенебельний універсальний магазин на Кенсінгтон-Хай-Стріт (*Kensington High Street*) в Лондоні;

• **N+prep+N:** *Beauty of Bath* < *букв*. батська красуня, красуня з Бату > – літній сорт яблук; *Duke of Devonshire* < *букв*. герцог Девонширський > – зимовий сорт яблук; *Duke of York* < *букв*. герцог Йоркський > – сорт ранньої картоплі; *Song of Songs* < *етим. бібл.* пісня над піснями > – парфуми; *Lady of Leisure* – парфуми; *Kiss of Death* – сигарети; *Falling in Love* – парфуми;

• **Adj+N+N:** *Green Shield Stamps* – марки виробництва компанії "Грін шілд трейдінг стамп компані" (*Green Shield Trading Stamp Company*); *Royal Garden Hotel* – фешенебельний отель поряд з парком Кенсінгтон-Гарденз (*Kensington Gardens*); *Royal Mail Lines* < *букв.* королівські поштові лінії > – велика судноплавна компанія;

• **Adj+Adj+N:** *Great Universal Stores* – холдінг-компанія, яка контролює спеціалізовані фірми, володіє багатьма універсальними магазинами; *Ready Mixed Concrete* – велика компанія з виробництва бетона та інших будівельних матеріалів;

• **Adj+conj+Adj:** *Red and White* – цигарки;

• **Adj+N+N:** *Outright Spot Remover* – рідина для виведення плям;

• **Num+N+N:** *Twentieth Century Press* – видавництво;

• **PII+N+N:** *Aerated Bread Company* – компанія з виробництва та збуту хлібних та кондитерських виробів; *Consolidated Tin Smelters* – велика оловоплавильна компанія;

• **N+PII+N:** *Carters Tested Seeds* – фірма, яка торгує квітковим насінням;

• **Pron+N's+N:** *His Master's Voice* < *букв*. голос його господаря > – грампластинки компанії "Електрік енд мьюзікал індастріз" (*Electric and Musical Industries*);

• **Adv+prep+N:** *So in Love* – парфуми;

• **N+prep+Adj:** *Rhapsody in Blue* – парфуми;

• **Num+Adj+N:** *Three Little Words* – парфуми.

Менш продуктивними виявилися чотирикомпонентні моделі (1,5% від загальної кількості РЗ-словосполучень). Найчастіше вживаються такі структурні моделі РЗ:

• **N+N+conj+N:** *Animal, Vegetable or Mineral* < *букв*. тварина, рослина або мінерал > – дитяча гра; *Colman, Prentis and Varley* – ведуча рекламна фірма в Лондоні;

• **N+prep+the+N:** *Talk of the Town* – фешенебельний ресторан-кабаре в центральній частині Лондона; *Fruit of the Loom* – жіноча білизна; *Secret of the Sea* – парфуми;

• **Prep+a+Adj+N:** *From a Misty Garden* – парфуми.

Рекламний знак-речення. За змістом, метою та інтонаційним оформленням РЗ-речення можна класифікувати як:

а) розповідні: < *Bonne Vue – Bonne Route* < *франц. букв.* добрий зір – добра дорога > – окуляри, оптичні пристрої та інструменти;

б) питальні: *What's My Line* – дитяча гра;

в) спонукальні: *Give and Take* – бюстгальтери; *Remember Me* <*букв.* пам'ятай мене> – парфуми;

г) окличні: *Suddenly Spaghetti!* – спагеті, тонкі довгі макарони;

д) оптативні, які містять побажання: *Good Luck* < *букв*. бажаю успіху, щастя > – парфуми; *Good Year* < *букв*. доброго року > – взуття.

За синтаксичною структурою РЗ-речення поділяються на :

а) прості: поширені: *What's On in London* – рекламний щотижневик;

непоширені: *We Met* – парфуми; *He is Yours* – шампунь;

б) складні: складнопідрядні: *All You Need* – тонізуючий засіб для шкіри; *When I Say Coffee I Mean Folger's* – кава.

Більшість РЗ-речень мають свою специфічну структуру з відносно вільним синтаксисом, що характерно для розмовної мови. РЗ-речення часто бувають неповними, тобто в них може бути відсутній присудок (чи частина складеного присудка) або підмет. Наприклад, *Pig in the Middle* < *букв*. свинка в серединці > – дитяча гра; *Just Say* – РЗ компанії "Войс контрол системз" (*Voice Control Systems*); *Promise Two Fold* – бюстгальтери. Такі та інші еліптичні конструкції примушують реципієнта домислювати пропущені слова.

Отже, найбільш поширеним структурним типом РЗ є слово (65,4%), представлений простими словами (37,9% від загальної кількості) та складними словами (27,5% від загальної кількості). Серед РЗ-словосполучень найбільш поширеним є такі, які складаються з двох слів (26,9% від загальної кількості), найпродуктивнішими моделями яких є N+N, а також Adj+N.

РЗ-речення часто бувають неповними, мають свою специфічну структуру. Такі конструкції характерні для розмовної мови, тому сприяють зменшенню психологічної дистанції між адресантом та адресатом, а також створюють атмосферу емоційної напруги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтович О. А., Шейгал Е. И. Жизнь и культура США: Лингвострановедческий словарь. – Волгоград: Станица-2, 1998. – 416 с.
2. Рум А. Р. У., Колесников Л. В., Пасечник Г. А. Великобритания: Лингвострановедческий словарь. – М.: Русский язык, 1978. – 480 с.

УДК 811.111: [81'38: 81'42]

Карпа І. Б.

(Київ, Україна)

МОВА ТА ІНТЕРНЕТ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНТЕРАКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі залежності ефективності інтерактивних комунікативних процесів в Інтернет-мережі від характеристик комунікативного простору, типології комунікантів та особливостей спілкування в цих умовах.

© Карпа І. Б., 2009

Ключові слова: *інтерактивність, інтерактивна комунікація, комунікативний простір, ефективність, комунікативні девіації, адресант – адресат, функціональні характеристики.*

Статья посвящена проблеме зависимости эффективности интерактивных коммуникативных процессов в сети Интернет от характеристик коммуникативного пространства, типологии коммуникантов и особенностей общения в этих условиях.

Ключевые слова: *интерактивность, интерактивная коммуникация, коммуникативное пространство, эффективность, коммуникативные девиации, адресант-адресат, функциональные характеристики.*

The paper focuses on the problem of dependence of the interactive communication effectiveness on the Internet on the cyberspace characteristics, typology of the participants of communication and particularities of intercourse under these circumstances.

Key words*: interactivity, interactive communication, cyberspace, effectiveness of communication, communicative deviations, addressant – addressee, functional characteristics.*

Актуальність досліджуваної проблематики пов'язана із стрімким розвитком комунікації за посередництва і в середовищі Інтернет. Як передбачав М. Кастельс, «комп'ютерна комунікація все більше набуває критичної значущості у формуванні майбутньої культури» [1: 341]. Таким чином, дослідження ефективності інтерактивної комунікації, зокрема тих позамовних чинників, що породжені комунікативним середовищем, та характерних особливостей мовлення в Інтернет – перспективний напрямок дослідження в мовознавстві.

Метою дослідження є виявлення функціональних особливостей інтерактивної комунікації та умов її ефективності, що детермінуються комунікативним середовищем.

Поставлена мета передбачала виконання цілого ряду **завдань**, серед яких першочерговими стали:

- дефінітивно описати інтерактивну комунікацію;
- прослідкувати мовленнєві особливості спілкування за посередництва Інтернет;
- виявити функціональні характеристики інтерактивної комунікації;
- з'ясувати вплив явищ інформаційного дискомфорту (дисонансу) на виникнення комунікативних девіацій.

Значний внесок у дослідження інтерактивних комунікативних процесів зробили Ф. Бацевич, Г. Почепцов, Б. Гудман, D.Crystal, C. Heeter, K. Hill, J. E. Hughes, I. Hutchby, S. McMillan, M. Morris, C. Ogan, S. Rafaeli, F. Sudweeks, J. Slevin та ін.

Г. Почепцов пропонує розрізняти комунікацію за кількістю співрозмовників: внутрішня комунікація (розмова з самим собою), міжособистісна (розмова двох осіб), комунікація в малих групах (3-5 осіб), публічна (20-30 і більше осіб), організаційна (100 осіб і більше) та масова (більше 1000 осіб) [2: 8-9]. Глобалізація масової комунікації наприкінці XX століття спричинила розвиток Інтернет мережі, в якій виділяються такі найбільш поширені форми спілкування: інформаційна веб-система, електронна пошта, дискусійні групи, форуми, чати, блоги, програми швидкого зв'язку, мережеві ігри, ICQ, Скайп. "Інтернет залучає користувачів як у інтерактивні структури продукування, так і в інтерактивні структури рецепції. Подана інформація може стосуватись конкретних реципієнтів (електронна пошта, ICQ, Скайп), або невизначеного кола реципієнтів (веб-сайт)" [3: 82-83].

Потреба дослідження інтерактивної комунікації зумовлена тим, що останнім часом відкриваються нові можливості, види і форми спілкування, головною умовою ефективності яких є взаєморозуміння, діалог культур, терпимість та повага до культури партнерів по комунікації [4: 19].

І. Хатчбі зазначає, що якими б не були подальші перспективи Інтернет мережі та комп'ютерної комунікації, вони вже свідчать про перехід до нової ери технологізованої взаємодії [5: 192]. Термін "інтерактивність" широко використовувався в різних дисциплінах ще до появи Інтернету. Вважається, що головною відмінною рисою нових медіа від традиційних є їхня інтерактивність [6; 7; 8; 9].

Інтерактивна комунікація у нашому дослідженні розглядається як *нелінійний, екстрадинамічний, багатовекторний процес спілкування в гіпертекстуальному середовищі, опосередкований високотехнологічними засобами передачі даних та доступу до них.*

Окремо варто зупинитися на характеристиці *комунікативного простору інтерактивної комунікації*. Поняття комунікативного простору в сферу наукового осмислення уведене Б.Гаспаровим і розуміється як „*деяке мисленнєво уявлюване середовище, духовний ландшафт, в який занурено висловлювання і який необхідний для того, щоб створити або інтерпретувати повідомлення*" [10: 69]. Відтак, функціональне поле цього комунікативного середовища не виходить за межі систем масової інформації, відзначаючись лише новими, відмінними засобами функціонування інформації, значним пришвидшенням її передачі та специфікою типологічних форм породження інформації і реагування на неї. Інтернет як комунікативний простір постає специфічною системою, часто диференційованою за потребами і запитами суб'єктів інформаційної діяльності, що формує певну культуру спілкування та визначає особливості розвитку системи загалом.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що характеристики комунікативного простору Інтернет постають на основі вже сформованої культури спілкування, інформаційно-когнітивного потенціалу, специфіки формування запитів і використання даних для подальшого пошуку.

Інтерактивна комунікація в Інтернет мережі можлива за посередництва писемного тексту, що може мати додаткові кваліфікуючі ознаки і форми візуального чи аудіального характеру. Функціональною особливістю віртуального дискурсу, реалізованого в межах глобальної інформаційної мережі є нелінійність та відкритість. Саме ці характеристики зумовлюють функціонування інтерактивних комунікативних процесів поза часом і простором конкретної реальності з її приписами до актуальності та значимості. Гіперпосилання систематизують різнорідний віртуальний дискурс, формують умови його структурування та уможливлюють функціонування в цьому глобальному гіпертексті інструментів інформаційного обміну, інформаційного моделювання (нові ресурси) та інформаційного сегментування (Інтернет-спільноти). Акцент на інформативності вказаних категорій виявляється тому, що саме інформативні складові у віртуальному дискурсі виступають системотворчими чинниками, а емоційно-оцінні характеристики є вторинними у відношенні до функціонування системи в цілому.

Специфіка мовлення в Інтернет-середовищі досить різноманітна, але відповідає кільком найзагальнішим вимогам: це має бути чітке мовлення, спрямоване на вислов-

лення потреби, мовлення, що відповідає нормам культури прийнятим в даному сегменті комунікативного простору, як правило, позбавлене інвективних форм.

Синхронні конференції (чати) найбільш наближені до ситуації живого мовлення в реальному часі, тому для них характерні так звані «пусті розмови» (small talks). Учасникам чатів бажано уникати виділеного шрифту та великих літер, тому що вони позначають крик та агресію. Чатлайнові кімнати досить демократичні, вони дозволяють новим учасникам спостерігати за ходом комунікації з метою засвоєння основних правил [11: 175-176].

"Для чатів характерні спам – несанкціонована реклама, акроніми – скорочення, що містять лише початкові букви слів, перформативи – висловлювання, еквівалентні дії, вчинку (вербальні і невербальні дії, виражені дієсловами у 3-й особі однини теперішнього часу, а не у першій, як передбачає узвичаєне розуміння цього терміну)" [12: 56].

Різновидом спаму є скролінг або скриптинг – заповнення текстового простору беззмістовним набором літер та цифр, флейм – вербальна атака в електронній формі, що містить образу, гостру критику і є проявом віртуальної агресії [12: 159-162]. На думку Д. Кристала, зазначені явища виступають порушенням конверсаційних максим Х. Грайса (манери мовлення та кількості) [13: 56].

Флеймові атаки стають частішими, коли дискусія набуває ідеологічного характеру, у аргументованих дискусіях при наявності достовірної інформації флейм помітно зменшується [14: 129].

Реагування на інформацію передбачає формування стратегій привернення уваги до неї. Чатлайнова комунікація у цьому сенсі позначається найбільшою мірою прагматизму. Виходячи з того, що "будь-яке повідомлення, щоб потрапити в довгочасову пам'ять реципієнта, повинно пройти через сенсорну та короткочасову пам'ять. Оскільки обсяг короткочасової пам'яті становить сім – мінус-плюс – два об'єкти, то це означає, що все повідомлення повинно бути поділене на сегменти саме такого обсягу" [15: 250], відзначимо продуктивність комунікативного середовища чату для створення саме таких ефективних умов сприймання інформації.

Аналіз структури чату дає підстави для кількох узагальнень: структурування комунікативного простору призводить до тематичної, статусної, кваліфікаційної стратифікації учасників спілкування; можливість ефективно спілкуватися з одним чи кількома співрозмовниками одночасно зумовлює лаконізм повідомлень та вповні реалізує закон мовної економії, так звану редуковану комунікативну систему "метакомунікативний мінімалізм" [16: 147].

На думку Н. Лукашенко [17: 114], причини ігнорування орфографії можуть бути різними:

1) бажання учасників створити новий засіб спілкування, який нейтралізував би опозицію усного й писемного мовлення. В цьому випадку допускається навмисне перекручування слів, яке могло б виявлятися в розмовному мовленні та властиве молодіжному жаргону;

2) економія часу й зусиль при створенні репліки;

3) прагнення створити індивідуальний або регіональний стиль завуалювання свого походження;

4) безграмотність.

Інтерактивність асинхронних конференцій та форумів полягає у відповідях на запитання, суперечках, породженні нових ідей та альтернативних пропозицій, тому природно, що віртуальний діалог між учасниками дискусійних та новинних груп перетворюється в полілог. Варіювання відкритого та прихованого спілкування спонукає до структурного ускладнення комунікації, розкриває можливості для мовної гри, формування різних статусних, професійних, соціальних ознак мовця у текстах.

Передусім, інтерактивна комунікація в Інтернет-мережі чітко сегментована на певні змістові середовища, що визначає характер мовної поведінки, тобто середовище накладає певні особливості на процес формування комунікаційного запиту й реалізації комунікативної мети. По-друге, статусність комунікатора може бути як ***відносна*** (елемент мовної гри, певна роль, на яку претендує мовець), так і ***абсолютна*** – визначена за офіційним статусом модератора, або ж кількістю повідомлень, що створив чи отримав комунікант. Таким чином, виявлення статусної позиції не потребує додаткових комунікативних зусиль з боку адресанта, а набувається у процесі сталої стабільної участі в обговоренні певної теми у заданому сегменті віртуального простору.

У випадках виникнення дискомфорту у сприйманні інформації, реципієнт може потрапити у ситуацію «когнітивного дисонансу» [18]. Як наслідок, комунікат уникатиме ситуацій, що породжують когнітивний дисонанс і прагнутиме до ситуацій когнітивного консонансу, тобто інформаційного комфорту, отже створення інформаційного комфорту – один із важливих чинників реалізації когнітивного потенціалу віртуального дискурсу. До засобів створення такого комфорту належать: позиції комунікаторів, структурованість матеріалу, структурованість інформації, використання зрозумілої й адекватної ситуації знакової системи та формування передумов до активного сприйняття продукованої інформації.

Досліджуючи комунікативні характеристики успішності мовлення Ф. Бацевич [19: 213-251] подає досить широку класифікацію комунікативних девіацій. Узагальнюючи її відповідно до предмету дисертаційного дослідження, варто зауважити, що типових причин непорозуміння, комунікативної незгоди, які виявляються в асинхронній інтерактивній комунікації є декілька: передусім ***непорозуміння змістове***, спричинене різним фондом знань мовців:

Fgrtyh H Which country is growing daily by capturing muzlims land? [israel , usa. soviet union]?

regerugg *The Soviet Union does not exist. There is no such thing as "muslim lands." Your question is bogus.*

Super critic *Which "Muslim" land. They don't have any. Only in their hash inspired dreams. The sheep herders do not own the sheep. They just work for their betters [20].*

Наведений приклад передбачає привернення уваги до конверсаційних максим Х.Грайса або ж максим ведення розмови [21] та демонструє явне порушення максими якості – повідомляти тільки істинну інформацію і обґрунтовані оцінки. Такі запитання називають "*bogus"*, тобто нефункціональні, нераціональні.

Частими та більш експресивними є комунікативні невдачі, спричинені ***різним характером емоційного відтворення дійсності***, наприклад, коли врівноважений та доброзичливий мовець отримує агресивні й часто невмотивовані повідомлення:

aderifie Isn't it nice to be a republican?

who supports our president and our efforts abroad steadfastly and adamantly, even when so many others try to pull us down w/ their criticism? i am really proud of all you nation proud conservatives who keep plugging along here amid all the insults. let me say 'good job.

Aqua Ros *Isn't it nice to be a republican? […]. Yes, ignorance is bliss.*

the_secu… *you must be insane to think bush's numerous failures are "nice". are you in iraq fighting?*

Brave He… *NOT ANY MORE...*

Yerba *Yeah..I do really admire the will power those dudes have to be the "ultimate retards in this country" isn't it nice?*

Sageands… *There's no fool like a happy fool [22].*

Комунікативні невдачі, спричинені ***характером викладу матеріалу*** – алогічністю, небажанням аргументувати позицію тощо:

mag If you won $5 0000 what wood you buy? *what wood you buy at the shops*

xun1q *Wood :)*

DuSteDSh… *I would purchase you a dictionary...*

jsardi56 *Don't dare spend it all. Around next April Uncle Sam wood be knocking at your door.*

Redhead *I believe Oak is the best [23].*

Вживання *wood* (дерево) замість *would* (умовний спосіб) приводить до виникнення інформаційного дискомфорту, оскільки граматична помилка створює комічний ефект.

Комунікативні невдачі зумовлені ***надміром інформування***, коли пропонована реципієнту інформація є нецікавою, виходить за межі його потреб.

nisim2 What would you do if you were me?

that's the way in which my country being conducted, it isn't a secret the office of education has been tryin' to get me back to classes for 40 days at least, Pupils wander around the street cuz they have no destination after the government has taken their chance to success, […], Even the finance minister thinks that it's impossible to get by on four thousand a month but as it seems no body really does something about itl, […], so what would u do if you were me? going to school and keep learning or sitting at home?

malcolm5... *im too lazy to read your question [24].*

У даному випадку відбувається порушення конверсаційної максими кількості – робити повідомлення в міру інформативним, не переобтяжувати зайвими деталями, тому повідомлення в інтерактивній комунікації варто організовувати у вигляді однотемного твору, який містить не більше 3-5 аргументів.

Комунікативні невдачі потребують від слухача свідомої заміни певної інформації у сприйнятому висловлювання на таку, яка відповідає контексту спілкування. Іноді вирішення цієї проблеми відкладається до того часу, коли сумнівна частина висловлювання справді знадобиться комунікантам [25: 219].

В інтерактивній комунікації, коли аудиторія об'єднується за законами семіотичної спільноти, формати буття часто творяться в процесі спілкування, при цьому виникають суто формальні, абстрактні форми дійсності і законів, що її створюють. При цьому порозуміння, як ознака ефективності, виявляється у здатності навіть не зрозуміти природу вигаданої, віртуальної дійсності, а у тому, що комунікат може допустити її існування у

якомусь із варіантів. Ми підтримуємо думку І. Колєгаєвої, що від ступеня співпадання актуалізованої фігури адресата з її віртуальною моделлю, вбудованою в повідомлення, значною мірою залежить кінцевий комунікативний ефект [26: 19].

Одним із найважливіших факторів, які обумовлюють адекватність та ефективність комунікації, є спільний фонд знань комунікантів [27: 169]. Таким чином, функціональне поле адресата виявляється через створення маркерів декодування інформації, а інтерактивне середовище проявляє специфіку у формуванні умов для задоволення будь-яких запитів та інформаційних потреб. Тому, на рівні формулювання запиту функції адресанта накладаються на функції адресата у людини, що робить інформаційний запит, а вже потім, у процесі оцінки отриманих результатів і продовження комунікації, ці позиції (адресанта і адресата) варіюються, що свідчить про рольову природу інтерактивної комунікації.

Як зазначає О. Селіванова, досягнення ефективності комунікації зумовлене правильно розрахованою інтенційністю та стратегічністю програми інтерпретації тексту, оптимальним співвідношенням тезаурусів і компетенцій комунікантів, відповідністю інтенцій і стратегій знаковій організації мовлення й тексту, балансом комунікативних ролей, побудовою аргументаційного каркаса тексту тощо [28: 152].

Як висновок, відзначимо залежність ефективності інтерактивної комунікації від розуміння мети й завдань комуніканта, від збереження логіки діахронічного реагування на комунікативні акти, від усвідомлення комунікатом прийнятих умов спілкування та уникнення мовленнєвих девіацій чи флейму, від системи функціональних характеристик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура. – М., 2000. – 608 с.
2. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1999. – 308 с.
3. Slevin J. The Internet and Society. – Cambridge: Polity Press, 2000. – 266p.
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 261с.
5. Hutchby I. Conversation and technology: from the telephone to the internet. – Cambridge: Polity Press, 2001. – 221p.
6. Heeter C. Implications of new interactive technologies for conceptualizing communication// Media use in the information age. – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1989. – 85-108p.
7. Morris M., Ogan C. The Internet as mass medium // Journal of Computer-Mediated Communication, 1996. Vol. 1. №4. http://www.asusc.org/jcmc/vol1/ issue4/morris.html.
8. Rafaeli S., Sudweeks F. Networked interactivity // Journal of Computer-Mediated Communication, 1997. Vol.2. №4. http://www.asuscu.org/jcmc/vol2/issue4/rafaeli.sudweeks.html.
9. McMillan S. J. Exploring models of interactivity from multiple research traditions: users, documents, and systems // The Handbook of New Media. – Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. – pp. 163 – 182.

10. Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352с.
11. DiMarko A., DiMarko H. Investigating cybersociety: a consideration of the ethical and practical issues surrounding online research in chatrooms // Dot.cons. Crime, deviance and identity on the Internet /Ed. by Jewkes Y. – William Publishing, 2003. – P. 164-179.
12. Столярова М. О. Етикет у віртуальній англомовній комунікації (на матеріалі чат-лайнових сесій): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 209с.
13. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 272p.
14. Hill K., Hughes J.E. Cyberpolitics. Citizen Activism in the Age of the Internet. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1998. – 207p.
15. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи: Навч. посібник. – Л.: Афіша, 2001. – 416с.
16. Millard W. B. I flamed Freud: a case study in teletextual incendiarism. – Porter, 1996. – pp.145-159.
17. Лукашенко Н. Г. Іспаномовний Інтернет-дискурс: комунікативно-прагматичний та лінгвостилістичний аспекти (на матеріалі форумів з проблематики родинних стосунків): Дис… канд.філол.наук: 10.02.05//Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2006. – 278с.
18. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. – Спб.: "Ювента", 2000. – 318с.
19. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344с.
20. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AruJt0hZY120myv8R.4QMmLY7BR.;_ylv=3?qid=20071205030934AAiEK6Z
21. Grice H. P. Logic and conversation// Syntax and Semantics. – N.Y.: Academic Press, 1975. – pp. 41-58.
22. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AtWLbcOEFFgagX2HzvunH_jQ7BR.?qid=20070516002046AAHP7gg
23. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=Ajz0XKY_vT2zmzjtx.KkSGHpy6IX?qid=20070516032956AATMrCE
24. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AqItddyXNeF7HI5R_8pmlifKxQt.;_ylv=3?qid=20071205044246AAJFRES
25. Гудман Б. А. Идентификация референта и связанные с ней коммуникативные неудачи// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 24: Компьютерная лингвистика: М., 1989. – С. 209-259.
26. Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации. – Одесса, 1991. – 121с.
27. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность. (Человек. Сознание. Коммуникация). – М.: Диалог: МГУ, 1998. – 352с.
28. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716с.

УДК 82-141.050

Худякова Е. С.
(Пермь, Россия)

ЦЕРКОВНО-РЕЛИГИОЗНЫЕ ПОСЛАНИЯ НА СТРАНИЦАХ СОВРЕМЕННЫХ СМИ И INTERNET

Работа выполнена при поддержке гранта РГНФ № 08-04-00040а

У статті розглядається трансформація традиційного жанру пастирського послання, яке функціонує на сторінках сучасних друкованих та інтернет – ЗМІ. Крім дидактичної функції (яка є основною) у новій культурній ситуації православні послання мають також ідеологічну чи етикетну (риторичну) функцію. Таким чином, жанр релігійного послання змінює функціональні й будівельні характеристики та переходить у світське дискурсивне поле.

***Ключові слова**: жанр пастирського послання, функція жанру.*

В статье рассматривается трансформация традиционного жанра пастырского (церковного) послания, функционирующего на страницах современных печатных и Интернет-СМИ. В новой культурной ситуации тексты православных посланий кроме основной – учительной или дидактической – функции выполняют также идеологически-воздействующую (свойственную публицистическому стилю) или сугубо этикетную (эпидейктическую, риторическую) функцию. Таким образом, канонический жанр церковного послания изменяет свои функциональные и строевые характеристики и переходит в светское дискурсивное поле.

***Ключевые слова**: жанр пастырского послания, функция жанра.*

In the article is considered the transformation of the traditional genre of ministerial (religious) epistle functioning on the modern and internet mass-media pages. In the present cultural state of affairs the Orthodox epistle texts – except of the main function that is preceptorial or didactic one – are realizing also the ideologic-affecting (proper to the publicistic style) or particularly etiquette function. Thus the canonical genre of the religious epistle is changing its functional and structural characterizations and passing into the secular discursive field.

***Key words**: genre of the religious epistle, function of the genre.*

Проблема жанров церковно-религиозного стиля остаётся чрезвычайно актуальной, свидетельство чему – возросший в последнее время интерес к церковной коммуникативной среде. Анализ жанрового образца архипастырского послания дан в статье М. Войтак, написанной, однако, на иноконфессиональном и иноязычном материале. Жанр послания определяется как «самобытный жанр высказываний, функционирующих во внутрицерковном общении» [1: 270] и, кроме черт церковного стиля, приобретающий черты эпистолярного бытового стиля. Рассмотрение текстов, функционирующих в современном православном дискурсивном поле, убеждает в существовании особого крупного жанрового образования, с некоторой долей условности называемого нами «послания».

© Худякова Е. С., 2009

I. Цель и материал исследования. Целью данной статьи является уточнение жанровых признаков современного церковно-религиозного послания в свете изменения роли института церкви в современном обществе. Помимо этой, имеющей культурологические перспективы, цели, перед нами стоит важная методологическая проблема уточнения модели описания речевого жанра.

Особенности жанра современного послания мы выявили на основе анализа 80 текстов, имеющих разные металингвистические характеристики-заголовки, размещённых на страницах всероссийских газет («Известия» и «Московский комсомолец») или на официальном сайте Московской патриархии РПЦ www.patriarhia.ru в 2007 году.

II. Методологические основания. Для описания жанра церковно-религиозного послания мы пользуемся моделями речевого жанра, предложенными К. А. Долининым [2: 64] и Т. В. Шмелёвой [3: 83]. Эти модели в некоторых точках пересекаются, например, характеристики адресата и адресанта в качестве жанрообразующих принципов представлены у обоих исследователей, однако для К. А. Долинина более важным оказываются статусно-ролевые характеристики адресанта и адресата, представленные в виде довольно жёстких оппозиций, тогда как модель Т. В. Шмелёвой предлагает менее жёсткие параметры при описании образов адресата и адресанта.

III. Жанровая атрибуция. В работе И. Ю. Ярмульской церковным посланием назван «документ церкви, представляющий собой открытое письменное обращение церковного иерарха к своей пастве» [4: 422]. На наш взгляд, это определение не содержит основных жанрообразующих признаков послания, поскольку письменная форма – не дифференциальный признак послания. Вообще все риторические жанры имеют письменную основу (от плана до развёрнутого текста), но могут произноситься устно (приветствие, обращение, слово) или функционировать в письменной форме.

И. Ю. Ярмульская разделяет все послания на «внутрицерковные» и «внецерковные». «В качестве адресата «внутрицерковного» послания выступают иерархи церкви, верующие («чада церкви»). В роли адресата «внецерковного» послания выступают официальные лица (главы государств, руководители учреждений, организаций)» [5: 11]. Наши данные позволяют несколько уточнить эту классификацию: в роли внецерковных адресатов выступают далеко не всегда официальные лица, например, в Патриаршем приветствии конгрессу по современным технологиям в диагностике и лечении гинекологических заболеваний – каноническая для жанра атрибуция адресата следующая: «Уважаемые представители медицинской науки, дамы и господа, дорогие братья и сестры!».

В каноническом церковном послании адресат определяется как воцерковлённое лицо / лица (вспомним полное название жанра – «послание Патриарха клиру и пастве»). Возникшие на современном этапе типы посланий имеют адресата, немаркированного по воцерковлённости / невоцерковлённости.

По нашему мнению, центральным жанрообразующим фактором для послания является общая целеустановка: вписывание какого-либо события в религиозную картину мира путём формирования у аудитории специфической оценочности. Разнородные тексты – и канонические послания, и заявления, и соболезнования – объединяются реализацией функциональной семантико-стилистической категории оценочности.

IV. На религиозную оценочность как стилевую черту указывает В. А. Салимовский: «Общим признаком церковно-религиозных текстов, их специфической стилевой чертой, непосредственно связанной с природой веры, является особая религиозно-нравственная оценочность как средство внушения и самовнушения религиозных представлений, утверждения в сознании верующего христианских ценностей и норм поведения (причём оценочность речи сопряжена с её экспрессивностью)» [6: 73].

Морально-нравственная оценочность может выражаться и специальными устойчивыми средствами (определениями Церкви – «Пречистая», «Святая» и т.д.), а также общей содержательной ориентацией на морально-нравственную проблематику, выражающейся деонтическими лексемами: «Святая Церковь тем самым призывает **милосердием** врачевать наши **сердца** и **души** тех, кто в узах темничных и скорбных обстояниях предан **греховному нечувствию**, **снедаем злобою**, **поврежден отчаянием**» [выделено нами, – Е.Х.] [Патриаршее послание в связи с празднованием Покрова Пресвятой Богородицы 14 октября 2007 г. (клиру и пастве)].

V. Классификация разновидностей жанра. Внутри жанра послания – публичного текста, созданного церковным иерархом и призванного оценить какое-либо событие с религиозно-нормативной точки зрения, – можно выделить прежде всего две самые крупные группы по целеустановке: первая разновидность – оценивающая и предписывающая (выступление, заявление, слово и послание), более всего сближающаяся с публицистическими жанрами выступления и заявления. Здесь полезно использовать понятие метажанра, абстрактного лингвистического объекта: схемы жанра, выделяемой независимо от стилистического отнесения текста и фиксирующей лишь интенции автора и основные строевые характеристики жанра (своеобразный каркас). Вторая крупная группа – это разновидности посланий, выполняющие этикетную функцию (обращение, поздравление, приветствие и соболезнование).

По нашему мнению, выступление, заявление, обращение, поздравление, приветствие, соболезнование могут быть рассмотрены как метажанры – реализующиеся и в политическом, и в религиозном дискурсивном поле.

VI. Образ автора. Образ автора – это ещё одна характеристика, позволяющая объединить все эти типы текстов и считать их разновидностями посланий. В каждом из них автор демонстрирует высокий и официальный статус иерарха Русской православной церкви, представляет позицию руководства РПЦ и реализует роль патриарха / митрополита и, кроме того, верующего человека. Тексты посланий демонстрируют градацию признака «личный – неличный характер сообщения»: в поздравлениях, соболезнованиях, приветствиях активно используются формы 1-го лица ед.ч., в остальных типах более активны формы 1-го лица мн.ч., означающие всех верующих в целом («мы» – объединитель или «мы»-экумена), например: «Сердечно поздравляю Вас, командование и весь личный состав академии со знаменательной датой – 175-летием со дня создания Академии Генерального штаба», и далее: «Мы прослеживаем тесный союз между служителями Церкви и государства, который был видимым знаком духовной и нравственной силы России, символом воинской доблести и чести» [из Патриаршего поздравления в связи со 175-летием создания Военной академии Генерального штаба 27 ноября 2007 г.].

Слова, послания и поздравления с церковными праздниками в меньшей степени демонстрируют личностную позицию автора, нами не было зафиксировано ни одной формы 1-го лица ед.ч. в этих текстах, – здесь формируется образ адресанта, находящегося в единстве с адресатами: «Спаситель **наш**, призывая сораспяться Ему, ныне утверждает **нас** в надежде вечной жизни. Взирая на рая краснейший и чертога всякаго царскаго светлейший гроб Христов, памятуя о Его неизреченной милости, ниспровергающей оковы греха и умерщвляющей смерть, **мы** с твердой уверенностью **исходим** в мир с той проповедью, которая всегда повторяясь и никогда не уставая, звучит уже более двух тысячелетий: восста Господь!» [выделено нами, – Е.Х.] [Пасхальные Патриаршие поздравления предстоятелям поместных православных церквей].

Характер авторства церковных посланий можно представить в виде подвижной схемы, не забывая, что это не жёсткие «полюса», а ориентиры при градации «личностной – ролевой» характеристики автора:

Схема 1. Классификация жанровых разновидностей послания по личному / неличному характеру адресанта

Личный характер сообщения	Ролевой характер сообщения
Соболезнование Приветствие Поздравление со светским событием	Выступление Заявление Слово Послание Поздравление с церковным праздником

VII. Референтная ситуация. К. А. Долинин актуальность, связь сообщения с данным моментом или установку на долговременное пользование, а также связь сообщения с какой-либо речевой деятельностью, называет признаками, связанными с адресатом [2: 64], но на наш взгляд эти характеристики относятся к деятельностной ситуации, в которую включено сообщение. По характеристике референтной ситуации (или «тематике») в диссертации И. Ю. Ярмульской послания разделяются на праздничные и непраздничные: «Праздничные послания посвящены праздникам церковного годичного круга, **знаменательным событиям в жизни Церкви и государства**. <…> Непраздничные послания создаются в связи с **важными в жизни Церкви и государства событиями**» [выделено нами, – Е.Х.] [5: 12]. Даже если не обращать внимания на тавтологию в определениях праздничных и непраздничных посланий, предложенная классификация не учитывает важнейшую референтную ситуацию, являющуюся предметом оценки в посланиях, а именно негативное или опасное с точки зрения церкви общественное событие. Этот тип референта – отрицательное событие – отличает жанр заявления от других посланий. Например, заявление Службы коммуникации ОВЦС МП в связи с планами проведения так называемых «парадов гордости» сексуальных меньшинств содержит значительное количество лексики с пейоративной или негативной коннотацией: «мужеложество, скотоложество, педофилия, кровосмешение и многие другие грехи», «разнузданность»,

«блудники», «идолослужители», «прелюбодеи», «воры», «лихоимцы», «пьяницы», «злой демон», «губительнейшая страсть», «заразная болезнь», «извращение», «порок», «жертвы», «рабы», «деградация», «агрессивность», «провокационный характер», «проклятия Содома и Гоморры» [Заявление Службы коммуникации ОВЦС МП 23 мая 2007 г.].

Таким образом, первая из шкал, характеризующих референтную ситуацию – это положительная / отрицательная оценка события. Вторая шкала – по включенности события в церковную жизнь: на одном полюсе шкалы – церковный праздник, далее следует светское событие, совершающееся при покровительстве РПЦ (см., например, Выступление председателя Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата митрополита Смоленского и Калининградского Кирилла на XV Рождественских чтениях), затем следуют события, имеющие государственное значение, но не касающиеся церковной жизни напрямую (см., например, Патриаршее приветствие Конгрессу по современным технологиям в диагностике и лечении гинекологических заболеваний), и, наконец, поводом для создания послания может стать событие в жизни одного человека, имеющего высокий статус в обществе (например, Патриаршее поздравление И. Д. Кобзону с юбилеем). Заметим, что и в посланиях, посвящённых нецерковным событиям, реализуется общая функция жанра религиозного послания: событие вписывается в систему религиозной жизни и получает оценку с точки зрения религиозного мировоззрения. Например, в поздравлении И. Д. Кобзону находим: «Мне весьма отрадно сознавать, что за последние годы между деятелями российской культуры и Русской православной церковью сложилось плодотворное сотрудничество, призванное проявлять совместную заботу о сохранении и приумножении богатого исторического, духовного и культурного наследия».

VIII. Функции разновидностей церковно-религиозного послания.

1. Заявление. **Оценка** какого-либо события (негативная). **Учительная функция**, призыв к исправлению ситуации или неучастию в ней.

2. Выступление. **Оценка** какого-либо общественно важного явления с точки зрения религиозных норм и ценностей: «Подлинное воспитание как раз и должно способствовать проявлению, раскрытию этого образа в жизни человека». **Учительная функция** указания аудитории на то, как следует поступать в той или иной ситуации в соответствии с оценкой, данной ранее. Учительная функция реализуется с помощью форм долженствования: «Образование **не может** и **не должно** являться придатком экономики, главной целью обучения **должен быть** нравственный и интеллектуальный рост учеников» [выделено нами, – Е. Х.] [Слово Высокопреосвященнейшего митрополита Климента на XV Образовательных Рождественских чтениях].

3. Слово. **Этикетная функция** – поздравление с церковным праздником. **Интегративная функция**. **Учительная функция. Оценочная функция**: «Культ обогащения как главной цели жизни человека проповедуется с академических кафедр, политических трибун, телеэкранов, газетных и журнальных страниц. Однако из опыта истории мы знаем: богатство нельзя исчислять только в рублях, долларах или евро…» [Патриаршее слово при открытии XI Всемирного Русского Народного Собора].

4. Послание. **Этикетная функция** – поздравление. **Интегративная функция**. **Учительная функция**. **Оценочная функция** – оценка общественного явления: «На сегод-

ня немалое значение в успешности Христова просвещения в местах лишения свободы имеет то понимание и поддержка, которую оказывают церковной миссии руководители и служащие пенитенциарных учреждений» [Патриаршее послание в связи с празднованием Покрова Пресвятой Богородицы].

5. Поздравление:

5.1 Поздравление с церковным праздником. **Этикетная функция** – поздравление. **Интегративная функция** – объединение верующих. **Учительная функция** – ориентация верующих в жизни, указания на должное поведение: «Гармоничная и благополучная, построенная на традиционном духовно-нравственном основании семья – вот та благотворная среда, где созидается будущее всего общества. Поэтому мы все должны стремиться укреплять семейные устои и традиции, хранить тепло домашнего очага, заботиться о воспитании и образовании наших детей» [Пасхальное поздравление Патриарха Алексия].

5.2 Поздравление с нецерковным праздником. **Этикетная функция** – поздравление. **Оценка** события с точки зрения церкви.

6. Обращение. **Этикетная функция**, – вербальная реакция на официальную ситуацию, в которую включен иерарх. **Оценка** какого-либо события (чётко локализованного): «Со времени моего первого визита на эту землю прошло 15 лет. За это время многое изменилось и в церковной, и в областной жизни, – думаю, здесь есть, на что посмотреть. Много трудов было понесено и губернатором области Вячеславом Евгеньевичем Позгалевым, и архиепископом Максимилианом, который возглавляет епархию уже 14 лет» [Патриаршее обращение к прессе в Вологодском аэропорту 16 июня 2007 г.].

7. Приветствие. **Этикетная функция** – приветствие участников какого-либо общественно значимого события. **Оценка** события с точки зрения церкви: «Основные цели проведения Всероссийского турнира юных хоккеистов – привлечение детей и юношества к систематическим занятиям физической культурой и спортом, формирование здорового образа жизни, гармоничное самосовершенствование личности, сохранение добрых спортивных традиций – заслуживают всемерного одобрения и поддержки со стороны как государственных властей, так и Русской Православной Церкви» [Патриаршее приветствие участникам XII Всероссийских соревнований юных хоккеистов клуба «Золотая шайба»].

8. Соболезнование. **Этикетная функция** – вынесение соболезнования. **Оценка** деятельности почившего человека с точки зрения религиозной морали.

Как видим, наименование текста не может стать причиной выделения его в отдельный жанр. Слово и послание выполняют одинаковые функции, имеют сходную структуру, различия касаются лишь экстралингвистического характера текстов: слово, как и выступление, и обращение, в наименовании фиксирует устный характер передачи сообщения, произнесение в определённых условиях, например, Слово Святейшего Патриарха Алексия в праздник Успения Пресвятой Богородицы в Успенском соборе Кремля. Заголовок «послание» фиксирует письменный характер сообщения.

Мы пытались представить классификацию типов церковных посланий с учётом основных функций текстов, – между поздравлением с церковным праздником и поздравлением с

нецерковным праздником проходит граница религиозного и светского дискурса. В светском дискурсивном поле послания выполняют прежде всего этикетную функцию (поздравление с нецерковным праздником, обращение, приветствие, соболезнование).

Кроме того, эта граница между религиозным и светским дискурсом показывает убывание признаков церковно-религиозного стиля в этикетных разновидностях послания: если в заявлениях, выступлениях и посланиях процент архаичных словоупотреблений достигает 46% (например: «Ныне вся исполнишася света, небо же и земля, и преисподняя, – воспевает Святая Церковь в сей день Праздника Праздников и Торжества Торжеств. Светло празднуя купно со всей тварью победу над смертью, обращаюсь к Вам с радостным приветствием: Христос Воскресе!» [Пасхальные Патриаршие поздравления предстоятелям поместных православных церквей]), то в этикетных разновидностях посланий архаичные лексические и грамматические элементы, модальность долженствования и специфические церковные терминоподобные образования чрезвычайно редки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Войтак М. Стилистика архипастырских посланий: к вопросу о стиле бытовых текстов // Стереотипность и творчество в тексте / Отв.ред. М. П. Котюрова. – Пермь: Перм.ун-т, 2001. – С.270-283.
2. Долинин К. А. Интерпретация текста. Французский язык. Учебное пособие. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 304 с.
3. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. – М.: Лабиринт, 2007. – С.81-89.
4. Ярмульская И. Ю. Лексическая структура современного духовного послания // Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов: материалы Международной научной конференции, г. Волгоград, 24–27 апреля 2005 г. – Волгоград, 2005. – С.422-428.
5. Ярмульская И. Ю. Духовное послание в документоведческом и стилистическом освещении: Автореф.дис. … канд.филол.наук: 10.02.01. – Волгоград: ВолГУ, 2006. – 24 с.
6. Салимовский В. А. О специфических чертах церковно-религиозного стиля // Мурзинские чтения: Динамика языка в синхронии и диахронии. Материалы межвуз.науч.конф., посвящ.20-летию каф.общ.и слав.языкознания Перм.ун-та / Отв. ред. В. А. Мишланов. – Пермь: Перм.ун-т, 2002. – С.72-76.

УДК 81’42:811.111

Столярова М. О.
(Київ, Україна)

СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ПОШУКОВОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ
(на матеріалі текстів англомовних веб-сайтів)

В предлагаемой статье исследуются стратегии и тактики поисковой оптимизации, предлагается их авторская классификация, определяются наиболее эффективные современные техники, способствующие высокому рейтингу веб-сайта в различных поисковых системах. В публикации описан и проанализирован выбор ключевых слов и словосочетаний, использование мета тегов, особенности текстуальной эргономики, а также другие языковые и неязыковые средства, используемые разработчиками для оптимизации веб-сайта в настоящее время.

Ключевые слова*: поисковая оптимизация (ПО), стратегии и тактики поисковой оптимизации, ключевые слова и словосочетания, мета теги, веб-сайт, веб-страница.*

The article deals with SEO (Search Engine Optimization) strategies and tactics aiming at classification and identification of the most efficient modern techniques to increase website popularity. The research describes and analyzes the choice of key words and phrases, use of meta tags, peculiarities of textual ergonomics, as well as other language and extra-language devices usually applied by SEO writers to optimize the site.

Key words: *Search Engine Optimization, SEO strategies and tactics, keywords and phrases, meta tags, website, webpage.*

Навряд чи хтось із науковців заперечить тісний зв’язок між різними галузями знань і відмовиться скористатися надбаннями інших дисциплін для успішного розв’язання проблем і завдань у певній сфері досліджень. Не викликає жодного сумніву доцільність і результативність співпраці лінгвістів і психологів, соціологів, філософів, політологів, копірайтерів, рекламників, лікарів, працівників сфери масової комунікації тощо. А як же лінгвістичні здобутки можуть стати у пригоді спеціалістам в галузі новітніх комп’ютерних технологій? Звичайно, першими на думку спадають комп’ютерна лінгвістика, інформатика, штучний інтелект… Проте наука про мову і мовлення виявляє набагато ширший потенціал, коли справа стосується комунікації, виконання певних дій і вирішення конкретних завдань у мережі Інтернет.

Під *стратегією* розуміють загальний підхід, у межах якого реалізується конкретна тактика – вибір із декількох можливих видів діяльності [1: 26]. Звичайно, лінгвістів насамперед цікавлять комунікативні стратегії і тактики, проте у пропонованому дослідженні здійснено спробу розширення горизонтів власне комунікативного підходу до процессу передачі інформації за схемою «людина – машина (робот) – людина». За своїм наповненням стратегії і тактики пошукової оптимізації важко назвати власне комунікативними, однак вони є ефективними прийомами, шляхами й техніками підвищення рейтингів вебсайтів у глобальній мережі Інтернет за допомогою лінгвальних засобів у комбінації з нелінгвальними. Їхньою кінцевою метою все ж таки є успішна комунікація у віртуальній

© Столярова М. О., 2009

реальності з очікуваними (бажаними) наслідками в реальному світі, а саме – контакт користувача і пошукової системи, яка має оперативно подати інформацію, максимально релевантну запитові.

Мета пропонованої статті полягає у міждисциплінарному дослідженні стратегій і тактик пошукової оптимізації на матеріалі англомовних веб-сайтів, досягнення якої передбачає розв'язання конкретних завдань: 1) класифікувати вивчені стратегії і тактики; 2) виявити найефективніші техніки пошукової оптимізації; 3) описати неетичні стратегії і тактики на прикладі непорядно оптимізованих веб-сайтів.

Існує декілька визначень *пошукової оптимізації (ПО)*. Згідно одного, це сукупність технік, спрямованих на покращення кількісного і якісного складу сайту, що забезпечить його високу позицію в рейтингу пошукової системи у природний (органічний) спосіб. За іншим визначенням, *ПО* – найефективніший спосіб рекламування і просування вебсайту в мережі. Під *ПО* також розуміють прогнозування і втілення цілеспрямованих запитів, що надходитимуть від користувачів, шукаючих інформацію на теми, пов'язані зі змістом сайту. *ПО* – це маркетинговий хід, на меті якого приваблення якомога більшої кількості відвідувачів на сайт шляхом розміщення сторінок певного веб-сайту в пошукових системах [2]. На меті ПО – забезпечення високого рейтингу сайту в межах різних пошукових систем (Google, Yahoo, MSN Live, Ask, Altavista, Yandex), розробники яких тримають інформацію про алгоритми ранжування, або складання рейтингів у секреті. Загалом, пошукові системи використовують схожі технології, однак навіть незначні відмінності керують ситуацією. Наприклад, один і той самий сайт може опинитися на верхівці рейтингу в Yahoo, в кінці першої десятки в Yandex і посісти сумну 300-ту позицію в Google [3]. ПО розділяють на *органічну*, засновану на природному доборі і застосуванні ключових слів (створену людиною), і *«чорну»* (створену людиною, керованою неетичними способами оптимізації, або роботом). Характерними рисами органічної ПО є уникнення спаму і розвинуті структури внутрішніх ланок, насичені ключовими словами [4].

Повертаючись до КС/КТ, варто наголосити на тому, що іноді неможливо чітко розмежувати КС/КТ, моделі віртуальної поведінки і комунікативні прийоми [5: 12], тому у статті пропонується авторська систематизація стратегій і тактик пошукової оптимізації, що в жодному разі не претендує на вичерпність і завершеність. Всі стратегії і тактики ПО так чи інакше згруповані довкола техніки ключових слів, проте охоплюють набагато ширше коло засобів і прийомів. У результаті проведеного дослідження всі виділені стратегії ПО умовно розподілено на декілька груп: ● стратегії вибору ключових слів і створення мета тегів; ● стратегії посторінкової ПО; ● стратегії текстової ергономіки; ● маркетингові (соціально-орієнтовані) стратегії; ● немовні стратегії; ● стратегії «чорної» ПО. Розглянемо їх детальніше:

● Стратегії *вибору ключових слів і створення мета тегів*.

Початковою стратегією ПО є *вибір доменного імені*. Рекомендована тактика: *вживання основного ключового слова в імені*, наприклад, для швейцарського виробника годинників Replica Watches – www.swiss-replica-watches.com.

Наступна стратегія – *вибір правильних ключових слів і словосполучень*. Серед допоміжних засобів слід назвати спеціально розроблені безкоштовні програми, доступні в мережі *(free keyword tools)*, які автоматично підберуть найкращі ключові слова для пев-

ного веб-сайту і його окремих сторінок. Ключові слова і словосполучення розуміють як такі, що користувачі мережі вживають для пошуку бажаної інформації та конкретних сайтів. Рекомендовані тактики: 1) *вживання максимум 5 ключових слів* для оптимізації кожної сторінки [6]; 2) *вибір слів з уточнюючим (звуженим) значенням*, наприклад, замість *"software" – "download free software"*. 2 – 3-слівні словосполучення відіграють навіть вагомішу роль, ніж окремі слова. Це пояснюється тим, що користувачі мережі зрідка вводять єдине слово для пошуку інформації: друкувати в пошуковому полі директорії можна навіть синтаксично непов'язані між собою лексичні одиниці, а просто перелічити потрібні слова, розділені пробілами. 3) *написання одного ключового слова чи словосполучення жирним шрифтом;* 4) *подача одного ключового слова чи словосполучення в лапках*. Оптимізація веб-сторінок з урахуванням обраних ключових слів означає, що сайт можна знайти в мережі, вживаючи саме ці лексичні одиниці. Висловлюючись метафорично, пошукові системи нездатні знайти сайт, якщо його розробники не говорять мовою пошукової системи. Частину цієї мови складає вдале вживання ключових слів і фраз, що отримало назву *щільності ключових слів*, під якою загалом розуміють частотність вживання ключового слова/ фрази в тексті порівняно із загальною кількістю слів у ньому, яка не повинна бути надто високою або надто низькою. Ідеальний відсоток ключових слів дорівнює 3 – 6%. Вирахувати їхню щільність можна за допомогою спеціальних програм, наприклад, Keyword Analyzer, Text Analyzer, Live Keyword Analysis. В інших джерелах радять не перевантажувати статтю ключовими словами, для якої 20% вже забагато і пропонують вживати 6 – 18% на одній веб-сторінці. Компанія Google розробила технологію, що ідентифікує сайти з надмірною кількістю ключових слів, особливо якщо вони неадекватно відбивають фактичний зміст. Google автоматично відхиляє подібні ресурси, що негативно відображається на їхній репутації і, звичайно, оптимізації [7].

Інша стратегія – *вибір мета тегів (meta tags)*, які охоплюють *теги титульного заголовку (title tags), описові теги (description tags), ключові теги (keyword tags)*. Більшість пошукових систем не звертають уваги на мета теги, однак теги титульного заголовку все ж таки ідентифікують. До складу стратегії *вибору тегів титульного заголовку* входять наступні тактики: 1) *вживання найважливіших ключових слів на початку титульного заголовку*, що автоматично додає йому вагомості. Акцент на ньому пояснюється тим, що титульний заголовок «зчитує» і людина, і робот. Наприклад, на оглядовому сайті нардів титульний заголовок виглядає таким чином: *"10 Online Casinos you should play at – Reviewed and Censored",* на іншому сайті лаконічніше, однак доволі узагальнено: *"Online Backgammon Sites"*. На оглядовому покерному сайті: *"Poker online – unbiased reviews of best Online Poker Rooms";* 2) *уникнення зайвих лексичних одиниць*, наприклад, прийменників *(to, in),* артиклів *(a, an),* сполучників *(as),* оскільки їхня присутність перевантажує текст заголовку і принижує роль ключових слів у ньому. Стратегія *вибору описових тегів* передбачає: 1) тактику *опису змісту веб-сторінки одним реченням*; а також 2) тактику *спрощення сприйняття змісту сторінки* користувачами. Заради цього описовий тег має виглядати привабливо і з першого погляду привертати до себе увагу. На згаданих вище сайтах описові теги виглядають так: 1) *"We have created this list of 10 best casinos after having our backgammon guide an Internet success. We have gathered the best casinos to play at, have fun and earn money!"* (відхилення від рекомендованої тактики – вживання двох

речень); 2) *"Complete reviews of all major online backgammon sites packed information on the latest bonuses, pros and cons of every backgammon room."* 3) *"Poker online – ratings and reviews of the top poker sites. See which online poker is the best one to play where you can get the largest bonus."* (знову два речення). Стратегію *вибору ключових тегів* реалізовано тактикою *вживання 3 – 4 ключових слів і словосполучень*. Звернемося до опрацьованих сайтів: 1) *"online casinos, 10 best online casinos, mvip casinos, mvip online casinos, list of 10 best casinos."* 2) *"Online Backgammon, online backgammon site, backgammon site, best online backgammon, backgammon."* 3) *"free poker bonus, poker free play, poker money online real, poker bonus codes, online poker play for fun, poker download free online, free casino online, play for free on line."* [8, 9, 10]. Важко не помітити навмисну повторюваність слів, форми однини і множини, зміну синтаксичних позицій, помилкове написання.

● Стратегії посторінкової пошукової оптимізації.

Стратегія *вибору H1, H2, H3 тегів (heading tags/ header tags)* передбачає тактику *створення H1* тегу, або *організації веб-сторінок у розділи*, яка полягає у їхньому розподілі на зв'язані частини шляхом створення одного насиченого ключовими словами H1 тегу на сторінці, бажано у її найважливішому місці. H1 тег може містити ключові слова, залучені до титульного заголовку, однак не повинен повторювати його повністю. Приклади H1 тегу: 1) *"Our list of 10 best Online Casinos."* 2) *Online Backgammon."* 3) *"Online poker – List of the Top Poker Rooms."* Наступна тактика – *створення H2 тегу*, або *розподіл на менші підрозділи* шляхом створення описових H2 тегів, насичених ключовими словами. Завершальна тактика – *створення H3 тегів,* або *розподіл на дрібні підрозділи* (за необхідності). H1 теги рекомендують друкувати жирним шрифтом для надійнішої ідентифікації пошуковою системою. Більшість спеціалістів вважають H1,2,3 теги визначальним фактором успішної ПО. Цікаво, що запропоновані свого часу H4 теги не виправдали ергономічного призначення, а тому не є необхідними, або навіть рекомендованими [11].

Стратегія *створення внутрішніх зв'язок (ланок)*: 1) тактика *залучення якірного тексту для цілісності статті;* 2) тактика *створення наповнених ключовими словами ланок на споріднених сторінках сайту*.

● Стратегія *текстової ергономіки* охоплює 4 тактики: 1) тактику *вживання головних ключових слів на початку і в кінці тексту.* Останній абзац виконує підсумовуючу роль у статті, тому містить ключові слова. Окрім того, пошукова система має відзначити, що ключові слова наповнюють текст рівномірно; 2) тактику *оптимальної кількості ключових слів у тексті*, інакше він виглядатиме неприродно, ніби-то створеним роботом, а не людиною. Таким чином, укладання тексту вимагає невимушеного, «людського» стилю письма; 3) тактику *організації тексту за допомогою рубрикаторів*, про які детально йшлося вище. Власне текст в цілому має містити 300 – 1300 слів. За іншими даними, оптимальна кількість слів на кожній сторінці дорівнює 300 – 500 [12]; 4) тактика *вживання варіантів основних ключових слів і словосполучень*, що є суттєвим тоді, коли користувач свідомо чи несвідомо робить орфографічну помилку або друкарську похибку під час введення слова в поле пошуку системи. Отже, для того, щоб максимально оптимізувати сайт або його окрему сторінку розробникам слід передбачити, які саме слова вживатимуть користувачі у процесі пошуку, а також всі можливі їхні варіанти. Не секрет, що послугами мережі активно користуються недостатньо письменні люди, тому до скла-

ду мета тегів деяких сайтів – насамперед розважальних, ігрових, Інтернет магазинів та ін. – входять декілька помилково написаних слів. Обираючи ключові слова, не варто заміняти їх влучними синонімами, прагнучи уникнути одноманітності та повторюваності, оскільки пошукова система просто не помітить їх, тобто не сприйме синоніми як рівноцінні означуючі [13].

Стратегія *застосування IMG ALT тегів* полягає у залученні описових IMG ALT тегів там, де необхідно. Під ALT тегами розуміють альтернативний текстовий опис – стислий опис змісту зображення [14]. На сучасному етапі практика створення веб-сайтів свідчить про тенденцію до включення малюнків, іконок, анімованих зображень до тексту, що перетворює його на мультимедійний продукт. Наводячи мишею на зображення, користувачеві автоматично стає доступним ключове словосполучення або фраза, пов'язані з ним, а в результаті натискання на зображення може відкритися нова сторінка з розгорнутим текстом і вичерпною інформацією про його візуальний елемент. Стратегія широко застосовується на сайтах новин, комерційних сайтах, втілюючи функцію багатоканального сприйняття. Прикладом може служити офіційний сайт BBC (www.bbc.com), сайти готелів (http://www.orbitz.com; http://www.hotels.se), Інтернет магазинів (http://clothing.starch.ebay.com; http://cgi.ebay.ph), багатьох інших послуг (http://www.protopi.ru).

Пошукова оптимізація висуває досить складні завдання, тому новачкам краще скористатися допомогою професіоналів, а також спеціально розроблених програм. Мережевий ресурс http://www.seochat.com/seo-tools/ пропонує Free Ranking Analysis, Alexa Rank tool, Advanced Meta Tags Generator, Check server Headers, Domain Typo Generator, Keyword Suggestions for Google, Google vs. Yahoo Search Results, Multiple Data Center Google Search, Keyword Typo Generator, Keyword Cloud, Keyword Density, Keyword Difficulty Check, Keyword Optimizer, Link Popularity, Meta Analyzer, Search Engine Keyword Position, Site Link Analyzer, Page comparison. На розробці якісних текстів спеціалізуються багато компаній і осіб, поширюючи їх за прийнятними цінами, що для власника веб-сайту є вигідним капіталовкладенням, особливо на етапі запуску. Для оптимізації змісту веб-сайту спеціалісти виділять слова і словосполучення, які швидше за все обере звичайний користувач Інтернету, запитуючи відповідну інформацію. Жартують, що досвідчені «оптимізатори» мають навчитися мислити, як звичайний користувач. Для успішної ПО рекомендують завжди ставити собі запитання: «Якби *я шукав* цю інформацію (наприклад, про авіаквитки) в мережі, які слова, словосполучення і фрази я вжив би, щоб її знайти?» [15]. Якщо власник сайту зосереджується на досягненні комерційного успіху, він намагається мислити як споживач і запитує себе про те саме, однак з акцентом на споживанні («Якби *я* забажав *купити*…?»). Обираючи ключові слова, краще уникати евфемізмів і вживати лише точні слова, наприклад, *"cheap vacation packages"/ "cheap airline or travel tickets"*, але не *"inexpensive travel arrangements"* (http://www.cheaptickets.com). Отже, ключові слова мають бути звичайними, широко вживаними, не високо художніми і хитромудрими, адже пошукові системи не розрізнюють їх. Рекламуючи товари та послуги в мережі, слід уникати таких виразів як "*cost-effective", "competitively priced"* і надавати перевагу словам *"cheap", "free", "low cost"*. Якщо продукцію важко назвати дешевою чи навіть середньою за ціною, краще зосередитися на високій якості і вжити слова *"quality", "fine", "luxury"* [ibid]. Для успішної оптимізації необхідно ретельно

вивчити цільову аудиторію, враховуючи її характерні риси. Загалом, статті на сайті мають відрізнятися спеціалізованим характером і чітко виражати те, що ресурс може запропонувати відвідувачеві.

● Серед *немовних стратегій* слід особливо наголосити на соціально-орієнтованих, або маркетингових стратегіях, яскравим прикладом яких є стратегія *створення ланок між окремими веб-сайтами (off-page optimization* або *link popularity*). В Інтернет джерелах термін "link popularity" визначається як сукупність різноманітних веб-ресурсів, сполучених із певним сайтом [16]. Рекомендовані тактики: 1) *створення взаємних (перехресних) ланок (inbound links, backlinks reciprocal links)*; 2) *створення однонаправлених ланок*. З точки зору пошукової системи, кожний лінк, що вказує на сайт, підвищує його рейтинг, наголошуючи на тому, що сайт важливий уваги і добре представлений в мережі. Пошукова система навіть не розглядатиме веб-сайт, не сполучений хоча б із 1 – 2 впливовими спорідненими веб-ресурсами. Чим більше ланок поєднують сайт з іншими ресурсами, тим вища його популярність за умови високої якості посилань та інформативності і дійсно спорідненості змісту окремих сторінок і сайтів. В цілому сайт потребує сполучення із 250 – 300 веб-сторінками, що містять однакові та схожі ключові слова. Найсуттєвішим фактором вважається текст, закладений у ланку. Посилання інших сайтів на певний веб-ресурс повинні містити ті самі ключові слова, що і його титульний заголовок, а також деякі сторінки. Про вагомість перехресних посилань свідчить один із слоганів компанії Google: *Google LOVES links!* [17; 18; 19]. ПО дійсно наділена глибоким маркетинговим потенціалом: статистично, розташування сайту в більш як 100 пошукових системах забезпечує понад 1000 відвідувачів щоденно [20].

● Зрештою, слід торкнутися проблеми *«чорної» ПО,* або неетичних стратегій і тактик, а отже, непорядно оптимізованих веб-сайтів, що отримали назви *"black hat SEO", "bad SEO"* на відміну від *"white hat SEO", "organic SEO"*. В деяких випадках ПО перетворюється на евфемізм для слова «обман», застосованого до пошукових систем Google, Yahoo, MSN Search та ін. Розглянемо одну із стратегій чорної ПО, а саме – стратегію *«невидимого» або «майже невидимого» письма,* суть якої полягає в тому, що створюється текст, перевантажений ключовими словами і словосполученнями, які не відповідають змістовому наповненню сайту. Цей текст здатна помітити і прочитати лише пошукова система. «Невидиме» письмо можливе у трьох формах:

■ дійсно невидиме – текст, створений у тому ж кольорі, що й фон веб-сторінки, а отже, невидимий для користувача. Як правило, він складається з численних повторень «запланованих» слів і фраз, що змушує робота «повірити» в те, що змістове наповнення сайту відповідає запиту людини і присвячено поглибленому опису і обговоренню цих понять;

■ надто дрібне для того, щоб бути розбірливим і читабельним для користувача. Тактика полягає у виборі найдрібнішого кеглю і текст має вигляд смуг і смужок на фоні веб-сторінки, тим не менш свою функцію він виконує більш ніж успішно;

■ текст, надто віддалений від основного тексту веб-сторінки, як правило в самому її кінці. Іншими словами, між «невидимою» інформацією і змістом веб-сторінки пролягає широкий незаповнений простір. Людина здатна його прочитати, однак щоб

дістатися до нього, доведеться витратити досить багато часу, навряд чи хтось у цьому зацікавлений.

Серед *немовних* стратегій «чорної» пошукової оптимізації назвемо *переадресацію* і *коментарі у блогах* [21]. Перша полягає в тому, що статті на певному сайті наповнюються ключовими словами, але автоматично переадресують користувача на інший сайт або сторінку, пов'язані чи не пов'язані з усіма зазначеними ключовими словами. Коментування в живих журналах використовується для створення посилань на сайт. Ідея надто проста – зайти у блог, де відвідувачам дозволяється надсилати власні коментарі на певну тему, і створити коментар, що містить зв'язок із сайтом.

Звичайно, спеціалісти радять не плямувати репутації стратегіями і тактиками «чорної» ПО та оберігати власний сайт від будь-якого контакту з неетично оптимізованим ресурсом: ніколи не посилатися на сайт, перевантажений ключовими словами *(keyword stuffing),* з прихованим текстом *(hidden text),* тенденцією до переадресації *(doorway pages, link farm),* що призведе до відхилення веб-ресурсу більшістю пошукових систем.

Якщо представити ПО коротко і зрозуміло, то для успішної діяльності в мережі необхідно залучити 4 основні техніки: ▪ правильно обрати ключові слова; ▪ оптимізувати веб-сторінки для цільових ключових слів; ▪ розташувати веб-сайт в усіх впливових пошукових системах і директоріях; ▪ забезпечити сайт ланками на інші ресурси і пересвідчитись, що вони містять відповідні ключові слова і не вдаються до неетичних стратегій і тактик ПО. Звичайно, на перетині лінгвістики та новітніх комп'ютерних технологій стоїть достатньо проблем, що потребують подальшого поглибленого вивчення, тому дослідження питань, розглянутих у статті, обов'язково отримує розвиток і буде втілено в наступних публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований. – Ровно, 1999. – 350с.
2. How To Optimize Web Pages For Better SEO Results – http://www.associatedcontent.com.
3. What is SEO? http://www.associatedcontent.com/article/164066/.
4. http://www.astonishseo.com.
5. Бєлова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики// Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. – № 10. – К.: Логос, 2004. – С. 12.
6. A How To On Search Engine Optimization – http://www.associatedcontent.com/article/87579/.
7. The Top Five Crucial Elements of Great SEO Techniques http://www.associatedcontent.com/article/278100/.
8. http://www_007backgammon_com.htm.
9. http://www_better-online-poker_com.htm.
10. http://www_play65-tavla_com.htm.
11. A How To On Search Engine Optimization – http://www.associatedcontent.com/article/87579/.

12. The Top Five Crucial Elements of Great SEO http://www.associatedcontent.com/article/278100/.
13. Keyword Density for SEO Writing: How To Use Keywords And Keyword Phrases Effectively In SEO Writing – http://www.associatedcontent.com/article/100555/.
14. The Top Five Crucial Elements of Great SEO Techniques http://www.associatedcontent.com/article/278100/.
15. SEO Helps Write Good Sales Copy – http://www.associatedcontent.com/article/142904.
16. A How To On Search Engine Optimization – http://www.associatedcontent.com/article/87579/.
17. http://www.organicseo.org.
18. http://www.peakpositions.com;
19. http://www.webpronews.com/topnews/.
20. How To Optimize Web Pages For Better SEO Results – http://www.associatedcontent.com.
21. http://www.associatedcontent.com/article/3333/tricky_unethical_forms_of_search_engine.html.

УДК 821.161.2’398. 34 (477)

Шкляєва Н. В.
(Луцьк, Україна)

ФІТОНІМІЧНІ МОТИВИ В НАРОДНІЙ ТОПОНІМІЧНІЙ ПРОЗІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

В статье рассказывается о фитонимических мотивах в народной топонимической прозе Западного Полесья, которые является одними из самых распространенных и самых давних в этом регионе.

In the article told about fitonymy reasons in folk toponymy prose of Western Poles’ya, which is one of most widespread and oldest in this region.

Фітонімічні мотиви в українській народній прозі малодосліджені. Символіку рослинного світу: дерев, квітів, трав було опрацьовано в дисертації М. Костомарова „Об историческом значении русской народной поэзии”, а потім у праці „Историческое значение южно-русского народного песенного творчества”[17: 58]. Г. Булашев торкнувся цієї тематики у праці „Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях” [10: 118]. Мотиви міфологічних легенд про походження окремих видів флори і фауни шляхом метаморфози розглядає у праці „Українська міфологічна легенда” В. Давидюк [11: 126]. Частково цієї проблематики у топонімічній прозі торкнувся В. Сокіл у монографії „Народні легенди та перекази українців Карпат” [19: 138]. В. Супруненко, вивчаючи символи, вірування, звичаї та побут українців, зазначає, що „з рослинами пов’язано чимало легенд, повір’їв, загадкових історій” [20: 3]. Символіку рослинного світу досліджували М. Дмитренко, І. Іваннікова, Г. Лозко, Я. Музиченко, О. Шалак у праці „Українські символи” [21: 44]. Питання фітотематики в українській фольклористиці розглядає й В. Скуратівський у монографії „Русалії” [18:112].

У народній топонімічній прозі Західного Полісся збереглося багато переказів з фітонімічними мотивами, які і є першопричинами для утворення безлічі фітотопонімів.

Сучасний флористичний склад території Західного Полісся формувався впродовж тривалого історичного періоду. У топонімічній прозі зареєстровано багато видів рослин, що проростають у цьому регіоні. Видовий склад сучасних рослин у Західному Поліссі вивчений досить детально. Ще польські дослідники довоєнних часів приділяли увагу цій проблемі.

Переглядаючи західнополіської топонімічні перекази, можна зауважити, що поняття ліс часто є першопричиною для утворення не лише мікротопонімів, а й деяких ойконімів. Так, урочище Лісця, що у селі Синово Старовижівського району, бо „там лісів було багато, і в тому лісі жили люди, буле побудоване хате, так і є, і назвали Лісця” [5: 2]. Село Гуща, що в Любомльському районі, „так називається, бо колись росли файні дерева, як шовк, потім і ліс посіявся” [8: 2]. Ліс Бірок, що у селі Окунині Турійського району, бо „там дерев багато росте” [8:1]. Узагальнений образ старого західнополіського лісу відображено

© Шкляєва Н. В., 2009

у переказі про ліс Синово, що у селі Личини Камінь-Каширського району: „Давно тут був високий густий ліс. Шоб побачити його вершки, треба було так голову піднимати, аж шапка з голови падала. Верхи були синіми, того й ліс назвали Синино" [3: 3].

Про непрохідність і таємничість західнополіських лісів дізнаємося із легенди про Куликів ліс, що у цьому ж селі. „Куликів – сосновий ліс, куди по одному не ходили. Тому, хто заблудився тут, тяжко було вибратися. Бо всі дерева похожі, як одне, а під ногами – зелений мох, шо гнеця у болото. Через верхи сосен сонця не видно. Кажут люди, шо через цей ліс ішла велика армия, яку проводив якийсь дід. Довго брели болотяним лісом, заростями і все питали у діда: „Кули ти нас виведеш? Кули?" [3: 2]. З іншого переказу дізнаємося про те, що „було три стіни лісу з трох боків, тут поселився пан і заснував сило. Зразу було пара хат. Люди жили по хуторах. А вже упосля почали зганяти у сило, як вибиралися з хуторів. Рубали ліс на хати, сюда-во на поруб була така сосна, шо не обиймиш удвох" [2: 2] (с. Тристень Рожищенського району). Населення Західного Полісся досить часто шукало порятунку у лісах. У переказі про походження назви села Борохова, що у Ківерцівському районі розповідається про те, що „тут, де типерика наше сило, були великі ліси, на них казали бори. А коли були войни і нападали на тую землю, то туді людям приходилось кудись утікати. То ото утікали вони в ліси, чи, як казали ше, бори. Утікати їм приходилось часто. Потім тиї люди, шо утикали, на тому місци, де були тиї бори, стали строїти якісь там собі хатини і стали собі там вже якось жити. А той ліс стали потім вирубувати. Так ото і стало там сило, а назвали його Борохів" [2;3].

У багатьох дендрологічних сюжетах панівним деревом є дуб. М.Костомаров, вивчаючи значення цього дерева в народній творчості, зазначає, що „дуб є символом чоловіка, із дубом, прибитим грозою, порівнюють бездольного козака, дуб відіграє важливе значення в українських казках" [17: 59]. В. Скуратівський, вказує на те, що „у пантеїстичних віруваннях образ дуба найпоширеніший. Є чимало свідчень про дуби-тотеми, біля яких приносили жертви, виголошували клятви і скріплювали угоди" [18: 80]. Ще порівняно недавно, як стверджує дослідник, „поліські краєвиди прикрашали велетні-дуби, і ніхто не зважувався знищувати їх, бо то „Божі душі" [18: 80]. Так, із переказу про походження назви села Дубечне, що у Старовижівському районі, дізнаємося, що „жив на цьому місци якийсь чоловік, а більш нихто там ни жив, бо ше тоді сила не було. Було у його три сини. Не знаю як, але тиї сини згинули, і чоловік насадив ото дубкив на тим місци. Ше й доси там росте їдин дуб. То кажут, шо батькова пам'ятка осталась. А потом люде стали строїтися тутика, али нихто кула того дуба ни живе і заразки. Та вин пушті вже всох. Ото і звеця того сило Дубечном" [2: 1]. Урочище Дубина (с. Городок Маневицького району) – „там колись дуби були" [13].

Деякі західнополіські мікротопоніми безпосередньо пов'язані з такими важливими як в економічному, так і в промисловому плані видами дерев, як сосна та ялина. Сосна, як стверджує Р. Кирчів, вважалася щасливим деревом, вона звеличується у багатьох піснях обрядового змісту [16: 7]. Ботаніки вважають сосну одним із найпоширеніших на території поліських лісів деревом, що може рости навіть на дуже бідних землях, пісках, болотах [12: 54]. Так, село Серхів, що у Маневицькому районі „так називається, бо кругом села ростуть хвойні дерева" [1: 3], „Серхів колись він називався. Колись той, шо втік від пана, оселявся тут, серед хвої. Того й Серхів" [15]. Урочище Гай (с. Гуща, Любомль-

ський район) – там росте мулуденький сосновий лісок" [8: 4]. З таким деревом, як сосна, пов'язані назви таких сіл, як Соснівка, Боровне, Гута Боровенська, що в Камінь-Каширському, Боровне – у Любомльському, Боровичі у Маневицькому районах.

Чимало переказів мікротопонімічного характеру пов'язано ще із одним хвойним деревом – ялиною. Із переказу про урочище Ялина, що у селі Седлище Любешівського району, дізнаємося, що це „урочище таке, бо було засадяне ялиною" [7: 4], урочище Ялове (с. Бірки Любешівського району) – „бо там одна ялина росла" [6: 1]. Топонімічних переказів про ялину набагато менше, ніж про сосну.

Поряд із такими деревами, як дуб, сосна та ялина, у топонімічних переказах зафіксовано ще й осику. Так, у переказі про урочище Осники, що у селі Любохини Старовижівського району, зазначається, що урочище має таку назву, „бо там росла осичина" [4: 2], урочище Осичник (с. Вербично Турійського району) – „осики там ростуть" [7: 5]. Село Сошично має таку назву, бо „де типерика лежит село, не було колись ничого, тилько болота. Сусідське село було за прудом, а наше лежало викший. Тутика було на мніго сукше, і ще були осики, якеї і убирали воду. Так і прозвали – Сосичне. А хутко люди стали говорити Сошично, шоб легше було вимовляти" [2: 2] (с. Сошично Камінь-Каширського району).

Серед переказів дендрологічного характеру зафіксовано й такі, в яких основними мотивами є насадження березових дерев і березових лісів у регіоні. Із цим деревом пов'язані назви таких топонімів, як Березичі, Березня, Березна Воля у Любешівському, Березолуки у Рожищенському районах. „Якшо брате річку, шо тиче біля нашого сила, то колесь наше сило було на другім беризі річке. Але вуда затоплювала людське городе, а в хате підлогу, пич. Тоді люде стале прибиратися на другий бериг ріке. Цей бериг був вещий. Там росле ціле березове гаї. Того й стало зватися сило Березиче" [2: 1] (с. Березичі Любешівського району).

Топонімічні перекази Західного Полісся містять інформацію про різні рослини, але не мають міфолого-фантастичних мотивів. У переказах цього типу швидше за все зафіксовано реальні факти та явища.

Видовий склад флори Західного Полісся різноманітний. Окремо можна виділити мотиви про лісові рослини. Домінуючими деревами в описах постають дуби, сосни, ялини, берези, верби, осики, вишні, липи, ліщина, рідше граби, ясени, явори та вільхи. Сюжети про ці та інші лісові рослини можна побачити у кожному районі, вони рівномірно розподілені по усій території Західного Полісся. Найбільшою все ж, є їх локалізація у межиріччі Прип'яті і Вижівки, поблизу Любомля, Каменя – Каширського, Старої Вижви, Маневич, Турійська, Любешова.

Перекази про лучні, лучно-лісові рослини зосереджені південніше Камінь-Каширська, у межирічі Турії та Вижівки, мотиви про болотяну, прибережну, водну рослинність – у Ратнівському, Старовижівському, Любешівському, Камінь-Каширському районах (саме тут зосереджена найбільша кількість боліт), біля річок Прип'ять, Вижівка та Стохід. Мотивів про сільськогосподарські рослини виявлено мало, вони поодинокі і розміщені, в основному, поблизу рік. Мотиви про насадження руж відмічено поблизу Турійська, Ратна та Рожищ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – А. Од. Зб.3
2. Архів ПВНЦ. – Ф.3. – Од. Зб.5
3. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. Зб.24
4. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Б. Од. Зб. 36
5. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Б. Од. Зб.39
6. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. Зб.80
7. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. Зб.102
8. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. Зб.114
9. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Б. Од. Зб. 120
10. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядannях та віруваннях. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
11. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992. – 174 с.
12. Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997. – 448 с.
13. Записано в селі Городку Маневицького району від Галини Неродюк, 1941р.н.
14. Записано в селі Окунині Турійського району від Надії Яблонської, 1931р.н.
15. Записано в селі Серхові Маневицького району від Василя Мосійчука, 1950 р.н.
16. Кирчів Р.Ф. Фольклор українського Полісся // Древляни. – Львів, 1996. – Вип. 1. – С. 5-20.
17. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
18. Скуратівський В. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
19. Сокіл В. В. Народні легенди та перекази українців Карпат. – К.: Наукова думка, 1995. – 157 с.
20. Супруненко В. Народини: Витоки нації, символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя: Берегиня, 1993. – 289 с.
21. Українські символи / За ред. М. К. Дмитренка. – К.: Народознавство, 1994. – 140с.

УДК 821.161.2.09

Наконечна Л. Б.
(Київ, Україна)

МОТИВ СМЕРТІ У СТРУКТУРІ ТЕКСТУ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

У статті здійснено спробу проаналізувати мотивний комплекс теми смерті у творчості Василя Стефаника: виявлено інваріанти мотиву смерті і його втілення в ряді трансформацій. Аналіз здійснено із залученням новітніх теорій мотиву Б. Гаспарова та О. К. Жолковського-Ю. К. Щеглова і ритуально-міфологічного підходу до інтерпретації тексту.

© Наконечна Л. Б., 2009

Ключові слова: *мотив смерті, мотивний комплекс, інваріантна структура мотиву, домінанта, структура тексту.*

В статье сделана попытка исследовать комплекс мотива смерти в творчестве В. Стефаника: рассмотрены инварианты мотива смерти и его реализация в ряде трансформаций. Анализ проведен на основании современных теорий Б. Гаспарова, О. К. Жолковского-Ю. К. Щеглова и ритуально-мифологического подхода к интерпретации текста.

Ключевые слова: *мотив смерти, мотивный комплекс, инвариантная структура мотива, доминанта, структура текста.*

The article sets out the analysis of the motive complex of the theme of death in Vasyl Stefanyk's works. Different invariants of motive of death and they transformations are investigated in the work. The modern motive theories of B. Gasparov and O. Zholkovskyj-Y. Shchehlov and the ritual-mythological methods are included into the analysis.

Key words: *motive of death, motive complex, invariants of motive, dominating idea, text structure.*

...я не пишу для публіки, я пишу на те,
щоб прийти ближче до смерти.
Василь Стефаник

Творчість Василя Стефаника – самобутнє і непересічне явище раннього українського модернізму. Життю і творчості письменника присвячено доволі багато критичної літератури. Проте цей, здавалося би, багатий доробок досить однобічно висвітлює особливості новелістики В. Стефаника, здебільшого підтримуючи стереотип „співця знедоленого селянства" та борця проти соціального пригноблення галичан. Щодо проблематики мотиву смерті у творчості В. Стефаника, то критики радянського періоду пов'язували її переважно із загальною „похмурою настроєністю" письменника, із його „скептицизмом" у ставленні до життя та „недовірою до дійсності", декадентськими „абстрактно-символістськими" впливами (М. Грицюта [5], М. Лесин [10], Ф. Погребенник [11]).

У доробках сучасних українських літературознавців творча спадщина письменника представлена доволі скупо, а художня танатологія порушується у працях трьох дослідників творчості новеліста: І. Дробот [6], М. Зубрицької [9] та О. Черненко [12]. Тому комплексне дослідження творчості В.Стефаника у руслі сучасних інтерпретацій (і зокрема – в аспекті мотивіки смерті у новелістиці письменника) вважаємо недостатнім, що зумовлює **актуальність даної роботи**.

Метою дослідження є аналіз мотивного комплексу теми смерті у творчості В. Стефаника. Мета роботи зумовлює постання **комплексу завдань**: по-перше, виявити інваріанти мотиву смерті у художньому світі В. Стефаника та простежити втілення мотиву в ряді трансформацій; і по-друге, визначити місце мотиву смерті у структурі текстів.

Об'єкт дослідження – вся новелістика Василя Стефаника, зібрана у „Повному зібранні творів" (1954). Предметом роботи є мотивний комплекс теми смерті у творах В. Стефаника.

Методологічна основа дослідження орієнтована на новітні теорії мотива Б. Гаспарова, О. К. Жолковського-Ю. К. Щеглова; використовується також ритуально-міфологічний підхід до тлумачення тексту.

Вважаємо також за доцільне наголосити на тому, що поняття мотиву, вслід за О. К. Жолковським та Ю. К. Щегловим [7], тлумачимо як мікроструктуру тексту, його концептуальну основу, мікросюжетну одиницю, що, у свою чергу, є визначальною для поняття „художнього світу" автора.

Інваріанти мотиву смерті

Серед новел Василя Стефаника є твори, в яких мотив смерті відіграє роль домінанти – „фокусуючого компонента твору мистецтва", за Р. Якобсоном [13: 119]. Зокрема це такі новели: „Під горою коло ліса", „Стратився", „Сама-саміська", „Шкода", „Катруся", „Ангел", „Про хлопчика, що його весна вбила", „Новина", „Лан", „Скін", „Кленові листки", „Похорон", „Басараби", „Дитяча пригода", „Пістунка", „Межа", „Мати", „Гріх".

Щоб дослідити інваріантну структуру мотиву смерті у художньому світі Василя Стефаника, спробуємо простежити, як вона втілюється у множинності трансформацій та з якими мотивами корелює.

Прийняття смерті як невідворотності, закономірності, відсутність бунту проти волі Всевишнього є характерною рисою практично усіх героїв В. Стефаника. Хоча, в залежності від ситуації та ступеня самоусвідомлення героїв, можливі акти картання, нарікання на долю, природні прагнення уникнути смерті, але у всьому художньому доробку новеліста немає жодного випадку, де герої переживали б відчуття страху саме перед смертю як такою.

Усвідомлення смерті як логічного переходу від стану життя і навіть як явища, спричиненого і породженого життям, можемо назвати **мотивом смерті як плоду життя**. Метафорично цей мотив означуємо образом обтрушеної вишні у новелі „Басараби": „*на маленькій вишенці зачепивси Василь. Обтрєс із неї увес цвіт, мав повне волосє того білого цвіту"* [2: 192]. Маленька вишенька, яка так уже й не зможе дати плодів із опалого цвіту, „посивила" голову молодого чоловіка. Смерть цвіту вишні наче прагне виправити людську помилку і продовжує стрічене життя. Тому саме смерть і стає плодом життя.

Відчуття горіння є постійною супровідною ознакою агонії у творах В. Стефаника. **Згорання** вважаємо одним із архетипних засновків мотиву смерті в художньому світі письменника. Спалення є символом високої, значущої смерті. Проте у новеліста воно набуває рис виключно негативних – це переживання страшних пекельних мук: *"Остина лізе в рот, у горло, палить червоними іглами і вся коло серця сходиться і пече пекельним вогнем і ріже в саміське серце"* [2: 137]. Тож весь жах уявлень про пекельні покарання у потойбічному світі герої новел В. Стефаника переживають уже у стражданнях земних, у передсмертних муках, мареннях, самокартанні, у розчаруванні при перегляді пройденого життєвого шляху.

Отже, на прикладі мотиву передсмертного згорання бачимо, що у творах В. Стефаника субстанція життя всотує в себе певні риси уявлень про смерть. Смерть тут знаходить реалізацію у проявах самого життя. Важливо, що ці два мотиви: смерті як плоду життя і мотив згорання – тісно пов'язані із сюжетом про Фенікса, що у християнському розумінні набуває смислу життя як плоду смерті (коли із черв'ячка в попелі відновлюється птаха).

Тема смерті у творах В. Стефаника – це, по-суті, тема очікування смерті, що часто поєднується із **мотивом самотності** героїв. Проте, зважаючи на концепцію всюдисущності

Бога, людина у християнському світі апріорі не може бути самотньою. Тому підкреслення стану самотності у творах письменника християнської культури є ознакою втрати Бога у серцях героїв („Скін", „Межа", „Сама-саміська").

У творчості В. Стефаника тільки „самотній" (за відсутності Бога) відхід з цього світу може бути безнадійним. Позаяк смерть є породженням життя, його „плодом", то й „самотність" життя спричиняється до безсенсовості, а отже – абсурдності смерті. Тож мотив самотності у творчості В.Стефаника споріднений із **мотивом абсурдної смерті**, і надає їй (смерті) рис абсурдності через абсурдність безсенсовості „порожнього-в-Бозі" життя. Життя, повне зла та страждання, є випробуванням для людини, а смерть, натомість, – нагородою. Життя людини, за В. Стефаником, оцінюється у її смерті.

У творчості В. Стефаника виділяємо також **мотив смерті як всепоглинаючого начала**, з поверненням до якого нейтралізується все зло та марнотність світу земного. Можливо, саме тому смерть у героїв часто викликає асоціації з яскраво-білим кольором, чистотою, легкістю, ясністю [2: 137].

Тільки в смерті, бачимо у творах В. Стефаника, можливе достеменне виправлення помилок та недоліків земного світу. Життя з самого початку є осередком зла й гріха, і лише у смерті людина може звільнитися від них, залишивши все погане тут, на землі. Будучи чи не найбільш болючим моментом у проходженні шляху життя-смерть, передсмертна сповідь у творах В.Стефаника набирає особливого відтінку: **очищення „від життя"**.

Із проходженням передсмертної сповіді тісно пов'язані два наскрізні і **споріднені між собою мотиви – гріха і кари за нього**. Гріх у В. Стефаника – це усвідомлення власної фатальної провини, яку герої зобов'язані спокутувати у житті земному. Помираючи, людина або очищається від земних гріхів [2: 80], або, *„конаючи у грісі"* [2: 276], залишає його на землі для спокутування іншими. Ця ідея знаходить яскраве втілення у новелі „Басараби" („*гріх трасує, доки не відкуплений*" [2: 198]). Тож, бачимо, що смерть як така у В. Стефаника є цілком „безгрішною" і, врешті, стає звільненням від земного гріха.

Отже, у творчості В. Стефаника тема смерті, що реалізується у сукупності інваріантних мотивів, полягає в ідеї взаємного доповнення понять життя і смерті. З одного боку, життя і смерть ніколи не перетинаються (відсутнє зображення переходу – моменту смерті). Та з другого – ідея смерті повністю знаходить своє втілення в ідеї життя.

Отже, інваріантне значення мотиву смерті – „плід життя". Така основа, як ми пересвідчилися, присутня у всіх трансформаціях інваріанту. Зважаючи на те, що у християнській традиції „плодом" життя мусить бути покаяння, тобто постійна зміна свідомості, зростання людини у Бозі, – існує взаємна кореляція мотивів „плоду життя" і „плоду смерті".

Роль мотиву смерті у структурі текстів

Домінантна функція мотиву смерті у творчості В.Стефаника визначає художні особливості тексту на усіх рівнях структури. Насамперед, це стосується сюжетного та композиційного рівнів.

Мотив смерті найчастіше є **лейтмотивом**, тобто структурним фокусом, основою текстів, на яку „насаджуються" всі інші мотиви у творах („Дитяча пригода", „Басараби", „Ангел", „Катруся").

Проте мотив смерті може відігравати роль **обрамлення,** „зовнішньої" оповіді, яка є приводом для введення у розповідь „внутрішньої" новели. („Скін", „Межа", „Гріх", „Давнина"). У використанні прийому обрамлення вбачаємо авторську інтенцію до зображення на композиційному рівні текстів ідеї вічного, колоподібного повернення до смерті як беззаперечного першопочатку всіх цінностей, як повернення життя „на круги своя".

У структурі текстів В. Стефаника смерть (як особлива подія, припинення життя) інколи виконує **роль претексту** оповіді, як, наприклад, у новелах „Стратився" та „Похорон". Проте і в подальшому смерть у цих творах все ж залишається лейтмотивом усієї розповіді.

Мотив смерті у В. Стефаника може бути **зав'язкою**, такою собі „причиною" для ведення подальшої розповіді. Наприклад, у новелі „Вовчиця" похорон спричиняється до спогадів суб'єкта оповіді про життя померлої: *„Оце я вернувся з похорону моєї приятельки з дитячих літ..."* [2: 276]. І далі мова йде про минуле героїні. Використання такої подачі об'єкта спричиняється до зміни читацького сприйняття усієї оповіді у зв'язку з зіставленням історії життя героїні та фактом її кончини. Тож маємо у даному творі прийом представлення життя крізь призму смерті.

У деяких новелах В. Стефаника мотив смерті реалізується і **в кульмінаційному моменті** твору. Дана композиція втілюється у таких новелах, як „Новина", „Під горою коло ліса", „Про хлопчика, що його весна вбила". Проте, у жодному творі не є кульмінацією сам факт смерті. Це може бути ще одним свідченням того, що смерть як така у В. Стефаника в жодному разі не є самодостатнім об'єктом зображення, самоціллю твору.

Смерть як **розв'язка** присутня у новелі „Нитка". Не випадково, очевидно, героїня своїм обов'язком вважає тканння нитки – символу життя, – і, врешті, рівномірна розповідь переривається раптовим, неочікуваним поворотом – смертю героїні: *„Та не хотіла [Матір Божа] довго помагати. Одної ночі прийшла та й сказала: „Більше тобі помагати не буду. Ходи зі мною"* [2: 269]. Тож, бачимо, як мотив смерті реалізується у прийомі контрастного зіставлення з порушенням горизонту очікування читача (у зв'язку із залученням у текст мотиву смерті).

Введення мотиву смерті може бути реалізованим у творах В. Стефаника як **прийом антиципації.** Так, наприклад, на початку новели „Виводили з села", де йдеться про проводи героя до війська, з'являється фраза: *„Як від умерлого – такі смутні виходили"* [2: 20], яка стає цілком зрозумілою у другій частині дилогії, „Стратився", де розкривається майбутнє героя – його самогубство.

Отже, мотив смерті у творчості Василя Стефаника знаходить своє втілення практично у всіх композиційних складових текстів, проте ніде він не є самодостатнім об'єктом оповіді. Навпаки, тема смерті переважно є лейтмотивом, тим „кістяком", на який „насаджуються" інші мотиви.

Можемо, врешті, вести мову про лейтмотив смерті як засадничої ідеї усього художнього світу Василя Стефаника.

Висновки

У ході дослідження мотивного комплексу смерті у творчості Василя Стефаника ми дійшли таких висновків.

1. Зважаючи на біографічний аспект, частотність прояву та смислову вагомість теми смерті у творах Василя Стефаника, вважаємо її однією із визначальних у художньому світі письменника; такою, для якої характерні риси концептуальності.
2. Інваріантна структура мотиву смерті у Василя Стефаника втілюється у множинності трансформацій, серед яких найбільш вагомими, на нашу думку, є
   а) мотив смерті як плоду життя;
   б) мотив спалення, горіння;
   в) мотив самотності як результат відсутності віри в Бога та споріднений з ним мотив абсурдної смерті;
   г) мотив звільнення, очищення у смерті;
   ґ) мотив гріха та кари за нього.

   Перший з названих мотивів більшою чи меншою мірою присутній в усіх наступних. Тож, інваріантним значенням мотиву смерті у Василя Стефаника є „плід життя". Зважаючи на християнську ідею покаяння як плоду життя, існує постійна кореляція між мотивами „плоду життя" і „плоду смерті".
3. У творчості Василя Стефаника домінантна функція мотиву смерті визначає художні особливості тексту на усіх рівнях структури. Особливо яскраво це проявляється на сюжетному й композиційному рівнях. Адже мотив смерті знаходить своє втілення практично у всіх композиційних складових текстів, найчастіше виконуючи роль лейтмотиву твору, його структурного фокусу, проте не виступаючи у жодному творі самодостатнім об'єктом оповіді. Можемо, врешті, говорити про лейтмотив смерті як засадничої ідеї усього художнього світу Василя Стефаника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицюта М. С. Художній світ В. Стефаника. – К.: Наукова думка, 1982. – 200с.
2. Лесин М. С. Василь Стефаник – майстер новели. – К.: Дніпро, 1970. – 329с.
3. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – К.: Дніпро, 1980. – 242с.
4. Дробот І. В. Новелістика Василя Стефаника: проблема модернізації наративу // Магістеріум. Вип. 8. Літературознавчі студії. – К.: Національний університет „Києво-Могилянська академія", 2002. – С. 10-16.
5. Зубрицька М. Онтологізація смерті у творчості Василя Стефаника // Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск „НЗ" №1. Thanatos. – Львів, 1995. – С. 21-24.
6. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. – Едмонтон: Сучасність, 1989. – 280с.
7. Желковский А. К., Щеглов Ю. К. Роботы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы – Текст. / Предисл. М. Л. Гаспарова. – М.: АО Издательская группа „Прогресс", 1996. – 344с.
8. Якобсон Р. Доминанта // Якобсон Р. Язык и бессознательное. – М.: Гнозис, 1996. – С. 119-125.
9. Стефаник В. Повне зібрання творів. У трьох томах. – К.: Видавництво академії наук УРСР, 1954.

10. Стефаник В. Твори / За редакцією Гаморака Ю. – Вид. Друге. – Реґенсбург: Видавнича спілка „Українське слово”, 1948. – 347с.

УДК 821.161.2 – 311.6.091:008 „1920/1930”

Разживін В. М.
(Слов'янськ, Україна)

СПЕЦИФІКА ОБРАЗОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ 20 – 30-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Статья посвящена исследованию исторической прозы. В ней рассмотрена специфика создания системы образов на материале повестей 20 – 30-х годов XX века.

***Ключевые слова**: историческая повесть, образ, герой, персонаж, идеологический фактор.*

The article is devoted to the research of the historical prose. In it specificity of creation of system images on the basis of the narrative (20s – 30s of the 20th century) are considered.

***Key words**: historical narrative, image, hero, character, ideological factor.*

Образна система української історичної повісті 20 – 30-х рр. XX ст. близька до романної, але має й суттєві відмінності. Вони стосуються як кількісного обмеження діючих осіб, так і відображення процесу їх розвитку. Зазвичай, коло головних дійових осіб у повісті звужене. Не відзначається значним розмаїттям і загальне число епізодичних персонажів. Дійові особи повісті у більшості випадків статичні. Вплив зовнішніх обставин на характери персонажів мінімалізовано: він не призводить до духовної еволюції чи деградації.

Вітчизняне літературознавство досягло значних успіхів у дослідженні історії та поетики історичної прози (Л. Александрова, С. Андрусів, Є. Баран, А. Гуляк, З. Голубєва, І. Денисюк, Б. Деркач, М. Ільницький, М. Наєнко, М. Сиротюк, В. Фащенко, В. Чумак та ін.). Зверталися науковці й до висвітлення специфіки образотворення в історичній повісті досліджуваного періоду. Однак ці дослідження не мали системного характеру і стосувалися лише конкретних творів, які аналізувалися. Спроба узагальнити опрацьований матеріал наявна в монографіях М. Сиротюка [1], де аналізуються твори історичної прози радянських авторів 20 – 30-х років, М. Ільницького [2], а також С. Андрусів [3], яка, досліджуючи західноукраїнську повість, подала свої думки й із цього питання. У своїй статті маємо за мету показати спільні та відмінні риси у створенні образної системи в радянській та західноукраїнській історичній повісті початку XX ст., обґрунтувавши їх впливом ідеологічного чинника.

Головний герой історичної повісті 20-30-х рр. – свідома особистість. У своїх вчинках він керується певними ідеями, реальне втілення яких і стає сенсом його життя. Ідеї ці, безумовно, різні, але вплив їх на персонажа однаково відчутний як у творах

© Разживін В. М., 2009

західноукраїнського, так і східноукраїнського варіантів. Їх виконання потребує від персонажу таких рис, як мужність, сміливість, хоробрість, сильна воля. Тому в характері головної дійової особи історичної повісті вони є домінуючими. Ідеологічна акцентуація виражена у здатності героя до неординарного вчинку, часто подвигу, але, на відміну від західноєвропейських творів, це подвиг не заради жінки, коханої, прекрасної дами, а задля суспільства, народу, віри, держави, нації. Така ознака характерна для всього масиву української історичної повісті.

Загалом образна система української історичної повісті 20-30-х рр. ХХ ст. вибудовується за традиційною схемою. У центрі твору стоїть головний герой, який її й формує. Зазвичай маємо відносно невелику кількість самостійних дійових осіб, решта – епізодичні. Усі інші персонажі подані в певному ставленні до нього – позитивному або негативному, або ж до ідеї, яку він уособлює. Він виконує роль своєрідного каталізатора, бо саме у відносинах із головною дійовою особою проявляються ті риси характеру інших персонажів, що надають їм неповторності та індивідуальності й найбільше запам'ятовуються читачем. Головний герой повісті в більшості випадків – носій позитивного ідеалу. Однак бувають і винятки, наприклад, повість І. Филипчака „Іванко Берладник" названа за іменем персонажа, чиї діяння автор оцінює негативно. У повісті В. Бірчака „Проти закону" поведінка обох персонажів-антагоністів не знаходить ні авторської, ні читацької підтримки. Що ж до вибору автором тої чи іншої історичної постаті для художньої інтерпретації, то хоча на сході України й існував спеціальний перелік певних тем і подій, письменники в основному керувалися власними світоглядними засадами та особистими уподобаннями.

Авторів зі Східної України, які в силу політичних обставин чи свідомо стояли на марксистсько-ленінській позиції, по-справжньому цікавив у минулому лише один об'єкт зображення – життя народних мас. Тому герої їх творів, незважаючи на художню доцільність, переймаються перш за все проблемами простого народу, конкретніше бідного люду. Як відомо, у своїй творчій діяльності вони керуються ідеєю класової боротьби, що принципово не виключає любов до своєї вітчизни, держави, нації, але відсуває ці почуття на периферію свідомості. Починаючи з першої за часом появи у друці повісті С. Божка, автори зі сходу України обов'язково фіксують два постійних атрибути в поведінці своїх героїв: класовий антагонізм та інтернаціональну солідарність. Завдяки цьому образна система твору демонструє соціальну неоднорідність у зображенні представників будь-якої національності. Зокрема при змалюванні українського суспільства внутрішня ідеологічна опозиція свій/чужий (бідний/багатий) проявляється й на образному рівні: Марко Голий – Дмитро Вишневецький („Над колискою Запоріжжя" С. Божка), колишній запорожець, нині хуторянин Левко – Брюховецький, Сірко чи ширше старшинська верхівка („Козак і воївода" М. Горбаня), Павло Глек – Сірко, Хмельницький („Шляхом бурхливим" Г. Бабенка). В останньому творі протиставлення є радше власне ідеологічним, ніж образним, оскільки видатний український гетьман не є дійовою особою. Однак у розмові козака Глека і юного Дороша воно наявне: „Як ляхів бити – ідуть усі: і старі, і малі, а як ляхів побили – ідіть прості люди у ярмо до старшини, бо, мовляв, це ми визволили Україну... І Хмель дурив селянство, і всі гетьмани й старшини дурили й дурять людей та дбають тільки про власну шкуру та кишеню..." [4: 233].

Декларована більшістю західноукраїнських письменників і політиків монолітність української нації в її поступі до здобуття незалежності та державності піддається сумніву. Ревізується також положення дореволюційної історичної прози, яке визначало принципи зображення представників інших націй. Відповідно до традиції народи-сусіди зображені як ворожі українцям, що узаконювало наше моральне право на спротив та не завжди позитивне ставлення до них. За часів радянської влади таке подання матеріалу не сприймалося, що теж викликало певні зміни в образній системі. Серед представників інших націй обирався класово близький головному герою персонаж, з допомогою якого втілювалася ідея інтернаціональної єдності. Вона реалізувалася через спільність соціального становища, або ж власне людської долі. Найчастіше такі стосунки пов'язували українців та росіян. Так, у повісті Г. Бабенка „Шляхом бурхливим" український юнак Дорош Наливайченко визволяє запорізького козака Павла Глека та селянина-невільника з Росії, затриманих російським воєводою. За задумом автора, героїв єднає спільна доля, і холоп, відмовившись повернутися під владу воєводи, разом із козаками йде на Січ. Аналогічну ситуацію маємо в повісті Л. Старицької-Черняхівської „Діамантовий перстень". Герой твору – офіцер російського війська, але українець за походженням, що прибув із солдатами до Угорщини для придушення революційного повстання, не може чітко пояснити, чому він вирішив допомогти учаснику заворушень. Міркуючи над цим питанням, він приходить до висновку, що це співчуття представника одної пригнобленої нації до такого ж представника іншої.

Взагалі у східноукраїнській історичній повісті процес певної зміни персонажами своїх переконань пов'язаний лише із висвітленням стосунків між Україною і Росією. Це якраз той поодинокий приклад, коли дійова особа під впливом зовнішніх обставин корегує свої ідеологічні настанови. Звернемося знову до повісті Г. Бабенка: боярські діти Стрешнєв, Гусєв, Ємельянов розоряють пасіку і нападають на її охоронця старого Журавля. За нього вступається козак Павло Глек. Поранений під час бійки Гусєв помирає. Побиті і ображені Стрешнєв і Ємельянов, абсолютно не відчуваючи своєї вини, скаржаться воєводі. У силу життєвих перипетій через деякий час Глек і Стрешнєв потрапляють у полон; вони символічно зв'язані докупи міцним татарським арканом. Спільний ворог, спільне перебування в неволі, а потім і визволення змінюють ставлення Стрешнєва і до головного персонажа Дороша, і взагалі до козаків. Така лінія поведінки неприйнятна для героїв західноукраїнської історичної повісті, бо для них спільність долі не є еквівалентом спільності людських та державних інтересів.

Жіночі образи в історичних повістях, створених на теренах Східної України, периферійні і не мають значного впливу на розвиток сюжету. Така авторська інтерпретація подій не зовсім відповідає дійсності. Адже в силу певних соціальних обставин саме на території Центральної України жінки мали більше самостійності у вирішенні життєвих проблем, зокрема вибору майбутнього чоловіка, та ведення господарства. Здавалося б, проголошена радянською владою рівноправність жінки повинна знайти хоча б формальне відображення і в історичній літературі. Однак, насправді, цього не сталося. Очевидно, що в цьому випадку маємо вплив різних чинників. По-перше, у силу домінування громадських атрибутів в інтерпретації образу головного героя, автори свідомо уникали детального відображення приватного життя, відсуваючи його на задній план. По-друге,

часто дії у творі географічно пов'язані із Запорозькою Січчю, куди, як відомо, жінок не пускали. По-третє, відчутний вплив російської суспільної думки, яка на час подій, що підлягали інтерпретації, визначала жінку не як самостійну особу, а як своєрідну прикладку до чоловіка: батька чи мужа.

Образна система західноукраїнської історичної повісті, до якої теми з національної історії не зверталися б автори, має обов'язковий атрибут – образ „взірцевого громадянина", яким марило все тогочасне галицьке суспільство. Ідея створення такого характеру знайшла своє втілення ще в повісті І.Франка „Захар Беркут". Це людина, яка, забуваючи про особисте, своє життя кладе на вівтар служіння Вітчизні, громадським справам. Такий герой, чітко усвідомлюючи своє призначення, у певному сенсі одержимий великою благородною ідеєю. Вона може набувати різних форм вираження: від захисту торгових прав українських купців зі Львову („Спільними силами, або План майстра Дмитра" І. Крип'якевича) до розбудови та утвердження Галицько-Волинського князівства („Будівничий держави" І. Филипчака), але за своєю суттю завжди спрямована на соціальний та національний захист українського народу, на його право на самовизначення аж до створення незалежної самостійної Української держави.

Така внутрішня одержимість, сконцентрованість на громадянських ідеалах відвертає головного героя від характерних для персонажів літератури початку XX ст. самозаглиблення та саморефлексії. Він рідко переймається загальнофілософськими проблемами людського буття, питаннями життя та смерті, бо не вони становлять духовну основу його життя. Яскравою ілюстрацією цьому слугує, наприклад, початок повісті С.Ордівського „Багряний хрест". Залишившись на самоті, старий Богдан Хмельницький у ранковій тиші обдумує не перипетії власного буремного життєвого шляху, а питання створення політичного союзу, що дасть можливість Україні відчути себе дійсно незалежною. Старість, втрата підірваного бойовими походами здоров'я – це не особиста трагедія, а радше суспільна, бо „... так хотілося довести діло до кінця, побачити те, що тільки в снах бачив, за чим чугунними ночами банував" [5: 5]. Скупі авторські рядки, що передають думки гетьмана, концентрують у собі всю важливість і бажаність для нього здійснення поставленої мети.

Негативний персонаж українець керується у своїх вчинках не великими ідеями, а приземленими вузькими цілями: бажанням посісти певне місце в ієрархічних суспільних сходах, прагненням швидко розбагатіти, фатальною пристрастю, особистою образою тощо. Автори зазвичай не відмовляють йому в таких рисах характеру, як сміливість, хоробрість, відвага. Логіка тут зрозуміла: чим сильніший ворог, тим більша слава переможця. Однак це не стосується тих, хто змінив віру чи став прямим зрадником. Такі персонажі боягузливі, хитрі, підступні і рідко наділені хоч якимось позитивними рисами. Що стосується ворогів-іноземців, то якогось однозначного підходу до інтерпретації їх образів не існує.

Незважаючи на те, до якого способу художньої інтерпретації тяжіють автори – романтичного чи реалістичного, вони наділяють героїв виразними романтичними рисами. Образи таких персонажів відповідають образам середньовічних лицарів у західноєвропейській літературі. Вони сміливі, відважні, мужні, холоднокровні, рідко проявляють емоційність у власних почуттях, міцно тримають слово, не бояться смерті,

а головне – беззаперечно віддані своєму керівнику та Україні. Комплекс характерних рис риднить їх і з героями сучасної літератури, які вважаються еталоном чоловічості. Він притаманний як для представників давніх українських княжих родин, так і для козаків, і формує модель їхньої поведінки. Саме такими виглядають князь Роман у повісті К. Гриневичевої „Шестикрилець" чи, скажімо, син боярина Судислава Ярослав у повісті Ю. Опільського „Золотий лев". Останній – своєрідне ідеальне втілення чоловічої поведінки: спокійний, небагатослівний, розумний, сміливий, вірно кохає свою Оленку й завжди готовий виступити на захист інтересів громади, вміє передбачити події наперед і спрямовувати їх у потрібне русло.

Приклади художнього втілення подібних образів знаходимо ледь не в кожній західноукраїнській історичній повісті. У деяких випадках романтизація та ідеалізація головних персонажів виправдовуються стилем та манерою письма автора – В. Будзиновського, К. Гриневичевої, Б. Лепкого, А. Лотоцького, М. Ценевича, А. Чайковського. Однак використання цих засобів образотворення Ю. Опільським та І. Филипчаком, що сповідували опору на документи і факти у своїй творчості, дозволяє говорити про загальні тенденції.

Ще одним важливим атрибутом, набутим героєм у силу своєї суспільної діяльності, є його публічність. Через це він дуже рідко усамітнюється чи перебуває в закритому приміщенні, де людина живе приватним життям. Активна громадська позиція вимагає постійного її підтвердження, відстоювання через діалоги чи полілоги з прихильниками та опонентами. Вона ж передбачає винесення своєрідної оцінки: схвалення чи осуду, сприйняття чи заперечення. Звідси, постійна наявність суддів-глядачів, до яких і апелює герой. Інколи такі репліки можуть бути звернені до уявної публіки, скажімо нащадків, але частіше до реальних слухачів.

Цікаво інтерпретована в образній системі західноукраїнської історичної повісті й одвічна тема влади багатства, грошей. Позитивний персонаж повинен мати певні статки, можливо й комерційний хист, бо просто не має права бути поганим господарем. Наприклад, за авторською версією А.Чайковського, поданою в повісті „Полковник Кричевський", майбутній гетьман Богдан Хмельницький звільняється з турецького полону самостійно саме завдяки вмінню зразково вести господарство. Аналогічна поведінка характеризує й персонажа повісті І. Филипчака „Кульчицький – герой Відня". Сконцентрований на вирішенні духовних проблем герой розглядає особистий фінансовий успіх не як самоціль, а лише в плані надбання більших можливостей для здійснення своїх задумів. Тому його матеріальна зацікавленість хоча й проявляється в повісті, але завжди має певне громадське звучання. Так І. Крип'якевич, розповідаючи про утиски, яких зазнавали українські купці від польських, вже на початку твору наголошує, що їхня діяльність була спрямована не лише на власну вигоду, а й на підтримку українства у своєму місті. Про це свідчить довгий перелік справ, здійснених львівськими братствами задля збереження мови, віри та духу власного народу. Аналогічну картину бачимо й у повісті С. Ордівського „Багряний хрест". Один із героїв Прокіп Верещака, розповідаючи про інститут чорнокирейників, розглядає власне матеріальне благополуччя в тому ж плані: „До нас не дістанеться, бо ми зачинена для себе самих сім'я, ніхто чужий доступу до нас не має, грішми нас не купить, бо за наші власні гроші ми

змогли б такому Карпову пів московського царства купити. Залишається одно: вигубити до ноги" [5: 43]. Такий підхід дозволяє авторам оцінювати будь-яку, навіть фінансову, діяльність персонажа лише з точки зору її важливості для суспільства.

Значне місце в західноукраїнських історичних повістях відведено жіночим образам. Їх багато. Інколи вони наскрізно проходять через увесь текст твору, інколи з'являються лише в окремих розділах, як епізодичні. Кожен із них позначений індивідуальними рисами, хоча й не всі вони художньо довершені. Обов'язковим атрибутом в описі жінки-українки є її виняткова вродливість, як мінімум – зовнішня привабливість. Найчастіше в змалюванні жіночих образів автори використовують такі епітети, як ,,ніжна", ,,гарна", ,,чарівна". Однак досить часто письменники підкреслюють і інші типові риси: м'якість, непостійність, істеричність, надмірну чуттєвість, нерозважливість. Загалом, слід зазначити, що у своїй повсякденній поведінці позитивні героїні керуються все тими ж правилами обов'язку. Правда, для жінки галицька суспільна думка формулює їх дещо інакше: дотримуватися звичаєвого права; дослухатися до порад та зауваг спочатку батьків, а потім чоловіка; бути надійною опорою в усіх його справах, свято берегти подружню вірність або ж кохати лише одного. У зв'язку з цим героїні часто виконують у творах власне чоловічі функції. Однак така маскулінність жіночої поведінки завжди є тимчасовою. Дбаючи про долю своїх дітей, намагається утримати свою вотчину, а пізніше повернути княжий стіл сину Данилові княгиня Анна в повісті К. Гриневичевої „Шоломи в сонці"; переодягшись козаком, мчить на коні „дух степів" – Оксана з книги С. Ордівського „Багряний хрест"; взявши меч в руки обороняє власний дім Настуня з твору А.Лотоцького „Кужіль і меч". Коли ж жінка виконує функції, покладені на неї автором і суспільством, то йде в монастир. На таке романтичне кліше у вирішенні долі головної героїні грішать автори обох жанрових різновидів західноукраїнської історичної повісті.

Віковий ценз головних персонажів обмежений відповідно до європейської (вальтерскоттівської) традиції. Як правило, це відносно молоді люди, навколо них відбувається рух сюжету. Вони виступають у ролі своєрідних рушіїв сюжетної інтриги. Представники старшого покоління в більшості випадків поза фабулою. Їх шанують, до їх думки прислухаються, але їхнє буття показане у вигляді своєрідного кліше: постарівши чи втративши подружню пару, вони зрікаються особистого життя й живуть лише заради дітей.

Отже, можна стверджувати, що автори української історичної повісті 20-30-х рр. XX ст. в образотворенні керувалися певними ідеологічними настановами. Прагнення з'ясувати дух епохи, подати сучасний погляд на час, який обрано для художньої інтерпретації, призводило до того, що важливі події, які стояли в центрі твору, іноді заступали характери персонажів. Письменники намагалися подати їх у відповідності до джерельної бази, але нерідко вносили суб'єктивне бачення тих чи інших подій і героїв, не відходячи від історичних реалій. Ідеологічний чинник вимагав від головного героя завжди витримувати певну лінію поведінки. Звідси деяка одноманітність, що проявляється у рисах характеру, прогнозованості вчинків, застосуванні певних кліше в художньому моделюванні образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сиротюк М. Українська історична проза за 40 років. – К.: Радянський письменник, 1958. – 335 с.
2. Ільницький М. Людина в історії (Сучасний український історичний роман). – К.: Дніпро, 1989. – 356 с.
3. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х рр. XX ст. – Тернопіль: Джура; Львів: Львів. ун-т ім. І. Франка, 2000. – 340 с.
4. Бабенко Г. Шляхом бурхливим / Підг. тексту, передм. С. Іванюка; Прим. Б. Тихонова. – К.: Веселка, 1995. – 269 с.
5. Ордівський С. Багряний хрест // Вечірня година. 1992. – № 1. – С.5-94.

УДК 821. 161. 2

Віват Г. І.
(Одеса, Україна)

ЖАНРОВА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ І НОВИЗНА В ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ

В статье сделано попытку проанализировать разновидности поэтических жанров, которые использовали в своём творчестве украинские диссиденты, подчеркнув их особенности: новизну и интертекстуальность, а также индивидуальные черты стихосложения, привнесённые в эти жанры каждым поэтом-диссидентом.

***Ключевые слова**: триолет, риторнель, сонет, сонетино, венок сонетов.*

There was made an attempt to analyze the varieties of poetic genres which were used by the Ukrainian dissidents in their creativity and to emphasize their peculiarities: the novelty and the intertextuality, and also individual features of versification introduced into these genres by each dissident poet.

***Key words:** triolet, ritournelle, sonnet, sonnetino, wreath of sonnets.*

Друга половина XX ст. відзначилася докорінними змінами в поглядах на мистецтво і культуру, переосмисленням діалектики традицій і новаторства. Позначилися, зокрема, ці зміни і на способах та методах віршування. Розмаїттям поетичних жанрів вирізняється, скажімо, творчість дисидентів І. Калинця, І. Світличного, В. Стуса. Ці поети, як і багато їх ровесників, (М. Вінграновський, В. Голобородько, І. Драч та ін.) "сміливо вторгались у перегляд теоретико-літературних догм і стереотипів, що складались на ґрунті соцреалізму [1: 6]", і у своїх творчих осяяннях виходили далеко за межі методу, декларованого владними структурами радянської імперії. "Для українського читача того часу, та, зрештою, і сучасного, незвичними видаються і жанри, і образна мова цих творів. Передусім тому, що це мова умовного міфологізованого світосприйняття, базованого на традиції культури бароко, культури, яка від початку XIX століття була оголошена мертвеччиною

© Віват Г. І., 2009

і схоластикою або ж формалістичним штукарством", – слушно зазначив М. Ільницький відносно віршування І. Калинця [2: 90]. .

Як можемо пересвідчитися, стильове та жанрове розмаїття поезії другої половини ХХ ст. не оминули увагою літературознавці. Ці проблеми епізодично розглядалися такими вченими, як М. Ільницький, Леся Біловус, Д. Стус та ін., однак предметом системного вивчення поетичні жанри та їх особливості в українській дисидентській поезії ще не були, що й детермінувало мету нашого дослідження. Тобто метою даного дослідження є вивчення новаторства віршування українських дисидентів та інтертекстуальних його аспектів. У статті розглянемо: а) особливості введення в поетичну палітру тренів І. Калинцем та В. Стусом; б) тріолети та ритурнелі в художньому світі І. Калинця; в) новаторство та інтертекстуальність сонетів І. Світличного.

Отже, незважаючи на всі штучні перепони й невизнання офіційною владою права на існування таких поетичних жанрів, як трен, (тренос), тріолет, ритурнель тощо, українські поети-дисиденти заангажовували ці поетичні жанри у своїй творчості. Візьмемо, приміром, цикл поезій В. Стуса "Трени М. Г. Чернишевського", який складається з п'яти поезій, та цикл віршів "Сковорода. Хвилеві трени", до якого ввійшло два вірші. Варто зазначити, що "Словник іншомовних слів" дає пояснення слова "трен" як переклад з французького слова "шлейф" [3: 506], а от поняття терміну "трен" ("тренос") як поетичного жанру у словниках та довідниках радянського періоду немає. Над відсутністю дефініцій обговорюваного поетичного жанру в довідковій літературі розмірковував М. Ільницький: "Чи випадково, наприклад, у літературознавчих словниках та довідниках, виданих в Україні, включно з "Українською літературною енциклопедією", не знайдемо не тільки терміну "трен", а й його слов'янського відповідника "лямент", хоч цей жанр набув широкого розповсюдження в українській поезії XVII ст. (Даміан Наливайко, Мелетій Смотрицький, Варлаам Ясинський та ін.)? Мабуть, не зовсім. В українських літературознавчих словниках реєстр термінів дублювався з російських, а оскільки в російській літературі стилю бароко майже не було, то й жанри його не фігурували. А коли не було в російській, то як вони посміли бути в українській?! [2: 90]". Проте, незважаючи на відсутність дефініцій терміну, трени в українській дисидентській ліриці представлені досить вагомо. У вищезазначеному поетичному циклі В. Стуса "Трени М. Г. Чернишевського" змальовано долю російської інтелектуальної еліти, через виведення ТО (традиційного образу) борця-інтелігента в особі її представника М. Чернишевського – письменника, філософа, літературного критика, громадського діяча. Образ М. Чернишевського невипадково виник у ліриці В. Стуса. Ці двоє людей мали багато спільного: глибокий аналітичний розум, різнобічність інтересів, велику працелюбність і силу духу, високе почуття відповідальності за все, що відбувається в суспільстві, а відтак намагання зробити цей світ кращим. Тому й долі їх мали багато спільного: цькування з боку тоталітарної влади, довготривале ув'язнення, розлука з сім'єю – доля інтелектуальної особистості в скрижалях імперського режиму, – незважаючи на те, що долі ці творилися з часовою різницею в сто років. За сто років – з часів М. Чернишевського до доби В. Стуса – на теренах Російської імперії нічого не змінилося: задушлива атмосфера тоталітаризму цілеспрямовано цькувала і винищувала кращих синів і дочок, притлумлюючи і пригнічуючи духовний розвиток нації. Адже ж недарма В. Стус говорить про "обнавіснілу всенищівність роду".

Цикл "Трени М. Г. Чернишевського" складається з п'яти віршів-"тренів". І хоч цикл цей, судячи з назви, присвячений М. Г. Чернишевському, проте порушується в ньому набагато ширше коло питань і проблем, ніж заявлено в номінації. Так, скажімо, перший вірш починається гнівним звертанням поета до народу про непрощенний гріх, який, цей народ має перед власними синами й дочками. Гріх полягає в тотальній покірності, байдужості, неспротиві тоталітарній владі, що дозволяє їй (імперській владі) знищувати інтелектуальну еліту. А далі, у тому ж таки першому вірші-"трені", поет звертається з гнівними інвективами до держави, яка послідовно проводить політику тотального придушення всього передового, прогресивного, світлого і, творячи "жахливі окрутенства", сама перетворилась на "державу напівсонця-напівтьми". Тема великого гріха наскрізно проходить через цей вірш. У божевільному пориві "розтлінна" держава творить "усесвітній" гріх, намагаючись "весь білий світ розтлити". Однак за гріхи обов'язково гряде розплата, впевнений митець: *"Володарю своєї смерти, доля – / всепам'ятна, всечула, всевидюща – / нічого не забуде, ні простить* [4: 63]".

Другий вірш-"трен" написано від першої особи. Ліричний герой з великим болем і душевними муками констатує факт повного "виснажування надр" матеріальних і духовних; винищення рідного краю, що уже весь "в цятках крови"; вимирання нації ("серця студені, тьмою взяті очі"), тобто тотального винищення душ і тіл. Від усього спостережуваного в ліричного суб'єкта-поета виникає враження, що стоїть він на вічній мерзлоті (розповсюдження таборової дійсності на всю державу), спостерігаючи життя у власній державі, що стала для нього чужою, "займанщиною пекельною", як театр абсурду. Враження театру абсурду, на кшталт шекспірівської трагедії, підкреслюється згадуванням Йорика, королівського блазня з п'єси "Гамлет".

Описом історичної кривавої драми ще з часів Івана Грозного у третьому вірші-"трені" поет підкреслює, що почалася ця п'єса театру абсурду вже давно. Архітектоніка вірша незвична. Фрагментарно вихоплюючи окремі картини із загального формату життя, поет ніби підкреслює безлад, хаос буття в державі. Фрагменти далекого загального формату (як-то "безум хитай-води", "обрій воронокий") перемішуються з деталями близького формату ("у синій вазі стеблина яра", "біля колчану хвостаті мітли"). Послідовність перипетій простежити важко – все відбувається, наче у фільмі жахів, "у вирві шалу, світ-завірюсі". Дотично тут згадується і Новгородська трагедія, з якої й почалася вся ця кривава драма. Духовна задуха, що огорнула суспільство передається через асоціацію задушливого запаху безу (бузку) "під борлаками". (Борлак – Адамово яблоко [5: 87]). Образний вислів "обрій вороноокий", тобто чорний, темний, наводить на сумну думку, що ніякого просвітку не видно навіть на горизонті. І те, що він (цей обрій) "убрався у смерк, у репет, у крик, у кров" також маркує безрадісну перспективу. Алітерація на "р" у цьому висловлюванні асоціюється зі звуком скрижалей, фонічно підкреслюючи сприймання подій як кривавої драми. Прикметною є думка про те, що стати царським опричником – це єдина надія вижити в цій країні смерті: *"О білий світе сторчоголовий, / опріч опричин – куди подітись?* [4: 64]". Це твердження наводить на думку про радянських сексотів та фіскалів, якими люди теж часто ставали лише задля того, щоб вижити: *"То дзявкнув телефон, як пес – / фіскал оскалений, сусід / тобі передає привіт – / вітає ще одне минуле* [6: 134]". Ламаючи людські долі і витруюючи душі, тоталітарна влада примушувала

багатьох до цього підлого ремесла. Така аналогія наштовхує на думку, що опричництво на теренах імперії не припиняло свого існування аж до сучасності, а лише набувало інших форм і назв: *"Як пси, зовсібіч оступають сексоти, / і кожен очима буравить тебе. / Вокзал. Коридори німі, як комплоти. / А небо в вікні – наче біль голубе* [6: 134]". Життя ж у цій державі смерті злилося в один гіркий брудний потік "ридай-ріки". Образ "ридай-ріки" еквівалентний образу кривавої ріки з "Казки про Дурила" В. Симоненка. Та ріка, що веде "до щастя" наповнена кров'ю і сльозами "тих людей, що підло не визнали наших ідей [7: 278]". Глобалізація образу "ридай-ріки" підкреслює масштабність злочинів, творених тоталітарною владою на теренах імперії.

Четвертий вірш-"трен" написаний у жанрі молитви. Після опису масштабності безуму, що твориться на теренах Російської імперії, ліричний герой циклу впевнений, що треба цьому безуму якось протистояти, треба покласти край ланцюгові безглуздих смертей, наруг, окрутенств, страждань, і просить він Бога про допомогу. Однак, усвідомлюючи серйозність ситуації, що склалася, ліричний суб'єкт не просить Бога про благо, про "літість". Він розуміє всю складність боротьби з тоталітарною владою, тому просить у Господа лише сили для духовного визрівання, а для цього йому треба "стрепіхатого стогніву", "шаленої мсти", "лютості всенаученої", які додадуть сили для самовідданої боротьби.

Останній вірш циклу має оптимістичний характер. Попри всі негаразди, попри "зрадливість" Вітчизни, вона (ця Вітчизна) все ж залишається для ліричного суб'єкта наймилішою, найріднішою і найболючішою. Тут розповідь ведеться від третьої особи, яка ніби відправляє і благословляє борців на самовіддану боротьбу: "і най вас Бог, і най вас Бог боронить". Цей вірш за суттю має багато спільного з останнім віршем циклу "Костомаров у Саратові" В. Стуса. Він так само струменить оптимізмом, велика жертовність і самозречення тут переплітається з вірою в завтрашній світлий день. І взагалі ці два цикли поезій ("Костомаров у Саратові" і "Трени М. Г. Чернишевського") співзвучні за тематичним та змістовим спрямуванням. Та це й не дивно, адже життєві дороги цих двох людей (М. Чернишевського і М. Костомарова) свого часу переплелись у Саратові.

З 1851 року почалась довгорічна дружба М. Костомарова з М. Чернишевським. Вони разом брали участь в організації вечорів для вчителів і учнів саратовської гімназії. Працювали у складі саратовського гуртка. Під впливом М. Чернишевського М. Костомаров вибирав теми для написання монографій і багатьох досліджень [8: 17].

Отже, як бачимо, герої двох обговорюваних тут циклів В. Стуса мають між собою багато спільного. Це спільне походить не лише від спільності їхніх життєвих переконань і рис характеру, але й від поетової симпатії до цих людей, близькості їхніх уподобань і переконань авторовій світоглядній системі. Високий інтелектуалізм, енциклопедичність знань, елітарність мислення, вишукана інтелігентність і порядність цих особистостей імпонувала поетові. Мабуть, саме тому так глибоко відчув і так тонко описав В. Стус найменші порухи їхніх душ, так ретельно змалював їх психологічні образи.

Слід тут ще зазначити, що вірш "Незграбно ворон кружеля" із циклу "Костомаров у Саратові" і вірш "Зрадлива, зваджена Вітчизна в серці дзвонить..." із циклу "Трени М. Г. Чернишевського" за змістом перегукуються із Пушкінським віршем "К Чаадаеву (Любви, надежды, тихой славы...)". Порівняємо кінцівки цих віршів. У О. Пушкіна:

“Товарищь, верь: взойдет она, / Звезда пленительного счастья, / Россия вспрянет ото сна, / И на обломках самовластья / напишут наши имена! [9: 195]”.

А це у В. Стуса: *“Щедрує вам безсмертя щедрий вечір / в новій Вітчизні – по громаді спроб. / Отож, не ремствуйте, що вам на лоб / поклав Господь свій світлий перст / нищівний* [4: 65]”.

У всіх трьох віршах борці за свободу мусять віддати себе в офіру заради ідеї. Вони свідомо йдуть на жертву, розуміючи, що на їхньому тернистому шляху без втрат не обійтися, адже без боротьби перемоги не буває. У цій самовідданій жертовності є щось від подвигу Ісуса Христа. В. Стус це підкреслює думкою про Господній “світлий перст нищівний”. Наскрізною у його вірші є думка про людські гріхи, що були змиті кров’ю Сина Божого. Як Господь послав на землю свого сина для врятування людства, змивши його святою кров’ю людські гріхи, так і Мати-Вітчизна мусить послати на смертну боротьбу своїх синів, змивши синівською кров’ю гріхи народу, і тим врятувати його. Паралельні твердження, висловленим у поезії митця, знайдемо, звернувшись до його епістолярію. Наприклад, у листі до друзів від 30 липня 1978 р. В. Стус пише: “Щоб запобігти нівеляції українського народу, треба офірувати кращих його синів. Інших пожертв Бог не визнає. І кращі мої брати і сестри мусять іти за колючі огорожі, дбаючи постійно про власну честноту – задля чистої справи порятунку рідного народу. Я пишаюся тим, що доля подала мені знак – я сміливо йду за його покликом. Бо хочу бути гідним того народу рідного, який народиться завтра, скинувши з себе ганьбу вікового нидіння. І в тому народові я здобуду безсмертя! [10: 468]”. І В. Стус мав рацію, коли так стверджував. Його тернистий “шлях до України пролягав через Мордовію, Колиму, Урал, а завершився у терновій славі на Байковому кладовищі [11: 230]”.

Як можемо пересвідчитися, “Трени М. Г Чернишевського” не повністю відповідають канонам жанру. Трен – це різновид поховальної пісні-голосіння з перерахуванням кращих рис характеру померлого і його досягнень, але у “Тренах М. Г Чернишевського” події набувають масштабності, і оплакується не лише герой, номінований у заголовку, а в його особі – доля всієї інтелектуальної еліти та й держави-страдниці загалом.

У такому ж ключі написаний цикл поезій В. Стуса “Сковорода. Хвилеві трени”, де поет від імені ліричного героя спонукає задуматися над долею України, її сьогоденням і майбуттям, над менталітетом українців і над роллю та призначенням українського народу у світі.

У контексті заявленої проблематики привертає також увагу цикл віршів І. Калинця “Тренос над ще однією хресною дорогою”, присвячений правозахисникові-дисидентові В. Морозу. “Тренос...” І. Калинця має багато схожого з обговорюваною поезією В. Стуса: тут також виводиться образ борця-інтелігента, що офірував своє життя заради батьківщини. Однак має рацію М. Ільницький, заявляючи, що “Тренос...” І. Калинця не цілком відповідає канонам цього жанру, що утвердилися в європейських літературах, він значною мірою умовний. Почнімо з того, що тренос – це “ляментаційна пісня елегійного характеру, яка висловлює жаль з приводу чиєїсь смерті, нагадує вчинки й думки померлого і містить похвалу його достоїнств і заслуг”. У циклі І. Калинця трени присвячені людині живій, яка проте ступила на шлях можливої загибелі. Так само в українському фольклорі голосінням (жанр, близький до тренів чи ляментів) проводжали не тільки по-

мерлих, а й рекрутів у військо [2: 90]". Також цілком погоджуємося з М. Ільницьким, котрий твердить, що цикл І. Калинця "Триптих для Алли Горської", до якого ввійшли три вірші – "Вигнання", "Смерть", "Безсмертя" – "став треносом по вбитій у листопаді 1970 р. художниці, активному учасникові правозахисного руху [2: 93]". Цей цикл повністю узгоджується з усіма канонами трену і є вершинним зразком поминальної (ляментаційної) лірики.

В одному з наших попередніх досліджень вже згадувано було про такий поетичний жанр, як тріолет, де показано ставлення дисидента І. Світличного до цього поетичного жанру: "Узявши за епіграф слова П. Тичини: "Нещасна, жалка та рука, / що тріолетами годує / робітника", І. Світличний будує свій вірш "Тріолет" методом контрасту до епіграфа, тобто поет полемізує з П. Тичиною, котрий чомусь вважає, що цей різновид поетичного жанру не потрібен робітничому класові, тобто не вартий уваги широкого загалу. І. Світличний у своїй поезії іронізує над обмеженістю форм і методів, котрі визначила радянська система для поезії так званого соціалістичного реалізму і котрі, на жаль, прийняли за основу деякі навіть талановиті митці. Вірш "Тріолет" І. Світличного написаний у жанровій формі тріолету, щоправда поет дещо порушує канони: він не зовсім дослівно повторює 1-й рядок, змінивши початкові слова 4-го і 7-го рядка, тим самим не до кінця дотримуючись традиції побудови тріолета. Цим прийомом автор ще раз підкреслює, що немає і не може бути жорстких рамок для творчості. Високі злети фантазії, снів, і химер зупинити, скерувати чи обмежити неможливо, наголошує І. Світличний [12: 135]".

І. Калинець теж працював у жанрі тріолету, а також у такій рідкісній поетичній формі, як ритурнель, котра в сучасній поезії майже не зустрічається. Цикл його поезій "Тріолети й ритурнелі" вміщує шістдесят чотири вірші, де ці дві жанрові форми, чергуються між собою, місцями об'єднуючись однією темою чи мотивом. Тобто тема, розпочата в ритурнелі часом переходить в тріолет і навпаки. А оскільки збірка "Звениславині купави", до якої входить обговорюваний цикл, написана була в неволі і присвячувалась доньці, котра була далеко від батьків, то тематика і стиль цих поезій мають відповідний ракурс: по-перше, майже всі поезії написані у формі діалогічного монологу (таким способом автор домагався відчуття присутності співрозмовника, чи пак, співрозмовниці) і, по-друге, весь цикл, як і багато інших творів, написаних поетом у неволі, пронизаний мотивом ностальгії. Що ж до структури цих творів, то вони не завжди відповідають усім канонам жанру. Особливо це стосується ритурнелів. Приміром, перша строфа ритурнелю за канонами жанру мала б складатися з короткого (часто з одного слова) рядка, але І. Калинець цього правила у своєму віршуванні не дотримується. Та й тематично ритурнелі І. Калинця виходять за межі канону: не завжди перший рядок містить захоплення, вигук, чи питання, а відтак інші два не є відповіддю на нього. Отже, така строфічна форма в поезії І. Калинця, як і у всій українській лірици, набуває "приблизних ознак [13: 586]", підкреслюючи індивідуальність творчого осяяння та наснаги поета.

Сонет – класична форма віршування, котра виникла ще в середньовіччі і з часом дещо видозмінювалася: розвивалася й удосконалювалася. У XX ст. сонет був дещо витіснений іншими поетичними формами, але визначні майстри слова продовжували створювати і розвивати жанр сонету. В українській літературі майстрами сонета вважаються

Б.-І. Антонич, М. Бажан, М. Вінграновський, Л. Горлач, М. Зеров, В. Колодій, С. Крижанівський, Є. Маланюк, А. Малишко, І. Нехода, М. Орест, Д. Павличко, В. Підпалий, М. Рильський, М. Терещенко, І. Франко та ін.

Незважаючи на те, що традиція вимагала від сонета певного змісту і суворої композиції, обмежувала підбір слів і накладала інші заборони, проте, починаючи з середньовіччя, багато майстрів слова, представників кожної епохи, творчо опрацьовуючи цю поетичну форму, вносили певні зміни в канонічні норми. У зв'язку з такою еволюцією виникали "хвостаті сонети", (з додатковим рядком), "перекинуті" або "перевернені" сонети (започатковувані двома тривіршами), "безголові" (з одним чотиривіршем і двома тривіршами), "кульгаві" (останні рядки чотиривіршів усічені), "половинчасті" або напівсонети (один чотиривірш та один тривірш), власне сонетоїди, а також винятково складні у композиційному аспекті зразки сонетної форми – вінок сонетів [13: 635]. Наявні в літературі й неримовані сонети (у Е. Андієвської, Д. Павличка, Й. Бродського) [14: 538]. Та сонети еволюціонували не лише в композиційному ракурсі – тематична і функціональна гнучкість також притаманна цьому поетичному жанру.

Великий внесок у розвиток сонетного жанру зробили й українські дисиденти. Візьмемо, скажімо, сонети І. Світличного. Продовжуючи традицію І. Франка, котрий першим у сонетній формі насмілився "намалювати картини найбільш "низької", огидної дійсності, картини страшного пекла австрійської тюрми, в якій не раз доводилося мучитись самому поетові [15: 41]", І. Світличний змалював радянську тюрму і концтабори, в яких він також перебував досить довго, і які, врешті, знищили його фізично. Тобто художній дискурс сонетів І. Світличного, як і І. Франка, висвітлює реалії нової доби, зображує світ у його розмаїтості, зосереджуючи увагу на історичній дійсності свого часу, і наголошуючи на абсурдності спостережуваного світоустрою сучасної поетові епохи. Таким чином, І. Світличний, як і І. Франко вніс у сонет громадянські мотиви, ніби приземливши їх (сонети) і наблизивши до реалій часу. Навіть у назвах циклів відчуваємо творчу наступність та інтертекстуальний діалог двох поетів (І. Франко – "Тюремні сонети", І. Світличний – "Ґратовані сонети"). Отже, І. Світличний, услід за І. Франком, виходить за рамки тематичних і стильових обмежень канонічного сонетного жанру і розширює коло його тем та мотивів.

Варта уваги також ще одна суттєва особливість "Ґратованих сонетів" І. Світличного, що різнить їх від класичного сонету, – вони написані чотиристоповим ямбом, тоді як канонічний сонетний жанр вимагає п'яти– чи шестистопового ямбу. На цій підставі Леся Біловус класифікує обговорювану поезію І. Світличного як сонетино, хоч підкреслює, що "4-стопові сонетино писали й інші поети, називаючи їх сонетами (І. Анненський, І. Калинець) [1: 93]". Слід тут все ж підкреслити, що І. Калинець писав не просто "4-стопові сонетино", він написав вінок сонетів "Сковорода", де поетом хоч і порушено канонічну форму і написано сонети чотиристоповим ямбом, однак всіх інших канонів цієї складної строфічної форми вірша митцем дотримано.

Як можемо спостерігати, жанрова модель сонета, сформувавшись у середньовіччі, не залишалась канонічно застиглою, а , переходячи в іншу епоху, постійно модифікувалась і оновлювалась, висвітлюючи певну частину людського досвіду і знання. Цікавою в цьому аспекті є ще одна деталь сонетного жанру, на котру звернув увагу М. Ткачук: в добу

романтизму в західноєвропейській поезії склалася традиція викладати теорію сонета в жанрі сонета. Два сонети про сонет написав А.-В. Шлегель, в яких уперше в поетичній формі визначено сонетний канон – "чотирнадцять магічних рядків". Французький поет-романтик Ш.-О. Сент-Бев у своєму сонеті "Сонет" простежив попередні важливі віхи розвитку жанру, згадуючи поетів-сонетярів Шекспіра, Петрарку, Тасса, Камоенса, Данте, Спенсера, Мільтона, Дю Белле і Ронсара [15: 42]. Варто в цьому контексті також згадати "Сонет про сонет" Л. де Веги, вставлений у комедію "Сріблясta дівчина", "Суворий Дант не зневажав сонета..." ("Суровый Дант не презирал сонета...") О. Пушкіна, "Сонети – се раби. У форми пута..." І. Франка.

Не зраджуючи традиції, "Сонет" про сонет написав також І. Світличний, у котрому за епіграф узяв рядки з сонета О. Пушкіна "Суровый Дант не презирал сонета...", маркуючи таким чином діалог із російським класиком. Підкреслюючи канонізовано-елітарну, філігранно-математичну точність сонета, з її витонченістю форм і вагомістю змісту, поет все ж імпліцитно висловлює деяке відхилення від "гіпнозу авторитету", тобто оголошує паритетні стосунки між творцями сонета минулих і сучасної епох: *"Але... гіпноз авторитету: / І Дант не зневажав сонету. / І ми не проти. Па-ри-тет!* [16: 80]". Як бачимо, схильний до іронії і навіть до сарказму, І. Світличний переніс ці властивості свого світобачення і в сонет, чим також оновив та урізноманітнив тематику й проблематику сонетного жанру.

Багато ще й інших поетичних форм і жанрів, котрі заангажовували українські поети-дисиденти, варті уваги літературознавців та критиків і чекають на майбутнє ретельне вивчення (напр. елегії, терцини, притчі та інші "курйозні види віршування" (М. Ільницький) І. Калинця; нона, сонет, верлібри В. Стуса; "побреховеньки" І. Світличного та ін.), оскільки не можуть бути розглянуті в даному дослідженні із-за обмеженості обсягу статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біловус Л. І. Теорія інтертекстуальності як модус новаторства у творчих феноменах Василя Стуса та Івана Світличного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 126 с.
2. Ільницький М. Ключем метафори відімкнені уста... Поезія Ігоря Калинця – Париж – Львів – Цвікау: Зерна, 2001. – 147 с.
3. Словарь иностр. слов. – 12-е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1985. – 608 с.
4. Стус В. С. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т. 3: кн. 1. – Львів: Видавнича спілка "Просвіта", 1999. – 486 с.
5. Словарь української мови // Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – В 4 т. – К.: Наук. думка, 1996. – Т.1: А-Ж. – 496 с.
6. Стус В С. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т. 1: кн. 2. – Львів: Видавнича спілка "Просвіта", 1994. – 302 с.
7. Симоненко В. А. "Казка про дурила" // Українське слово: Хрестоматія укр. л-ри та л-рної критики XX ст. : В 3 т. – К.: Рось, 1994. – Т. 3 . – С. 278-280.
8. Пинчук Ю. Николай Иванович Костомаров как историк // Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 5-75.

9. Пушкин А. С. Сочинения в трех томах. Т. 1. – М.: Художественная литература, 1985. – 635 с.
10. Стус В. С. Лист до друзів. // Василь Стус Твори у чотирьох томах шести книгах. Т. 4. – Львів: Видавнича спілка "Просвіта", 1994. – С. 467-468.
11. Овсієнко В. В. Світ людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. – 2-ге видання, доповн. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. – 352 с.
12. Віват Г. І. Ars poetica або про поетичне мистецтво XX століття (на матеріалі творчості І. Калинця, І. Світличного і В. Стуса) // Історико-літературний журнал. ОНУ ім. І. І. Мечникова – 2007. – № 10. – С. 132-145.
13. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 752 с.
14. Іванюк Б. Сонет // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 537-538.
15. Ткачук М. Новаторство "вольних" сонетів Івана Франка // Дивослово. – 2006. – № 5. – С. 41-45.263.
16. Світличний І. О. У мене тільки слово. – Харків: Фоліо, 1994. – 431 с.

УДК 811.161.2´238

Дегтярьова І. О.
(Дніпропетровськ, Україна)

СЛОВЕСНА СИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ: ЗМІСТ, СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТА СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ

У статті розглядається символ як категорія пізнання та мовомислення. Лінгвофілософський аспект і стилістичний аналіз трансформації та переосмислення традиційних символів і архетипів дає можливість з іншого боку дослідити глибинні умонастрої постмодернізму та відслідкувати їх мовну репрезентацію в прозі українських постмодерністів.

***Ключові слова**: постмодернізм, символ, архетип, стилістичний засіб, стилістична роль.*

Scientific research deals with linguistic and philosophical nature of the symbol. The ones and stylistic analysis of transforming and overthinking of traditional symbols give the opportunity to search profound postmodern moods and identify their representation by linguistic/stylistic means in the ukrainian postmodern prose.

***Key words:** postmodernism, symbol, archetype, stylistic means, stylistic function.*

Символ є категорією багатогранною, що охоплює сфери пізнання, мислення, мови й художньої творчості, та має лінгвофілософську природу. В енциклопедії «Українська мова» **символ** визначено як багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі

© Дегтярьова І. О., 2009

їх суттєвої спільності, спорідненості [13: 536], ключовим та семантично актуалізованим у цьому визначенні вважаємо саме **відтворення дійсності**, адже символ, його трансформації та переосмислення, його словесне вираження в різні часи, культурні епохи, – неоднакові, інколи діаметрально протилежні. Способи відтворення символів, їх кодування, стилістичні засоби, що домінують протягом певної історико-культурної доби, і є тим самим способом відтворення дійсності, є дзеркалом, у якому відбивається епоха, сучасність, світ. Постмодернізм, і світовий, і український, з усім набором символів, гібридами архетипів та домінуючими умонастроями хаосу, людиновідчуженості, з одного боку, та глибокого самопізнання, з іншого, є нічим іншим, як зворотнім зв'язком сучасній людині, суспільству, світові. У словесній семантиці символу втілено як національний характер, так і універсалії. За допомогою лінгвостилістичного аналізу сучасних художніх текстів можна не тільки визначити ті метафоричні образи, словесні символи, які виникають у постмодерністській свідомості, але й відслідкувати їх стилістичну роль, трансформацію конотацій, емотивно-експресивне навантаження.

Словесна символіка українського постмодернізму ще не була об'єктом лінгвістичних досліджень, хоча частково цієї проблематики торкалися літературознавці, зокрема Т. Гундорова. Науковою теорією символів, їх лінгвофілософською природою в різні часи займалися В. Гумбольдт, М. Костомаров, О. Потебня, К. Юнг, О. Лосєв, серед українських мовознавців варто відзначити Л. Мацько, С. Єрмоленко, В. Кононенко. Метою нашої розвідки ми визначаємо лінгвостилістичний аналіз наявних символів та засобів їх вираження у постмодерністській прозі.

За допомогою лінгвостилістичного аналізу сучасних художніх текстів можна не тільки визначити ті метафоричні образи, словесні символи, які виникають у постмодерністській свідомості, але й відстежити їх стилістичну роль, трансформацію конотацій, емотивно-експресивне навантаження. За семантичною структурою В. Кононенко виділяє такі групи словесних символів: архетипні, міфологічні, космогонічні, біблійні слова-символи, екологічні символічні назви, символізація предметних назв, символізація абстрактних назв [11: 48]. У своєму дослідженні дотримуватимемось такої диференціації символів.

Характерною стилістичною рисою словесних символів у постмодернізмові є їх спотворення і введення до контексту сучасної дійсності з усіма проблемами людиновідчуженого світу. Кожний архетипний символ, як і будь-яке інше явище буття, має дві сторони: позитивне, життєдайне, і негативне. Постмодернізм обирає друге, вживаючи негативні конототивні компоненти словесних символів. Так, архетип-міфологема **вода** – одна з чотирьох стихій і форм буття всесвіту, джерело життя й символ жіночого начала в природі, але це і смерть, і символ забуття, небуття – в українських постмодерністів невипадково з'являється *суцільна пиятика*, *пляшка горілки,* що є не так реалією, а саме символом руйнування особистості, символом забуття й відчуття незначущості людини, українця в глобалізованому світі: «*Мартофляк ... питиме все нараз, блюватиме і знову питиме, аж доки його не привезуть додому майже мертвим»* [4: 37]. Позитивний, життєдайний зміст міфологеми «вода» має своєрідну метафоричну семантику: «*Він вдоволено зауважує теплі струмені, що пробігають тілом, намагається зосередитись на цих струменях, на згущеннях та джерелах тепла, на хорах міріадів зраділих клітин, котрі вітають прибуття алкоголю переможним гімном, радісним співом відродженої*

життєдайної повноти» [9]. Вода – це біль і гіркота: «*вона відчула порухи незнайомих дивних бажань, що ніби глибинні морські потвори плавали в тій гіркоті, котра нарешті досягла її горла» [7].* Семантику смерті, її невідворотності (у Єшкілєва – Наперед визначеності) втілює символ вода в таких лексемах: *повінь* (втілення загальновідомого всесвітнього потопу), *жовте водопілля, хлюпотливе безгласіє, болото, Ріка Помилок, озеро байдужості, бляшані хвилі залізної річки, крижана волога, Єрусалимський дощ та ін.* Метафори, побудовані навколо символу води, експресивні та покликні викликати у читачів досить чіткі мисленнєві образи та емоції (тут – переважно жаху): *«річка сильно підгризла берегові грунти» [6: 22], «жовта вода підповзала до хутора» [6: 143], «ревіла стиснута гранітом вода» [6: 145].*

Таким чином, у постмодерністському тексті домінують настрої розчарування, душевного болю, навіть ненависті героїв до свого теперішнього стану, який далекий від людської подоби. Можемо сказати, що архетипний символ *вода* в постмодернізмі набуває семантики відчуження, самотності й духовної смерті.

Символіка **вогню** охоплює й силу очищення, життя, перемогу світлих сил, родинний затишок, і разом з тим має значення нищівної всепоглинаючої сили. Позитивна семантика перемоги життя й комфорту, здебільшого їх удавання, звичайно, теж виникає в певному контексті й, відповідно, стилістично оформлено: *«Шкіряний теж запалює. Дим заповнює несподівані пустоти в тих невідомих медицині органах, котрими людина відчуває "ніщо", просто відсутність. Дим вбиває запах руїн і Шкіряному стає тепло..» [9].* Постмодернізм також виводить руйнівний бік семантики символу. Вогонь уособлюється в таких предметах і явищах: запальничка, сигарета, майже безперервне паління, пошуки цього «вогню», багаття, що зігріває знедолених і безпритульних. Так, в оповіданні В. Єшкілєва «Пластилінова рушниця, пластиліновий птах» багаття є не лише просторовим образом, місцем, де відбуваються всі події в творі, автор, до речі, багатьох «*інтелектуальних провокацій*» (Ю. Андрухович) українського постмодернізму, робить багаття учасником подій, символом втраченого-й-знайденого родинного затишку, перетворює звичайний об'єкт на важливий та значущий суб'єкт.

Символи є важливими текстовторчими елементами. Серед звіриної символіки домінуючими є *жуки (лев'ячі, червоні), щури, свиня/кабан, голуби, павук, пес,* перевертні та інші вигадані міфологічні істоти, звичайно, потворні (*гоблін, катоблеп, садхузаг, скутулія, мантикора, антропоцефал, хробакохвіст* та ін.). Причому, жуки і щури мають позитивну семантику, хоча за християнськими легендами, миша є перевтіленням диявола, а у пост модерністів вони лікують, рятують від недуг. Зміїна символіка спокуси, гріхопадіння втілена в топоніміці постмодерністських творів (село Зміївка), у гендерній лексиці (чоловічий статевий орган – *«затаєний… причинний змій»*).

Наскрізними символами постмодерністської художньої дійсності є **біблійні символи**: назви божеств *(Марія, Єва, Бог),* назви таких абстрактних понять, як *дух, душа, гріх, рай* та інші, предметні поняття (*хрест, храм, одяг служителів церкви*), назви просторових понять *(Голгофа, Єрусалим та інші),* слова-символи, що уособлюють захист, доброту, милосердя, красу, чистоту, такі як *ангел, пророк, апостол*. Ю. Андрухович називає свою героїню Ева-Марія, надаючи їй символічного значення й тим самим відводячи їй особливу роль: «*Її імя було Ева-Марія й невідомо кого саме – Еви чи Марії було в ній*

більше» [2: 9]. Серед предметних понять найчастіше вживаними є *ікона, ряса, хрест: «Між образами Мадонни Рятівниці і пірамідою кипарисових скринь, графиня застигла у непорушності неквапливого вибору» [7]*.

Віддзеркалення відчуження людини від християнської моралі, найважливіших підвалин людського буття репрезентує нам майстерно витворена метафора: *«Від його ряси тхнуло самітництвом і розпачем» [7]*. Розчарування в духовних поводирях в сучасному світі втілено в метафорі *«ченчик безповажний» [6: 153]*. Навіть божественне *сотворіння* людини на цей світ набуває характеристики *лінивого і незграбного*, що його треба *так просто-нагло виштовхнути за межі долі [8]*. Та й світ, у якому відбулося це сотворіння, *збентежений. [9]*.

Біблійною символікою насичені твори В.Єшкілєва «Пластиліновий птах, пластилінова рушниця», «Імператор повені», «Пафос». Так, використовуючи як домінантний символ *голуб Святого Духу*, автор створює дивовижні лінгофілософські метафори, які перетворюються на пророцтво перемоги добра й світла над злом і темрявою, перемоги духовного начала над «золотою лихоманкою» в усіх царинах людського буття, включаючи мистецтво: «*У мистецтві…невидимим птахом ширяє голуб Святого Духу і різним затятим зайдам та їх посіпакам, купленим за бакси, цього незловимого птаха не обскубати! А як настане той час, усі ці ваші концептуалізми розвіються, як розвіялись катал та папісти, уся ця космополітична посполита захлань, перед освяченою святими богонаснаженими ченцями шаблюкою Кривоноса!» [9]*.

Символом світла, духовної чистоти й краси у постмодерністів є **сонце** та, відповідно, його антипод і за смисловим значенням та стилістичною роллю, **темрява.** У символічному значенні лексеми сонце простежуються такі основні компоненти: спокій, непорушність-вічність, краса, святість, велич і чистота. Найяскравіше це проілюстрував В.Єшкілєв: *«…ти вже ніколи не будеш дихати тим святим повітрям, Володику, ніколи! Повітрям, просякнутим Імперією і Сонцем. Яке ж тоді, Володику, було Сонце! Спокійне, месопотамське, єгипетське тоді було Сонце...»* І таке «заразне подрібнення» доходить до такого логічного але страшного висновку про буття, «*що все на світі просмерділо вже тим здрібнінням і навіть Сонце – Сонце, Володику! – вже не охряне, а стронціанове тепер Сонце... Етикетка. Неспокій...» [9]*. Невипадково такі екзистенції з'являються саме в творі про бомжів, де **знижена естетика й стиль є тільки зовнішнім проявом буття через відчуття абсурду** невідповідності людського бажання бути щасливою та реальності. Саме стилістика постмодернізму розкриває навіть не абсурд, а ЖАХИ буття, що виявляються в тому, що маргіналами, викинутими за межі нормального людського існування, стають духовно багаті, чисті, щирі люди з багатим на любов серцем! Натомість темрява асоціюється з тишею-безголоссям, гріхом, навіть гріхопадінням, вакханалією: *«безголоса підповічна» [9]*.

Символ світла вводиться до тексту метафоричним контекстом: сонце горить *кольором нестиглого яблука*, *вистромлюється над сіро-блакитним обрієм*. Слов'янське язичницьке божество Ярило у «Імператорі повені» зазнає структурних перетворень імені й перетворюється на «сонячного бога Ярихбола». Домінуючим кольористичним епітетом, вживаним з лексемою-символом **сонце, світло**, є *зелений*.

Молитва як внутрішня розмова з Богом, із самим собою, із найсвятішим і найдорожчим, що є у світі, присутня абсолютно у всіх текстах, її слова навіть можуть графічно (й

семантично!) зливатись, перетворюючись на потік свідомості, на створення добра й любові: так Іздриків герой глибоко переживає втрату коханої й відпускає її в своєму серці, молячись за неї: *«і ти вільна в ньому, вільна всюди, нарешті вільна, вільнавікивічніві...» [10: 117]*. Молитва є наскрізним мовностилістичним засобом у романі В. Єшкілєва «Імператор повені», де вона звучить з вуст прочанина Анемподеста: *«... сто вісімнадцять разів сотворив Господню Молитву... Тільки-но прочанин у сто дев'ятнадцятий раз попросив звільнити світ від лукавого, як дощ ущух» [6: 22]*. Молитва у В. Єшкілєва виконує стилістичну роль захисника, оберега, янгола-охоронця від Зла й демонічної сили. Структурно цей символ представлено словами різних молитов, їх назвами. Тут же можемо говорити про наскрізний біблійний інтертекст, маємо на увазі цитування та алюзії на Святе Письмо.

Образ жінки, що в мистецтві є втіленням міфологеми та архетипу берегині, постає в заниженому контексті – зникають семантичні компоненти святості, чистоти, краси, *на першому плані страждання, руйнування родинних зв'язків, тотальне гріхопадіння і розчарування в Жінці*. Але кохання, смуток, жаль за втраченою надією віднайти ту гармонію в стосунках між чоловіком та жінкою надає українським постмодерністським текстам романтичного звучання. Варто зауважити, що таку концепцію втілюють не лише автори-чоловіки, але в їх стилістиці це набуває гіперболізованої семантики.

В центрі прихованої полеміки-гри постмодерністів із традицією, зокрема з національною класикою, опиняється постать-символ української нації Тарас Шевченко. Т. Гундорова зазначає, що *«Шевченко і є тим «проклятим поетом», якого вперто намагаються ідентифікувати постмодерністи»* [5: 48]. Так, архетип поета-проводиря, поета-богеми, поета-національного героя є одним з центральних образів майже у кожному постмодерністському прозовому творі. Патріотичні стилістеми імпліковані, приховані стилістичними засобами інтертексту та алюзій.

Одним з центральних в постмодернізмі є образ-символ **«дзеркало»**. У міфології дзеркало є одним з центральних культових предметів і відіграє роль дверей, кордону між світами, переступати який смертному не можна [1: 161], відповідно, може уособлювати смерть, хвороба, нещастя, і, з іншого боку, є символом влади. У постмодерністів цей символ ще набуває семантики самотності, «двобою» людини самої з собою, «метафізичне сирітство сього предмета» [6: 12]. Дзеркало є центральним смислоутворюючим і текстоутворюючим символом роману «Імператор повені» В. Єшкілєва: лексико-семантичне поле відображає глибинні настрої, згущення емоцій, напруження (*«обідні проблиски сонця малювали на дзеркалі знаки, білі зранку і жовтуваті пообідньої пори»* – потім в ньому відображається *яскраво-червоне, криваве...*).

Отже, смислове й стилістичне навантаження трансформованих архетипних, космогонічних і біблійних символів розширює спектр вираження засобами лінгвостилістики домінуючих настроїв українського постмодернізму. Постмодерністська проза увібрала в себе елементи високої та масової культури, і справді є *«елеґантною інтелектуальною фікцією» [3],* що розширює горизонти літературної мови в атмосфері мовної свободи та розкутості.

ЛІТЕРАТУРА

1. 100 найвідоміших образів української міфології. – К: Книжковий дім «Орфей», 2002. – 448 с.
2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів. – К.: Критика, 2005. – 275 с.
3. Андрухович Ю. Повернення літератури? // Плерома. Часопис з проблем культурології, теорії мистецтва, філософії. – Вип. 3. – Ел. ресурс: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/andr-pl.htm.
4. Андрухович Ю. Рекреації. – К., 1997.
5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. – К.: Критика, 2005. – 264 с.
6. Єшкілєв В. Імператор повені. – Львів: ЛА «Піраміда», 2004. – 200 с.
7. Єшкілєв В. Квадрати чорний і червоний // http://www.liter.net
8. Єшкілєв В. Пафос. Роман. – Львів: Кальварія, 2002. – 208 с.
9. Єшкілєв В. Пластиліновий птах, пластилінова рушниця // http://www.liter.net
10. Іздрик. Воццек & воццекургія. – Львів: Кальварія, 2002. – 204 с.
11. Кононенко В. І. Символи української мови. – Івано-Франківськ, 1996.
12. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
13. Українська мова. Енциклопедія. – К.: „Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

УДК 821.161.2.09

Науменко Н. В.
(Київ, Україна)

ПОЕТИЧНІ КАМЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В статье анализируется украинская поэзия XX века с целью установления места и роли в ней символики драгоценных камней, в частности утверждения «поэтической камеи» как особого синтетического жанра. Показано, что произведения И. Калинца и В. Кордуна, явным или скрытым жанровым определителем которых является «камея», знаменуют способность поэта лаконично выразить мысль, подкрепленную «глиптической» формой.

Ключевые слова: *символика камня, гемма, камея, украинская литература XX века, свободный стих, стиховая форма, синтез искусств.*

The article gives an analysis of the 20th century Ukrainian poetry with a purpose to establish the place and role of gem symbolism, particularly the so-called "poetic cameo" as a specific synthetic genre. There is shown that the poetic works by Ihor Kalynets' and Victor Kordun, where "cameo" is either explicit or implicit genre marker, confirm the poets' ability to give a lapidary expression of a thought affirmed by glyptic form.

© Науменко Н. В., 2009

Key words: *gem symbolism, gemmy, cameo, the 20th century Ukrainian literature, free verse, verse form, artistic synthesis.*

У сиву давнину краса та незвичайні якості коштовного каміння приваблювали увагу людини, яка наділяла їх чудодійними властивостями. Це перетворювало каміння водночас на прикраси та обереги. Наступним кроком було прагнення посилити магічне значення каменя: на ньому почали вирізьблювати знаки, символи, зображення. Сполучивши в собі всі три властивості – декоративну, релігійно-магічну та практичну – різьблені камені (геми) отримали широке розповсюдження у культурі античного світу.

Гліптика – мистецтво різьблення на камені – старша за скульптуру, живопис, вона «сягає витоків людської цивілізації й є її кам'яним літописом» [13: 256]. Найкращі витвори західноєвропейської гліптики, яким довговічність каменю дозволила зберегти первісну свіжість, і сьогодні захоплюють чарівною красою самого матеріалу, віртуозною технікою його оброблення, цілим світом мініатюрних зображень, де поєднуються багатоманітність сюжетів і образів, вишуканість ліній, пластичність форм, багатство композиційних рішень.

У науковій та художній літературі мінерали часто порівнюються з витворами живопису. Так коштовний або кольоровий камінь бачить учений: «Основні різновиди агатів – світло-сірі, яскраві концентрично-зональні тиманські, візерунчасті й сапфіринові (Закавказзя), темно-коричневі з червонуватим відтінком магнітогорські (Середній Урал), агати Карадагу (Крим), сардонікси та карнеолонікси (Казахстан, Східний Сибір)» [13: 45].

Публіцист Р. Валаєв описує камінь так: «...на розрізаних шарах каміння можна побачити табуни коней, морський прибій із хвилями, лісові нетрі з поваленими й уцілілими після буревію деревами, орлині крила, що розтинають... хмару, крізь яку прориваються промені сонця» [3: 101].

А ось погляд прозаїка – уривок із «Поеми про камінь» А. Дімарова: «…наткнулися на розсип вугілля… Нахилилися, підняли обережно, щоб пальці не забруднити, – агат! І вже коли вдома їх розрізали, майже в кожному – наче нап'ятий білісінький парус над такими ж білими хвилями» [4: 278].

Усе це дозволяє говорити, що символіка коштовного каміння є одним із прикметних елементів образної структури літературного твору. Йдеться не лише про камінь як художню деталь, хоча й вона багато в чому визначає розвиток сюжету в прозовому та рух думки – в ліричному творі.

Синтез мистецтва слова та мистецтва оброблення каменя – також один із виявів яскравого й важливого процесу модернізації красного письменства, що постав у результаті глибинних світоглядних змін. В українській літературі XX століття символізуються і самі коштовні камені, й методи їх оброблення: виникає специфічний літературний жанр, який ми умовно назвемо «поетична камея». Тому **мета нашої роботи** – на основі всебічного вивчення «ієрогліфічних» за змістом творів І. Калинця та В. Кордуна установити роль поетичних символів камеї – мистецького твору й каменя-самоцвіту – об'єкта природи в осмисленні митцем довкілля та свого місця у ньому.

Камея – якісно новий вид оброблення коштовного каменя – веде свій початок з епохи еллінізму. Визначною її рисою є опукле, рельєфне зображення. Різьбилася вона переважно з багатошарових кольорових мінералів – оніксу, сардоніксу або агату [1: 121; 3: 146;

6: 39], з яких видобувався не лише пластичний, а й закладений природою кольористичний компонент. Такою є, наприклад, північноіталійська камея «Різдво Христове»: у природному забарвленні оніксу, обраному майстром для втілення євангельського сюжету, прозирають елементи одягу персонажів, інтер'єр вертепу, обриси стародавнього міста [див. 6: 36]. Найціннішими є триколірні камеї [3: 146]. Рідше вони виготовлялися з прозорих каменів високої твердості: гіацинту, альмандину, гранату [див. 6: 39].

В українській поезії XX століття деталь «камея» є складовою символічного ряду синтезу мистецтв – наприклад, у вірші «Блакитна панна» Миколи Вороного. Ліричний герой її зачудовується весняним пробудженням природи, яку уособлює містична Блакитна Панна, *що* надихає на творчість:

І уже в душі моїй,
В сяйві мрій
В'ються хмелем арабески,
Миготять камеї, фрески,
Гомонять-бринять пісні
Голосні
І сплітаються в гротески [5: 54].

В італійській гліптиці XVI століття існувала течія, численні представники якої, вільно оперуючи класичними формами, створювали варіації улюблених на той час мотивів, запозичених із античної міфології, давньої історії, Біблії та Євангелія [6: 38-39]. Ці мотиви стали також основою для української поетичної камеї, де вони постають або окремо, або – вельми часто – у незвичайних переплетеннях, злютовані символічним образом каменя-самоцвіту.

Словесним прообразом українських поетичних камей ми вбачаємо Лапідаріум – дидактико-алегоричний трактат про коштовні камені, в якому описано їхні магічні, символічні та лікувальні функції, пов'язані з людськими чеснотами та характером [9: 544]. Згадаймо також книгу «Емалі і камеї» Теофіля Готьє, культурологічне наповнення якої визначається «поезією простих речей… і вічного оновлення природи» [див. 14: 33].

У необароковому «Лапідарії» Ігоря Калинця (збірка «Тринадцять алогій») символіка гліптики тісно пов'язана з міфологемами різних часів і країн. Приведені до спільного знаменника назви місяців року й каменів у біблійних, наприклад, книгах мають такий вигляд: *січень – гіацинт; лютий – аметист; березень – яшма; квітень – сапфір; травень – халцедон; червень – смарагд; липень – сардонікс; серпень – сердолік; вересень – хризоліт; жовтень – берил; листопад – топаз; грудень – хризопраз [2: 22].*

Майже в такій само послідовності з'являються «поетичні камеї» у вільновіршовому «Лапідарії», де на перший план виступають традиційні мотиви й сюжети – античні, євангельські, давньослов'янські. Поезія «Агат» така само «багатошарова» та багатоколірна, як і цей мінерал, у ній відчувається поліфонія асоціацій і образів: *«Інколи мені здається // то море… // де біла хвиля застигла побіч рожевої… // Для тебе ж // то зріз дерева // де кільця біжать… у сонячній згоді з ритмом гімну про життя… // Але то вавилонська вежа // вознесена над скепсисом долин…» [7 (2: 264)].*

«Камея» під назвою «Яшма» розпочинається образами дверей та саду життя (райського), які виникають, вочевидь, завдяки специфічній фактурі цього каменя, його пейзажному забарвленню. Твір сполучує елементи новозавітної проповіді: *«брати // всі барви добрі // червоний зелений білий і навіть сірий // коли вони властиві… // єдина ж субстанція в них – // творчий порив світла…»* та переосмислений вислів Екклезіаста: *«не марнуй радощів на заломлення // за примарною щедротою веселки // впізнай свою барву // єдину» [7 (2: 267)]*.

Помітна тут і така культурологічна алюзія: з яшми було виготовлено рельєф «Поховання Христа» [6: 37], який мав особливу катарсичну силу завдяки червоним вкрапленням, подібним до краплин крові. Тому на тлі прочитання образів, утілених у самоцвіті й у слові, виникає особлива бінарна опозиція «прозорість / непрозорість»: маючи суто мінералогічне підґрунтя, вона стає метафорою поетичного вислову, зрозумілого лише втаємниченим. Мотив непорочного зачаття обігрується у поезії «Діамант»: *«Входиш у мене в ясних ризах // яко Бог // світле моє пречисте тіло // започинається плід // і знову з мене народжений // у незбагненній таємниці // стоїш в узголів'ї породіль із блиском в очах // виколисуєш добро у світ» [7 (2: 267)]*. Врешті-решт цей самоцвіт перетворюється на іпостась Христа:

ідуть потім тверді і незламні
з непереможною радістю на свої хрести
торжествують над тілом
незрячим вертають промінь
а прокаженим чистість,

і стає виявом притаманного українському світоглядові кордоцентризму: *«огранені в сяйво астеризму // прагнуть обновин серця»* [7 (2: 267)].

З індійської міфології до «Лапідарію» І. Калинця увійшов червоний напій амріта («Рубін»), один з атрибутів індоєвропейського Дерева життя [11: 122]:

я довго проповідував богам
солодку науку про вічне
довго поїв їх живою водою
а вони називали це трунком амріти [7 (2: 265)].

Відтак у «Рубіні», попри адресовані ліричному героєві слова богів: *«ось доси межа тіла // ось доси межа душі // … на тім боці ні моріжка для гранітних стін // ні вираю для бездомних душ»*, утверджується нерозривний зв'язок тіла і душі, об'єднавчим для яких є слово:

тільки багрову проповідь // втиснену у золоте ложе оправи // можете взяти з собою // вона перетриває і свій прообраз… [7 (2: 266)].

Зі слов'янських вірувань в образну структуру Калинцевих віршів органічно увійшли боротьба Білобога та Чорнобога («Бірюза»), Дажбожі священні гаї («Сапфір»):

мчить синій верхівець молодого народу
із відзнакою зоряності на чолі
… а в дажбожих гаях збирається люд [7 (2: 270)].

Дажбог – «це дія, яка творить в людині бажання жити, бажання *бачити себе у своїх діях, бажання вчитися, працювати, самоутверджуватися, зрештою – вмерти, боронячи життя і незалежність свого племені» [цит. за 12: 97]. Таким натхненником на добрі справи постає небесний вершник – символ Дажбога:*

синій верхівець повертає Божу милість // для тебе безхосенно // з першим криком півня // і на цілий день // поки зорить його // як ласка // сапфірове небо [7 (2: 268)].

Усе це – частини Лапідарію світової культури, на тлі якого постає Людина в трьох вимірах – тілесному, душевному та духовному, або, за Г. Гачевим, Космо-Психо-Логос [див. 10: 101].

В цілому у вільновіршових «камеях» І. Калинця через мотиви та образи проявляється етимологія, внутрішня форма назви кожного самоцвіту. Нездоланність добра співвідноситься з «міцністю», закладеною у слові «алмаз» (грецьке «adamas» – непереможний); у цих же рядках – алюзія до «каменя», на якому збудовано християнську церкву. Сапфір та рубін – відповідно «синій» та «червоний» як головні кольори вітражів (порівняймо: «*Мільйони сонць – // від радісно-палких, // Жовтогарячих і червоних // до лагідних // і блідо-голубих, // до ніжної прозорості півтонів*» [Вітражі. 7 (1: 28)]).

Топаз, який отримав свою назву від острова Топазіос, де його уперше відкрили [13: 57], – символ моря, що виявляється і в його забарвленні:

... ми б хотіли оповісти прийдешнім астрологам
що в такі-то часи море не було безлюдним
а старі береги не відмирали
бо звідти ми брали у мандри
талісман що повеліває бурями
як Христос озером Генісаретським [7 (2: 268)].

Коли зіставити українську символіку коштовного каміння з почуттями й рисами характеру, про які говорить І. Калинець у «Лапідарії», можна виявити таку послідовність: аметист – відданість; агат – здоров'я; берил – веселощі; смарагд – надія; рубін – кохання; яшма – сила; діамант – чистота, цнота; топаз – ревнощі; бірюза – капризи; опал – непостійність; сапфір – постійність; хризоліт – позбавлення від нічних страхів [2: 9-10; 7 (2: 270-271); 10: 103].

«Камеї» – назва циклу з 39 вільновіршових поезій, який увійшов до останньої збірки В. Кордуна «Трава над травою». Це переважно ліричні мініатюри, рідше – великі за обсягом строфічні твори. Однак кожен із них містить яскравий, об'ємний рельєфний образ, яким і зумовлюється жанрова природа поезії.

Насамперед це – *колір*. Явна або прихована метафора, назва тієї чи тієї барви у кожному вірші циклу В. Кордуна виразно натякає читачеві, який саме мінерал було використано для різьблення «поетичної камеї». В цьому відмінність творів Кордуна від Калинця, де образ каменя – і відповідно кольорову гаму вірша – заздалегідь задано в заголовку. Кольористика окремої мініатюри включає переважно 2-3 лексеми, з чого виходять «найдорожчі», як уже згадувалося, триколірні камеї. Наприклад, *камея п'ята*:

У мокрій траві в саду
мокре сороченя
заплуталося –
і радіє [8: 110].

Сенсорними деталями вірша сугестуються образи чорного, білого (сороченя) та зеленого (трава, сад) кольорів. Вірогідно, що цю камею можна було б виготовити з малахіту.

Камея друга за кольористикою нагадує сердолік:

Упало сонце на червоний явір – // горить червоно і не догорає // непроказане // Господнє слово – // тихесенько лопоче вітер // у покірливій осмуті листя, // що дослухається довірливо: // до чого? [8: 109].

У більшості віршів наскрізним мотивом є *птах*. Як відомо, образи птахів, незалежно від їхніх видових ознак, безперечно є найчастотнішими серед сукупності тваринних образів у вітчизняному письменстві; з давніх часів збереглися народні пісні про птахів-світотворців [11: 123 – 125].

За багатьма птахами в українському фольклорі закріпилися символічні значення, які виразно прочитуються й у творах книжної словесності: білий лебідь є уособленням добра, чорний – зла; орел – владна сила, павич – краса, зозуля – віщунка, доля тощо; символами початку нового дня виступають півень і голуб. *Голуб-вістун* – ще одне символічне значення цього птаха, явлене у *камеї сьомій*:

Голуби сідають на фриз поштамту, – // але без листів у дзьобах // і туркочуть, // туркочуть одне до одного: // мабуть, позносили вісті, // про які нам не дано // нічого знати [8: 111].

Загалом образ *птаха* пов'язаний зі стихією Повітря, він є одним із її символічних кодів. У *камеї сімнадцятій* цей символ проходить таку метаморфозу:

Синій жайворон // у синьому небі – // вони невідділимі // і живуть лише разом: // разом літають // і співають разом. // Це ***жайвористе*** *небо, // цей* ***небокрилий*** *жайвір – // палахкотливі й мережкі зіниці // погляду із висоти* [8: 114].

Прагнення ліричного героя схопити образи природи у русі, показати їх взаємопроникнення приводить до появи цілої низки неологізмів: **жайвористе** небо, **небокрилий** жайвір. До того ж традиційний для українського довкілля птах жайворонок (у природі – сіро-коричневий) змінює свій колір на синій.

Зі стихією Повітря міцно пов'язана й така символічна деталь, як *прозорість*. У мінералогії це одна з ознак класифікації ювелірного каміння; усі різновиди коштовних каменів (алмаз, рубін, сапфір, берил) є прозорими. З кількох мінералів подібного ґатунку видається створеною *камея одинадцята*:

Студеність нависає виноградом,
іще зелений нахололий сік
так скрапелів і обважнів, –
здається, що от-от впаде додолу…

Сюжетною основою для неї ми вбачаємо античний міф про Тантала:

Та тільки-но потягнешся,
аби зірвати прозорі грона,
як їх відразу не стає…,

у поетичній інтерпретації якого відлунює все той же Екклезіаст:

Студеність повсякчасна і повсюдна,
Так як чистота –
Зате обидві не даються в руки [8: 112].

Спільним для «камей» обох поетів є утвердження пантеїзму як ключового елемента світогляду українця. Пантеїзм, за І. Нечуєм-Левицьким, є джерелом народної поезії; «пантеїстична релігія робила з світу якийсь чарівничий храм, повний життя, повний усякого дива» [11: 110]. З іншого боку, існує точка зору про індивідуальний стиль автора «Емалей і камей» Т. Готьє, для якого «пантеїзм – сполучення тіл і речей: мармурових брил, перлин, троянд і голубів» [14: 70].

Тому можемо стверджувати, що українська «поетична камея» – вияв інтерпретації природної символіки та синтезу мистецтв у сучасній поезії, спілкування митця з предметами та явищами навколишнього світу, діалог культур і міфологій.

Так, «похоронна рінь» і «запах тліну» – образи, якими завершується Калинців цикл «Знаки Зодіаку», – обертаються в останній частині «Лапідарію» (Хризоліт) на свою протилежність і засвідчують кінцевість буття кожної окремої людини як всезагальну єдність:

беруть тільки нашу любов у країну // що перлистою пеленою // огортає виснажену кулю // де квіти і звірі теж прихильні до себе // будемо всі отам // в одному невмирущому Серці // в Золотім Хризоліті // в Омезі [7 (2: 271)].

Показ світу крізь призму пантеїстичного світосприйняття бачимо в *камеї дев'ятнадцятій* В. Кордуна (наводимо її повністю, аби не порушити цілісність візуального образу):

Весна як натяк // на присутність Бога, – // і ця присутність // відчувається в усьому.
Як несподівано // досвітній вітер // вивершується в небі яструбом:
Ширяє вільно і безперешкодно // над землею // і над нами.
Можливо, він вистежує // когось із нас, – // і серце переповнює // скорботна радість [8: 115].

Вітер, який «вивершується» у подобі яструба, – символ матеріалізованого руху (на чому, на нашу думку, ґрунтується композиційний принцип як «різьбленої», так і «словесної» камеї – показ невидимого через видиме). Кожен з людей вважає, що хижий птах чигає саме на нього, – і це усвідомлення себе жертвою у сув'язі з передчуттям весни викликає в серці оксиморонний образ «скорботна радість».

Духовний і естетичний досвід поета, привнесений у структуру ліричної камеї, забезпечує численним зоровим образам повноцінне існування в контексті словесного виразу. Слово-символ як проміжна ланка між різьбленим образом предмета та його поетичним осмисленням концентрує породжені ним у автора та читача асоціації в єдиний комплекс духовного сприйняття. Завдяки цьому в українській літературі ІІ половини ХХ століття по-новому утверджується сковородинське бачення людини-у-світі як світу-в-людині.

Аби надати цілісності своїм циклам, І. Калинець та В. Кордун обирають для них вільну віршову форму. Завдяки невимушеній, розмовній і водночас урочистій, схожій на біблійні оповіді (особливо у Калинця), інтонації, на якій ґрунтується добір образів, їх сполучення і врешті-решт – установлюється типологічний зв'язок зі своїм мистецьким прототипом, «поетична камея» стає рівноправним складником системи ліричних жанрів української літератури XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахметов С. Ф. Беседы о геммологии. – М.: Мол. гвардия, 1989. – 237 с.
2. Берсенев В. А. Искусству врачей пособляют каменья. – К.: СМП «Аверс», 2003. – 44 с.
3. Валаев Р. Новеллы о драгоценных камнях. – К.: Рад. письменник, 1970. – 199 с.
4. Дімаров А. А. Зблиски. – К.: Ярославів Вал, 2002. – 514 с.
5. Земна нев'януча краса. – К.: Дніпро, 1986. – 455 с.
6. Каган Ю. О. Западноевропейские камеи в собрании Эрмитажа. – Л.: Аврора, 1973. – 96 с.
7. Калинець І. Твори: В 2-х т. – К.: Факт, 2004.
8. Кордун В. Трава над травою. – К.: Неопалима купина, 2005. – 176 с.
9. Лапідаріум // Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. – Т. 1 /Автор-упорядник Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – С. 544-545.
10. Науменко Н. В. Інтерпретація образів слов'янської міфології в українському вільному вірші (на матеріалі збірки «Тринадцять алогій» Ігоря Калинця) // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – Вип. 9. – Т. XII (100). – К.: Видавн. дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 98-105.
11. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
12. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Велес, 2007. – 240 с.
13. Самсонов Я. П., Туринге А. П. Самоцветы СССР. – М.: Недра, 1984. – 335 с.; ил.
14. Столбов В. [Предисловие] // Готье Т. Избранные произведения: В 2-х т. – Т. 1: Поэзия. Проза. – М.: Худ. литература, 1972. – С. 3-75.

УДК 821.161.2.091

Ізосімова С. О.
(Донецьк, Україна)

ДЕГРАДАЦІЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У РОМАНІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО «МІСТО», ЇЇ КУЛЬТУРНИЙ ЗАНЕПАД
(філософсько-психологічний аспект та мовно-літературні особливості змалювання цього процесу)

Культура – поняття необхідно зазначити, що уособлює в собі не тільки етичний бік або окремі нощ-ні особливості.

© Ізосімова С. О., 2009

Культура – це органічне поєднання філософії, літератури та історії, тому що всі вони поєднані з людським життям; різнобічно розкривають його.

Найтяжчим, але і найголовнішим завданням для кожної людини є віднайдення себе, свого місця у цьому світі, призначення.

Це завдання найважче, особливо коли життя індивідуальності перетикає глибока історична криза, зрушення. У випадку В. Підмогильного – це революція 1917 р.

Надії багатьох людей на «світле майбутнє» обернулися нічим, зруйнувалася і особиста доля самого митця (арешт, розстріл).

В літературі з'являються нові теми, проблеми, питання і стояти осторонь справжньому митцю не дозволяє совість і розуміння свого призначення – служіння людству, прикладання усіх зусиль душі, щоби воно стало краще, подолало ще одну перешкоду на шляху до загальної гармонії і щастя.

Саме так розуміли призначення літератури представники «укр. психологічної прози», до яких з повним правом можна віднести і В. Підмогильного. В центрі твору стоїть «звичайна людина, з усіма відтінками світла й тіні, що панують в її душі.» За визначенням І. Франка – це завдання літератур загалом. Однак…Дуже сильно таке розуміння відрізняється від «поетики плакату», коли головний герой літературного твору повинен бути завжди добрим, чесним, сильним. Бути взірцем, а не людиною.

І. ПОРІВНЯННЯ ПОВІСТІ ТА РОМАНУ:

1. Образ Степана Радченка значно ємніший, ніж образ Остапа Шаптала. Герой «Міста» не стоїть осторонь, а активно діє у суспільному житті. Внутрішні монологи-роздуми залишаються, але приходить і прийом ретроспекції (спогади минулого) для детальної характеристики душевного стану героя. Степан настільки переплітається з навколишнім світом, діє і взаємодіє у ньому, що його неможливо визначити як основного головного героя роману. Головним героєм є само Місто та ті люди, що мешкають у ньому. Тому вчинки Радченка мають оцінку з боку інших людей (Зоські, господині кімнати), як і сам персонаж.

Валер'ян Підмогильний у романі «Місто» змальовує не просто стан людського життя, «потік свідомості», як у повісті «Остап Шаптала», а розвиток людської особистості. Завдяки цьому процесові розвитку людини повість перетворилася на психологічний, інтелектуальний роман, основним об'єктом змалювання якого є звичайна людська душа з усіма її прекрасними духовними поривами.

2. Подальшого розвитку набула і проблема розвитку людського світогляду у новому суспільстві. Як моральні, духовні норми змінювалися на матеріальні. На перший план висунувся «культ речі» – мати якомога більше – усього грошей, гарних, красивих речей, жінок. Навіть сама людина низ водиться до рівня речі. «Люди речі» – людина і революція, трагедія тогочасного суспільства.

3. Образ Степана Радченка, як образ Остапа Шаптала, є типовим для тогочасного суспільства. Багато молодих людей селянського походження попрямували до міста з метою його «опанування». (Вплив перекладацької діяльності Валер'яна Підмогильного – «Червоне та чорне» Стендаля, «Любий друг» Мопассана та ін.) В результаті вони самі підпадали під негативний «вплив» міста і залишалися у ньому назавжди, поступово втрачаючи свою внутрішню сутність.

4. І у повісті і у романі В. Підмогильного показав новий тип «зайвої, непотрібної людини.» Таким чином, крім теми людина і суспільство, яка активно розроблялась автором у повісті «Остап Шаптала», у романі «Місто» на перший план виходить нова, більш актуальна на той час, тема: людина і революція. Письменник, який був тонким психологом, не полишав свого спілкування з читачем і поза межами твору.

У романі «Місто» наскрізно звучить питання – чи відповідають гарні революційні гасла дійсності? Чи може звичайна людина вижити у нових, постійно змінюючихся, суспільних умовах? Так роман «Місто» набуває політичного звучання, що зумовило такі неоднозначні рецензії на нього. (див. монографію Мельника «Валер'ян Підмогильний. Суворий аналітик своєї доби.»)

5. Повість «Остап Шаптала» і роман «Місто» – глибоко реалістичні твори, які мають, водночас, ґрунтовні символічні риси. Найяскравіше вирізняються два метафоричні персоніфіковані символічні образи: образ смерті у повісті «Остапа Шаптала» та образ міста у романі «Місто».

Остап Шаптала не чекає вже нічого нового від життя. У нього помирає кохана сестра і її світлий образ перевтілюється, для хлопця, в образ смерті, стає його символом. Хоча жіночі образи (матері і сестри) у повісті ідеалізовані. Сестра – повний самозречення образ ідеальної української дівчини, що поклала своє життя та олтар братового щастя.

У романі «Місто» образ міста вбирає до себе всі інші образи – життя, смерті, батьків, товаришів, жінок. Воно стає живою істотою, яка хижо полює на свої жертви .

Хоча образи навколишніх людей стають значно ємнішим, ніж у повісті. Вони мають свої почуття і переживання (тропічне кохання і самогубство Зоськи, жертовність літньої господині кімнати, де мешкав Степан, самозречення Надійки та ін.)

6. «Місто» складний твір з провідною урбаністичною тематикою. Він складається з двох частин і має епіграфи, що розкривають його внутрішній зміст: «Як можна бути вільним, Еврікте, коли маєш тіло?» (А. Франс Таїс) «Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина – людина їсть і п'є; як – тварина вона множиться і як тварина – викидає; як янгол – вона має розум, як янгол – ходить просто і як янгол – священною мовою розмовляє.»(Талмуд. Трактат Авот.)

І роман і повість – глибоко гуманістичні твори, хоча автор постійно ставить своїх героїв у ситуації вибору (протиставлення світа речей і людей, фізичного та духовного), коли герой повинен свідомо обрати свій шлях (риси екзистенціальної філософії). Це не виключає наскрізного гуманізму твору (митець не змальовує остаточну загибель своїх героїв).

Таким чином, психологізм, гуманізм та риси екзистенціальної філософії, глибокий реалізм у поєднані з символізмом («поезія у прозі») – ось головні риси індивідуального авторського стилю, що рівною мірою виявляються як у романі «Місто», так і повісті «Остап Шаптала» Валер'яна Підмогильного. Автор доводить, що у будь-кого є сили піднятися над собою, суспільством і перемогти, не втративши себе. І так, як індивідуальний стиль за визначенням Шерех та Єрмоленко – сукупність мовних засобів для ідейно-художнього відкриття та пізнання дійсності, то не можна залишити поза увагою й мову творів В. Підмогильного, яка має наступні характерні риси…

ІІ. МОВА:

1. Для підкреслення самотності людини. Тема «зайвої» людини розкривається при допомозі вражаючих метафор: «Речі зсунулись від жаху й тут закам'яніли. Їм бракувало місця, то стояли вони чудною юрдою попід стінами й просто посеред хати.» Майстерний опис кімнати вчителя латини Андрія Венедовича не тільки розкриває внутрішній світ героя, але й пророкує його повне знищення – вчитель перерізає собі вени, так і не зрадивши (після виключення з освітніх програм) улюбленого Сенеку. (світ дореволюційної інтелігенції)

2. Жінка, в уявленні героя – лише картинка, річ. Його не цікавить ім'я наступної коханки, це лише безособова вона, яка сьогодні гарна, приємна, а наступного дня вже набридла. Самогубство Зосі на коротеньку мить пробиває байдужість героя, однак він виправдовує себе. Отже, власне «Я» остаточно перемагає над «вона».

3. Образу головного героя протистоїть узагальнений образ Міста, як при допомозі метафор перетворюється то на хижого звіра, то на кращого друга головного героя.

Кульмінація у творі відбувається при допомозі зміни імені Степан → Стефан. Це не тільки зміна імені, але і народження нової людини, все погане залишилось в минулому, народився творець. Навіть назва його першого оповідання досить символічна «Бритва». При допомозі зміни літери Степан → Стефан письменник змальовує перед очима читача хірургічну операцію народження нової людини, яка отримала не тільки нове ім'я, але і нове хрещення, стала Автором.

4. Внутрішній світ героя розкривається завдяки внутрішнім монологам-ретроспекціям. Герой повертається в минуле, коли, на його думку, він був щасливим (до рідного села), коли його життя мало сенс. Лише там, глибоко в середині себе, він має сили звернутися до власного Я. Всі монологи йдуть від першої особи використовує дієслова умовного способу: як склалося б його життя, якби він вчинив у цій ситуації так, а не інакше. Це видає цілковиту невпевненість героя у подальшому майбутньому.

5. Нова історична епоха (революція) несе з собою і поповнення лексичного словника новими словами (неологізмами): п'ятирічка, енергетика та інші. Однак бадьори лозунги: «Економіка повинна бути економною!», «Землю – селянам!» не тільки не відповідають дійсності, але і підкреслюють її пустоту. Слова втрачають свій лексичний зміст і залишаються тільки безглуздим поєднанням літер.

6. Епіграфи до твору набувають глибоко символічного значення: «Як можна бути вільним, коли маєш тіло?» Дійсно, людина повинна задовольняти свої тілесні потреби (їсти, пити), бо інакше вона просто перестає існувати. Однак, втративши духовність, вона перетворюється на тварину, як це показав автор на прикладі Степана Радченко. Лише внутрішні своєрідні монологи – діалоги із самим собою, роздуми над власним життям, спрямовують хлопця на шлях самоочищення і пере народження. Цим митець надзвичайно близький до екзистенціальної філософії.

ІІІ. ХАРАКТЕРИСТИКА ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ:

1. Надійка і Зоська ніби знаходяться в одній психологічній площині, хоча займають різне місце в тканині роману (Надійка з'являється на початку твору, власне знайомство з нею і головним героєм твору відбувається майже одночасно. Зоська з'являється лише в

середині твору і супроводжує Степана майже до кінця роману), так і за своїм соціальним становищем (Надійка – селянська дівчина. Ніжна і цнотлива, яку супроводжує яскравий блакитний колір води та ніжні промені сонця. Вона не вміє захистити себе і, зґвалтована Степаном, повністю втрачає свою внутрішню сутність, перетворившись на звичайну «міщаночку». Зустрівшись з нею наприкінці твору – герой не може її пізнати. Зоська – міська «городська» дівчина. Її оточують блискучі сталево-металеві кольори міста, які є віддзеркаленням її характеру – незалежна, самостійна. Така дівчина не може існувати поза містом. Але водночас вона поєднує в собі і надзвичайну вразливість і чутливість поряд із незломністю і силою власного «Я». Зраджена Степаном, вона обирає фізичну загибель втраті внутрішньої цілісності і закінчує життя самогубством.

2. Мусінька – «зойк» жіночої душі. Життя прожите нею заради чоловіка та сина. Вона завжди жила задля когось, за стандартами оточуючого суспільства, а не для себе і не заради себе. Зустріч із Степаном пробуджує у неї прагнення любити. І вона, розуміючи, що у цього кохання немає майбутнього, все одно без останку віддає себе коханому чоловіку, поступово деградуючи. Вона починає грати в казино, щоб хоча б трішечки притупити гострий душевний біль після розлучення з хлопцем. А її єдиний коханий син, бачачи деградацію матері і не змозі їй допомогти – стає звичайним пиячкою.

3. Рита – один з найменш розкритих образів твору. Вона з`являється майже в самому кінці роману і, ніби складаючись з двох кольорів: чорного та смаглявого, майже завжди знаходиться в тіні. Не маючі ані сильних почуттів, захоплень, кольорів – вона уособлює собою сутінки, сонний, повний спокій. І саме своєю минучістю і приваблює головного героя, бо він розуміє, що вона не залишиться в його житті, а мине як тінь…(Жінка-тінь)

ВИСНОВКИ:

В. Підмогильний – письменник-гуманіст, яскравий представник «психологічної» української прози. Він змальовує остаточної загибелі свого героя, т.ч. розмова з читачем не закінчується межами твору. Подальшу долю героя кожен читач повинен вирішити самостійно.

Крім того, письменник не залишав поза увагою ті вади суспільства, які, на його думку, можна і потрібно було виправити: байдужість, самотність, ненужність, «зайвість» людини, перевагу матеріального над духовним, колективного над індивідуальним.

Щоразу постає питання: чи може бути щасливим колектив, який складається з нещасливих індивідуальностей? Чи може вижити звичайна (навіть творча) людина в історичних умовах, що постійно змінюються, не втративши себе, власного «Я»?

Однозначної відповіді на ці питання немає, але завдяки саме ним твори В.Підмогильного не втрачають своєї актуальності і сьогодні і будуть допомагати шукати відповіді на ці питання нашим нащадкам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник В. В. Підмогильний. Суворий аналітик доби. Монографія. – К: Наук. думка, 1989.
2. Франко І. Я. Зібрання творів; у Vт. – Т.5.

3. Радугин А. А. Философия: лекции. – М., 1990.
4. Підмогильний В. Місто. Остап Шаптало. – К.: Наук. думка, 1985. – 327 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999 .– 448 с.

УДК 821.161.2.091

Помирча С. В.
(Слов`янськ, Україна)

ЛЕКСИЧНІ РИСИ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ В РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...”

У статті досліджуються лексичні особливості творчої манери О. Ільченка як представника жанру химерного роману, на матеріалі роману „Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця”.

Ключові слова: *химерна проза, бурлескно-травестійний, антоніми, прикладки, синоніми, архаїзми.*

In this article the author reseaches the lexical peculiarities of creative manner of A. Ilchenko, as an chimprie genre representative, based on the novel „There is no end to Cossack clan”.

Key words: *chimpric prose, burlesgue, synonyms, antonyms, appositions, archaisms, reminiscences.*

Творчий доробок Олександра Ільченка посідає визначне місце в українській літературі ХХ століття, хоча його творчість у мовному світі не була предметом окремого дослідження.

О. Ільченко належить до тих письменників, чию творчість можна розглядати в різних аспектах, і кожен із них буде цікавий як дослідникові, так і читачеві.

О. Ільченкові як письменникові було притаманне широке бачення сучасності й історії. Він майстер як історичної, так і сучасної прози. У нього історія – це масштабний вимір епохи минулого з височини сучасності. У житті народу, віддаленому століттями, письменник вбачає і стан соціальної, філософської, моральної думки. Усе це відбиває письменник у романі „Козацькому роду нема переводу...”.

О. Ільченко, працюючи в жанрах нарису, історико-біографічної повісті, оповідання, роману, зберігає пропорційність між фактом, вигадкою та домислом. Переосмислення документа і перетворення його в художньому тексті є одним із способів творення художньої правди і відтворення історичної дійсності. Це є характерною рисою індивідуальної манери письменника.

Однім із захоплень О. Ільченка було колекціонування скарбів рідної мови. Він упорядник багатьох збірок приказок, приповідок, знавець давніх козацьких пісень і звичаїв, „весь поринув у мовну давнину”. Своєю творчістю письменник доводить свою пошану до рідної мови, не зрікається „живого влучного слова” лише тому, що воно застаре.

© Помирча С. В., 2009

О. Бабишкін зазначає, що „він (О. Ільченко) – послідовний і принциповий противник архаїзації мови. Письменник виступає тільки проти „оканцелярення" мови, проти простолінійного її занормування. Він – експериментатор у мові, зокрема у введенні в літературний вжиток слів розмовного плану..." [1: 24].

Характерною особливістю індивідуальної творчої манери О. Ільченка є також інформаційна насиченість, пізнавальний зміст його творів. Ця риса його індивідуальності пов'язана з психологізацією героя, що проявляється в зацікавленості письменника особливого роду викладу інформації, що характеризує й образ автора-розповідача, який виражає у творі експресивно-оцінний аспект.

Роман „Козацькому роду..." визначений самим письменником як „химерний роман з народних уст", коріння якого криється у фольклорі, в художній свідомості народу.

Є. Гуцало характеризує О. Ільченка як великого знавця, прихильника усної народної творчості і зазначає, що „Мабуть, серед літераторів важко знайти такого,...кому були б такі близькі народні пісні, казки, приповідки, жарти, хто б так кохався в народному мистецтві. Ця любов до народної творчості у письменника з давніх-давен у крові, О. Ільченко зумів зібрати й осягнути великі фольклорні скарби, й вони...багато в чому визначили й сформували мистецьку свідомість самого письменника" [3: 147].

Близькість „химерного „роману до фольклорного зумовлене способом мислення письменника, особливостями погляду на світ та мовностильовими особливостями при змалюванні героїв.

А. Дейч високо оцінив зміст і значення химерного роману О. Ільченка, порівнюючи роман із „Енеїдою" Котляревського, та зазначав, що „після „Енеїди"...ми не можемо назвати жодного вдалого бурлескного твору, а серед радянських письменників пальму першості в цьому відношенні може бути віддана О. Ільченку" [4: 243].

У 60–80-х роках XX століття набула популярності в українському літературному процесі химерна проза. Тлумаченню терміна „химерна проза" надавали багато критиків, однак визначальною рисою вважалася не тільки фольклорність, а й, на думку М. Жулинського, жартівливо містифікований погляд на людину.

Л. Масенко вважає засновником жанру химерної прози, як „специфічно національного, українського" О. Ільченка із його романом „Козацькому роду нема переводу..." і зазначає, що „Химерний роман слід розглядати передусім як спробу відображення в сучасній літературі тієї стильової лінії, що справила великий вплив на ... формування нової української літератури і літературної мови, а саме лінії сміхової, бурлескно-травестійної" [7: 27].

О. Ільченко у романі використав мовностильові риси, орієнтовані передусім на усне розмовне мовлення. Роман „Козацькому роду нема переводу..." визначений самим письменником як „химерний роман з народних уст", коріння якої криється у фольклорі, в художній свідомості народу, він написаний „соковитою народною українською мовою".

Однією з особливостей роману є численні ремінісценції й посилання на класичну літературу: Псалтир (про виноградник із „Пісні пісень"): *нехай він цілує мене цілунком своїх уст! ласкавість бо твоя над вино солодша... Ви не дивитись, що я смаглява є, – се сонце мене осмалило...* [6:18]; „Журнал" Т. Шевченка („Земляк мій часом, – мимоволі, звісно, і в потрясаючий фінал „Гамлета"...), (З кого ремінь деруть, з кого вже й лій топлять"), з трактату Семіона Тимофієвича „Наука християнська": *закликали попів бала-*

кати з людьми „простою барзо мовою”, він пояснював, що „широка та узловати мова рідкий пожиток чоловіку приносить, але проста і коротка, а до того з вирозумінням одкрита мова в прудкім часі... двома або трьома словами короткими барзо много слів може в собі замкнути.. [6: 198]; інколи наводяться цитати з французьких творів, з „Опису України” де Боплана, великою повагою користується Біблія: *хто одукованіший, бурсак який-небудь, згадав би щось таке із Святого письма, євангеліста Марка: „тяжко сумно душа моя”* [6: 182], кілька віршів із Святого письма: *– „Що лілея поміж тернами, те мила моя – поміж дівами... Покріть мене вином, освіжіть мене яблуками: від любові знемагаю*... [6: 19] й античні твори Сенека, Горацій: *греки говорили, що кохана жона богом дана, як і смерть* [6: 33], *краплина щастя – солодша від барила мудрості* [6: 18], *(як казав Цицерон про Помпея), закоханий в себе самого – без суперника* [6: 9].

Як наслідок творчого осмислення явищ і подій у тексті з’являються авторські філософські сентенції: *Життя є наука про смерть* [6: 94], *Всяке життя є наслідок солодкої любові, а всяка любов є початком гіркого життя* [6: 138], *Найдорожчим скарбом завше є людина* [6: 286], *Скаржачись на вічний плин часу, ти гаєш його* [6: 257], *... мова є не тільки найпевніший засіб поневолення, а й вірне ... надійне оружжя добування волі, бо геній народу без буяння рідної мови не варт нічого* [6: 381], *Життя без кохання – нічого не варте* [6: 366], *Душа людини... завше просить того, що зась* [6: 251] – ці та багато інших висловлювань лежать в основі філософії твору.

Аналізуючи мову роману, критики неодноразово вказували на „нагромадження синонімів” у тексті твору. Л. Масенко „нанизування синонімічних рядів” пояснює характерною мовностильовою рисою бурлескного жанру, що типово для химерних творів, „орієнтованих переважно на просторічну лексику, і довгі переліки побутових реалій” [7: 28]. Так, уміння випивати О. Ільченко виражає градацією однорідних дієслів на позначення дії пити: *Козак Мамай також умів, нівроку йому, добре-таки вмів* ***клюкати*** *й* ***вихилляти***. *... Умів він* ***дудлити*** *й* ***жлуктати***. ***Кубрячити***, ***смикати*** *й* ***лигати***. ***Кружати, смалити, смоктати, цмулити, цюкати, хлебестати***. *З* ***кухлів***, ***з варт***, ***з чарок, з покришок, з мисок*** *і* ***макітер, з коновок і відер***, *умів пити* ***ручкової***, *пити* ***нахильці, черкати і черкати***, *– все він умів, анахтемський Козак Мамай* [6: 248]. Однорідними словами-іменниками **кухлі, варти, чарки, покришки, миски, макітри, коновки, відра** автор зображує не тільки предмети тогочасного побуту, а й підкреслює різноманітне вміння пити. В. Русанівський про багатство синонімів у романі говорив, що „Іноді їх так густо, що аж ряхтить перед очима” [8: 9]. Наприклад, на позначення поведінки пана обозного О. Ільченко використовує низку дієслів, кожне зі своїм лексичним значенням, але у контексті вони утворюють синонімічний ряд для зображення дії – причепурюватися: *почав наш пан обозний* ***надиматись, напринджуватись, набундючуватись, напужуватись, нажаблюватись, нагиндичуватись ... напудруватись***, *мов сич на сову...* [6: 25]. Ампліфікаційні ряди в романі – не проста данина жанрові, а й є важливим засобом вираження різної міри інтенсифікації дії або ознаки.

У діалозі з німцями поняття **їсти**, крім емоційно-нейтрального слова **їж** автор використовує синоніми, що виражають високий ступінь інтенсивності дії і разом – високий ступінь зневаги: *Ось ложка.* ***Тріскай****! / Ми не* ***тріскаємо****, а* ***споживаємо****.../* ***Лопай****, нечиста сило! ... ми* ***не лопаємо****, а* ***годуємось****, як і належить людям благородним!... /* ***Жери!...***/

Їж**! – наполягав Мелхиседек ... / **Лигай-но**! – підбадьорював бундючного барона Козак Мамай. / **Наминай**, собако! – звелів пан сотник.../ **ковтай!**...– коли ти не годен навіть козацької страви **заживати**, то чого ж ти нашу землю плюндрувати? ... **Гамай! [6: 436].

Синоніми, що виражають не тільки дії, а й з означення, репрезентовані прикметниками і дієприкметниками: *Як там гасає Омелько по Москві..., сонцем у степах **недопечений**..., хижим звіром у лісах **недотерзаний**, оводами, шершнями та комарами в лугах та болотах **недогризений, голодний, обшарпаний, лютий-прелютий**...* [6: 153]*; Климко, гнучкий, високий, гожий, дотепний і скорохвацький, мав за плечима торбину*. Іншу функцію виконують синоніми в діалогах, наприклад, *– Без **притулку** тиняєтесь? – просто спитала гончарівна. – Без **прихилища**, – кивнула неня.* Тут синонім виконує уточнюючу функцію. Характеристика персонажів у романі, перелік їхніх рис також може включати в себе сполучення синонімів і антонімів: *Це була звичайна собі дівчина, **метка** й **моторна**, **не куца** й не **цибата**; **не білява**, й **не чорнява**, й **не руда**; **не потвора**, але ж і **не вродлива**, **не краля**; досить-таки **крихкотіла** і навіть **рябенька** трішки, **дзюбата** після віспи.... .*

Широко використовує О. Ільченка прикладки, на що звертав увагу. В. Русанівський. Прикладки поділяються у творі на два структурно-функціональні різновиди: фольклорні (фольклорного типу) та індивідуально-авторські. Прикладки фольклорного походження є, так би мовити, ? : **кіт-воркіт, жар-птиця, коник-стрибунець, шапка-бирка, рута-м'ята, коні-змії, велет-люди, життя-буття.** Серед авторських прикладок виділяють такі, друга частина яких є означуване, а перше – означення: **кривоприсяжець-гетьман, француз-рибак, вояки-найманці, жовтожупанники-лейстровики, сліпець-кобзар, люлечка-зіньківка, хитрюга-козарлюга, нетяги-козаки, пан-бог**; та з семантично рівноцінними обома частинами: **вояки-найманці, пани-начальники, брати-лебедики, братчики-ремісники, каліка-нехода** [8: 10].

У романі ми бачимо численні авторські неологізми, створені на основі загальновідомих слів: наприклад, слово **дивизна** – від слова диво, **щитити** від слова щит; **собакувато визвірився** – визвірився як собака; **бажанчик** від слова бажати (за типом мазунчик); **переступний вік** – перехідний; **лабузливий** від підлабузнюватись та багато інших. З їх приводу В. Русанівський зазначав, що „автор настільки захоплюється незвичними словами і їх творенням, що втрачає контроль над їх емотивним забарвленням" [8: 11].

Можна звернути увагу на використання у тексті письменником давніх слів – архаїзмів, які вийшли із ужитку сучасної української лексики: **ласкавий читальнику, ознайомити-**повідомити**, заказати** – заборонити, **починок –** початок, **жакувати –** грабувати, **скупитися –** зібратися, **спитувати –** пробувати, **баяти –** казку баяти, говорити, розповідати, **потуга –** сила (військова потуга), **безлітній –** вічний. Однак архаїчні слова вживаються письменником для створення мовними засобами колориту епохи: проте ці слова – архаїзми для нашого часу, а для часу, коли відбувалися події роману, вони були звичайними словами. Із приводу архаїзмів у романі О. Ільченка, то слід підкреслити, що цей шар лексики як для історичного роману не дуже поширений, він використовується як мовна деталь, яскрава цяточка. Автор не перенасичує твір застарілими словами (навіть історизмами послуговується з великим тактом): мова його – напрочуд сучасна, однак прекрасно відбиває епоху. І відбувається це ще й тим, що твір майже позбавлений лексики XX століття.

У романі діють герої, що належать до різних соціальних і освітніх шарів, крім того, учасником подій виступає автор, тому для характеристики освічених персонажів автор та оповідач вживає запозичені слова: **фабула, інтрига, діалог, сюжет, трагедія, жанр, текст, імпровізація, версифікатор**; слова з різних мистецьких сфер: **режисер, флейта, віола, цитра, грація, актор, акробат, жонглер, грим, архітектура, контральто**; назви наукових професій та їхніх праць: **математик, астроном, ботанік, трактат, лабораторія, аксіома**; церковні звання: **папський нунцій, кардинал, сакеларій, канонік**; назви мір місткості: **пінта, кварта** тощо.

Аналіз химерного роману „Козацькому роду нема переводу...” з погляду його мови дозволяє говорити про автора як про оригінального майстра слова, що володіє індивідуальним художнім баченням світу, який під час написання роману „керувався почуттям відповідальності за рідне слово, почуттям, яке в середовищі українських митців із зрозумілих причин набуває особливої гостроти” [7: 33].

Для того щоб передати думки та почуття, психологію персонажів, автор насичує їхню мову, як і мову оповідача, яскравими фольклорно-пісенними елементами, водночас відбиваючи особливості мови епохи козаччини.

У свій час В. фон Гумбольд зазначав, що для того „щоб мова залишалась і народною, і високорозвиненою... ніколи не повинна перериватися правильна її циркуляція від народу до письменників і від них – знову до народу” [2: 164]. Саме такий процес взаємодії літературної мови і мови народу спостерігається в мові О. Ільченка.

Мова роману О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу...” таке народне і разом з тим оригінальне явище, що в одній статті не може бути схарактеризована повною мірою. Цей твір із мовного погляду потребує детального багатопланового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишкін О. Олександр Ільченко, автор химерних книг // Радянське літературознавство. – 1969. – № 6.– С. 15-24.
2. Гумбольд фон В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 164.
3. Гуцало Є. „Химерне” в реальному (Про творчість письменника О. Ільченка) // Дніпро. – 1975. – № 2. – С. 145-150.
4. Дейч О. „Козацькому роду нема перводу” // Дружба народов. – 1959. – № 5. – С. 243.
5. Жулинський М. Роздуми над українською українською прозою 60–80-х років // Радянське літературознавство. – 1987. –№ 11. – С. 23-24.
6. Ільченко О. „Козацькому роду нема переводу…” (український химерний ромакн з народних уст) – Київ, 1959. – С. 7-587.
7. Масенко Л. Химерна проза як традиційна мовностильова течія української літератури // Мовознавство. – № 1. – С. 27.
8. Русанівський В. Мова химерного роману // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 8-13.

УДК 821.161.2.09

Гаврилюк Н. І.
(Київ, Україна)

СИМВОЛ САДУ У ПОЕЗІЇ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО ТА ОКСАНИ ЧУБАЧІВНИ

Розглянуто особливості функціонування двох типів пейзажу – «відкритого» та «за вікном» – у віршах Є. Кононенко та О. Чубачівни. Показано, що для авторок сад є втіленням ідеального простору, який проектується на зв'язки з природою (Є. Кононенко) або міжособистісні стосунки (О. Чубачівна).

Ключові слова: *символ, «відкритий пейзаж», «пейзаж за вікном».*

The features of functioning of two types of landscape are considered – «opened» and «after a window» – in the poems of E. Kononenko and O. Chubachivni. It is rotined that for authors a garden is embodiment of ideal space which is designed on copulas with nature (E. Kononenko) or interpersonality relations (O. Chubachivna).

Keywords: *symbol, «opened landscape», «landscape after a window».*

Існує значна кількість визначень поняття "символ". О. Лосєв зазначає, що "**символічна образність** істотно багатша будь-якої метафори; і багатша вона саме тим, що зовсім немає самодостатнього значення, а свідчить ще про щось інше, що субстанціонально немає нічого спільного з тими безпосередніми образами, що входять до складу метафори» [7: 439].

Одним із найактивніших символів у художній картині світу різних національних культур є символ саду. «Сад завжди виявляє певну філософію, естетичне уявлення про світ, ставлення людини до природи» [6: 108]. «В міфах багатьох культур образ саду символізує рай, або початковий час, світ у його первісному стані» [1: 86-94]. В античній міфології сад – символ безсмертя (сад Гесперід); у Вольтера – символ праці над собою. В ісламі налічується чотири райські сади – Душі, Серця, Духа і Сутності, що символізують містичну подорож душі [9, 10].

Символ саду використовується в українській навчальній («Сад поетичний» М. Довгалевського) і художній літературі («Сад Гетсиманський» І. Багряного). Особливо активізувалася символіка саду у віршах українських авторів. Не претендуючи на вичерпність, можна згадати: а) «Сад божественних пісень» Г. Сковороди; б) «Садок вишневий коло хати» Т. Шевченка; в) «Сад нетанучих скульптур» Л. Костенко; г) «Мова» М. Рильського та ін.

У збірці Є. Кононенко маємо два твори, де ключовим є цей символ: «Забуду хоч на мить турботи і жалі», «Благослови життя, як за вікном є сад» [2: 22, 36]. В даних віршах «присутні два типи символічного спостереження пейзажу. «Вид з пагорбу» породжує у романтичної людини відчуття своєї причетності світу безмежних далей, це пейзаж, що стверджує бажану можливість злиття з природою». «Вид з вікна» також спрямований в далину, але за своєю суттю він вже конфліктний, бо виражає не почуття гармонії, а тільки порив до неї [8].

Вірш «**Забуду хоч на мить турботи і жалі**» подає нам «відкритий» пейзаж. Реальний сад, розташований обіч дороги, постає символічним місцем перепочинку від життєвих турбот, сакральним простором:

© Гаврилюк Н. І., 2009

Забуду хоч на мить турботи і жалі.	U⊥U ⊥U ⊥U ⊥UUU ⊥
Мене покличе сад і я з дороги збочу.	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U
Піду, не боячись ні мокрої землі,	U ⊥UUU ⊥U ⊥UUU ⊥
Ні мряки, ні дощу, ні обіцянок ночі.	U ⊥UUU ⊥UUU ⊥U ⊥U

Мандрівка ліричної героїні, яка відбувається пізнього осіннього вечора, сприймається нею як прилучення до свята:

Шумітиме гілля, і листя полетить	U ⊥UUU ⊥U ⊥UUU ⊥
На плечі, на лице, мов папірці у свято.	U ⊥UUU ⊥UUU ⊥U ⊥U
До осені піду на вогник золотий,	U ⊥UUU ⊥U ⊥UUU ⊥
Мов до старих людей, поради десь шукати.	UUU ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U

Листя саду порівнюється у вірші зі святковим конфеті, але це конфеті тільки жовтого кольору. В поетичному осмисленні Є. Кононенко "ознака *золотий* виявляється дуже місткою, багатоплановою, поєднуючи й семантику кольору, й загальну позитивну високу оцінку, відчуття чогось дорогого, коштовного» [5: 261]. Показово, що золотий колір осені співвідноситься зі зрілістю і мудрістю. Досвід старших людей у розумінні Є. Кононенко – точка духовного опертя.

Але не знають, що порадити старі,	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥UUU ⊥
Розгублено слова спасіння і розради.	U ⊥UUU ⊥U ⊥UUU ⊥U
І тихо сипле дощ, і все шумить вгорі	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥
Волога і сумна осіння сповідь саду.	U ⊥UUU ⊥U ⊥UUU ⊥U

У поетеси пізня осінь – то не тільки сезонна пора завмирання природи. Смуток природи має глибші причини: відокремленість людини, що початково була її часткою. А тому дощ – не лише елемент осіннього пейзажу. Це ще й символ «сліз каяття». Сповідь саду – оригінальний авторський образ-символ. Сповідь є своєрідним нагадуванням про початкову належність сакральному світові. Отже, це туга саду за своїм райським, догріховним станом. Сповідь дає сподівання на очищення, «змивання» гріхів.

Вірш «Забуду хоч на мить турботи і жалі» написано шестистопним ямбом **(Я6)** з перехресним римуванням **aBaB cDcD eFeF**. Поетеса використовує повнонаголошену ритмічну форму Я6, а також чотири ритмічні форми з пірихіями. Домінує в аналізованому творі шестистопний ямб з пірихіями на 2-ій і 5-ій стопі – п’ять рядків, чотири з яких утворюють римовану пару: “Шумітиме гілля, і листя полетить – До осені піду на вогник золотий; Розгублено слова спасіння і розради – Волога і сумна осіння сповідь саду”. В такий спосіб римовані пари набувають додаткової інтонаційної виділеності, що накладаючись на смислову, увиразнює символічний підтекст твору: листя – золотий вогник осені; слова спасіння і розради – сповідь саду.

У першій строфі немає жодного ритмічного повтору, внаслідок чого виникає певна автономність рядків. Два рядки у цій строфі є закінченими синтаксичними фразами,

третій-четвертий становлять речення з однорідними додатками. У цьому реченні використовуються близькі ритмічні форми – з пірихіями на 2-ій і 5-ій стопі та 2-ій і 4-ій відповідно: “Піду, не боячись ні мокрої землі, // Ні мряки, ні дощу, ні обіцянок ночі”. Цього разу римовані рядки катрена не підкріплюються їх ритмічною тотожністю. На це є кілька причин. По-перше, синтаксична завершеність перших двох рядків катрена, що подається різними ритмічними формами Я6 – з пірихієм на 5-ій стопі та повнонаголошеною відповідно. По-друге, третій рядок підкреслює ситуативну границю між світом турбот і світом саду.

Ритмічна інтонація, що виникає у другій половині початкового катрена, за інерцією розповсюджується на другий катрен. Однак, чергування рядків з пропусками наголосів на 2-ій і 5-ій та 2-ій і 4-ій стопах порушується у заключному рядку другого катрена. Цей рядок подає авторське порівняння осені з досвідом старих людей і розгортає пейзаж у філософську площину. До речі, він єдиний з пірихієм на 1-ій стопі, що посилює значимість рядка у структурі твору.

Третя строфа має інтонаційні перегуки з першим катреном: рядки з пірихієм на 5-ій стопі («Забуду хоч на мить турботи і жалі – Але не знають що порадити старі»). Такі ритмічні курсиви не тільки сприяють інтонаційній єдності вірша, а й формують нові ракурси бачення, розкриваючи первісну гармонію людини та природи, яка ще відома старшим. У цій гармонії криється нагода *повністю забути* про турботи, але сучасна людина не вміє так жити. Тому для неї можливо відчути цей стан лише *на мить*. Ота мить – спогад про райський сад.

Вказана туга гостріше відчувається у вірші **“Благослови життя, як за вікном є сад”**. Простір саду відділенний від ліричної героїні не психологічно, а фізично. Вікно суттєво обмежує “картинку”, що опиняється в полі зору. Лірична героїня, а з нею і авторка, постійно повертається до вихідної точки пейзажу. Повтори ці відбито й у строфічній організації вірша, за якої перший рядок кожної з чотирьох строф дослівно повторюється у їх заключних рядках.

Вірш написано поєднанням рядків п’ятистопного та шестистопного ямба **(Я5-Я6)**. Схема римування вірша має такий вигляд: **aBaBa cDcDc eFeFe gHgHg**.

Кожна строфа наділена відносною самостійністю, якій сприяє і кільцевий повтор першого рядка наприкінці строфи. Разом з тим цей повтор виконує ще й функцію «скріпу» строф у єдине художнє полотно. Відбувається поєднання за рахунок видозміни заключного рядка попередньої строфи у першому рядку наступної: «Благослови життя, як за вікном є сад – Як за вікном є сад, життя благослови – Життя благослови, як сад є за вікном – Як сад є за вікном, благослови життя». Даний тип повтору дає змогу а) уникнути одноманітності вислову; б) створити плавний перехід від строфи до строфи; в) додатково акцентувати основну ідею твору, бо ж окрім чотирьох дослівних повторів у кожній зі строф, виникають три часткові на їх межах. У такий спосіб виникає семиразовий повтор. Символіка цього числа розшифровується як повнота. Отже, символ саду надзвичайно вагомий для героїні, його присутність у житті – нехай і «за вікном» – є тим, до чого постійно повертаєшся, своєрідним символом повноти життя. Цікаво, що кожен із поглядів на сад дає ліричній героїні оновлене бачення (тут маємо паралель із частковими лексичними повторами). Нас цікавить не тільки лексика, а й ритміка текстових уривків [4:168].

Нехай стирчить гілля і коле очі,	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U Я5 I
Хай вітер тоскно тягне щось невлад,	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥ Я5 I
Якісь думки недобрі і пророчі.	U ⊥U ⊥U ⊥UUU ⊥U Я5 V

При першому погляді сад постає доволі непривітим. Садом гуляє протяжний вітер, та й саме гілля «коле очі». Так «коле очі» правда про життя людини в розбалансованому світі. З усвідомлення тієї правди народжуються недобрі думки. Ці міркування не просто констатують факти, вони трактуються авторкою як пророчі. Отже, йдеться вже про проекцію на майбутнє. Якщо людина не спробує згармонізувати дійсність, оточуючий і внутрішній світ, сад так і залишиться для неї *гірким докором* про втрачений рай.

Наступні погляди на сад пояснюють недобрі думки авторки. Приміром, у другій строфі сад має виразні ознаки *занедбаності*:

Нехай зникатимуть останні квіти	U ⊥U ⊥UUU ⊥U ⊥U Я5 IV
У хащах бур'яну і кропиви	U ⊥UUU ⊥UUU ⊥ Я5 XI
І тугу й безнадію ніде діти…	U ⊥UUU ⊥U ⊥U ⊥U Я5 III

Зважившись на те, що квіти у Є. Кононенко не тільки елемент пейзажу, а й символ творчості (див. «Сонет до власної прози») [2: 24], можна констатувати, що втрата гармонії з оточуючим світом і з собою призводить до майже повного згасання творчого процесу. І згасання це спричиняється невідповідністю між бажаним і дійсним, яку втілено у символах бур'яну і кропиви. Ці елементи пейзажу глушать зерно *творчого саду* авторки, нагадуючи нам персонажа біблійної притчі про сіяча (Єв. Св. Марка 4:7).

У третій строфі сад постає перед нами у вимірах профанного, календарного часу. Відправною точкою є сад пізньої осені, ескізно подається зображнння саду в пору зими та з настанням весни.

Нехай тремтять дерева напівголі,	U ⊥U ⊥U ⊥UUÚ ⊥U Я5 V
Нехай по самі брови зим шолом,	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥ Я5 I
Нещедрі осені, а весни кволі…	U ⊥U ⊥UUU ⊥U ⊥U Я5 IV

Річний цикл змін у природі – то не тільки правдивість поетичного пейзажу, то ще й роздуми про людське життя, етапи якого співвідності з природнім циклом. Осінь – пора зрілості – кваліфікується авторкою як нещедра. Малий життєвий і творчий урожай відображають у цьому пейзажі напівголі дерева, які хворобливо тремтять. Тут можна провести аналогію з «Зимовим сонетом» Є. Кононенко, де за пейзажною замальовкою криється глибокий філософський зміст.

Ознаки олюднення маємо в аналізованому творі. Показово, що сніг уподібнюється не просто головному убору, а такому, що має захисні функції. Очевидно, сезонне завмирання природи можна співвіднести з духовним завмиранням людини. Таке завмирання може сприйматися як психологічний захист від неузгодженності світу. На зміну зимі приходить весняне пробудження. Але весняний сад не квітує рясно, так само, як мало квітів у творчому саді авторки.

Заключна строфа є підсумком розмірковувань про життєвий шлях, від якого є нещедрі дарунки та чимало втрат.

Нехай роки намарно заблукали	U ⊥U ⊥U ⊥UUU ⊥U Я5 V
Між цих дерев, не знаючи пуття,	U ⊥U ⊥U ⊥UUU ⊥ Я5 V
Й нещедрі горобинові корали	U ⊥UUU ⊥UUU ⊥U Я5 XI

Сад – не тільки елемент пейзажу, а ще й проекція емоційного світу людини, розмаїта за всієї повторюваності ситуацій. Подібним поєднанням повтору та новації характеризується ритмічний лад вірша «Благослови життя, як за вікном є сад». Поміж ритмічних форм Я5 превалює V («Якісь думки недобрі і пророчі – Нехай тремтять дерева напівголі – Нехай роки намарно заблукали//Між цих дерев, не знаючи пуття»), дещо менше вживається I («Нехай стирчить гілля і коле очі,//Хай вітер тоскно тягне щось невлад – Нехай по самі брови зим шолом»). Єдиний рядок Я5, який немає ритмічних аналогів у цьому вірші, виділяє ключовий емоційний стан ліричної героїні:

І тугу й безнадію ніде діти…	U ⊥UUU ⊥U ⊥U ⊥U Я5 III

Не дивлячись на похмуру картину дійсності, сама присутність саду за вікном наповнює життя сенсом. Вона втілює сподівання людини на віднайдення внутрішньої рівноваги, *нагоду для змін на краще*. Цікаво, що рядки, у яких цю тезу відбито, теж характеризуються оригінальним ритмічним малюнком. Щоправда, авторка обирає для них Я6, відтінюючи у такий спосіб мажорний настрій від мінорного. Цим різновидом ямба, написано рядки, що обрамлюють строфи і формують лексичний повтор, що відображається і в ритмічному інтонуванні. Абсолютний лексичний повтор закономірно породжує ритмічну тотожність рядків, що обрамлюють кожну з чотирьох строф. Частковий – призводить до часткового ритмічного повтору.

Якщо на стиці першої та другої строфи у ритмічній схемі Я6 спостерігаємо спільний пірихій на 1-ій стопі; для другої та третьої строфи такою спільною точкою є пірихій на п'ятій стопі. На межі третьої та четвертої строф ритмічним курсивом слугує пірихій на другій стопі. Між першою та четвертою строфою також є ритмічний «скріп» – пірихій на четвертій строфі. Отож, композиція вірша на лексичному та ритмічному рівнях накладається одна на одну, що дає змогу увиразнити ключові образи, символи та філософські міркування. Відповідний вибір метрики маркує границю між мінорним та мажорним настроєм вірша «Благослови життя, як за вікном є сад». Можна твердити, що позитивний настрій винесено у підтекст. І позитив цей міститься у наявності в людському житті ідеалу життєвого та творчого, до якого людина прагне наблизитися і максимально реалізувати. Навіть, якщо цей ідеал забутий, занедбаний, відмежований психологічно чи фізично.

В названих віршах Є. Кононенко сад – символ первісної гармонії світу, до якої людині важко, але можливо долучитися. Пейзаж «відкритий», як і пейзаж «за вікном» відображають тугу людини за ідеалом. Цю тугу найкраще передає сад пізньої осені з її дощами, вітрами та падолистом. Зауважимо, що образно-символічна система віршів

знаходить відповідності у їх метрико-ритмічному ладі. Таким чином, ключова символіка вірша увиразнюється.

Оксана Чубачівна у вірші **«Холодне, прозоре повітря»** [11: 24] також змальовує саме осінній сад. Така потреба продиктована прийомом паралелізму, за якого стан природи є лише відзеркаленням душевного стану людини.

Холодне, прозоре повітря,	U ⊥UU ⊥UU ⊥U Ам3
осіння жовтава печаль,	U ⊥UU ⊥UU ⊥
і подих останнього вітру,	U ⊥UU ⊥UU ⊥U
і погляд недобрий мовчань…	U ⊥UU ⊥UU ⊥
Все якось минулося разом	U ⊥UU ⊥UU ⊥U
і стало нестерпно чужим…	U ⊥UU ⊥UU ⊥
Лиш зустріч з запущеним садом	U ⊥UU ⊥UU ⊥U
засвідчить, що жив.	U ⊥UU ⊥ Ам2

Відкритий простір саду, знову ж таки, не дає почуття свободи, постає чужим для людини. Але відчуження те дещо інше за природою, ніж у віршах Є. Кононенко. В останньої воно продиктоване втратою людиною гармонії з собою, зі світом природи, тоді як у Оксани Чубачівни йдеться про втрату гармонійних стосунків з іншою людиною. Отже, сад у вірші Оксани Чубачівни також є *символом втраченого ідеального простору,* але простір цей – це простір *міжособистісних стосунків*, кохання. Навіть втрачені стосунки («запущений сад») мають надзвичайно вагоме значення в людському житті, надають йому цінності. Ця теза виділяється авторкою за допомогою зменшення довжини рядка: вірш написано тристопним амфібрахієм з перехресним римуванням **AbAbCdCd**, останній рядок – двостопний амфібрахій.

У вірші **«Пробач, я хочу піддивитись»** [11:18] Оксана Чубачівна також зосереджується на змалюванні стосунків. Знову актуалізовано символіку саду як Едему для двох закоханих. Але якщо у вірші «Холодне, прозоре повітря» аналогом Едему був сад як елемент пейзажу, то у вірші «Пробач, я хочу піддивитись» – алегоричний сад. І тут відчувається часткова подібність із трактуваннями саду в ісламі. Так, у ісламі розрізняють чотири сади – Душі, Серця, Духа, Сутності. Чотири сади, які можна розглядати як чотири вияви саду Життя, зображує поетеса у своєму творі.

Пробач, я хочу піддивитись,	U ⊥U ⊥UUU ⊥U Я4 IV
що робиш ти в оцім Саду	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥ Я4 I
Кохання, Щастя, Тиші, Миті,	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U Я4 I
у темряві чи у блакиті	U ⊥UU ⊥UU ⊥U Ам3
тебе сьогодні я знайду?	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥ Я4 I

Фактично, йдеться про «закритий» сад *людської душі,* до того ж душі не власної, а іншої людини. Збагнути внутрішній світ коханої, близької людини намагається лірична героїня твору. Вона вибачається за те, що підглядає у цей *внутрішній сад*, у якому діється якась робота. Більш того, вибачається за повернення-розлуку.

Пробач Любов мою і Віру,	U ⊥U ⊥U ⊥U ⊥U Я4 I
Пробач Повернення-Розлуку.	U ⊥U ⊥UUU ⊥U Я4 IV
Мені тебе не розлюбити,	U ⊥U ⊥UUU ⊥U Я4 IV
…а тільки вивільнити руку.	U ⊥U ⊥UUU ⊥U Я4 I

Цікаво, що повернення становить тут єдність з розлукою, виражену прикладкою. Думається, справа не тільки в тому, що повернення можливе лише після розлуки, а чергова розлука може відбутися після повернення. В цьому образі таїться глибший, духовний сенс. Для ліричної героїні можлива тільки фізична розлука («вивільнити руку»), духовна розлука ж неможлива («Мені тебе не розлюбити»). Незалежно від того, перебуватимуть герої на значній віддалі один від одного чи поряд, духовна відстань між ними мінімальна. Оце і є той бажаний рай для двох, досягти якого можна тільки працею над садом власної душі.

Вірш «Пробач, я хочу піддивитись» укладено в строфи **AbAAb XDXD**. Написано його чотиристопним ямбом двох ритмічних форм – I та IV (повнонаголошена та з прихієм на третій строфі відповідно). Виняток становить рядок «у темряві чи у блакиті», написаний тристопним амфібрахієм. Цей рядок відображає наслідки роботи у саді душі, внутрішню погоду та емоційний стан особистості, а тому несе особливе навантаження у структурі вірша.

Таким чином, *сад* в аналізованих творах Є. Кононенко та Оксани Чубачівни – це *символ ідеального простору.* Простір цей постає як відкритий («Забуду хоч на мить турботи і жалі» Є.Кононенко; «Холодне, прозоре повітря» Оксани Чубачівни) або як закритий («Благослови життя, як за вікном є сад» Є. Кононенко; «Пробач, я хочу піддивитись» Оксани Чубачівни). Відкритий простір саду формує осінній пейзаж, що філософськи переосмислюється обома авторками, відображаючи тугу за гармонією зі світом природи (у Євгенії Кононенко) чи зі світом іншої людини (у Оксани Чубачівни). Закритий простір саду у вірші Є. Кононенко теж відображає тугу за ідеалом, занедбаним і відмежованим від життєвого світу людини. Межею у вірші Є. Кононенко виступає вікно (своєрідне обрамлення пейзажу, що дає змогу побачити його по-іншому). У Оксани Чубачівни закритий простір саду – не зовнішній по відношенню до межі пейзаж, а внутрішній. Світ кожної людської душі постає як сад життя, а зближення двох душ утворюють спільний сад. Отже, символ саду у творчості Є. Кононенко, попри значну подібність (ідеальний простір, що навіть у занедбаному стані має велику цінність; простір, у який можна повернутися ціною праці над собою) наповнюється оригінальним змістом. Специфіка розгортання образно-символічного ладу віршів доповнюється та виявляється за допомогою строфічної та метрико-ритмічної організації творів.

Як зазначає Г. Клочек, українська поезія «ніколи не обмежувалась зовнішнім відображенням природи, її, так би мовити, змалюванням, а у своїх кращих виявах прагнула осмислити багатоаспектну проблему «людина і природа» (Т. Шевченко, Леся Українка, Б.-І. Антонич, П. Тичина, М. Рильський та ін.)». Тому дослідження особливості української літератури у зображенні «живої» природи є цікавим, як слушно зауважує вчений [3: 245]. Системний підхід до аналізу «пейзажних» віршів дасть змогу простежити, як їх образно-символічна структура визначає особливості формальної композиції; побачити

спільне (елемент традиції) та відмінне (елемент новаторства) при використанні певного пейзажу у структурі вірша.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружиненко А. А. Сад и руина (тождественное различия двух символов и его архитипический исток)//Вестник Московского университета. Серия 7. Филология. – 2003. – №5. – С. 86-94. – Ел. Ресурс: www.philos.msu.ru/vestnik/philos/art/2003/druzh_garden.htm
2. Кононенко Є.. Вальс першого снігу. Поезії./ Передмова Дмитра Чередниченка. – К.: Спілка письменників України, 1997. – 48 с. – С. 22, 36. (Міжнародний конкурс «Гранослов»).
3. Костенко Л. Навчальний посібник-хрестоматія./ Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Клочека. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 320 с. – С. 245. – (Рідне слово в рідній школі).
4. Костенко Н. В. Українське віршування ХХстоліття: Навчальний посібник. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 287 с. – С. 168.
5. Культура української мови. Довідник/С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; За ред. В. М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с. – С. 261.
6. Лихачев Д. Поэзия садов. – СПб., 1991. – С.8. **Цит. За** М. К. Попова. Сад как символ межкультурной комуникации в романе Л. М. Силко «Сады в дюнах» // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2005. – №2. – С.108. – Ел. Ресурс: www.vestnik.vsu.ru/pdf/hyman/2005/02/popova_mk.pdf
7. Лосев А. Ф. Знак.Символ. Миф. М.: Изд-во Московского Ун-та, 1982. – 480 с. – С.439.
8. Символіка у творчості українських поетів-романтиків – Ел. Ресурс: http://www.favorites.net.ua/ref-ukr/razd.php?id=25&start=80
9. Энциклопедия «Символы, знаки, емблемы»/Автор-составитель Телицын В. Л. – М.: Издательство «Локид-Пресс», 2003. – Ел. ресурс: www.slovari.yandex.ru/dict/encsym/article/SYM/sym-0612.htm
10. Электронные толковые словари. Словарь символов. – Ел. ресурс: www.slovar.plib.ru
11. Чубачівна О. Вічне повернення: Поезії/ Мал. авт. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – 96 с.: портр. – С. 24,18.

УДК 811.161.2’243:37.02

Тростинська О. М., Ушакова Н .І.
(Харків, Україна)

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено практичні й теоретичні засади соціально-культурного аспекту навчальної програми з української мови для іноземних студентів. Наведений фрагмент програми, в якому поєднані принципи комунікативного методу навчання та нова міжкультурна парадигма у викладанні мови.

Ключові слова: *програма з української мови, іноземні студенти, соціально-культурна сфера спілкування, міжкультурна методична парадигма.*

В статье освещены практические и теоретические основы разработки социально-культурного аспекта учебной программы по украинскому языку для иностранных студентов. Приводится фрагмент программы, в которой соединяются принципы коммуникативного метода обучения и новая межкультурная парадигма в обучении языку.

Ключевые слова: *программа по украинскому языку, иностранные студенты, социально-культурная сфера общения, межкультурная методическая парадигма.*

The practical and theoretical basis of elaboration of the social-cultural aspect of Ukrainian language program for foreign students is given in the article. It presents the fragment of the program where the principle of the communicative method of teaching and a new inter-cultural paradigm in the language education are combined.

Key words: *Ukrainian language program, foreign students, social-cultural sphere of communication, inter-cultural paradigm.*

Перехід закладів освіти України на навчання державною мовою передбачає створення єдиної типової програми з української мови для іноземних студентів, що навчаються на нефілологічних факультетах ВНЗ [1]. Під час розробки такої програми доцільно спиратись не лише на власний досвід роботи методистів у галузі викладання української мови, а й враховувати надбання методики викладання іноземних мов, зокрема російської мови як іноземної. Одним із провідних у сучасній методиці викладання іноземних мов є соціокультурний підхід, у межах якого культура розглядається як невід’ємний компонент змісту навчання, оскільки знання лише одиниць мови і засобів їх функціонування в мовленні недостатнє для оволодіння мовою як засобом спілкування. Здатність до спілкування формується під час знайомства з особливостями мовної поведінки носіїв мови в різних комунікативних ситуаціях та культурою країни, мова якої вивчається. У результаті такого знайомства у студента формується соціокультурна компетенція, що включає знання країни та її національно-культурних особливостей, соціальної та мовної поведінки

© Тростинська О. М., Ушакова Н .І., 2009

носіїв мови, вміння й навички використовувати такі знання у процесі спілкування. Необхідність формування у іноземних студентів соціокультурної компетенції потребує включення до програми з української мови соціально-культурної сфери навчання та визначення тематики навчальних матеріалів й обсягу видів мовленнєвої діяльності, які необхідно сформувати у межах цієї сфери. Отже, мета нашої статті – висвітлити практичні й теоретичні положення, що необхідно враховувати під час розробки соціально-культурної сфери навчання української мови як іноземної та які мають знайти своє відображення в навчальній програмі для іноземних студентів.

Традиційно у навчанні мови іноземних студентів виділяють три комунікативні сфери спілкування: навчально-професійну, суспільно-політичну і соціально-культурну [2; 3]. Оскільки для іноземних студентів-нефілологів мова в першу чергу є засобом здобуття вищої освіти і професійної підготовки за обраним фахом, основним завданням на заняттях з мови має бути формування у студентів мовленнєвих умінь і навичок у тих видах і формах спілкування, на яких базується навчальна діяльність, а тому навчально-професійна сфера повинна посідати провідне місце у процесі вивчення мови, що має бути зафіксовано в програмі.

Включення до програми великого обсягу тем суспільно-політичної сфери спілкування, на наш погляд, не доцільно. Сьогодні суспільно-політичним дисциплінам виділяється значно менше місця в навчальних планах, тому, наприклад, дублювати на заняттях з мови курс «Історія України» немає потреби. Сучасна політична ситуація в Україні досить швидко змінюється, необхідно уникати надмірної політизації навчального процесу, тому не потрібно включати політичні теми до довгострокових програм. Навчання в суспільно-політичній сфері спілкування має відбуватися відповідно до комунікативних потреб іноземних студентів у цій сфері.

Відбір фактологічної інформації до соціально-культурної сфери визначається такими загальноприйнятими у методиці викладання іноземних мов чинниками: типовість та достовірність фактів, зіставлення фактів іншомовної культури з фактами рідної культури учня, врахування інтересів та вікових особливостей тих, хто навчається, актуальність інформації для професійної діяльності, виховна і загальноосвітня цінність інформації [4]. Процес вивчення мови має спиратися на розгляд і включення до навчального процесу найбільш значущих і цікавих для іноземних студентів фактів і явищ.

Так, наприклад, для іноземних студентів одним із найважливіших завдань є засвоєння українських академічних стереотипів – моделей організації навчального процесу, що разом з іншими феноменами культури належать до системи цінностей, притаманних народу тієї чи іншої країни, оскільки національна освітня система є однією з найважливіших складових культури народу [5]. Хоча Україна розпочала входження до загальноєвропейського освітнього простору, водночас зберігаються особливості й досягнення національної системи освіти. Зіставлення й аналіз особливостей організації навчального процесу в різних країнах дозволяє виділити такі універсальні складові, загальні та обов'язкові для будь-якої програми навчання, як академічний календар, студентська документація, розклад занять, форма занять, форма контролю й оцінки знань та інші.

Особливої уваги в процесі навчання потребують ті універсалії, що повністю або частково не збігаються із засвоєними студентами уявленнями про організацію навчального

процесу в рідній країні, наприклад, академічний календар (початок і кінець навчального року, поділ на семестри, складання сесії, канікули, свята), програма навчання й умови її виконання (набір курсів, співвідношення обов'язкових і факультативних курсів, спецкурси, поділ курсів на навчальні модулі, аудиторні заняття і самостійна робота), форми контролю й оцінки знань (письмові й усні форми контролю, етапність контролю, шкала оцінювання, відмінності між іспитами і заліками, загальна кількість необхідних для продовження навчання балів тощо). Засвоєння академічних стереотипів має безпосереднє відношення до змістовної сторони навчального процесу і передбачає оволодіння студентами актуальною лексикою, що номінує реалії, із якими зустрічаються учні під час навчання у вищій школі, і необхідна для спілкування в академічному середовищі, знання мовленнєвого етикету у сфері навчального процесу, розвиток умінь і навичок вибору адекватних мовних засобів відповідно до ситуацій конкретного академічного спілкування.

«Лінгвокультурологічна спрямованість навчання передбачає системне, послідовне та цілеспрямоване охоплення країнознавчої інформації у процесі вивченя мови і постійний облік та збереження послідовності в моделюванні фонових знань в іноземних студентів; застосування принципу концентризму при подаванні країнознавчої інформації; органічне поєднання форм аудиторної та позааудиторної роботи для розширення та поглиблення фонових знань про Україну; активне використання цих знань у процесі комунікації». [6: 5-6]. Не відкидаючи зазначених принципів, ми пропонуємо організувати навчальній процес у соціально-культурній сфері спілкування передусім як процес обміну соціально-культурною інформацією відповідно до вимог забезпечення міжкультурної комунікації, у якій іноземний студент має сприйматись як повноправний носій культурної інформації й учасник «діалогу культур».

Ідеї міжкультурної комунікації та діалогу культур знаходять реалізацію в усіх підрозділах методики викладання іноземних мов, зокрема в документах, що визначають основний зміст навчання: програмах, підручниках тощо.

Важливим для методики викладання іноземних мов є розуміння комунікативної компетенції як сукупності вмінь, які забезпечують спілкування. Кожний етап навчального процесу характеризується описом цілей і переліком набору знань, умінь і навичок, що є засобами досягнення цілей. Як і всі складові процесу вивчення іноземної мови, комунікативна компетенція не є абсолютним поняттям, вона має свої якісні та кількісні характеристики для кожного етапу навчання та контингенту студентів. Крім того, відбувається корекція цього методичного конструкту відповідно до зміни наукової парадигми.

Як відзначає Ю. Є. Прохоров, «в останні роки говориться про «комунікативність навчання», – це така організація та спрямованість навчання мови, коли мета навчання пов'язана з максимальним наближенням навчального процесу до реального спілкування мовою, що вивчається, в усіх видах мовленнєвої діяльності, в різних сферах комунікації» [7: 71].

Комунікативний метод має представляти засоби побудови системи знань, визначати сукупність операцій та прийомів практичного і теоретичного освоєння дійсності. Комунікативний метод спрямований на побудову такої системи, а практично – тих прийомів навчання, що ці знання дадуть і дозволять «опанувати дійсність». Ці знання сформульовані у вигляді компетенцій: комунікативної, лінгвістичної, загально-

навчальної, предметної, професійної, мовленнєвої, країнознавчої, страте-гічної, соціальної, соціокультурної, екзистенціальної [8].

«З набору компетенцій видно, що в них перш за все відображені дві складові: мова та культура. Саме тому ряд методичних концепцій орієнтується на культурну складову, розглядаючи мову як інструмент реалізації спілкування в певній культурі» [7: 71].

Необхідно зазначити, що ми розуміємо всі ці компетенції як наукові конструкти, створені з метою ретельного вивчення всіх сторін процесу спілкування та методичного забезпечення навчання цього виду людської діяльності.

Ще раз підкреслимо, що початок XXI століття характеризується новими акцентами у методиці викладання іноземних мов. Не відмовляючись від досягнень комунікативного підходу, методика висуває на перший план принцип діалогу культур. Знайомство з культурою країни, мова якої вивчається, поступається місцем міжкультурній взаємодії. Дослідження останніх років (Є. І. Пассов, А. А. Бердичевський, М. І. Пентилюк) [10] приводять до думки, що «мета вивчення іноземної мови лежить поза мовою, що вона (мета), як правило, екстралінгвістична. В тандемі «мова-культура» провідною є культура» [9: 44] (переклад наш). Цей підхід традиційно важливий у ситуації, коли мову вивчає майбутній філолог, але й для нефілолога ситуація складається подібним чином і його мета – оволодіння повним набором професійних знань, досягненнями конкретної науки, що є елементом культури, як і література, мистецтво, країнознавство.

Провідні методисти вважають, що культурознавчий підхід до навчання іноземних мов є логічним продовженням комунікативно-діяльнісного підходу. Крім того, важливим для нас є те, що вивчення іноземної мови й оволодіння нею базується на досягненнях у галузі дослідження людини як носія мови, розуміння людини як мовної особистості, що несе в собі особливості національного мислення.

Діалогічний підхід інтерпретує пізнавальні (когнітивні) уміння як частину національної культури, носієм якої вважається кожен студент. Засвоєння нової мови та культури неможливе без перебудови або вдосконалення особистісної технології мислення, гносеологічних змін у свідомості людини.

Організація навчання традиційно спирається здебільшого на функціонально-психологічні засади та домінування особистісно-діяльнісного підходу. Це веде до необхідності врахування рідної мови студента та його психологічних і культурних особливостей. Тому необхідне розширення досліджень пізнавальних процесів, які є характерними для ситуацій вирішення завдань навчання.

Ми вважаємо, що вивчення механізмів розумової діяльності є особливо актуальним саме в ситуації вивчення іноземної мови, бо відбувається процес освоєння об'єктивної дійсності, категоризованої новим, незвичним для студента чином. Різниця картин світу буде проявляти себе не тільки в мові, лексиці та граматиці, а й у принципах категоризації, формах вираження незвичних для студента явищ. Ці розходження не можуть бути з'ясовані лише зіставленням мов, потрібне проникнення у процеси засвоєння другої мови, тобто вивчення когнітивних механізмів, що працюють під час навчання.

Труднощі, з якими може зустрітися студент, повинні бути відображені в програмі. Тобто, основні складові системи забезпечення формування навичок та вмінь спілкування мають знайти в ній відповідне місце. Виходячи зі сказаного вище та спираючись на

досягнення провідних методистів, можна запропонувати такі складові програми: *мовна* (лексика, граматика, мовленнєві зразки), *прагматично-етична* (правила поведінки та спілкування в мовному середовищі), *культурно-естетична* (інформація не тільки про культуру країни, в якій студент отримує вищу освіту, а й відомості, що становлять для нього професійний інтерес). Культурно-естетична складова в широкому розумінні включає: навчання на матеріалі мови спеціальності, тобто у навчально-професійній сфері спілкування, забезпечення комунікативних потреб у суспільно-політичній і офіційно-діловій сферах. Ця думка виходить за межі загальноприйнятого розділення на сфери навчання, але ми вважаємо, що культурно-естетична складова програми має забезпечити студенту вміння опанувати зміст іншомовного (інокультурного) тексту в будь-якому виді мовленнєвої діяльності, реалізувати свої комунікативні наміри та адекватно інтерпретувати комунікативні інтенції партнерів у міжкультурному діалозі в різних сферах спілкування.

Традиційне розуміння соціально-культурної сфери навчання та відповідної складової комунікативної компетенції передбачає знайомство з історичними, країнознавчими та культурними реаліями. Цей процес ми назвемо формуванням культурно-естетичної складової у вузькому розумінні.

Відповідно до цього «Єдина типова навчальна програма з української мови…» складається з частин, що, на нашу думку, відповідають зазначеним вище складовим. Для кожного етапу навчання визначені зміст мовної компетенції (мовна складова), вміння та навички, що мають бути сформовані у навчально-професійній та соціально-культурній, суспільно-політичній та офіційно-діловій сферах (прагматично-етична та культурно-естетична складові).

Програма структурована за принципами кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Проаналізуємо розвиток різних параметрів: тематика та формування вмінь і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності з першого до четвертого курсу.

Курс	Модуль	Тема	Вид мовленнєвої діяльності	Вміння та навички, що формуються
I	1	Місто, де навчається студент. Рідне місто студента.	Читання Усне мовлення Писемне мовлення	Ознайомче Діалог-бесіда Монолог-опис (за темою) Викладення отриманої інформації (опис)

I	2	Вищий навчальний заклад, де навчається студент. Майбутня професія студента.	Читання Усне мовлення Писемне мовлення	Ознайомче Діалог – бесіда Монолог – розповідь (за темою) Викладення отриманої інформації (розповідь)
I	3	Україна (державний та економічний устрій). Рідна країна студента (державний та економічний устрій).	Читання Усне мовлення Писемне мовлення	Ознайомче Діалог – розпитування Монолог – опис (за темою) Викладення отриманої інформації (опис)
I	4	Система освіти в Україні. Система освіти в країні студента.	Читання Усне мовлення Писемне мовлення	Ознайомче Діалог – розпитування Монолог – розповідь Викладення отриманої інформації (розповідь)
II	1	Київська Русь	Читання Усне мовлення Писемне мовлення	Ознайомче Монолог – розповідь Монолог – опис обставин дії Запис основної інформації прочитаного тексту
II	2	Київ – столиця України. Столиця країни студента.	Читання Усне мовлення	Ознайомче Діалог – бесіда

II	3	Т.Шевченко – поетичний символ України.	Читання Усне мовлення	Ознайомче Монолог – розповідь
II	4	Традиції та звичаї українського народу. Традиції та звичаї країни студента.	Читання Усне мовлення	Ознайомче Діалог – розповідь Діалог – розпитування
III	1	Український національний характер (на матеріалі фрагментів творів українських письменників XIX – XX століття)	Читання Усне мовлення Писемне мовлення	Гнучке (навчальне, ознайомче, пошукове) Монолог – опис зовнішності і характеру людини Діалог – бесіда (на матеріалі проблем сучасності) Опис зовнішності і характеру людини
III	2	Традиції та звичаї українського народу (на матеріалі текстів соціально-культурної тематики та творів українських письменників)	Читання Усне мовлення Писемне мовлення	Гнучке Монолог – розповідь про події, що зображуються в творі
IV	1	Повторення і розширення тематики 1-3 курсів	Читання Усне мовлення	Різні види (самостійне) Монолог – міркування за заданою темою.

Таким чином, наведений фрагмент «Єдиної типової навчальної програми з української мови…» органічно поєднує принципи традиційного комунікативного методу навчання та нову міжкультурну парадигму у викладанні мови, що дозволить сформувати в іноземних студентів уміння та навички адекватної інтерпретації комунікативних інтенцій партнерів у між– культурному діалозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єдина типова програма з української мови для студентів-іноземців основних факультетів нефілологічного профілю вищих навчальних закладів України III – IV рівнів акредитації. (Проект) / За редакцією О. М. Тростинської, Н. І. Ушакової. – 43с.
2. Программа по русскому языку для студентов-иностранцев, обучающихся на нефилологических факультетах вузов СССР. – М.: Русский язык, 1985. – 46с.
3. Программа по русскому языку для студентов-иностранцев основных факультетов высших учебных заведений Украины III – IV уровней аккредитации. – Харків, 2004. – 58с.
4. Щукин А. Н. К проблеме содержания обучения русскому языку как иностранному (новый подход). Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса МАПРЯЛ. Пленарное заседание: сборник докладов. – Т.2. – СПб: Златоуст, 2003. – С. 281-289.
5. Диброва М. И., Евсеев В. В., Кабанова Н. М. Национальные академические стереотипы и их место в организации учебного процесса в иноязычной среде // Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса МАПРЯЛ. Пленарное заседание: сборник докладов. – Т.2. – СПб: Златоуст, 2003. – С. 472-479.
6. Антонів Л. В., Сокіл Б. М., Станкевич Н. І. Програма з української мови для студентів –іноземців вищих навчальних закладів. – Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту, 2004. – 27с.
7. Прохоров Ю. Е. Культуроведческие основы обучения русскому языку как иностранному // Методика преподавания русского языка как иностранного. Методическое пособие к дистанционному курсу повышения квалификации преподавателей русского языка как иностранного: в 2-х частях. Часть 1. – М.: МАКСПресс, 2004. – С.70-101.
8. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). – СПб: Златоуст, 1999. – 472 с.
9. Митрофанова О. Д. Принцип диалога культур в методическом освещении // Мир русского слова. – 2005. – №1-2. – С.44-48.
10. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Основи когнітивної методики навчання української мови // Збірник наук. праць «Педагогічні науки». Вип. 42. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С.57–62.

УДК 811.161.2: 378.147: 39

Самусенко О. М.
(Київ, Україна)

ЕТНОМІФОПОЕТИЧНА СКЛАДОВА СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА: ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена вивченню етноміфопоетичної картини світу як давньої сакральної підсистеми мовної картини світу, зокрема актуальній проблемі створення лінгвокраїнознавчого образу України в процесі викладання української мови як іноземної.

© Самусенко О. М., 2009

У статті йдеться про вивчення міфопоетичної складової семантики українського слова у контексті української етнокультури. Розглядаються основи формування лінгвокультурологічної компетенції студентів-іноземців.

Ключові слова: *лінгвокраїнознавство, лінгвокультурологічна компетенція, етноміфопоетична картина світу, національно-культурна семантика, українська мова, іноземні студенти.*

Статья посвящена изучению этномифопоэтической картины мира как древней сакральной подсистемы языковой картины мира, в частности актуальной проблеме создания лингвострановедческого образа Украины в процессе преподавания украинского языка как иностранного. В статье рассматриваются вопросы изучения мифопоэтического компонента семантики украинского слова в контексте украинской этнокультуры, а также основы формирования лингвокультурологической компетенции студентов-иностранцев.

Ключевые слова: *лингвострановедение, лингвокультурологическая компетенция, этномифопоэтическая картина мира, национально-культурная семантика, украинский язык, иностранные студенты.*

The article deals with the study of mythopoetical picture of the world as the component of language picture of the world. This paper is devoted to the actual problem of linguistic: the creation of linguocultural image of Ukraine in the process of teaching Ukrainian for foreign students. The work focuses on analyzing of mythopoetical semantic of Ukrainian word in the Ukrainian culture. The shaping of linguocultural knowledge of Ukraine was described.

Key words: *Ukrainian area studies, linguocultural knowledge, mythopoetical picture of the world, cultural meaning, Ukrainian language, foreign students.*

Важливою тенденцією розвитку сучасної лінгвістики є орієнтація на мову як скарбницю культурної пам'яті певного етносу. Етноміфопоетична картина світу розглядається як давня сакральна підсистема мовної картини світу. Сучасні дослідження у цій галузі сконцентровані на вивченні одиниць мови з точки зору втілення в них міфопоетичного ментально-вербального коду етносу або присвячені аналізу специфіки відображення міфопоетичного шару смислів у різних текстах. Міфопоетичні смисли виявляють присутність не лише в міфі чи міфологічному тексті, а й у більшості форм сучасного дискурсу, оскільки з ними тісно переплітаються історична доля та світогляд українського народу. Остання теза спричиняє посилення уваги до цієї проблеми і у питаннях теорії та практики викладання української мови як іноземної.

Вільне володіння іноземною мовою передбачає, крім знань лексики та граматики, також і опанування лінгвокраїнознавчою інформацією. Одним із шляхів досягнення цього є звернення до глибин українського слова, тобто вивчення міфопоетичного підґрунтя його семантики. Звичайно, це вже є метою викладання іноземної мови на середньому та подальших етапах, тому в навчальних планах підготовки майбутніх філологів та перекладачів у вищих навчальних закладах України лінгвокраїнознавчий аспект вивчення української мови як іноземної – вивчення мови з точки зору її культуроносійної функції, знайомство з типовими явищами національної дійсності через посередництво мови і в процесі її вивчення – посідає одне з провідних місць. Необхідно зауважити, що принцип лінгвокраїнознав-

чої спрямованості має враховуватися вже з перших кроків вивчення іноземної мови, тобто з етапу оволодіння лексичним мінімумом та базовою практичною граматикою, а також у процесі удосконалення комунікативних навичок у ситуаціях соціально-культурного та соціально-побутового спілкування. Майбутнім іноземним фахівцям з української мови – філологам і перекладачам – пропонується окремий курс «Лінгвокраїнознавство: Україна», основною метою якого є формування у студентів комунікативно-культурологічної компетенції, що повинно дозволити самостійно вести й спрямовувати діалог культур.

Отже, українське лінгвокраїнознавство входить до низки пріоритетних галузей сучасних наукових досліджень, доказом чого є поява в останнє десятиліття великої кількості мовно-культурно-етнографічних розвідок. Як правило, ці праці розраховані на фахівців або широке коло читачів, яких цікавлять глибини українського слова на тлі народної культури. На жаль, тільки починають з'являтися роботи лінгводидактичного характеру, які зорієнтовані на викладання української мови іноземцям. Накопичений матеріал дає змогу лінгвістам звернутися до створення цілісного лінгвокраїнознавчого образу України і такі роботи адресувати не лише українським студентам та школярам, але й студентам-іноземцям, що прагнуть вивчати українську мову та культуру [1; 2]. Усім сказаним обумовлена актуальність цієї науково-методичної розробки. Мета статті – охарактеризувати особливості семантики українського слова як утілення міфопоетичного ментально-вербального коду українського етносу та дати методичні рекомендації щодо застосування цього матеріалу у процесі викладання української мови як іноземної.

Варто зауважити, що з характеристикою міфопоетичного шару української лексики студенти-іноземці починають знайомитися вже на курсах з лексикології, зокрема, коли мова йде про внутрішню форму слова і типи вмотивованості. Міфопоетична, або фантастична, вмотивованість відображає міфічні уявлення, поетичні вимисли й легенди, наприклад, у ряді мов назви днів тижня пов'язані з іменами богів язичницької міфології. О. Потебня виділяв у слові його зовнішню форму – звучання, власне значення (семантику) і форму внутрішню – образ [3: 9-10], пояснюючи це тим, що у слові, крім побутового, звичного значення, є образне, символічне, або міфопоетичне значення. Так, в українському фольклорі назви одягу мають свою символіку: *шапка – сила; пояс – оберіг; жупан – багатство; свита або сіряк – бідність; рушник – дорога, весілля* тощо. За О. Потебнею, за словом теж стоїть міф, оскільки питомі слова – це продукти передусім міфічного мислення народу [4].

Слід зазначити, що у сучасній науці існує багато підходів до трактування поняття міфу. Серед різноаспектних визначень феномену "міф" варто прокоментувати такі**:** міф – це «стародавня народна оповідь про явища природи, створення світу та його природних і культурних елементів, історичні події або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот» (Є. Мелетинський, В. Жайворонок) [5: 533; 6: 653; 7: 370]; «давні вірування народу, сказання про походження Всесвіту, Землі, явищ природи, Богів, героїв» (Г. Лозко) [8: 27]; сакральна історія соціуму (М. Еліаде) [9]; узагальнене відображення дійсності у вигляді чуттєвих уявлень або, точніше, у вигляді тих чи інших одухотворених істот (О. Лосєв) [10]; вербально-сугестивне явище, метамова, представлена корпусом сугестивних текстів, що породжуються масовою та індивідуальною свідомістю з метою оптимального впливу (Ю. Лотман, Б. Успенський, І. Черепанова) [11; 12].

Як зауважують дослідники, на відміну від інших давньоукраїнська міфологія є природною, пов'язана з хліборобським або пастушим побутом предків і виявилася в народних обрядах та фольклорі: піснях, казках, легендах, загадках тощо. Характерно, що космогонічні міфи, якими так багата слов'янська, в тому числі українська міфологія, є ознакою високого рівня культурного розвитку народу [13: 316; 6: 653-656; 8: 27]. Зважаючи на це, пошуки міфопоетичної складової у семантиці українського слова можна почати з української міфології, зокрема з найменувань пантеону богів та демонологічних істот. Для викладача у пригоді стануть енциклопедії, лінгвокраїнознавчі словники, коментарі, посібники, етнокультурні дослідження та інші розробки, якими сьогодні дуже активно поповнюється науковий простір [14; 13; 15; 16; 7; 17; 8; 18; 19; 20]. Так, у словнику-довіднику В. Жайворонка, відзначається, що тисячолітні звичаї праукраїнців залишили у мовній скарбниці багато слів, які етимологічно пов'язані зі словом «бог», а також сталих виразів з цим словом. Бог – слово давнє, перського походження і означає «багатство», «добро», пізніше «податель добра», тому таке розгалужене словотвірне гніздо з цим коренем в українській мові. Кожне сучасне слово видозмінює своє первісне значення: збіжжя – те, що подають боги, зубожіти – позбавитися заступництва богів, небога – та, від кого відступається опіка Божа, небіжчик – людина без земної опіки Бога [7: 43]. Студентам можна запропонувати подумати, які назви слов'янських язичницьких богів мають у собі корінь "бог", проаналізувати семантику та словотвірні особливості цих лексем (*Всебог, Дажбог, Стрибог, Білобог, Чорнобог*), згадати спільнокореневі слова зі словом "бог", пояснити семантичне наповнення цих лексем (*богоматір, богородиця, богиня, богомолець, богослов, богослужіння, боготворити, божественний;багатий, багатство, збіжжя, небога, небіжчик, богема, богадільня, божевільний; спасибі, богзна, помагайбі*). Окремо, для студентів з високим рівнем володіння українською мовою, можна запропонувати з'ясувати значення сталих виразів, до яких входить лексема «бог», та прокоментувати комунікативні ситуації їх використання: *Бійся Бога!* – вираз, що вживається як застереження, прохання не робити, не казати чого-небудь; *Бог дасть* – уживається як відмова тому, хто проситъ що-небудь; *Боже (мій)* – уживається як вигук для вираження здивування, радості, страждання; *Боже поможи!; Бог на поміч!* – уживається як вітання з побажанням успішної роботи тому, хто щось робить, працює; *Дай Боже* – для висловлення побажання; *Дасть Бог* – уживається для вираження надії, сподівання на добре завершення чогось; *Дякувати Богу* – у значенні «на щастя» [5: 58; 13: 33-38].

Інформація про найдавніших богів праслов'ян, якими були *Род і Рожаниці*, допоможе студентам розкрити семантичне наповнення слів з коренем -род– / -рід-: *рід, рідний, рідня, родина, родити, родич, родини, родинний, родовитий, родовід, породілля, родоначальник, урожай, народжувати, народження, відродження.* Велику пошану праукранці віддавали богам Роду і Рожаниці, що знайшло відображення у мові. Род – першобог, творець всесвіту, бог життя, долі, володар вирію. Як вважають дослідники, культ єдиного чоловічого божества – Рода – виник не раніше II тис. до н.е., панував досить довго і продовжував існувати в Київській Русі, незважаючи на введений Володимиром культ Перуна, а потім і Христа. Його відповідником був землеробський культ Сварога – бога неба, володаря всього живого. Рожаниці – богині дітонародження, жіночої долі, долі но-

вонародженої дитини. За віруваннями, вони оберігають кожну матір та її немовля від нечистої сили, аж поки дитину не похрестять [13: 423-424].

Для ознайомлення студентів-іноземців зі слов'янським пантеоном варто використати уривок з «Повісті минулих літ», датований 980 роком, де згадуються боги, які стояли на княжій горі у Києві за часів князя Володимира Великого: *«І почав княжити Володимир у Києві один. І поставив кумирів на горі за теремним двором: Перуна дерев'яного, а голова його срібна, а вус – золотий, І Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І жертви їм приносили, називаючи богами… На тій горі нині стоїть церква Святого Василя…»* [21: 132-133]. Студенти з високим рівнем володіння мовою можуть попередньо самостійно підготувати матеріал про праслов'янських богів та демонологію, з'ясовуючи походження назв богів та нечистої сили. Яскравий матеріал української народної демонології, переважна частина образів якої має дохристиянське походження, актуалізує глибокий міфопоетичний шар етнокультурної традиції українців. Тлумачення назв демонологічних істот, яким народна уява найчастіше надавала людської подоби, наділяла їх антропоморфними рисами (*чорт, відьма, дідьки, домовик, лісовик, водяник, русалки, перелесник*), та їх етимологічний аналіз, який досить часто є прозорим (*вій, домовик, лісовик, болотяник, польовик, водяник, попелюх, хованець, вовкулака, злидні, доля, недоля, лихо),* допоможуть упоратися з більш складним завданням: розкрити зміст порівнянь і сталих висловів, до яких входять назви міфологічних персонажів: *як Берегиня; як відьма; як Баба-Яга; як Дана; як вовкулака; як Вій; як чорт; жити, як вовкулака; судити, як Дажбог; коси, як у русалки; як чорт злизав; боятися, як чорт ладану (хреста); знатися з нечистою силою; злидні годувати; напитися до зеленого змія; ні в бога, ні в чорта не вірити.* Українська мова зберігає сталі вирази, комунікативні формули, що мають ритуальне-міфологічне коріння, відображають давні уявлення про світ і життя: *не при хаті кажучи; не проти ночі згадуючи; цур тобі і пек; чур, моє; щоб тебе Перун побив;царство йому небесне; хай земля буде пухом!* Особливої уваги потребує образ Перуна – бога грому і блискавки, покровителя воїнів. Слово перун існує в українських діалектах як синонім блискавки і грому, цей же корінь мають дієслова перти, уперти, періщити, уперіщити: *«дощ уперіщив».* Слово періщити первісно означало «метати каміння». Перун вважався головним богом пантеону у часи правління Київською державою князем Володимиром Великим [8: 33-36; 16: 153]. З його ім'ям пов'язана власна назва *Перунів цвіт (перунів вогнецвіт, вовча трава, квітка щастя*).

Великий інтерес в іноземній аудиторії викликає етимологічний аналіз назв українських річок, які належать до одного гідронімічного ряду: *Дон, Донець, Двіна, Дунай, Дніпро, Дністер.* Традиційно вважається, що всі вони пов'язані з іменем Дани – богині води, річок і дощу, жіночого першопочатку всесвіту. Дослідники вважають, що слово Дана означає: да – вода, на – неня, мати, тобто «вода-мати». Від імені Дани, на думку вчених, походять назви рік: Дон, Донець, Двіна, Дунай, Дніпро, Дністер. Слово Дунай – назва відомої річки, і сьогодні вживається як загальне позначення для великих і малих річок: «За ріками, за дунаями» [13: 125-127; 19: 446; 8: 46-47].

Особливо слід наголосити на матеріалі, який дає топоніміка. Імена багатьох міфологічних персонажів залишилися в сучасних географічних назвах: *Волосів Яр (на Вінниччині), Волоська вулиця (у Києві), городище Саварка або Свароме (на Київщині), село*

Саварка (на річці Рось), село Сваричів (на Івано-Франківщині), Перунова рінь (на Дніпрі), село Перунове, урочище Перуни (на Черкащині); поселення Макошине (на Чернігівщині), села Трояни і Троянівка.

Етимологічний аналіз найменувань сузір'їв, які здавна допомагають орієнтуватися в зоряну ніч, визначити нічний час, – *Волосожари, Стожари, Чумацький шлях* – варто поєднувати з пошуком їх наукових відповідників та висвітленням легенд, пов'язаних з ними (Волосожари – давня українська народна назва групи зір Плеяд у сузір'ї Тельця, яка пов'язується з богом худоби Велесом; Стожари – народна назва сузір'я Плеяд, а також деяких інших сузір'їв). Чумацький шлях (Богів, Молочний шлях, Чумацька, Божа, Журавлина, Зоряна, Молочна, Небесна, Дорога, Третє небо) – космічна система, що складається із зірок, зоряних скупчень, туманностей і має вигляд світлої туманної смуги на зоряному небі. Стародавні греки вважали, що це струмінь молока, розлитий по небу, в Середній Азії називають цю систему Солом'яною дорогою, а в Україні – Чумацьким шляхом, тому що колись це був дороговказ для чумаків, тобто дорога в Крим і далі на Єрусалим, до Бога [7: 36, 433, 581, 647; 8: 35]. Іноземні студенти – представники різних країн і культур – можуть поповнити цей ряд своїми прикладами.

Характерною рисою сучасного етапу дослідження мовно-концептуальної картини світу є посилення уваги до вивчення міфопоетичних значень як об'єктивації смислів фольклорних і художніх текстів**.** Так, українські казки розповідають про богатирів – людей-напівбогів, яких бог наділив великою силою, щоб вони могли охороняти рідну землю від ворогів, зміїв чи іншої темної сили. Їхні імена дуже промовисті: *Котигорошко, Іван Побиван, Вернидуб, Дубиня, Крутивус, Загативода, Дунай-богатир, Гориня, Вернигора, Розпихайгора, Іван Вітер, Об'їдайло, Розімнизалізо, Слухало, Стрілець, Морозко.* Зробивши словотвірний аналіз цих слів, студенти можуть самостійно вказати походження імен героїв. Окремо слід зупинитися на імені Котигорошка (Покоти-Горох, Іван-Горох, Горох), одного із головних героїв казкового фольклору, якого дослідники назвали «українським Геркулесом» [13: 34, 113, 167, 249, 321, 512].

Українські загадки допоможуть пояснити давні уявлення праукраїнців про Всесвіт і місце людини у ньому: *Чорна корова весь світ поборола; Що то за гість, що темноту їсть?; Попід лісом котилася діжа з тістом; Рогатий, а не бик; Один баранець пасе тисячі овець.* У загадках також відображено уявлення українців про час і його складові: *Стоїть дуб, на нім дванадцять гіль, а на кожній гілці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по семеро пташенят; Триста шістдесят п'ять чайок, п'ятдесят два орли, дванадцять голубів одно яйце знесли* [22]. Тексти прадавніх колядок якнайкраще відображають прагнення української сім'ї до гармонії, яка існує у Всесвіті: *В мене батенько ясен місяченько, В мене матінка ясна зіронька, В мене братенько ясне сонечко; А в тім саду три теремі: В першому – красне сонце, В другому – ясен місяць, В третьому – дрібні зірки. Ясен місяць – пан господар, Красне сонце – жона його, Дрібні зірки – то їх дітки* [15: 58, 72].

Знайомство з символікою основних кольорів мовної картини світу українського етносу завжди викликає порівняння з символізмом колоронімів у рідній мові та культурі іноземців. Пошуки спільних та відмінних рис ведуть до висновків про причини розбіжностей (можливо, це віддаленість мовно-культурних ареалів, вплив релігії, особливос-

ті міфології, обрядів, традицій тощо). Студенти можуть спробувати охарактеризувати символізм кольорів у словосполученнях крізь призму українського народного світосприйняття: *біла сорочка, біле личко, білий світ; жовті сап'янці, жовта хустка; зеленая рута, зелений луг, зелена діброва, зеленеє жито, Зелені свята; синє море, блакить неба; червоні крашанки, червона стрічка, червоне намисто, червона калина;; чорний шлях, чорні слова, чорний ворон, чорна кішка* [13: 474; 7: 38, 224, 242, 538]. Слід також згадати кольори національного прапора України, офіційна назва якого – синьо-жовтий стяг. Жовто-блакитний колір – це поєднання жовтого і блакитного – кольорів стиглого колосу й чистого неба.

Великий інтерес в іноземців викликають образи першоелементів буття – води, вогню, землі і повітря (пор. у китайській традиції – п'ять першоелементів буття: вода, вогонь, земля, дерево, метал). Про особливе ставлення до води, землі, вогню та вітру свідчать мовні одиниці з народної творчості українців. Характеристика спектру об'єктивацій образів першоелементів буття в мовній картині світу українського етносу (тобто, специфіки найменування: епітети, перифрази, зменшувано-пестливі форми слів тощо) та спектру значень цих образів (зокрема, символізм образів вогонь, вода, земля, вітер) потребують глибокої лінгвокультурологічної компетенції. Вода: *1) вода, водиця, водичка, водиченька; цариця-водиця, свята вода, свячена вода, йорданська вода, цілюща вода, жива вода; 2) багато води утекло – минуло багато часу; піти (збігти) за водою – минути без вороття, зникнути, пропасти; вивести когось на чисту воду – дізнатися правду; 3) по воду ходити – символ кохання; напитися води – символ задоволення любовної спраги; воду розливати – символ розлуки; глибока вода – символ розуму; каламутна вода – символ суму; 4) Правда у воді не тоне, на огні не горить; Не лізь у воду, не знаючи броду; З глибокої криниці – студена вода.* Земля: 1) *земля, земелька, земленька; Божа земля, свята земля, священна земля; рідна земля, щедра земля, багата земля; земля обітована, пуп (центр) землі; 2) лежати в землі – бути похованим, покійним; лягти в землю – загинути, вмерти; стерти з лиця землі – знищити дощенту; як крізь землю провалитися – безслідно щезнути, згинути; 3) земля – символ богатства і плідності; їсти землю – давати клятву; земля – уособлення матері; земля – уособлення могили; 4) Та земля мила, де мати народила; Рідна земля – мати, а чужа – мачуха; Земля наша мати: всіх зрівняє і помирить; Будь багатий, як земля! (побажання).* Вогонь**:** *1) вогонь – вогник, вогничок, огонь; вогонь святий, живий вогонь; мандрівні (блукливі) вогники; вогнище, домашнє, родинне, сімейне вогнище; ватра, багаття; 2) з вогню та в полум'я – з однієї біди в іншу; бути між двох вогнів – знаходитися у безвихідному становищі; 3) стрибати через вогонь у купальську ніч – очищатися; 4) Вогонь – цар, а водиця – цариця; На злодієві шапка горить.* Вітер (повітря): *1) вітрець, вітречко, вітронько, вітрило, вихор; 2) вітер в голові – ненормальна, недотепна людина; піти за вітром – пропасти; шукай вітра в полі – даремно шукаєш, не знайдеш; 3) Йди собі на чотири вітри!* [7: 101, 106, 460; 23].

Таким чином, лінгвокраїнознавчий аспект вивчення етноміфопоетичної складової семантики українського слова розкриває перед студентами-іноземцями глибину і силу української мови, дозволяє оволодіти лінгвокультурологічним мінімумом, сприяє вільній орієнтації у чужому мовно-культурному просторі. Основним матеріалом для досягнення цього пропонуються номінативні одиниці як носії та джерело лінгвокраїнознавчої

інформації, аналіз національно-культурного компоненту ономастичної лексики, термінологічної лексики, фразеологічних одиниць української мови, мовних одиниць фольклорних та художніх текстів, лінгвокраїнознавчий потенціал реляційних одиниць мови тощо. Подальші розвідки у цьому напрямку сприятимуть написанню посібника з лінгвокраїнознавства для студентів-іноземців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самусенко О. М. Створення лінгвокраїнознавчого образу України у процесі викладання української мови студентам-іноземцям // Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – № 11 (128). – Луганськ, 2007. – С. 185-191.
2. Самусенко О. М. Лінгвокраїнознавчий аспект вивчення міфологеми у процесі викладання української мови як іноземної // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Вип. 23., Кн. 3. – К.: Вид.– поліграф. центр "Київський університет", 2007. – С. 6-9.
3. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. – М., 1990. – 344с.
4. Потебня А. А. Слово и миф. – М., 1989. – 282с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К., 2004. – 1430с.
6. Мифология: Большой энциклопедический словарь / Под. ред. Е. М. Мелетинского. – М., 1998. – 736с.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006. – 703с.
8. Лозко Г. С. Коло Свароже: Відроджені традиції. – К., 2004. – 226с.
9. Элиаде М. Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении: Образы и символы: Священное и мирское / Пер. с фр. – М., 2000. – 414с.
10. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф: Труды по языкозн. – М., 1982. – 479с.
11. Лотман Ю. М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура // Уч. зап. Тартусского гос. ун-та. Труды по знаковым системам. – Вып. 308, т.VI. – Тарту, 1973. – С. 282-303.
12. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи: Язык творческого Бессознательного. – М., 1996. – 381с.
13. Войтович В. М. Українська міфологія. – К., 2005. – 664с.
14. Войтович В. М. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль, 2005. – 392с.
15. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К., 1993. – 592с.
16. Енциклопедія українознавства для школярів та студентів. – Д., 1999. – 546с.
17. Лозко Г. С. Українське язичництво. – К., 1994. – 224с.
18. Потапенко О. І. Цікаве мовознавство. – Біла Церква, 1996. – 184с.
19. Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник / Упор. Н. Данилюк. – К., 2004. – 704с.
20. Українське народознавство / За ред. С. П. Павлюка. – К., 2004. – 576с.
21. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післямова, комент. В. В. Яременка. – К., 1990. – 456с.
22. Народні загадки / Упор., передмова М. К. Дмитренка. – К., 2003. – 168с.

23. Самусенко О. М. Втілення міфопоетичної картини світу в художніх текстах та їх телеверсіях: образи води і вогню // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – Випуск 10. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – С. 25-28.

УДК 811.161.2'42

Бондарєва Н. О.
(Київ, Україна)

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Аналізується комунікативно-прагматичний аспект викладання української мови для студентів-іноземців як спосіб презентації нових граматичних і семантичних структур речень, необхідних для побудови певної ситуаційної моделі.

Ключові слова: *комунікативно-прагматичний аспект, ситуаційна модель, мовленнєвий акт.*

Анализируется коммуникативно-прагматический аспект преподавания украинского языка как иностранного для студентов-иностранцев как способ презентации новых грамматических и семантических структур предложений, необходимых для построения определенной ситуативной модели.

Ключевые слова: *коммуникативно-прагматический аспект, ситуативная модель, речевой акт.*

This article deals with the communicative and pragmatic aspect in teaching the Ukrainian language to foreign students as a way to render new grammatical and semantic sentence structures we use to build a situational model.

Key words: *communicative and pragmatic aspect, situational model, speech act.*

У даній статті розглядається процес навчання української мови як іноземної як складне комунікативне явище, яке характеризується певними специфічними особливостями.

Виникнення і розвиток комунікативно-прагматичного підходу до вивчення мовних одиниць пов'язані з прагненням вивести синтаксис за межі речення (Т. ван Дейк [1]), з розробкою прагматики мовлення (Дж. Остін, Н. Д. Арутюнова, О. В. Падучева [2; 3; 4]), з підходом до мовлення як до соціальної дії (Дж.Остін [2]), з інтересом до суб'єктивного аспекту мовлення та функціонування мовних одиниць у процесі спілкування.

Джерела комунікативно-прагматичного підходу до вивчення мовних одиниць можна виявити у дослідженнях мовного використання, у соціолінгвістичному аналізі комунікації, логіко-семіотичному описі різних видів тексту у моделюванні породження мовлення у когнітивній психології.

Аналіз лінгвістичних праць з цього питання свідчить про те, що не елемент чи одиниця мови, а їх осмислена сукупність, яка служить певній позамовній інтенції мовця,

© Бондарєва Н. О., 2009

– мовленнєвий акт, текст, дискурс і т.п. стає об'єктом різнобічних досліджень. Це дозволяє розглядати мову (точніше, мовленнєву діяльність) як один із феноменів когнітивного характеру, який найкращим чином здатний організувати знання людини про світ, знання її про себе саму; який є не лише результатом пізнавальних властивостей людини, але і найпершим її засобом.

Дослідження у перерахованих галузях знань продовжують активно розвиватися, наповнюються новими смислами і конструюють нові лінгвістичні моделі.

Мета даної статті – проаналізувати комунікативно-прагматичні аспекти процесу навчання української мови як іноземної. Процес українська мова як іноземна розглядається як сукупність мовленнєвих актів, дискурс. Розуміння дискурсу передбачає побудову ситуаційних моделей, оскільки ми розуміємо текст тільки тоді, коли розуміємо ситуацію, про яку йдеться.

Під час навчання української мови як іноземної між викладачем, носієм мови, і студентами, носіями різних мов, відбувається процес мовленнєвого спілкування. Спілкування створює комунікативний контекст, у якому реалізуються мовленнєві акти – цілеспрямовані мовленнєві дії, які здійснюються відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятими у даному суспільстві; одиниці нормативної соціомовленнєвої поведінки, які розглядаються у рамках прагматичної ситуації [5:136].

Таким чином, процес навчання іноземної мови є сукупністю мовленнєвих актів у певній комунікативній ситуації і має бути побудований за моделлю реальної комунікації [6:2].

Модель має зберігати всі найсуттєвіші риси об'єкта, що моделюється. Для процесу спілкування – це перш за все мотивований характер мовленнєвих дій як викладача, так і студентів, тобто кожен з учасників процесу спілкування має усвідомити: для чого він має щось сказати (написати) або прослухати (прочитати). Як і в реальному процесі спілкування, у навчальному процесі усне чи письмове висловлювання іноземною мовою повинне бути обов'язково до когось звернене, тобто мати адресата висловлювання.

Мовленнєвий акт (МА), за Т. ван Дейком, дає уявлення про предмети і людей, про їх стосунки і властивості, про дії чи події або про їх сукупність, тобто про певний фрагмент світу, який ми називаємо ситуацією. Комунікативні ситуації, що використовуються у навчанні іноземним мовам, мають моделювати типові ситуації реального життя у відповідній сфері людського спілкування. Модель ситуації – це те, що відбувається «у голові» людини, коли вона виступає спостерігачем чи учасником ситуації, коли вона чує чи читає про неї [1:68-69].

Отже, модель включає особистісне знання, і це знання є результатом попереднього досвіду, накопиченого у подібних ситуаціях. Тобто, можна сказати, що ми адекватно розуміємо текст лише тоді, коли ми розуміємо ситуацію, про яку йдеться.

Однак не завжди знання про світ разом із особистісними знаннями, окрім знання мови, лежать в основі розуміння МА або їх сукупності. Традиційний підхід до аналізу МА не спрацьовує, коли мова йде про ситуації, в яких беруть участь не носії мови, а індивіди, які вивчають мову. Рівень знання мови у студентів може бути різним, як різний і досвід, і попередні лінгвістичні знання, і знання про світ.

Розглянемо модель «зачіска у перукарні», яка при всій зрозумілості її мети й установок, може трансформуватися до безкінечності залежно від унікальних ситуацій. Так,

можна зробити модель «зачіска у перукарні україномовного клієнта в Україні», а також модель (що є особливо важливим для нас) «зачіска у перукарні не україномовного клієнта в Україні». У другому випадку той, хто виконує дію («клієнт») може: а) не знати українську мову; б) знати її у певних межах, достатніх для комунікації з україномовним населенням країни; в) знати мову добре, але не володіти певною соціокультурною, етикетною, ментальною інформацією (що є характерним для всіх трьох типів «клієнтів»).

Загальним знанням для всіх клієнтів (і україномовних, і тих, хто вивчає мову) є знання про те, що таке перукарня, як знайти її, як увійти в неї. Здійснити дії, щоб знайти перукарню будь-хто з потенційних клієнтів здатен успішно.

На другому етапі цієї ситуації «у гру» вступає ще одна особа – «перукар». Саме на цьому етапі існує можливість виникнення комунікативного конфлікту між «клієнтом» і «перукарем», коли особистісні знання першого не співвідносяться з особистісними знаннями останнього. Можливі декілька варіантів розвитку цієї ситуації. Перший: у моделі ситуації «не україномовного клієнта» основним компонентом є форма стрижки («як»), а у моделі «перукаря» – ціна («скільки»). Другий: «не україномовний клієнт», який володіє мінімальними знаннями української мови, на питання «перукаря» «Як?» (усічене питання) відповідає: «прислівник» / «порівняльний ступінь прикметника», застосовуючи до цієї ситуації модель «вивчення прислівників / прикметників і їх форм на уроці української мови».

Таким чином, загальні моделі будуються на основі конкретних моделей ситуацій, створених кожним з її учасників. Так і в комунікативно-прагматичному аспекті викладання української мови як іноземної має бути врахована кожна нова порція інформації, яка буде служити для розширення і вдосконалення згаданої моделі.

Оскільки породження МА є складовою частиною комунікативного контексту, люди повинні зберігати у пам'яті уявлення про цей контекст, тобто мати контекстну модель яка структурує і виправдовує елементи всередині власне моделі.

Формування комунікативних навичок студентів-іноземців ґрунтується на психолінгвістичних процесах, визначених теорією Дж. Остіна: побудова граматично правильного висловлювання зі слів мови; вкладання в нього смислу, референції, посилання на реалії (надання локації); забезпечення висловлюванню певної комунікативної спрямованості на певну реакцію та наслідки (ілокуція); забезпечення висловлювання засобами впливу на свідомість та поведінку через створення нової ситуації (перлокуція). Таким чином, ознайомлення студентів-іноземців з особливостями українського речення-висловлювання на комунікативно-синтаксичному рівні допомагає збагнути природу комунікації, інакше кажучи, вийти на більш високий рівень усвідомлених лінгвістичних знань.

Так, наприклад, у випадках спонукання адресата до певної дії буквальне значення речення досить часто збігається із загальним змістом речення, оскільки спонукання є первинною функцією імператива. Однак тип спонукання (наказ, вимога, порада, прохання тощо) можна визначити, як правило, лише завдяки контексту, тій мовленнєвій ситуації, в якій реалізоване дане речення як висловлювання. Тому для виявлення семантичної структури речень із значенням, наприклад, поради студентам необхідно перш за все знати їх поверхневу структуру, на основі якої визначається буквальне значення, тобто інваріантна семантика речення і всі фактори контексту, в якому дані речення використовуються.

Основна семантична модель поради – *(Я) Раджу тобі зробити Z* (де Z – дія, яка пропонується адресатові, є корисною для нього) – експліцитно подає загальний зміст великої кількості рівнозначних висловлювань, включає структуру з перформативним дієсловом, яке безпосередньо виражає тип мовленнєвого акту (директив) і конкретизує його комунікативну мету – спонукання до дії або досягнення чи підтримку певного стану.

Однак мовний матеріал свідчить про те, що дуже мала кількість висловлювань має наведену вище структуру в «чистому» вигляді, а в українській мові функціонують найрізноманітніші конструкції із значенням поради.

Тому під час пояснення студентам-іноземцям відмінностей різних видів спонукання, зокрема поради, необхідно наголосити на тому, що точне значення цих конструкцій залежить від таких факторів: 1) чи адресант зацікавлений у результаті дії? 2) чи адресат зацікавлений? 3) об'єктом бажання виступає особа? предмет? подія? 4) чи робить (говорить) адресант щось? 5) чи робить адресат щось? 6) чи відбувається щось із адресатом? 7) чи думає щось адресат?

Із наведених вище умов реалізації висловлювань-порад бачимо, що тлумачення ядерних, найбільш частотних типів, можна звести до певних прототипних моделей поведінки чи сценаріїв, які задають послідовність думок, бажань і почуттів.

Так, найбільш суттєвими для умов реалізації МА поради є, на нашу думку, такі формулювання:

1. «Мовець ДУМАЄ, що дія буде корисною для слухача». Ця умова відрізняє пораду від інших директивних МА (наказу, прохання), у яких дія – в інтересах мовця, а не адресата.

2. «Мовець ХОЧЕ, щоб слухач виконав дію». Таку умову дослідники називають «умовою щирості» цього МА: якщо мовець уважає певну дію корисною для адресата, то він хоче, щоб він (адресат) її виконав [7].

3. «Мовець МАЄ НАМІР СПОНУКАТИ слухача до виконання дії». Ця умова тісно пов'язана з попередньою: якщо мовець хоче виконання конкретної дії, то він має намір спонукати адресата до її виконання.

4. «Момент часу виконання рекомендованої дії пізніший, ніж момент виголошення висловлювання поради» .

5а. «Слухач ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ виконати дію»;

5б. «Слухач НЕ ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ виконувати дію».

Для висловлювань-порад застосовується саме друга умова (5б), оскільки порада передбачає, що остаточне право вибору (виконувати чи не виконувати дію) залишається за адресатом. Однак, рішення слухача скористатися або не скористатися порадою значною мірою залежить від компетентності та авторитетності адресата, а симетричність чи несиметричність соціального статусу накладає свій відбиток на ступінь "незобов'язаності" адресата.

6. "Слухач МОЖЕ виконати дію".

7. "Слухач ГОТОВИЙ виконати дію".

Прагматична природа цих умов визначається тим, що від їх реалізації залежить, чи може мовець виконати акт поради, розраховуючи на успіх, чи ні. Якщо вони не виконуються, то порада стає "безпредметною", а сам МА не має успіху.

Далі необхідно навести найхарактерніші для української мови конструкції із значенням "порада" і зазначити специфіку кожної конкретної одиниці.

1. – *Шофером іди, – радить Васько, – ... На машині добре* (М. Зарудний).

Ця конструкція сформована за структурною формулою *наказовий спосіб дієслова + аргументи*. За допомогою мови семантичних примітивів, запропонованої А. Вежбицькою [8], таку конструкцію можна тлумачити так: а) було б добре, якби Z трапилось з Y-ом; б) X не може думати: "Через це Z трапиться"; в) тому X говорить Y-ові зробити Z; г) для заохочення/переконання X наводить аргументи; д) існує вірогідність, що Y захоче зробити Z (де X – мовець, Y – адресат, Z – дія, до якої спонукається адресат).

Наведена вище конструкція не допускає того, що в адресата немає бажання виконати дію, як і того, що адресат змушений буде її виконати. Дія не нав'язується адресату авторитетом або владою мовця. Адресант розуміє, що співбесідник може не прислухатися до сказаного, тому він наводить певні аргументи, розраховуючи на те, що це зможе вплинути на волю адресата, і що в результаті він добровільно виконає бажану дію. Хоча дія буде виконуватися добровільно, стратегія, яку використовує адресант, трохи нагадує маніпулювання, оскільки дія адресата "викликається" бажанням мовця, а не його власною ініціативою. Проте дії адресанта не можуть уважатися справді маніпулюванням, бо він не приховує своєї мети, а адресат не діє проти свого бажання. Взагалі, чи захоче адресат виконати дію, залишається питанням.

2. – *Що треба зробити, аби молодь не тікала в город?*

– *Щоб не тікала молодь з села в город, привезіть город у село...* (О. Коломієць).

Структурна формула конструкції: *питання (ініціатор поради) – наказовий спосіб дієслова*. Тлумачення: а) Y хоче, щоб Z здійснилось; б) Y не знає, що треба зробити; в) Y хоче, щоб X сказав, що треба робити, щоб Z здійснилось; 1) г) X знає, що треба робити, щоб здійснилось Z; д) X говорить Y-ові зробити W; е) якщо Y зробить W, здійсниться Z; 2) г) X не знає, що треба робити, щоб здійснилось Z; д) X говорить Y-ові зробити W; е) якщо Y зробить W, невідомо чи здійсниться Z.

Адресат (Y) в розгубленості, не знаючи що робити в ситуації, яка склалася. Він подає адресантові (X) питання-запит поради. Тобто адресант самого висловлювання поради виступає тепер адресатом. Така мовна ситуація призводить до двох можливих варіантів висловлювань-відповідей із значенням поради:

1) адресант (поради) добре ознайомлений із подіями, з ситуацією, пропонує адресатові виконати певні дії (W). Причому в адресанта майже не має жодної зацікавленості у тому, чи виконає їх адресат. Дії, запропоновані адресатові, не обов'язково будуть для нього бажаними (Z) (швидше навпаки);

2) адресант (поради) необізнаний із ситуацією (не знає напевне, що треба робити), не бажаючи підтримувати розмову, пропонує адресатові виконати певні дії (W). У цьому випадку мовця взагалі не цікавить, чи виконає адресат запропоноване, чи будуть ці дії йому на користь (Z). Отже, через те, що адресат поради мало зацікавлений / не зацікавлений у результаті виконання запропонованих ним дій, він (адресант) будує своє висловлювання досить сухо, коротко, не аргументуючи свою думку.

3. *Ти, батьку, додому пішов би, та поспав би в теплі* (М. Зарудний).

Структурна формула: *умовний спосіб дієслова [дієслово у формі минулого часу + би, (б)]*. Тлумачення: а) було б дуже добре, якби Z могло статися з Y-ом; б) X знає, що він не може думати: «Якщо я хочу, це станеться».

У цій конструкції мовець репрезентує дію як бажану, але не обов'язково досяжну. Висловлювання спрямоване вплинути на бажання адресата. Проте частка би (б) вказує, що статус бажаного стану справ розглядається як суто гіпотетичний, тобто конструкція набирає значення «безпомічного бажання». Гіпотетичне бажання, спрямоване на близьку адресантові людину, поєднується з певними емоціями.

4. Та не бери стільки, бо підірвешся к лихій годині, Максиме (М. Зарудний).

Структурна формула: наказовий спосіб дієслова + бо + майбутній час. Тлумачення: а) X не хоче, щоб з Y-ом щось сталося (в майбутньому); б) X знає, що воно не є бажаним для Y-та; в) Y не знає, що з ним може щось статися; г) X говорить, що треба Y-ові зробити; д) X розуміє, що якщо Y не захоче, то не зробить Z; е) через це X говорить Y-ові, що з ним станеться у майбутньому; є) тому існує більша вірогідність того, що Y зробить Z.

Оскільки дії адресата "викликаються" бажанням адресанта, а не відбудуться з власної ініціативи адресата, то цією конструкцією реалізується стратегія мовця, що наближається до маніпулювання. Водночас, дія не нав'язується адресату владою чи авторитетом адресанта і, по суті, зацікавлений результатом дії більше адресат, ніж адресант. Співрозмовники перебувають у досить близьких стосунках, і адресант, не бажаючи лиха адресатові, спирається на власний досвід і говорить про бажану в цій ситуації дію. Розуміючи, що результат упливу залежить від нього, мовець аргументує свою тезу й говорить про подію, яка відбудеться в разі невиконання адресатом запропонованого. Проте остаточний вибір виконання / невиконання дії залишається за адресатом. Хоча адресант змушує співрозмовника лише замислитися над подальшими діями (оскільки вони важливі в першу чергу для адресата), все ж таки передбачається добровільне здійснення запропонованого.

5. Ти ж тільки не передай куті меду, щоб не зняли ґвалту... (О. Коломієць).

Структурна формула: [тільки] ж + наказовий спосіб дієслова + аргументи. Тлумачення: а) X хоче, щоб Y зробив Z; б) Y знає про це; в) X знає, що якщо він (X) не скаже щось Y-ові, Y може зробити Z не так, як потрібно; г) через це X щось говорить Y-ові (вказівки, як саме робити); д) через це Y може подумати: "Можливо, мені треба зробити Z саме так"; е) X знає, що Y може так подумати; ж) через це X наводить певні аргументи; з) через це існує більша можливість, що Y зробить Z саме так, як слід.

Головна особливість наведеної конструкції – адресат і адресант обізнані з майбутніми діями, узгодженню підлягає лише характер їх виконання. Адресант поради певною мірою зацікавлений у подальших діях (і в їх характері) свого співрозмовника, тому він намагається їх корегувати. Завдяки використанню такої структурної формули адресант збагачує висловлювання певною емоційністю. Частка ж підсилює імперативне значення дієслова, концентруючи увагу адресата на конкретній дії та характері її виконання. Оскільки мовець розуміє, що ступінь впливу на співрозмовника залежить від нього, то адресант наводить аргументи на доказ правильності своєї думки, хоча й не змушує його робити щось проти волі.

6. Знаєш, синку, біда тихо ходить. Задереш голову, незчуєшся, де вона й візьметься, а припадеш вухом до землі, здалека її почуєш і обминеш капосну (О. Коломієць).

Структурна формула: коротка розповідь [роздуми про життя]. Тлумачення: а) X має певне переконання; б) X хоче, щоб Y зробив Z; в) X не хоче відверто нав'язувати свої переконання; г) X розповідає життєву ситуацію Y-ові; д) Y повинен сам зробити висновки; е) після цього Y повинен вирішити, чи робити йому Z.

Мовець має певне переконання (життєвий досвід; певне положення, твердження, що імпонує адресатові тощо), проте він не бажає змушувати останнього до чогось. Через свої роздуми-розповідь адресант намагається вплинути на думки співрозмовника, а не безпосередньо на його дії. Мовець певною мірою приховує свою мету, оскільки прямо не виголошує, що саме він хоче від адресата (тобто використовує певну стратегію). Така структурна формула висловлювання передбачає досить важливий життєвий досвід адресанта (принаймні більший, на його думку, ніж у адресата) з приводу цієї проблеми (питання), а також неабияку красномовність: не виголошуючи мети висловлювання, спонукати співрозмовника до мисленнєвої діяльності з приводу предмета розповіді-роздуму. Отже, така конструкція має елемент примусовості: змусити адресата думати на конкретну тему. Але адресат вільний у своїх подальших діях. Навіть висновки, які він зробить із розповіді, не корегуються адресантом.

Таким чином, специфіка комунікативно-прагматичного підходу у викладанні української мови для іноземців полягає у поданні варіативності мовленнєвих конструкцій залежно від комунікативного завдання, ситуації спілкування. Дидактичною метою використання такої техніки є висновок: мову дано нам тільки у певній множині ситуацій мовлення, з яких ми формуємо уявлення про внутрішню її будову, тому до самої структури мови входить призначення різних її засобів для певних прагматичних потреб; комунікативний аспект українського речення не є вторинним відносно його синтаксичної структури; навпаки, синтаксична структура – це засіб розв'язання певного комунікативного завдання, засіб реалізації прагматичного потенціалу, задля чого формулюється висловлювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейк Т. А. ван Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312с.
2. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С.22-130.
3. Арутюнова Н. Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.16 – С.3-42.
4. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. – М.: Наука, 1985. – 272 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
7. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С.349-383.

8. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776с.

УДК 81’373.612

Корнодудова Н. М.
(Одеса, Україна)

СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

В статье анализируются некоторые аспекты семантического исследования украинской морской терминологии. Характеризуются отдельные методы исследования и обосновывается целесообразность их использования. Аргументируется выбор источников исследования, в которых наиболее полно отражается семантика данного блока терминологии.

Ключевые слова: *семантика, термин, дефиниция, компонентный анализ, дистрибутивный анализ, контекст.*

There is an analysis of some aspects of semantic research of Ukrainian maritime terminology in the article.The particular methods of research are characterized, and the practicability of their usage is grounded.There is an argumentation of re search sources selection, where the semantics of the given block of terminology is reflacted in the most complete way.

Key words: *sementics, term, defenition, component analysis, distributive analysis, context.*

Основною і центральною функціонально-структурною одиницею лексико-семантичної системи в мовознавстві є слово. Додержуються цієї традиції як представники русистики (М. М. Покровський, Ф. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, Л. В. Щерба), так і україністики. Так, видатний український мовознавець О. О. Потебня ґрунтовно опрацював учення про ближче і дальше значення слова, висунув теорію його внутрішньої форми, багатозначності тощо [1: 118]. Дослідженню семантики на різних рівнях присвятили свої праці Булаховський Л. А., Русанівський В. М., Тараненко О. О., Кочерган М. П., Пещак М. М., Муравицька М. П., Клименко Н. Ф., Левицький В. В. [2: 532].

Принципові основи цілісного розуміння лексико-семантичної системи закладено у працях Л. В. Щерби, який окреслив той “внутрішній аспект системи, що згодом дістав назву “семантичної структури слова” [3: 18].

Неабияку вагу для розуміння слова та уточнення його внутрішньої семантичної структури мають праці В. В. Виноградова [4], А. І. Смирницького [5: 79-89], Р. А. Будагова [6] . В них сформульовано закономірності системного зв’язку значень та їхніх взаємовідносин у слові, опрацьовано поняття лексико-семантичного варіанту слова, визначено роль контексту в розмежуванні значень та вжитку слова.

Семантика завжди перебувала в центрі уваги і світового мовознавства, зокрема, великий вплив на утвердження думки про системність лексики мали дослідження

© Корнодудова Н. М., 2009

німецьких лінгвістів Г. Остгафа, К. Мейєра, Г. Шпербера, Й. Тріра, Г. Іпсена [1: 120; 2: 530-531].

З огляду на викладене набирає ваги актуальність дослідження семантичної специфіки функціонування української морської термінології.

Специфіки морського терміна слід шукати передусім в особливій знаковій природі терміна та у визначеному цією природою характері зв'язку між словом і поняттям (озвучиваним і означувальним). Таке мовне явище "являє собою єдність звукової і семантичної граней" [7: 3].

Термін – це слово, що входить до словникового складу мови. Разом з тим специфічні особливості терміна дають змогу помітити, що всякий термін – слово, але не всяке звичайне слово є терміном. У зв'язку з цим заслуговує на увагу твердження про те, що науково-технічна термінологія повинна бути дефінітною, тобто кожний термін мусить мати наукове визначення [8: 37; 9: 217].

Визначення (definitio, дефініція) дає змогу вирізняти, знаходити, будувати предмет, що цікавить нас, створює можливість формувати значення слова, яке вже є у мові . Зв'язку слова і поняття "можна досягти дефініцією поняття, що має назву конкретного терміна" [10], оскільки "саме дефініція вносить спеціальне, тільки фахівцям зрозуміле поняття терміна" [11: 11], саме дефініція "у стислій формі відтворює зміст наукового поняття", тому, "визначаючи структуру і зміст терміна, використовують дефініційний аналіз" [12: 44].

Одним з методів дослідження семантики української термінології є метод компонентного аналізу. В сучасній лексичній семантиці "компонентний аналіз усталився настільки, що на застосування його в явній чи прихованій формі можна натрапити в більшості праць, які описують змістову структуру словникового складу мови" [13: 62; 2: 245].

Суть описуваного методу зводиться до розкладання значення лексико-семантичного варіанту на низку певним способом організованих компонентів (сем). Метод зорієнтований на фіксування семантичної структури значень, тобто на визначення сем (їхнього понятійного змісту) і ролі кожної семи в структурі значення. Словникова дефініція "організована за законами граматики описуваної мови і еквівалентна лексичній одиниці. Це – перифраз значення" [14: 5]. Як справедливо зазначає мовознавець П. Н. Денисов, опертя на дефініції тлумачних словників дає певні переваги [15: 188].

З огляду на мовлене вище й досліджено українську морську термінологію. Залежно від мети, відібрано терміни і досліджено дефініції зі словників і підручників, між якими певне місце посідають також видання різних років, а також терміни з монографій, наукових статей, навчальних посібників з морських дисциплін, авторефератів й дисертацій морського профілю.

Такий добір словникової літератури дає змогу ретельніше проаналізувати різні семантичні процеси, наприклад, розширення семантики чи її зміни. Так, у науковому розумінні ***океан*** – це всі водні ресурси і простори земної поверхні, на відміну від суходолу. У загальномовному ж розумінні – ***океан*** – це великий простір, що вкриває більшу частину земної кулі і поділяє суходіл на материк та острови. Отже, потрапивши в розряд термінології, лексема ***океан*** значно розширила і поглибила своє значення порівняно із загальнонародною мовою.

Розглядаючи термінологію як розділ мовознавства, що тісно пов' язаний із лексикологією, треба звернути увагу на явища, що характеризують лексичну систему в цілому, які значною мірою стосуються й морських термінів. Це насамперед такі лексико-семантичні прояви, як полісемія, синонімія, антонімія, паронімія, омонімія.

Мета статті – довести значення семантичного аналізу при дослідженні української морської термінології, обґрунтувати деякі методи дослідження при вивченні основних лексико-семантичних явищ, звертаючи увагу на значення контекста, і ,зокрема, вивчення контекстних позицій слів, що реалізують парадигматичні й синтагматичні зв'язки для виявлення семантичних компонентів у лексичних значеннях.

Головним джерелом формування української морської термінології є загальновживана лексика. І одним із шляхів поповнення української термінологічної системи є термінологізація загальновживаної лексики. Наприклад, слово ***білизна*** стало терміном, воно втратило своє первісне значення і набуло нового, вужчого, спеціального: "прісноводна промислова риба" [16: 51]. Подібних змін зазнали такі слова, як ***банка, барабан, бичок, бок, вал, кран*** тощо.

Є терміни, що втратили своє первісне значення, тобто перейшли в загальновживану лексику (процес детермінологізації), наприклад: ***майонез, тент***.

Коли йдеться про полісемію в термінології, треба звернути увагу, що між багатозначним словом і омонімічним немає чітких меж, і коли йдеться про аналіз лексичної одиниці, буває важко вирішити, омоніми це чи багатозначні слова.

Наведемо приклади полісемії в морській термінології, коли:

а) полісемія розкриває семантику термінів у "широкому" і "вузькому" розумінні. ***Операція.*** – У широкому понятті: " ряд дій або окрема дія в ряді інших, що з них складається робота машини, механізму" [16: 672]. У вузькому розумінні пояснення у виразах "операція зберігання інформації", "операція пошуку інформації", "операція обробки інформації" [17: 3.]. Аналогічні приклади: ***компас (прилад) – компас радіозв'язку***; ***електромагнітні хвилі – довгі електричні хвилі, короткі електричні хвилі; барабан (деталь) – пароводяний барабан.***

б) Два визначення розкривають семантику одного терміна: "***Банка*** – 1) підвищення морського дна, мілина в морі; 2) лавка для сидіння веслярів у човні [18: 10-11].

Внаслідок розвитку полісемії з'являється омонімія. Прикладами омонімів виступають такі морські терміни, як: ***бакен*** – поплавець, що позначає фарватер і небезпечні місця на річках, озерах; бакенбард [18: 10]; ***бот*** – "невеличке веслове парусне або моторне судно"; зимове взуття [18: 12]; ***дельта*** – "гирло річки з численними острівцями"; "назва літери грецького алфавіту" [18: 33]; ***єрик*** – "невелика протока, що з'єднує два озера або ріку з озером"; "назва старослов'янської літери "ь" [18: 36]; ***коса*** – "заплетене волосся"; "сільськогосподарське знаряддя для косіння трави"; "вузька наливна смуга суходолу у водоймі, сполучена одним кінцем з берегом" [18: 58]; ***лот*** – "прилад для вимірювання глибини моря, річки тощо з борта судна", "стара російська міра ваги" [18: 64]; ***парусник*** – "парусне судно, вітрильник"; "той, хто водить парусні судна";"той, хто шиє, виготовляє паруси, вітрила"; "великий денний метелик" [18: 82] тощо.

У мовознавстві існує таке явище, як паронімія, що трактується як різновид омонімії.

Пароніми – це слова, а також фразеологічні одиниці і синтаксичні конструкції, що при повній або частковій відмінності є дуже подібними формою [2: 425]. Прикладом їх функціонування в морської термінології можуть виступати такі лексеми:

мателóт – "найближчий корабель у строю",	***матлóт*** – 1) матроський танок, 2) страва шматків риби в соусі [19: 153] ;
порфір – "загальна назва магматичних гірських порід",	***порфіра*** – 1) застаріла. Довга пурпурова мантія, символ влади монарха, 2) морська їстівна водоросль червоного кольору [19: 213] ;
секстант – "кутовимірний прилад",	***сектант*** – "послідовник, учасник секти" [19: 238] ;
сигналізатор – "прилад, призначений для сигналізації",	***сигнальник, сигналіст*** – "матрос або робітник, який передає й приймає сигнали" [19: 240].

Аналогічні приклади паронімії: ***лангуста – мангуста*** [19: 147], ***сирт – сирть*** [19: 241], ***судновий – судовий*** [19: 256], ***в'яз – в'язь – яз*** [19: 66], ***трепан – трепанг*** [19: 268], ***шлюп – шлюпка*** [19: 299], ***ял – ялик*** [19: 305].

Як відомо, в українській морській термінології існують чимало тотожних за семантикою термінів як власно українського походження, так і іншомовного, які функціонують паралельно. Це призводить до синонімії в термінологічній системі. І хоч наявність синонімії в термінології небажане явище, все ж таки воно існує.

Наведемо приклади синонімів у морській лексиці: ***природний тепловий поток = довільний тепловий поток*** [20: 4]; ***теплоприймач = споживач*** [20: 29]; ***врата тиску = дипресія*** [20: 211]; ***розширувач = детандер*** [20: 42]; ***природний лід = акумульований лід*** [20: 8]; ***тверде тіло = домен*** [20: 22***]; рівноважний = квазістатичний*** [20: 30]; ***динамічна в'язкість = абсолютна в'язкість*** [21: 47]; ***приварений штуцер = припаяний штуцер*** [21: 16] тощо.

Явище лексичної антонімії в української морської термінології поширене. Наведемо деякі приклади їх функціонування, спираючись на класифікацію Л. А. Новікова. Так, у семантичному плані терміни – антоніми виражають контральні (протилежні) і комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення. Контрарна протилежність виражається поняттями, між якими існує середній (проміжній) компонент, наприклад***: ліва позіція (золотника) ≠ нейтральна позиция ≠ права позиция*** [21: 27]; ***високий тиск конденсації ≠ середній ≠ нормальний*** [20: 51]; ***низька ≠ середня ≠ висока (температура кипіння***) [20: 51].

Комплементарна протилежність характеризується відсутністю проміжнього компонента, наприклад: зменшення тиску ≠ збільшення тиску [20: 14]; холодний потік віхрів ≠ гарячий потік віхрів [20: 17]; ефект охолодження ≠ ефект нагрівання [20: 17]; прямий цикл ≠ зворотний цикл [20: 26]; верхня гілка каскаду ≠ нижня гілка каскаду [20: 97].

Отже, на семантичному рівні явище антонімії дозволяє виявити елементи порівняння чи співвідношення, конкретніше з'ясувати властивості і ознаки певного поняття.

Як бачимо, при аналізі семантичних процесів, що відбуваються у морський лексиці, велике значення має контекст, контекстуальне оточення. І хоч серед мовознавців нема загальновизнаного розуміння терміна ***контекст***, все ж варто зважати на те, що функцією контексту є конкретизація, уточнення значення, виявлення в ньому певного варіанту чи сенсу. В цьому плані за мовний текст може бути прийнято речення, словосполучення, сукупність словосполучень чи мовне оточення. До прикладу можна взяти часто подибуваний у морській термінології термін ***карта***. Семантичної і варіантивної певності тут можна досягти, порівнюючи лексико-семантичні виріанти (ЛСВ) цього слова. Є рація відзначити, що воно може мати застосування в різних значеннях, а отже, поєднуватися з різними словосполученнями (***карта шляхів циклонів , карта щільності води, карта полярних льодів, карта морських хвилювань, карта глибин морів, карта постійних течій, карта шляхів циклонів тощо*** [22: 222-225]; ***політична карта, карта Місяця, карти в руки (фразеологізм), технологічна карта тощо*** [16: 418]; ***меркаторська карта, географічна карта, зоряна карта, дрібномасштабна карта тощо*** [23: 241], ***карта пересувності, карта словника пересувних символів, перфораційна карта машинного сортування тощо*** [24: 134]).

Цей приклад доводить, що найкращий спосіб об'єктивізувати семний аналіз слова – це вивчити його сполучуваність, що "сполучуваність є єдиним засобом компонентного аналізу, оскільки лиш вона може виявити так звані приховані семи" [25: 25].

Як бачимо, у дослідженні української морської термінології величезну, провідну роль відіграє вивчення контекстних позицій слів, що реалізують парадигматичні й синтагматичні зв'язки для виявлення семантичних компонентів у їхніх лексичних значеннях А отже, на цьому етапі дослідження морської термінології доцільним є поєднання методу компонентного аналізу з дистрибутивним аналізом, який допоможе визначити "семантичні віддалі між словами певної лексико-семантичної групи", розмежувати "значення полісемії слів", на лексемному рівні допоможе встановити моделі сполучуваності, "елементи яких розташовані дистантно" [2: 132].

Аналізуючи семантику української морської термінології в певному контексті, можна визначити семантичний потенціал слів і протягом певного періоду їхнього розвитку, виявити як сталі, так і несталі смислові елементи в значеннях. Коли ж беремо до вивчення не окреме слово, а групу слів, слід визначити диференційні ознаки і на цьому ґрунті окреслити характер лексичних угрупувань.

Як уже мовлено, семантика тепер перебуває в центрі уваги лінгвістів як нашої країни, так і світового мовознавства. Одне слово, як справедливо зазначають мовознавці, вивчення семантичної системи мови має надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення. І це зумовлене передусім тим, що без опрацювання семантичного аспекту мови неможливим є глибоке розуміння його природи, закономірностей функціонування й розвитку, його зв'язку з мисленням і поведінкою людини. Без знання семантичної системи мови неможливе ні наукове обґрунтування її викладання, ні свідома планомірна боротьба за культуру мовлення, культуру мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Видавничий центр "Академія", 1999. – 288 с. (Альма-матер)
2. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.: іл.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 356 с.
4. Виноградов В. В. Вступительное слово // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. – 232 с.
5. Смирницкий А. И. Значение слова // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 79-89.
6. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка – М.: Высш. шк., 1982. – 152 с.
7. Безруков В. И. Контекст и прямое значение слова. – Тюмень, 1962. – 20 с.
8. Зубченко И. В. Термин и слово (семантический аспект) / Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии: Межвуз. сб-к науч. трудов. Изд-во Воронежского ун-та. – Воронеж, 1982. – 156 с.
9. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 336 с.
10. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
11. Белова М. Э., Кодухов В. И., Павловская О. Е. Лексико-семантический способ образования терминов // Рус. язык в нац. школе. – 1987. – № 12. – С. 7 – 12.
12. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства: Підручник. – К.: ІВЦ "Видавництво "Політехніка"; ТОВ "Фірма "Періодика", 2004. – 128 с.
13. Цветков Н. В. К методологии компонентного анализа // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 61 – 67.
14. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке. – М.: Высш. шк., 1986. – 120 с.
15. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы её описания. – М.: Русский язык, 1980. – 253 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
17. Вагущенко Л. Л., Кошовий А. А. Автоматизовані комплекси судноводіння. Підручник для морських академій. – Видавництво "КВІЦ", Київ, 2000. – 292 с.
18. Демська О., Кульчицький І. Словник омонімів. – Львів: Видавництво "Фенікс", 1996. – 224 с.
19. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Слов.– довід. – К.: Вища шк., 1995. – 319 с.
20. Загоруйко В. О., Голіков О. А. Суднова холодильна техніка. – К.: Наук. думка, 2002. – 576 с.
21. Дьокін Б. Г. Гідравлічні лінії і масла суднового об'ємного гідроприводу / Одеська національна морська академія. – Одеса.: Фенікс, 2007. – 76 с.

22. Кісєльов В. П. Метеорологія та океанографія для судноводіїв. – Одеса: ЛАТСТАР, 2001. – 291 с.
23. Російсько-український словник наукової термінології: Математик. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос. /В. В. Гайченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін. – К.: Наук. думка, 1998. – 892 с.
24. Словник: Російсько-український політехнічний /Уклад. В. С. Підлипенський, В. М. Петренко. – Київ; Ірпень: ВТФ "Перун", 2000. – 512 с.
25. Кочерган М. П. Лексична сполучуваність і семна структура слова//Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 25 – 32.

УДК 373. 05. 016: 811.161. 2

Строганова Г. М.
(Київ, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ У КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Стаття присвячена актуальній проблемі реалізації функціонально-семантичного підходу на уроках розвитку мовлення у процесі збагачення лексикону учнів. Обґрунтовується можливість ефективного використання зазначеного підходу у культурологічному аспекті.

Статья посвящена актуальной проблеме реализации функционально-семантического подхода на уроках развития речи в процессе обогащения лексикона учеников. Обосновывается возможность эффективного использования указанного подхода в культурологическом аспекте.

The article is devoted to the urgent problem of realization of the functional-semantic approach during the lessons of speech education in the process of pupils' lexicon enrichment. The possibility of effective use of the abovementioned approach is grounded.

У сучасний період оновлення змісту освіти, коли ідеї гуманізації і гуманітаризації, вибору і відповідальності стали особливо визначальними, природним способом на передній план освіти вийшла проблема реалізації культурологічної функції освіти, яка чітко спрямована на використання надбань національної та світової культур.

Усебічне зростання освітнього розвитку суспільства здійснюється постійно, незалежно від побічних обставин. Історія розвитку суспільства співвідноситься з історією виникнення та еволюції освіти. Першочергова необхідність передачі культурної інформації від одного покоління до другого призвела до виникнення і формування прийомів такої передачі. Саме освіченість виступає базовою засадою у реалізації способів збереження культурних надбань попередніх поколінь та їх передачі нащадкам. Водночас

© Строганова Г. М., 2009

одним з основних завдань освіти є забезпечення розповсюдження культури від людини до людини, від людини до суспільства та навпаки. З метою передачі і збереження культурного досвіду поколінь необхідно створювати нові, удосконалювати відомі методики, активно впроваджувати до навчального процесу культурологічний аспект.

Учителі повинні враховувати національні особливості культури і досвід під час роботи з розвитку в учнів якісного, комунікативно доцільного мовлення і глобального мислення, яке вкрай необхідне зраз на рубежі XX–XXI століть. В. Кремень справедливо вважає, що „культурологічна модель освіти, яка є перспективною в контексті сьогоднішніх реалій, має бути спрямованою передусім на людину, на особистість, її включеність у процес культурної творчості" [1: 18]. Автори шкільної програми з рідної мови зазначають, що одним із завдань навчання української мови в основній і старшій школі є „формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, тобто прилучення через мову до культурних надбань українського народу і людства в цілому" [2: 3]. Здійснюється це завдання головним чином через реалізацію соціокультурної змістової лінії, яка є „засобом опанування національної і загальнолюдських культур і духових цінностей, нормами, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвиткові особистості, органічному входженні її у соціум" [2: 6].

Нові підходи в освіті зумовлюють якісно нові вимоги до виховання в учнів потреби у вивченні рідної мови, сприяють формуванню духовного світу, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів школярів шляхом прилучення через мову до культурних надбань рідного народу.

Проблемам культурологічного спрямування вивчення української мови у школі свої праці присвятили О. Неживий, В. Ужченко, В. Кононенко, Л. Мацько та ін. У методичних дослідженнях О. Потапенка, Л. Кожуховської, Н. Голуб, Т. Грубої, Т. Левченко, Т. Коршун та ін. представлено вивчення процесу і закономірності збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою української лексикою.

Мета статті: показати потенціал реалізації функціонально-семантичного підходу на уроках розвитку зв'язного мовлення у культурологічному аспекті.

Уроки рідної мови – особливі уроки. Вони є і метою і засобом навчання, виховання, розвитку через усвідомлення себе у сучасному освітньому і життєвому терені, що зберігають не тільки інтелектуальні, але і духовні цінності. Прилучення через мову до культурних цінностей України повинно відбуватися водночас із вихованням доброзичливого, зацікавленого ставлення до вивчення самої мови. Однією з основних складових змісту навчання української мови має стати культурологічний компонент, що відображає національну специфіку світобачення і світосприйняття українців, визначає специфіку українського побуту, традицій, звичаїв.

Уроки розвитку мовлення мають стати комунікативно спрямованими і проводитися у різноманітних формах: міні-лекція, відео урок, творча майстерня, урок-роздум, урок-дослідження, урок-дискусія. На таких уроках корисним буде використання новітніх технологій формування усіх складових комунікативної компетенції. Подібна різноманітність проведення уроків із розвитку мовлення дасть змогу вчителеві збільшити обсяг самостійної пошукової діяльності учнів, навчить їх самостійно здобувати знання засвоїти

способи пошуку першоджерел. Необхідно організовувати роботу у такий спосіб, який давав би змогу учням виявити їхні творчі здібності.

Особливість *культурологічного аспекту* полягає у тому, що культура вводиться як об'єкт навчання рідній мові і розглядається як основний зміст навчання разом з мовою. Культурологічний аспект має у своїй основі аксіологічні основи – вчення про цінності. „Людина розвивається шляхом засвоєння нею культури як системи цінностей, одночасно стає творцем нових елементів культури, тобто відбувається становлення індивіду як творчої особистості" [3: 15]. На думку багатьох учених-педагогів, культурологічні знання є ядром освіти і базою міжлюдських відносин.

Розглядаючи специфіку культурологічного аспекту, вважаємо, що метою сучасної освіти є оволодіння учнями картиною світу, яка відображена у рідній мові, тобто формування „мовної картини світу" (МКС). Поняття „мовної картини світу" випливає з поняття „картини світу" (КС) (яке, на думку В. Постовалової, складає „цілісний глобальний образ світу, що є результатом усієї духовної активності людини" [4: 19]. Як відомо, КС складається з індивідуальних КС, які у свою чергу містять індивідуальні мовні КС. Усі носії певної мови, спілкуючись, розуміють один одного завдяки існуванню МКС, яка виступає посередником у спілкуванні людей. МКС формують семантичні поля (СП), які групуються у свідомості людини (дитини) у певному порядку. В такий спосіб усю лексику можна уявити у вигляді ієрархії СП різного рангу, як тезаурус: великі семантичні сфери лексики діляться на класи, класи – на підкласи і так далі до елементарних семантичних мікрополів (СП – „людини", „час", „простір", „сприйняття" тощо).

Частіше за все у процесі соціокультурної діяльності людей відбуваються процеси розширення СП, які відображають зміни в соціальних умовах життя. Формування нових значень фіксується у словниках. Основним способом передачі та сприймання одного, передбаченого автором, значення багатозначного слова є контекст тексту. Контекст – це закінчений у смисловому відношенні уривок письмового чи усного мовлення, необхідний для визначення смислу окремого слова, яке входить до складу конкретного уривку, ядром його є МКС.

Процес такого навчання має ґрунтуватися на функціонально-семантичному підході до оволодіння культурологічною інформацією, який забезпечує проведення уроків з розвитку мовлення на високому рівні. Лінгводидакти розмежовують вивчення системи мови і специфіки її функціонування, вивчення системи понять і їх функціонування, використання мовних засобів для спілкування. На цих засадах відокремлюємо *функціонально-семантичний підхід* у роботі з розвитку мовлення учнів на уроках рідної мови. Під час використання функціонально-семантичного підходу слід пам'ятати, що для цього підходу характерним є звернення до функціональних зв'язків, які виявляються у процесі реалізації мовних одиниць різних рівнів у мовленнєвому потоці, і семантичних змін. Для слів – це парадигматичні та синтагматичні зв'язки. На парадигматичному рівні слова об'єднуються у певні групи (тематичні, синонімічні, антонімічні тощо) і характеризують слово як одиницю мови. Сполучаючись одне з одним, слова утворюють лінійні об'єднання, коли стають мовленнєвими одиницями. Саме синтагматичні зв'язки актуалізують одне із значень багатозначного слова, або можуть сприяти утворенню нового значення.

У процесі аналізу наукових і навчально-методичних праць з формування лексичних знань та навичок, а також умінь усного та писемного мовлення дійшли висновку, що засвоєння учнями 5–7 класів лексики за допомогою функціонально-семантичного підходу повинна проходити п'ять етапів: І етап – рецептивно-аналітичний. На цьому етапі передбачається ознайомлення учнів з новими лексичними одиницями, поняттями, які вони позначають, з функціями лексичних одиниць у текстах, різних за стилем мовлення та метою висловлювання; формування навичок визначати стилістичну роль різних груп лексики. Учні знайомляться з новою лексикою переважно під час читання творів різних стилів. ІІ етап – усний імітаційно-репродуктивний, на якому передбачається імітативне відтворення лексичних одиниць, яке провадиться з метою формування звукового образу слова у пам'яті учнів; формування навичок вживання нових слів у процесі конструювання окремих речень; навичок вживання нових слів під час усних переказів текстів. ІІІ етап – письмовий імітаційно-репродуктивний – передбачає формування лексичних навичок добирати з-поміж ряду слів найбільш відповідні контексту; вдало вживати слова у писемному мовленні; письмово складати речення із засвоєними новими словами, фразеологізмами, афоризмами; вживати нові слова під час письмових переказів текстів. IV етап – усний продуктивний – спрямований на формування умінь використання лексики під час складання зв'язного тексту в усній формі, адекватного стилю, жанру та меті висловлювання. V етап – письмовий продуктивний. На цьому етапі передбачається формування умінь використовувати лексику у процесі написання твору, адекватно стилю, жанру тексту та меті висловлювання. Перший, другий та третій етапи навчання лексики збігаються із підготовчим ступенем формування мовленнєвих умінь. Четвертий і п'ятий етапи релевантні основному ступеню формування мовленнєвих умінь – і припадають на уроки розвитку мовлення.

Основна мета уроків розвитку мовлення полягає у формуванні мовленнєвої компетенції, збагаченні, розширенні словника учнів новою лексикою і виробленні вмінь та навичок вживання новозасвоєних слів у власному усному чи писемному мовленні. Так наприклад, для переказів пропонуємо використовувати тексти, які містять культурологічну інформацію, а також мовні одиниці, що містять культурологічні поняття і реалії, мають орфоепічні та акцентологічні особливості. Реалізація поставлених цілей здійснюється на основному ступені (складання переказів і творів) і має три етапи: перший – дотекстовий, другий – текстовий, третій – контрольний.

Дотекстовий етап передбачає читання тексту вчителем; визначення учнями його стилю та типу мовлення, аналіз невідомих слів; культурологічний коментар, демонстрація вчителем зображення цих понять (з використанням інтерактивної дошки); складання з новими словами речень (спочатку усно, а потім письмово).

Текстовий етап передбачає складання учнями плану переказу, визначення опорних слів, усний переказ тексту двома-трьома учнями та редагування його однокласниками; написання чорнового варіанту переказу, читання двома-трьома учнями чорнових варіантів переказу, редагування його, написання чистового варіанту переказу.

Контрольний етап передбачає аналіз насамперед лексичних помилок: слів, які на відповідають змісту речення; слів, які не відповідають стилю та типу мовлення тексту.

Відбір лексики для засвоєння здійснюється за тематичним та комунікаційним принципами в межах культурологічного аспекту. Згідно з тематичним принципом, лексика

має об'єднуватися у тематичні групи. За комунікативним принципом, відбору та вивченню підлягають слова, необхідні для написання творчих робіт, які плануються у цих класах, а також ті, що обслуговують зв'язні висловлювання учнів. Культурологічний аспект включає декілька наукових напрямків: філософію, історію культури, психологію, мистецтвознавство, соціологію культури тощо. Критеріями відбору лексики послужили критерії багатозначності, стилістичної необмеженості, відповідності психофізіологічним особливостям учня, частотності вживання лексичних одиниць, семантичної цінності, історіко-діалектної диференційованості.

Отже, реалізація функціонально-семантичного підходу до засвоєння лексики на уроках розвитку мовлення повинна відбуватися у культурологічному аспекті, що значно підвищить ефективність навчального процесу. Таке навчання спрямоване на здібності учнів використовувати одержані знання як цінність. За таких умов у дітей виникає інтерес до засвоєння нових лексичних одиниць, тому що вони пізнають конкретний результат своїх здобутків, з'являється інтерес до засвоєння не тільки лексики, а й нових культурологічних знань, а це спрямовує: по-перше, на підвищення грамотності, а, по-друге, на формування національної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень В. Г. Поступ до нової філософії освіти в Україні // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні: 1992 – 2002: Зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. – Харків, 2002. – Ч. 2.
2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5 – 12 класи / За ред. Л. В. Скуратівського. – К.: ІРПІНЬ, 2005. – 176 с.
3. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання. Навч. осібник. – Харків, 2002.
4. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / АН СССР; Институт языкознания, Б. А. Серебренников (ред.). – М., 1988. – 215 с.

УДК 81. 161. 2'366 / 367

Рудницька Л. І.
(Сімферополь, Україна)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЧИСЕЛ ПРИ ВИВЧЕННІ ЧИСЛІВНИКА В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті на прикладі вивчення числівника в курсі української мови розглядається культурологічний підхід до викладання рідної мови, який забезпечує інтелектуальний і духовний розвиток особистості.

© Рудницька Л. І., 2009

Ключові слова: *культурологічний аспект, числівник, числова символіка, слова-символи, один, три, дванадцять, тринадцять, сорок.*

В статье на примере изучения имени числительного рассматривается культурологический подход в обучении родному языку, который обеспечивает интеллектуальное и духовное развитие личности.

Ключевые слова: *культурологический аспект, имя числительное, символика чисел, слова-символы, один, три, двенадцать, тринадцать, сорок.*

A cultural aspect of studying numeral which provides intellectual and spiritual values of a personality in the course of native language teaching is considered in this article.

Key words: *word-symbol, a cultural aspect, numeral, symbolism of a name, one, three, nine, thirteen, fourty.*

Сьогодні в Україні навчально-виховний процес у сучасній середній і вищій школі всіх рівнів покликаний формувати високоінтелектуальну, духовно багату, національно свідому особистість, яка легко окреслюватиме власне місце в культурі свого народу і репрезентуватиме статус культури власного народу світовому товариству. Високу місію виховання такої особистості покладено на вчителя-словесника і передусім вищої школи, бо саме на цьому етапі мовного виховання остаточно формується громадянин і патріот. Отже, на всіх етапах мовної освіти рідна мова забезпечує інтелектуальний і духовний розвиток особистості. Існують різні шляхи та методи поєднання навчання і духовного виховання засобами рідної мови. Одним із таких підходів є культурологічний, який допомагає усвідомити, що мова будь-якого народу – це не лише засіб спілкування, але й світобачення того чи іншого народу, його культура, звичаї вірування тощо. Іван Огієнко писав: «Мова – душа кожного національності, її святощі, найцінніший скарб…Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання… І поки живе мова – житиме й народ, як національність» [1: 15].

Як видимо, мовна картина світу становить собою сукупність компонентів, у які вміщено інформацію про національно-культурні особливості певного народу. Як слушно зауважує В. І. Кононенко, «у багатстві слів і словосполучень, стійких виразів і зв'язаних текстів найяскравіше виявляють себе елементи значень, форм і функцій, котрі з найбільшою повнотою і силою передають цей народний дух, – національно-культурні мовні компоненти» [2: 3].

Кожна мова має такі слова, саме існування яких є вже фактом культури. Їх називають словами-символами, які допомагають пізнавати приховані скарби духовності. До таких відносяться назви деяких числівників. Саме на них необхідно звернути увагу при вивченні числівника в курсі української мови. Це можна зробити за допомогою словника символів, написання рефератів, укладання словника числової символіки, доповідей тощо.

Наприклад.

1. Підготуйте реферати на такі теми: «Магічна природа деяких чисел», «Порядковий числівник перший у житті українців», «Сокрально-символічна роль поняття «парне-непарне» і т. д.

Числова символіка пов'язана із стародавніми віруваннями в магічну природу числа.

Практично в усіх культурах світу числа мали сакральне значення, виражали не кількість, а й різні ідеї – сили. Сприяло цьому релігійно-філософське вчення піфагорійців (VI – IV ст. до н. е.). «Головним постулатом піфагореїзму було уявлення про число як основний принцип усього існуючого. Числа розглядалися піфагорійцями як символи, що виражали певні ідеї й етапи становлення та трансформації Всесвіту». Піфагор вважав, що у світі «все розташовано у відповідності із числами». За Платоном, число – це сутність гармонії, а вона – основа космосу і людини, їх синхронізації.

У світовій символіці число **1** означає буття, відкриття людині духовної сутності, містичний центр, Вищу силу. Воно було також символом духовної єдності, божественності, прирівнювалося до світла. Особливе місце у житті українців займав порядковий числівник **перший**. Безперечно, його символіка значною мірою зумовлена сакральною одиницею. Спеціальна увага приділялася першому снопу, зжатому в жнива на полі, першому плоду з дерева, не кажучи про першу дитину в сім'ї чи перший приплід з худоби. Це «перше» наділялося магічною силою. Чимало обрядів пов'язано у слов'ян з першими діями в сільськогосподарських роботах: урочисто проводилась перша весняна оранка, початок сівби, перший вигін худоби на пасовиська, початок збирання врожаю і т. ін. [3: 325].

Сокрально-символічну роль мали і поняття «парне-непарне». Причому в деяких регіонах «парне» розглядали як щасливе число, а в інших – як «нещасливе». На урочисті свята беруть непарну кількість квітів (букет з парним числом кладуть у труну покійнику). На Поліссі, наприклад, число сватів, коровайниць було непарне [3: 326].

2. Підготуйте усне зв'язане висловлювання про числову символіку у різних народів світу.

У представників різних культур виникають різні асоціації у зв'язку з тим самим числом, наприклад, число **три** у представників мусульманської культури викликає негативні асоціації (це пов'зане з процесом розлучення: подружжя можуть розлучитися тільки після трикратної спроби). В українців, навпаки, чсло три сприймається ними як поєднання трьох основ буття, щастя і багатства. Саме це враховано при прийнятті державної символіки України – офіційний герб України – Тризуб.

У багатьох народів світу є числа, котрі вважаються «щасливими» чи «нещасливими».

Число **13** у багатьох європейських народів – нещасливе. Кожен другий німець боїться його, особливо якщо воно припадає на п'ятницю. В багатьох країнах відсутні 13 поверх, 13 квартира, 13 ряд або крісло в театрі. 13 – «чортова дюжина». Це число в багатьох народів символізувало смерть і водночас початок нового життя. Чому? Бо воно порушувало числову цілісність, а отже, було небезпечне, зле. Але в Давній Русі **13** мало… священне, божественне забарвлення. Свідченням цього є те, що найголовніший храм Софія Київська мала рівно тринадцять куполів! [3: 78]. У китайській традиції така доля – у числа **4**, а у кримськотатарського народу **13** – символ єдності, коло однодумців, **4** – символ чистоти, порядку, мудрості, правоти; **40** – символ сили та вдачі [4].

Як бачимо, знання міфів, легенд, пов'язаних із символікою чисел, допомагають краще розуміти культурологічні тексти – як вербальні, так і невербальні, сприяють розвиткові мовлення, оскільки спираються на реалії певної культури.

3. Законспектуйте статті із збірника «Слов'янське мовознавство» – К., 1993, пов'язані з символікою чисел.

4. Поясніть сакральний аспект числівника **9**.

Дев'ять – символ образу трьох світів; закінчення, смерті; в іудаїзмі – символ істини, буття; оберіг від зловорожих дій; множинної величі; віддаленості; основи.

Число **9** стало сакральним тому, що означало поняття «тричі по три» чи **33**. У стародавніх римлян, германців існував дев'ятиденний тиждень. Академ. Б. Рибаков пов'язував священність числа 9 із девя'тьма місяцями виношування дитини. І все ж, за даними А. Голана, дев'ятка – це хтонічне число. У казках – дев'ятиголові змії, у міфах – гідра. За віруваннями етрусків, грім надсилали «дев'ять богів». Про дев'ять ярусів підземного світу йдеться в міфах народів Америки, Скандинавії. У Дантовому пеклі – 9 кругів. При штурмі дев'ятий вал – смертельний. В Україні число 9 зустрічається в родильних, поховальних обрядах. У Карпатах каравaї робили саме 9 коровайниць. На Поліссі після заручин пекли 9 пирогів і несли невістці. На Полтавщині, Дніпропетровщині хворих купали у воді з «дев'яти бродів» чи відварі з 9-ти трав. Із запровадженням християнства віруючі приносили особливі жертви за покійників у встановленні дні: «третини» – на честь Бога у трьох особах; «дев'ятини» – на честь небесних ангелів [3: 78-79].

5. Поясніть символічні значення числа **12**.

Дванадцять – символ космічного порядку і спасіння; це символ Зодіаку; завершеності, вічності, повноти; сили, могутності.

У багатьох міфопоетичних системах світу **12** було символом 12 сузір'їв Зодіаку, символом довершеності. Воно відповідало геометричному дванадцятикутнику, символіка якого майже ідентична колу.

Біблійний Єрусалим пронизаний символікою числа **12** (дванадцять воріт, дванадцять апостолів). У Апокаліпсисі – 12 коштовних каменів. У Греції та Римі нараховувалося також 12 верхових богів. В епосі середньовіччя фіксують 12 лицарів Круглого столу. Етруська держава поділялась на 12 дрібніших земель, Ромул заснував інститут 12 лікторів.

У Русі-Україні під Новий Рік готували 12 страв. Таку ж кількість трав клали дівчата під подушку на Івана Купала. У фольклорі фігурують образи 12 місяців-братів. Окрім того, в давнину рахунок 12 однорідних речей вівся дюжинами. Це число означало завершеність, а отже, силу, могутність. Не випадково історично споріднені слова «дюжина», «дужий», «дуже» (міцний, сильно) [3: 78].

Отже, формування національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка володіє виражальними засобами рідної мови, всіма її видами, типами, стилями, повинно стати головною метою навчання української мови в усіх школах, в усіх вишах.

Але, як слушно зауважує проф. О. І. Потапенко, «ми, на жаль, вивчаємо мову розумом, проте не менш важливо долучитися до неї серцем і душею! Потрібна нова ноосферна освіта, засновником ідеї якої став наш співвітчизник, академік В. І. Вернадський» [5: 327].

ЛІТЕРАТУРА

1. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 437с.

2. Кононенко В. І. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 303 с.
3. Словник символів культури України / За заг. редакцією Коцура В. П., Потапенка О. І., Дмитренка М. К., Куйбіди В. В. – К.: Міленіум, 2005. – 352 с.
4. Куртиев Р. И. Крымские татары: этническая культура и традиционная культура. – Сімферополь: Доля, 1998. – 250 с.
5. Потапенко О. І., Кожуховський Л. Л., Товкайло Т. І., Чубань Т. В. Лінгводидактика (курс лекцій): Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2005. – 401 с.

УДК 821.161.2.091

Булаховская Ю. Л.
(Київ, Україна)

ОБ ИЗЫСКАНИЯХ Л. А. БУЛАХОВСКОГО В ОБЛАСТИ «СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ»

У статті йдеться про вивчення «Слова о полку Ігоревім» в працях Л. А. Булаховського, Андре Мазона і в працях та перекладах М. О. Максимовича.

The sense of this article is the literary=language analysis by Bulachowski, Andre Mazon and Maksimowich of the ancient poem "Igor Word" also – the translation of this poem by Maksimowich.

Л. А. Булаховский принадлежал к числу русских и украинских учёных нашей эпохи широкого исследовательского профиля. Он был прежде всего – *лингвистом*, т.е. его интересовали глобальные вопросы языковедения: происхождение языков, их взаимодействие; проблемы грамматики и акцентологии. Вместе с тем, он активно занимался и *лингвостилистикой*, в частности особенностями языка русских, украинских, польских, болгарских и сербских писателей и теми *художественными произведениями*, к которым принадлежит и *«Слово о полку Игореве»*, волновавшими и волнующими до сих пор умы лингвистов и литературоведов, фольклористов и культурологов, даже историков. Л. А. Булаховский (годы его жизни: 1888 – 1961) стал заниматься научной работой очень рано, например, его университетским, *«медальным» сочинением* (это было нечто большее, чем нынешняя дипломная работа, и всё-таки меньшим, чем кандидатская диссертация), где стоял вопрос о подлинности или же подделке «Краледворской» и «Зеленогорской» рукописей (чешском эпосе давних времён). Естественно, что и определённые лингво-литературные изыскания по отношению к *«Слову о полке Игореве»* стали занимать его очень рано, довольно основательно, и занимали до самого конца его жизни. Результат в печатном виде – *это 16 статей*, опубликованных в *Томе третьем* (Славистика; Русский язык) издания (на русском и украинском языках): *Л. А. Булаховский.* Избранные труды в пяти томах, Киев, «Наукова думка», 1978. Тут есть статьи более общего содержания, например, *«Слово о полку Игореве» как памятник древнерусского языка* (Из фонетики; К склонению, Из словообразования; О нескольких именах прилагательных; О формах без приметы залога; О некоторых hapax`ах «Слова»; О служебных словах-южнорусизмах; Из синтаксиса)»; *«Функции чисел в «Слове о полку Игореве»* и заметки – более конкретные, ближе стоящие, однако к *литературоведению:* «О первоначальном тексте «Слова о полку Игореве»; «К лексике «Слова о полку Игореве»; «Заметки к спорным местам «Слова о полку Игореве»; «Лінгвістичні уваги про міфологічні назви „Слова о полку Ігоревім". Из всех этих статей

© Булаховская Ю. Л., 2009

я остановлюсь сегодня лишь на некоторых *(их главных тезисах)*. Цитировать буду зависимо от того, на каком языке данная статья написана: на русском или же украинском. Текст же самого «Слова» везде у Л. А. Булаховского цитируется на старославянском языке того оригинала (вернее, той копии), которая до нас дошла.

Хочу сразу обратить внимание на то, что Булаховскому принадлежат отдельные статьи (исследователи и сейчас находят их актуальными) *о языке выдающихся русских и украинских писателей* («Художественный язык А. С. Пушкина»; «Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини XIX ст..»; „Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка"; „Максим Рильський – поет-патріот" и основательной монографии «Русский литературный язык первой половины XIX-го века» (т.1-2), где речь шла о языке В. А. Жуковского, А. С. Пушкина, Н. В. Гоголя и многих других писателей той эпохи, в том числе и украинских (Г. Ф. Квитки-Основьяненко, Марко Вовчок и т.д.). Хочу при этом подчеркнуть, что Булаховский принадлежал к числу тех филологов, которые были одновременно и лингвистами и литературоведами: типа И. И. Срезневского, В. В. Виноградова, Н. К. Гудзия, М. Я. Калиновича, Ю. В. Шевелёва, Андрэ Мазона и т.д.

И ещё одно, т.е. «вступительное соображение». Дело в том, что «Словом о полку Игореве» занимаются сейчас (и нередко плодотворно) не только профессиональные филологи, с соответствующим широким образованием, в том числе и в области истории языков, культур и истории как таковой, а и многочисленные любители, предполагающие, что их «догадки» однозначно верны, и они во всех отношениях «обскакали» профессиональных учёных-традиционалистов. «Свежий взгляд» часто действительно полезен, но в данном случае необходимо опираться на прочную историко-филологическую *базу*, иначе эти «находки» будет легко контраргументировать. И ещё один «национально украшенный» момент, когда фигурирует тезис о том, является ли «Слово о полку Игореве» произведением *русского* или же *украинского* автора? «Любители» при этом оперируют обычно утверждением, чего больше в «Слове» – *русской или же украинской лексики и русской* или же *украинской* фольклорной мифологии? Их «ответы» бывают разными, но тут тогда не учитывается главное: данные «исследователи» базируются ведь не на «старинном» языке «Слова», а на его *русских и украинских литературных обработках,* скажем, В.Жуковского, Аполлона Майкова (что касается русской литературы) и многочисленных украинских: Маркияна Шашкевича, *Михаила Максимовича***,** Тараса Шевченко (в отрывках), Степана Руданського, Юрия Федьковича, Ивана Франко, Панаса Мирного (попытка передать «Слово» в стиле «украинских дум»); из наших современников – Максима Рыльского. Поскольку речь идёт о *литературных интерпретациях и литературных стилизациях* «Слова», то они будут то ли *более русскими,* то ли *более украинскими* – в зависимости от того, русский или же украинский автор их осуществляет и на *какого читателя* они рассчитаны (русского или же украинского)?

Но вернёмся к изысканиям *Булаховского* и к имеющемуся в распоряжении учёных «каноническому» тексту «Слова». Я хочу в связи с этим обратить ваше внимание на такие статьи Булаховского, как *«О первоначальном тексте «Слова о полку Игореве»; «Лінгвістичні уваги про міфологічні назви „Слова о полку Ігоревім» и «Заметки к спорным местам «Слова о полку Игореве».* Приведу некоторые «основополагающие»

утверждения *Булаховского* в этих статьях, например, о том, что: «Первоначальный текст памятника в том воспроизведении, которое представляет собой его первое печатное издание, дошёл до нас в гораздо лучшем виде, нежели обычно думают. Много говорилось о «тёмных местах» «Слова». Одни склонны были видеть в них вообще и, особенно в их многочисленности, доказательство *подлинности* выданного за памятник сочинения конца XVIII-го века (так думал, например, французский профессор Андрэ Мазон); другие, – и эту точку зрения нельзя не считать убедительной (её из нерусских учёных особенно горячо после выступления *А. Мазона* высказывал профессор Берлинского университета поляк *Аленсандер Брюкнер*), что «темнота» многих мест – как раз естественный результат того, что «Слово о полку Игореве» действительно памятник глубокой древности» («О первоначальном тексте «Слова о полку Игореве», т.3, с. 481).

Другое важное утверждение *Булаховского*, как мне кажется, состоит в том, что «автор «Слова» (или, может быть, только один из авторов), принадлежал, таким образом, к тому психологическому типу поэтов, для которых характерна повышенная чуткость к *звучанию слова и с нею к любованию различными видами «звуковых повторов»* (Там же, с. 486). Булаховский отмечает тут же (между прочем), что «из наших современников очень характерны в этом отношении два украинских поэта – М. Бажан и М.Рыльский» (с. 486-487, в Сноске)… Такая, надо думать, психологически обусловленная манера художественного выражения в высшей степени скользка для воспроизводящего: при *переписке подобных текстов* почти неизбежны *описки* гаплологического типа, и то, что мы действительно имеем в том тексте, который лёг в основу первого печатного издания «Слова» целиком подтверждает это соображение» (т.3, с. 487).

В настоящее время не умолкает дискуссия вокруг *мифологических названий* в «Слове о полку Игореве». Таким образом, рассуждения Булаховского на эту тему не теряют своей актуальности, там, где говорится, в частности, об образах Стрыжбога, Дажбога, *Велеса* (вспомним нынешние споры о так называемой «Влесовой книге») и *Троянь*. «Що знаємо ми зараз про *тропу Трояню?*- пишет он. – Приблизно те ж саме, що вже в 1877 році переконливо навів *М. О. Максимович* у відомій статті «О значении имени «Троян», упоминаемого в «Слове о полку Игореве» (Собр. Соч., II, стор. 426-433). Це, *як здогадувався М. О. Максимович*, древній шлях Via Trojanї, що проходив через Малу Валахію (Волощину) від Дунаю до Карпатських гір і звався Трояновим шляхом і пізніше, порумунськи – cale Trojan. Слушні міркування *М. О. Максимовича, який всі згадки у „Слові" про Трояна"* (власне про прикметник *Троянь*) дуже дотепно, *на основі цінного і на той час свіжого* матеріалу, *пояснив як суто історичні,* поділяв пізніше М. С. Державін" („Лінгвістичні уваги про міфологічні назви „Слова о полку Ігоревім"; т.3, с. 501).

В этой же статье Булаховский высказывает свои соображения по поводу «образной строки» «Слова», вокруг которой и сейчас профессиональные филологи и энергичные любители «ломают копья»: «Лише сугубо гіпотетично можна, проте, врахувати й таке: В „Слові о полку Ігоревім" є зовнішньо схоже, хоч за суттю не менш загадкове слово, – *бусове*: „Се бо Готскія красные д ви въсп ша на брез синему морю. Звоня Рускым златом, поют время Бусово, л л ютъ месть Шароканю". Якщо відкинути припущення, що *время Бусово* – це час антського царя Boz`a, згадуваного готським істориком VI ст. Йорданесом (Йорнандесом), то можна припустити, що *бусове* в цілому місці є чимсь паралельним до

„бусови врани”, і, може, значило „прокляті” або щось із спорідненим негативним, лайливим значенням. „Время” поразки Ігоря Святославовича та інших князів є „бусовим”, при цьому, звичайно, для „русичів”, а не для „готських” дівчат та їхнього народу... Написання *бусове*, треба гадати, заступило в цьому тексті первісне *б сове* під впливом „о” в наступному складі, ще й, може, під впливом „*бо*” на початку уривка „и Б~а” безпосередньо перед *босове*. Інших свідчень наявності такого слова в давньоруському письменстві, здається, немає” (Там же, т.3, с. 506,507).

Мы сознательно остановились лишь на некоторых моментах в статьях *Л.А.Булаховского*, посвящённых „Слову о полку Игореве”, в частности, в святи с той высокой оценкой, которую он даёт соображениям *М.А.Максимовича* по этому поводу (напомним, что именно *Максимович* был одним из *украинских «трактователей»* «Слова» – и с художественной, и с научной точки зрения). Сама же «проблематика» «*Слова о полку Игореве*» была (несмотря на всестороннюю и многочисленную её научную разработку) и остаётся такой же, пожалуй, даже и более острой.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п’яти томах, том третій. – К.: Наукова думка, 1978. – С.441-528.
2. Русанівський В. М. Булаховський Леонід Арсенійович. – УЛЕ, т.1. – С. 246.
3. Федченко П. М. Максимович Михайло Олександрович. – УЛЕ, Т.3. – С.269-270.

УДК 091:[821.161.2+821.162.1]

Зарицька Т. Г.
(Київ, Україна)

ФОЛЬКЛОРНІ ВИДАННЯ М. О. МАКСИМОВИЧА ТА „УКРАЇНСЬКА ШКОЛА” В ПОЛЬСЬКОМУ РОМАНТИЗМІ

Михайло Олександрович Максимович – вчений-енциклопедист, що заклав основи та спрямував розвиток багатьох природничих і гуманітарних наук, був одним із перших теоретиків і практиків науково-романтичної ідеології на українському ґрунті й наполегливо пропагував ідеї народності.

На прикладі збірників українських пісень та своїх досліджень М. Максимович показав, що народне мистецтво є найвищим взірцем для письменства та інших видів творчості, тому що творцем культури є народ, а пісня – це душа народу.

Збірники українських народних пісень М. Максимовича „Малороссийские песни” (М., 1827), „Украинские народные песни” (М., 1834), „Сборник украинских песен” (К., 849) з’явилися на початку XIX ст. у період активності романтичних уподобань і особливої уваги до народної поезії.

© Зарицька Т. Г., 2009

У передмові до „Малороссийских песен" М. Максимович подав етнічний нарис українства як продукту історичного розвитку та геокультурного положення, високо підносячи народність, історизм, пісенність, обрядність як основні засади романтизму. У цьому підході М. Максимович перегукується з німецьким романтиком Йоганном Гердером (1744-1803), який писав, що „Україна стане колись новою Грецією. Прекрасний небосхил цієї країни, лагідна вдача народу, його музичний хист, родюча земля колись збудиться до життя... І постане велика культурна нація" [16: 386].

Про українські пісні як свідків історичного життя України М. Максимович писав у передмові до збірника „Украинские народные песни". Події життя українського народу відбилися в героїчних піснях і тому „вони можуть скласти найвірніший, найпереконливіший літопис для нового побутописця Малоросії" [2: 5].

У передмові до видання „Сборник украинских песен" М. Максимович наголошує на самобутності українського фольклору, його виразності.

Збірники пісень та дум М. Максимовича були високо оцінені сучасниками і мали великий вплив на науковий та культурний світ, як в Україні, так і за її межами. Краса і багатство мотивів української народної творчості знайшли прихильників серед польської громадськості.

Проникнення української пісні та дум у польську культуру відбувалося спочатку шляхом безпосередніх контактів сторін завдяки географічній та етнічній близькості народів. У добу розквіту романтизму (20-30-і роки XIX ст.) значне місце займають друковані джерела: видання збірників пісень, переклади, науково-критичні та історичні розвідки про різні жанри пісенної творчості. Про Україну говориться як про давню колиску великих пісенних скарбів.

Захоплення українським фольклором та історією обернулося на літературне наслідування, утворивши окрему течію україномільства. На початку XIX ст. польська народна поезія не була зібрана й видана як сербська чи українська. Польські письменники-романтики відчували нестачу рідного історичного епосу. Перший польський теоретик романтизму Казимир Бродзінський (1791-1836) пояснював це багатовіковим поневоленням селян і необмеженим пануванням шляхти. До того ж значна частина польських письменників жила й творила на території України. Тому польська література першої половини XIX ст. відчула на собі позитивний вплив української думи й пісні, що зумовило виникнення так званої „української школи" в польському романтизмі.

Так в 20-х роках XIX ст. створюється декілька гуртків польських романтиків. У Вільні українською поезією цікавляться: Ян Чечот, А. Міцкевич, Й. Крашевський. В Умані до українського осередку належать Б. Залєський, С. Гощинський, М. Грабовський. На Волині – Л. Мальчевський, О. Гроза та інші. Спільним для них було захоплення історичністю, змістовністю, красою та вишуканістю української пісні, з якої можна було багато запозичати польським літераторам.

У Польщі та в Україні письменники й видавці уважно стежили за виданнями української поезії, а особливо за збірниками М. Максимовича (1827, 1934, 1949). Вони викликали загальне захоплення у польських літераторів усіх напрямків.

Добре підготовлені й упорядковані збірники народної поезії М. Максимовича дали матеріали для більш плідної й планової літературної роботи. На цьому підґрунті

з великою повагою до української культури були написані статті й розвідки в Польщі, Франції, Німеччині, Англії та інших країнах.

Для письменників „української школи" в польському романтизмі українська пісня й дума стала її основою й свіжим струменем, а за словами І. Франка привнесла „цілі нові світи духу й форми в польську поезію" [3: 114].

Як відзначав І. Франко, „українська школа" в польському романтизмі XIX ст. не була чимось новим, її початок потрібно шукати ще в XVI-XVIII ст. у творчості Б. Папроцького, С. Кльоновича, Ш. Шимоновича та інших. Але в XIX ст. це явище було якісно відмінним. На зміну стихійному захопленню піснею приходять теоретичні настанови романтизму з його закликами йти до джерел народної творчості.

Найбільшу зацікавленість у Польщі та в інших слов'янських країнах викликав збірник М. Максимовича „Украинские народные песни" 1834 року видання з нотним додатком мелодій 25-ти пісень, написаних російським композитором О. Аляб'євим. У збірнику було вперше опубліковано багато дум та історичних пісень, до яких польська спільнота віднеслась досить прихильно.

Польський етнограф Паулі Жегота привітав М. Максимовича з виходом у світ збірника й надіслав йому дружнього листа.

В 1837 році з'явилася ґрунтовна праця польського історика та літератора, провідного теоретика й практика польського романтизму та „української школи" в польському романтизмі М. Грабовського „O pieśniach ukraińskich" („Про українські пісні"). Спираючись на передмову до збірника М. Максимовича, він трактує український героїчний епос, як найдосконаліший витвір духу народу, що віддзеркалює його суспільну й політичну історію. Всі оригінальні тексти, за якими була написана розвідка, М. Грабовський взяв із збірника М. Максимовича 1834 року. Добрий знавець польської та української літератури й культури, він одним із перших звернув увагу на вплив української поезії на польську літературу й дав цьому явищу теоретично обґрунтоване пояснення.

Дослідник В. Гнатюк в статті „Впливи Максимовича на польсько-українську школу" (1927), а пізніше дослідник Г. Нудьга в книзі „Українська дума і пісня в світі" (1997) детально проаналізували й позитивно відгукнулися на літературну розвідку М. Грабовського „O pieśniach ukraińskich". Вони відзначили, що збірники М. Максимовича М. Грабовський вважав визначним явищем, „бо коли б їх додати до сербських, чеських і „Слова о полку Ігоревім", то мали б уяву про природний дух слов'янства" [4: 128].

Характеристику української поезії М. Грабовський почав з історії козацтва, яке на думку польського вченого, породило найбагатшу поезію. Зародження козацтва він відносить до XII-XV ст.

У збірнику „Украинские народные песни" М. Грабовський в першу чергу виділяє думи, прийнявши визначення М. Максимовича, який цей жанр відніс тільки до епічних творів з нерівноскладовою формою віршування та речитативним наспівом. Слід згадати, що у 1835 році журнал „Rozmaitości" („Розмаїтості") опублікував рецензію Л. Семенського на збірник М. Максимовича „Украинские народные песни", в якій було чітко проведено жанрову межу між думами та епічними піснями.

У власному польському перекладі М. Грабовський знайомить читачів з кращими думами М. Максимовича про Хмельницького та Барабаша, про похід Хмельницького

на Молдавію, про смерть Хмельницького. Цикл творів про Хмельницького він називає „римованою хронікою", переказує їх прозою, звертаючи увагу на високохудожні зразки епосу та їх історію. До шедеврів мистецтва М. Грабовський відносить чотири думи із збірника М. Максимовича 1834 року, а саме: „Чорноморська буря", „Дума про Івана Коновченка", „Хведір Безрідний" та „Втеча трьох братів з Азова".

На ті часи це були найдосконаліші переклади українського поетичного епосу польською мовою. Переклади М. Грабовського відтворювали стиль оригіналів та відзначалися об'єктивністю змісту. Після дум М. Грабовський подав свої переклади історичних пісень: „Про Свірговського", „Морозенко", „Байда" та інші, які відносить до здобутків світової поезії.

У розділі „Про елементи української поезії в поезії польській" М. Грабовський один із перших проаналізував історичне й естетичне значення української народної поезії для нової польської літератури на принципах загальноєвропейського романтизму. Тут М. Грабовський розглядає два питання: значення народної поезії для літератури взагалі, і що дала українська народна поезія польській літературі.

М. Грабовський пише, що для слов'ян народна поезія є дорогоцінним документом, який стверджує, що давнє мистецтво мають не тільки греки й римляни. Пісня – скарб минулих віків і значну частину цього скарбу складають українська пісня та дума. Вони цінні для поляків тим, що сприяють позитивному розвиткові польської літератури.

Розглядаючи це питання в історико-теоретичному аспекті М. Грабовський відмічає, що ті письменники, які під впливом української пісні й думи писали українською мовою (Т. Падура, А. Шашкевич, М. Комарницький, К. Ценглевич та інші) не створили високої літератури. Про твори, написані польською мовою з використанням української народної поезії, як зазначав М. Грабовський, „сміливо можна сказати, що дніпровські квіти внесли своєрідний запах і барви у наш літературний квітник" [5: 103].

Ідеологічно М. Грабовський не виходить за межі прагнень представників так званої „української школи" в польському романтизмі. Його полонила естетика українського народного поетичного слова, він віддає належне високій красі й історизму пісні та думи, але, разом з тим, хоче, щоб вони служили ідеям відродження Польщі.

У розвідці М. Грабовський дає короткі характеристики творчості поетів-романтиків „української школи" Б. Залєського, С. Гощинського, Т. Падури, А. Мальчевського, які відображали різні аспекти України та її народу: С. Гощинський – Україну гайдамацьку, Б. Залєський – козацьку, А. Мальчевський – польсько-шляхетську.

Наприкінці М. Грабовський висловлює думку, що українська народна творчість у майбутньому дасть багатий матеріал для поетичних доробок, і рекомендує використовувати одне з багатющих джерел – українську народну творчість, особливо наголошуючи на цінності збірників М. Максимовича.

Як критикові й теоретику польського романтизму М. Грабовському були близькі романтичні постулати М. Максимовича. Він стежить за працями вченого та його найновішими розвідками. Праця М. Грабовського заслуговує на увагу й тим, що нею скористалися в Європі англійські, французькі, німецькі автори, які писали статті та розвідки про українську поезію та збірники М. Максимовича.

Дослідник В. Гнатюк, аналізуючи працю М. Грабовського „O pieśniach ukraińskich", звернув увагу наскільки сильне враження справляли збірники М. Максимовича на польську молодь, про що свідчить оповідання представника „української школи" в польському романтизмі Олександра Кароля Грози (1807-1875).

Із збірником М. Максимовича (1827) О. Гроза познайомився у Віленському університеті, де він перебував з 1826-1829 роки. Про свої враження він згадував через 20 років, зазначаючи, що „майже все власною рукою собі переписав і багато з нього переклав" [6: 104]. Інтерес О. Грози до збірника відбив настрої цілого кола ідейно-спорідненого товариства. Плідним результатом знайомства зі збірником М. Максимовича є рання поема О. Грози „Starosta Kaniowski", сюжет якої запозичений у М. Максимовича.

Друга народна балада про Гриця дала матеріал для поетичної переробки в драматичній формі „Hryč" (dramat w 5 actach, Wilno, 1858). Текстуальний збіг спостерігається в пісні про Гриця в збірнику М. Максимовича і в драмі О. Грози, де вона подається українсько мовою. В. Гнатюк відсилає нас до М. Максимовича відносно двох пісень у драмі „Hryč"– „Стоїть явір над водою" та „Березо, чом ти не зелена?" В поезії „Zaporożec" О. Гроза, не зробивши змін у змісті сюжету випровадження сина на війну, привносить свої риси: „парубкові набридло сільське життя і він бажає у Запоріжжі здобути військову славу [6, 105].

Як бачимо, збірник М. Максимовича 1827 року надихав молодого поета, а пізніше відбився в творах О. Грози у вигляді ремінісценцій.

Ол. Колесса, дослідник творчості талановитого польського поета Б. Залєського (1803-1876), знаходить в нього переробки із збірників М. Максимовича. Дума Б. Залєського „Wyjazd bez powrotu" є переробкою пісні із збірника М. Максимовича „Стоїть явір над водою", а дума „Młodo zaswatana" перероблена з пісні „Чи я в лузі не калина була". Одна з частин думи „Pochód" збігається з піснею, вміщеною в збірнику М. Максимовича „Засвистали козаченьки в похід з полуночи..." – „Hałasują surmy, trąbki na pochód roznośnie". Дума Б. Залєського „Ukaranie" є переробкою народної пісні „Ой не ходи, Грицю" – дослідник відсилає читача до М. Максимовича [6: 104].

Зацікавленість українською піснею та думою бачимо і в творчості Адама Міцкевича (1798-1855) та Юліуса Словацького (1809-1849). Українську народну поезію вони пізнали безпосередньо з життя, так як деякий час жили в середовищі українського народу, хоча використовували й друковані джерела. А. Міцкевич цікавився українським фольклором, читав збірники М. Максимовича, М. Цертелева, був знайомий з діячами української культури: Т. Шевченком, П. Кулішем. До однієї з перших балад „Чати" (1829) він дає підзаголовок „Українська балада", мотиви українських пісень наявні також у творі „Пан Тадеуш" та інших.

Ставлення А. Міцкевича до української народної поезії найкраще виявилося у його лекціях, прочитаних студентам паризького „Колеж де Франс". В одній із лекцій він звертає увагу на придніпровську країну: „Українські простори є столицею ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширювалися часто по всій слов'янщині" [7: 23-24], а українці – найпоетичніший, наймузикальніший слов'янський народ" [7, T.II, 124].

Україна, козацтво, його поезія у 20-х роках XIX ст. настільки захоплюють поетичну увагу польських і російських письменників, що А. Міцкевич якось сказав: „Україна, су-

міжна земля Польщі й Росії, стає місцем зустрічей поетів... Поети обох народів Залєський, Пушкін, Рилєєв, Гощинський – зустрічаються в Україні біля одних і тих же джерел натхнення, оспівують одних і тих же героїв... Один критик слушно висловився, що з цієї поезії можна було б укласти гармонійне ціле, прекрасну козацьку рапсодію" [7, Т. VI, 7].

Визначний польський письменник. Ю. Словацький свої кращі твори написав під впливом українських пісень. З поезією українського народу він познайомився, коли перебував у Кременці та селах Волині, добре знав українську мову. Одному із ранніх творів Ю. Словацький дав назву „Українська дума", де показав історію нещасного кохання і поєднав засоби романтичної літератури з мотивами українських історичних пісень.

Сюжетні ситуації до поеми „Змій" (1831) Ю. Словацький запозичив з дум „Самійло Кішка" й „Іван Богуславець". Дослідникам неважко довести, що такі твори, як „Пісня козацької дівчини", „Беньовський", драма „Баландина" та інші творилися з свідомим зверненням до джерел української народної поезії. Для Ю. Словацького українська пісня й дума були не лише джерелом, з якого можна було черпати засоби оновлення художньої літератури, а й документом, що засвідчував народний світогляд, погляди на суспільні явища.

Українській народній пісні Ю. Словацький пророкує велике майбутнє. У повісті „Король Лядови", яку він почав писати французькою мовою в Парижі під впливом захоплення народною поезією, стверджував: „Національна література, йдучи за духом часу, почала відновлювати ті звуки розпачу і смутку, які були колись рисами пісень українського народу, тих запорізьких козаків, таких прославлених у боях проти турків, козаків, що інколи боролися навіть проти Польщі... Поезія цього народу заступає у нашому письменстві оті пісні трубадурів і труверів, таких відомих у Франції, і мінезінгерів Німеччини; вона стане підвалиною літератури майбутнього [8: 71].

Найбільш плідними на публікації та переклади українських дум і пісень були 1837-1838 роки. Письменники й перекладачі широко використовують збірники М. Максимовича. У 1837 році переклади дум польською мовою подають А. Бєльовський та А. Пенькевич.

А. Бєльовський переклав „Втечу трьох братів з Азова", а А. Пенькевич – „Хведора Безрідного". У 1838 році в альманасі „Bojan" у Вільно виходять переклади А. Пенькевича – „Чорноморська буря" і „Похід Хмельницького на Молдавію", „Хведір Безрідний", а також пісні „Сава Чалий", „Стоїть явір над водою" та інші. Близько трьох десятків творів української поезії зайняли розділ цього альманаху. Значне місце українській пісні й думі надає альманах „Athenaeum" („Антенеум"). Видавцем альманаху був Юзеф Крашевський, представник віленської „української школи", до якої входив А. Міцкевич. У своїх статтях він, як і М. Грабовський, правомірно стверджував, що наслідування в польській літературі викликала історія козаччини та збірники пісень і дум М. Максимовича.

У варшавському альманасі „Niezapominajki" („Незабудьки") друкується „Хведір Безрідний" у перекладі А. Бєльовського. У цьому ж році в Празі вийшов збірник „Думи А. Бєльовського і Л. Семенського", де між баладами та піснями була дума „Похід Хмельницького на Молдавію" в перекладі Л. Семенського. Під впливом ідей відродження у Львові виник альманах „Słowianin" („Слов'янин"), два томи якого вийшли в 1837 і 1838 роках. Українська пісня в оригіналі і перекладах зайняла тут одне з почесних місць. Усі

оригінальні тексти перекладачі брали із збірника М. Максимовича „Украинские народные песни" (1834), за якими була написана й праця М. Грабовського. Не всі переклади були досконалі, однак вони пробуджували увагу та зацікавленість до українського епосу.

Збірники М. Максиомовича – взірець і для польсько-українських фольклористів. Варто згадати польсько-українського етнографа Еразма Ізопольського, родом із Київщини (знайомого Т. Шевченка). У 1844 році він опублікував збірник „Spiewy historyczne Ukrainy" ("Історичні пісні України"), де були подані пісні козацьких часів перед Хмельниччиною. Публікації Е. Ізопольського мали науково-історичне значення. Він коментував історичну основу творів, додаючи польський переклад віршем чи прозою. Деякі думи „Про Свірговського", „Про Богуславця", „Смерть Хмельницького" та інші просто передрукував із збірника М. Максимовича (1834), зазначаючи „Ze zbioru Maxymowicza" („Зі збірника Максимовича") [6: 106].

Риторику та мелодію українських пісень творче використовували польські композитори. Знавець польської музики Й. Хомінський писав, що „український і польський народи на мистецькому ґрунті завжди вміли знайти спільну мову" [9: 314]. До українських мелодій зверталися польські композитори К. Ліпінський, К. Козловський та інші. Пісенні мелодії використовував і Ф. Шопен.

Перша половина XIX ст. у польському літературно-мистецькому й науковому середовищі відзначалось значним захопленням українською піснею і думою, яким відводилось одне з провідних місць серед творчості слов'ян і взагалі народів Європи.

Діяльність „української школи" в польському романтизмі була корисна не лише польській літературі, вона також багато зробила для популяризації української народної поезії в Європі. Польська еміграція XIX ст. А. Міцкевич, Ю. Словацький, Я. Чинський та інші були найактивнішими пропагандистами української поезії в Європі. Вони видавали збірники українських пісень у перекладі на інші мови, друкували статті й книги про Україну, влаштовували концерти, виступали на міжнародних конгресах. Усе це було корисним для української культури та сприяло зростанню її міжнародного авторитету.

Українські пісні проникають у побут народу. Їх не лише люблять слухати, але й співають, досліджують, пишуть наукові розвідки, перекладають, публікують. Тексти й ноти українських пісень і дум заповнили різні видання. Українська народна поезія стала невичерпним поетичним джерелом для письменників „української школи" в польському романтизмі. Збірники М. Максимовича давали письменникам конкретний матеріал для перекладів. Як представник науково-романтичного напряму М. Максимович стимулював зацікавленість до української поезії, що сприяло розширенню тогочасних європейсько-українських культурних зв'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайма Р. Гердер, его жизнь и сочинения.– М., 1888. – Т.І. – Ч. І. – С. 386.
2. Максимович М. Украинские народные песни. – М.: Университетская типография, 1834. – С. V.
3. Франко І. Твори в 20-ти т. – К., 1955. – Т.18. – С. 114.
4. Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. – Львів., 1997. – Кн. І. –С. 128.

5. Grabowski M. O Piesniach ukraiskich. Literatura i krytyka – Wilno, 1837.– T.I. – S. 103.
6. Гнатюк В. Впливи Максимовича на польсько-українську школу // Україна. – 1927. – Кн.6. – С.101-106.
7. Dzieła wszystkie Adama Mickiewicza. – Lwów, 1923. – T.V. (При посиланні на це видання в тексті вказуємо сторінку).
8. Глинський І. Ю. Словацький і усна поезія України. // Народна творчість та етнографія. – 1959. – № 4. – С. 71.
9. Хомінський Й. Ф. Шопен і українська музика. // Український календар. – 1966. – С. 314.

УДК [821.161.2+821.163.2]:392

Якімова А. М.
(Київ, Україна)

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙ ВІД ПРОГРАМИ ВЕНЕЛІНА ДО ПРОГРАМИ ШИШМАНОВА НА ТЕРЕНІ ДОСЛІДЖЕНЬ БОЛГАРСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

*В статье рассматривается развитие болгарской фольклористики от первой программы исследования фольклорно-этнографического материала, написанной украинским исследователем Ю. Венелиным в 1837 году (в Болгарии еще не существовало фольклористики как отдельной науки) до программы, написанной болгарским ученым И. Шишмановым – учеником и последователем М. Драгоманова. **Эта программа поставила** болгарскую этнографию на научную основу, а ее автора считают одним из основоположников болгарской этнографии.*

Одновременно анализируются творческие взаимосвязи таких известных ученых как Ю. Венелин, О. Бодянский, И. Срезневский, М. Драгоманов с основоположником украинской этнографии М. Максимовичем и их благотворное влияние на исследователей болгарского фольклора В. Априлова, Г. Раковского, Л. Каравелова, М. Дринова, И. Шишманова.

Ключевые слова: *этнография, программы, основоположники, последователи.*

The article's aim is to trace the development of the Bulgarian folkloristics from the first folklore program created by the Ukrainian researcher Venelin in 1837 (when Bulgaria hadn't the folkloristics as a science) to the program have written in 1889 by the Bulgarian scientist Shishmanof, Dragomanof's follower. This program lais the scientific bases to Bulgarian ethnography and Shishmanof became one of the founders of the Bulgarian ethnography.

At the same time it's analysing the creative interconnections of the famous scientists as a Venelin, Bodiansky, Sreznevsky, Dragomanof with the founder of the Ukrainian ethnography Maxymovych and their fruitful influence on the Bulgarian folklore researchers Aprilof, Karavelof, Drinof, Shishmanof.

Key words: *ethnography, programs, founders, followers.*

© Якімова А. М., 2009

Історично склалося так, що біля джерел формування болгарської фольклористики були, зокрема, і українські вчені.

Зацікавлення народною творчістю болгар бере початок з часів Венеліна [1], який перший розповів світові про Болгарію у двотомному дослідженні «Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам» (1829).

У листі до видатного діяча Болгарського відродження В.Апрілова (від 27 вересня 1837 р.) Ю. Венелін окреслив програму фольклорно-етнографічного вивчення Болгарії, разом з детальними настановами, де і який фольклорний матеріал збирати. І. Шишманов дав високу оцінку цій програмі: це «знаменитий лист, який в історії нашої етнографії завжди означатиме цілу епоху» [2].

Доречно зауважити, що на момент оприлюднення Ю. Венеліним своїх досліджень про болгарський фольклор, у Болгарії не існувало такої окремої галузі знань як фольклористика. Саме тому його справедливо вважають основоположником болгарської науки про народну творчість.

В. Апрілов, збираючи поетичні твори за укладеною Ю. Венеліним програмою, впорядкував збірник народних пісень, який вважається першою спробою систематизації болгарського фольклорного матеріалу.

Водночас, українська дослідниця Н. Шумада вважає, що Ю. Венелін був серед тих, хто закладав фундамент української науки про народну поетичну творчість на початку 30-х років XIX століття. Вона звертає увагу на те, що «Вслід за Максимовичем, який у передмові до «Малороссийских песен» (1827) зробив порівняльну характеристику пісень російського і українського народів, Венелін теж робить нову спробу такої характеристики» [3].

Про коло їх спільних інтересів Ю. Венелін пише в одному з листів до М. Максимовича, з яким його поєднувала багатолітня дружба: «Вы знали, что кроме Вас и меня, очень немногие интересовались поэзиею русского юга, и всякий раз, в доказательство моего к вам расположения, я только поддерживал вас» [4].

Враження від збірника Максимовича «Украинские народные песни» (1834) вилилися у Венеліна в рецензію, яка вийшла друком у 1834 році у вигляді його відомої праці «Про джерело народної поезії взагалі і південно-руської особливо» та складалася з двох великих статей: «Про південноруські пісні» і «Про малоруські пісні».

В свою чергу, названа праця відчутно вплинула на Осипа Бодянського і знайшла своє відображення вже у його магістерській дисертації «О народной поэзии славянских племен» (1837). Н. Шумада відзначає: «Так само, як і Венелін, ...О. Бодянський високо цінив фольклористичні студії М. Максимовича. Під впливом останнього він активно включився у збирацьку роботу і вже до часу захисту магістерської дисертації мав понад 8 тисяч записаних зразків» [3]. Частину зібраних пісень Бодянський віддав Максимовичу для його другого збірника (1834).

Максимовичу належить схвальний відгук на фундаментальну працю Бодянського “О времени происхождения славянских письмен” (1855): “Детище ваше богатырское; честь и слава за него вам на все века, на все краины славянские! …От души и сердца приветствую вас с окончанием вашего, поистине сказать, почтенного и достойного тру-

да” /Письма Мих. Ал. Максимовича Бодянскому (1838-1873) – Чтения, 1887, кн.1, с.141 (письмо от 22 декабря 1855г.).

З одного боку, авторитетність досліджень М. Максимовича у Росії і за її межами, безумовно, мала вплив на Ю. Венеліна у його фольклорних студіях і не могла не позначитися на його програмі фольклорно-етнографічного вивчення Болгарії.

З іншого – розвиваючи ідеї М. Максимовича і Ю. Венеліна, О. Бодянський виховав цілу плеяду болгарських фольклористів у стінах Московського університету. Серед них: С. Палаузов, І. Шопов, Н. Катранов, С. Філаретов, Н. Геров, Л. Каравелов, Р. Жинзіфов, Н. Бончев та М. Дринов.

У 30-х роках XIX ст. харківська школа романтиків (основу якої складав гурток університетської молоді на чолі з І. Срезневським та вчені і поети, які займалися збиранням українського фольклору) прагне до знайомства з М. Максимовичем. Ю. Венелін встановлює особисті стосунки з гуртком та його безпосереднім керівником.

І. Срезневський публікує «Очерк книгопечатания в Болгарии» (1846), у якому детально зупиняється і на фольклорних виданнях. Зокрема, він радить болгарським письменникам вчитися на кращих зразках народної поезії, збирати пам′ятки народної словесності та якомога більше друкувати їх [5: 26].

У 50-х роках, за сприяння І. Срезневського, були видані народнопоетичні твори, зібрані Н. Палаузовим, Н. Геровим, Д. Мутевим і П. Славейковим.

Під впливом ідей Ю. Венеліна народною словесністю зацікавився Георгій Раковський, праця якого «Показалец или ръководство, как да се изискват и издирят найстари черти нашего бития, езика, народопоколения, старого ни правления и проч.» (1859) стала першою спробою в молодій болгарській фольклористиці не тільки зафіксувати, а й дослідити поетичну творчість в її еволюції.

У 1861 році виходить книга Любена Каравелова «Памятники народного быта болгар», у якій вперше було застосовано порівняльний метод і використано зразки народнопоетичної творчості інших слов′янських народів.

Оцінюючи зроблене Л. Каравеловим у галузі фольклору І. Шишманов дав йому дуже високу оцінку: «Л. Каравелов є не тільки великим любителем болгарського фольклору, але і одним з найкращих його знавців і дослідників: перший болгарський і науково підготовлений етнограф»[6: 24].

Болгарська дослідниця Л. Мінкова зауважує, що Л. Каравелов «прослідкував розвиток української фольклористики приблизно протягом півстоліття. Від збірника Максимовича , виданого в 1827 р., до досліджень Потебні ...» [7: 100].

На початковому етапі творчої діяльності М. Дрінова виходить його робота “Писмо до Българските читалища” (1869), в якій молодий вчений піднімає проблему болгарського правопису, пропонує розроблені ним “Правила збирання пісень і казок” та “Правила опису старовинних Болгарських рукописів”. Так, у “Правилах збирання пісень і казок” Дрінов рекомендує: “Найкраще записувати по селах і від жінок” /правило 1/; “…записувати так як вимовляє жінка, …слово в слово…” з тим, щоб у записаних піснях або казках відображалася, як дзеркалі, місцева вимова з усіма тонкими особливостями і відмінностями слів і звуків” /правило 2/ [**8** (2: 261)].

На думку Цветани Романської зацікавленість Маріна Дрінова етнографією і фольклористикою пов’язана безпосередньо з його солідною підготовкою у Московському

університеті, де він засвоює наукові методи досліджень історії і філологічної критики джерел [9: 146].

Усі дослідники без винятку визнають і величезний вплив на М. Дрінова професора Московського університету, завідуючого кафедрою славістики О. Бодянського, який своєю викладацькою діяльністю сприяв формуванню Дрінова як молодого вченого.

Як етнограф і фольклорист М. Дрінов зробив значний внесок у становлення болгарської етнографії і фольклористики.

І. Шишманов почав вивчати фольклор завдяки М. Драгоманову, якого М. Арнаудов вважав одним із засновників порівняльних фольклорних студій у Болгарії [10: 69].

У 1889 році І.Шишманов публікує свою працю «Значението и задачата на нашата етнография», яка стала не тільки своєрідною програмою для майбутніх поколінь болгарських вчених, але і поставила болгарську етнографію на наукову основу. Самого ж вченого справедливо вважають одним із фундаторів болгарської етнографії.

Драгоманов позитивно поставився до праці Шишманова, яку, за словами вченого-початківця, він «написав незалежно і далеко від нього, користуючись тільки матеріалами, зібраними в його бібліотеці та бібліотеках Лескина і Вомера...» [11: 62].

Отже, завдяки першій фольклорно-етнографічній програмі Венеліна болгарські дослідники фольклору Апрілов, Раковський, Каравелов, Дрінов та багато інших роблять безцінний внесок у становлення та розвиток болгарської фольклористики як науки. Разом з тим потрібно відмітити, що на формування болгарських фольклористів мали вплив, зокрема, праці таких відомих дослідників українського фольклору як Максимович, Бодянський, Срезневський, Драгоманов та інші.

Програма Шишманова, написана наприкінці XIX століття, по суті, зафіксувала створення болгарської етнографії як науки і стала своєрідною платформою для майбутніх досліджень болгарського фольклору у XX столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шишманов И. Д. Десетгодишнината на Сборника 1889-1899. – С. V.
2. Там само. – С. IX.
3. Шумада Н. Недосліджена ділянка фольклористичної діяльності Юрія Венеліна // Болгарський щорічник. – К., 2006. – С.29-30.
4. Лист Ю. І. Венеліна до М. О. Максимовича від 10.V.1836. БАН, Ф.3. – № 5281.
5. Срезневский И. Очерк книгопечатания в Болгарии. – С.26
6. Шишманов И. Д. Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди освобождението. – София, 1914.
7. Минкова Л. Любен Каравелов и украинският фолклор и фолклористика. Литературна мисьл. – 1966. – Кн. 1. – С.84-109.
8. Дринов М. С. Съчинения. Под ред. на В.Н.Златарски. В 3 т. – С.: Бълг. книжовно д-во, 1909-1915. – Т.1. – 688 с.
9. Романска Ц. Марин Дринов като етнограф и фолклорист //Изследвания в чест на Марин С. Дринов: Сборник/. – 1960.
10. Арнаудов М. Очерци по българския фолклор. С., 1968. – 682 с.

11. Атанасов П. Из историята на българо-украинските културни отношения. – С.62.

УДК 82-92:882

Лахно С. Н.
(*Харьков, Украина*)

М. МАКСИМОВИЧ –ИСТОРИК ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

*У статті подано аналіз діяльності Максимовича як історика давньоруської літератури. Описано його праці про "**Опыт исторического словаря о русских писателях**" Новикова М. І., "Очерки древнерусской литературы" Грамматіна Н. Ф, "Опыт краткой истории русской литературы" Греча Н. І. Усі ці роботи були об'єктами дослідження Максимовича, коли він писав "Историю древнерусской литературы". Ця книга відбиває надзвичайну широту та розмаїття інтересів Максимовича, вона належить перу не лише літературного критика, але й історика, етнографа, лінгвіста.*

***Ключові слова**: давньоруська література, руський дух.*

In the article we analyzed activity of Maksimovich as a historian of Ancient Russian literature. We described the works of his "The experience of historical dictionary about Russian writers" by N. I. Novicov, "Discourse about Ancient Russian literature" by N. F. Grammatine, "The experience of the brief history of Russian literature" by N. I. Grech. All of these works were the objects of Maksimovich, when he was creating his "History of Ancient Russian literature". This book reflected extraordinary breadth and variety of interests of Maksimovich, it belongs to the feather not only literary critic, but historian, ethnographer, linguist.

***Key words:** Ancient Russian literature, literature Russian spirit.*

Максимович был не первым, кто обратился к изучению древней русской литературы. Со свойственной ему обстоятельностью и добросовестностью, он перечисляет большое количество авторов, многие из которых в действительности не оставили сколько-нибудь заметного следа в науке и оказались давно и заслуженно забыты. Но были среди предшественников Максимовича и такие, чей вклад в изучение древней русской литературы несомненен. Первым из них должен быть назван Н. И. Новиков.

В 1772 г. вышел его «Опыт исторического словаря о российских писателях». В него вошли триста семнадцать статей, содержащих сведения о писателях как прославленных, так и малоизвестных. Основное внимание Новиков уделил писателям XVIII века, но, стремясь спасти от забвения создателей древнерусской письменности и показать, что Россия не уступала в уровне развития культуры другим странам Европы и что ее современные успехи опираются на богатые традиции, он включил в составленный им словарь такие имена, как Лазарь Баранович, Дмитрий Туптало, Федор Кемский, князь Курбский, преподобный Нестор, патриарх Никон и ряд других. Многие статьи вынужденно кратки, а содержащиеся в них сведения неполны и недостаточно достоверны. Более полно характеризуется деятельность писателей XVII в.: Димитрия Ростовского,

© Лахно С. Н., 2009

Симеона Полоцкого. Для своего времени появление исторического словаря русских писателей было фактом большого значения, и П.Н. Берков имел все основания отметить, что этим трудом Новиков впервые «выдвигал задачу изучения древнерусской литературы, хотя бы в плане биографическом и библиографическом» [1: 92].

В 1809 г. Н. Ф. Грамматин выпускает книгу, название которой почти совпадает с появившимся тридцать лет спустя трудом Максимовича –«Рассуждение о древней русской словесности». Она посвящена лишь двум памятникам древнерусской литературы – летописи Нестора и «Слову о полку Игореве». Оба они оценены очень высоко. Летопись Нестора названа «драгоценным памятником древней нашей словесности», а «Слово» по своим художественным достоинствам не уступает творениям Гомера и Оссиана.

Но при этом Грамматин (в отличие от Максимовича) оказался неспособен оценить по достоинству произведения устного народного творчества, в частности исторические песни и былины из так называемого сборника Кирши Данилова. Не отрицая наличия в «простонародных наших песнях» «нежности, чувства и простоты», автор в целом оценивает их достаточно пренебрежительно. Он усматривает в них «следы испорченного вкуса и самого уродливого воображения», а «большое разнообразие» «стопосложения» считает «произведением случая, а не искусства».

В действительности непосредственным предшественником Максимовича как историка русской литературы был Н. И. Греч. Автор «Истории древней русской словесности» отдавал себе в этом отчет. Он писал: «Переходя к отработке истории русской словесности в систематический вид науки, заметим, что начало тому положено Н. Гречем. Его «Опыт краткой истории русской литературы», изданный в Спб. 1822 г., замечательнее прочих, как первое в своем роде и более других богатое сведениями руководство. Оно может по преимуществу назваться *фактическим*. В самом делении русской словесности на периоды Греч взял чисто историческое направление ... После гречевых опытов в нынешнем десятилетии явились также в С. Петербурге другие опыты – Тимаева (1832), Плаксина (1833), Глаголева (1834), Георгиевского (1836) [2: 23-25]. Хотя Максимович дал уважительные характеристики всем четырем перечисленным авторам, очевидно, что в сравнении с Гречем, который первым «взял чисто историческое направление», они воспринимаются как эпигоны.

Греч, как известно, довел свое рассмотрение русской литературы до современности. Таковы же были и намерения Максимовича. «Сие сочинение, – писал он в предисловии, – составляет первую часть приготовляемой мною к изданию всей «истории русской словесности». В непродолжительном времени я предполагаю окончить вторую часть, в которой будет изложена – в таком же виде – наша словесность среднего периода, т.е. от возрождения Руси из-под ига татарского до ее преобразования Петром Великим. История русской словесности от начала восемнадцатого века до нынешнего времени составит третью последнюю часть всего сочинения». Этот обширный замысел, как известно, осуществлен не был, более того, книга, выпущенная Максимовичем в 1839 г., вобрала в себя лишь часть написанного. Приступая к ее печатанию, он сообщал О. М. Бодянскому, что свою «Историю» «так широко записал, что не кончит в таком виде и потому решился сократить, следовательно должен переработать весь написанный огромный том, доведенный до XVIII века» [2: 23-25].

В предисловии к ней автор не забыл особо подчеркнуть, что, предпринимая свой труд, он «желал принести пользу изучающим русскую словесность, особенно в здешнем крае..» Таким образом, в числе своих будущих читателей он видел прежде всего своих земляков, жителей Украины.

Эта книга отразила неординарную широту и многообразие интересов Максимовича, она принадлежит перу не только литературоведа, но и историка, этнографа, лингвиста. Его размышления о становлении русской нации, об истории русского языка были во многом новаторскими, и они заслуживают самостоятельного внимания. Но в рамках данного труда они были подчинены именно изучению истории литературы, или, как предпочитал говорить автор, словесности. Под словесностью же он разумел «совокупность памятников, в которых выразилось душа и жизнь народа посредством *языка*, изустно или письменно, под именем же *языка* разумеется живая, органическая совокупность слов, коими выражает себя народ» (С.1).

Развитие словесности отражает, по Максимовичу, «степень просвещения и развития внутренней жизни народа и значительности его в истории человечества» (с. 2-3). Словесность может изучаться только в связи с историей народа, тем более, что памятники словесности и запечатлевают в себе эту историю, своеобразие словесности определяется особенностями жизни породившего ее народа.

Диалектический подход Максимовича к предмету своего изучения проявился и в сформулированном им тезисе, согласно которому история словесности не только определяет литературные памятники порознь, «но и разнообразие их приводит к единству, а свои частные исследования к общим выводам и представляет их в стройной целости или системе» (С.5).

Одним из наиболее значительных достижений Максимовича как историка русской литературы, можно сказать, его творческих прозрений была предложенная им периодизация «постепенного развития русской словесности». Периодизация эта такова: «*Период первый*, или *древний*, продолжавшийся четыре века, от шестидесятых годов IX-го до последней четверти XIII-го. *Период второй*, или *средний*, продолжавшийся четыре века с четвертью, от последней четверти XIII-го по XVIII-й век. *Период третий*, или *новый*, продолжавшийся один с четвертью век, а именно XVIII-й век и первую четверть XIX-го. *Период четвертый – новейший* или *современный*, наставший с царствования Николая Первого» (С.6-7).

Обосновывая датировку первого периода, Максимович опирался на такие события, как «пришествие руссов в Новгород (862)», «водворение их в Киев (864)», «крещение киевских руссов в Царегороде (866), положившие начало русского просвещения, средоточием и первым рассадником которого был Киев. Падением же Киева, разрушенного татарами в 1240 г., завершился и древний период всей русской жизни, включая, разумеется, и развитие словесности.

Ю. В. Манн, обстоятельно и вдумчиво анализировавший книгу Максимовича в коллективном труде «Возникновение русской науки о литературе», видел самое важное нововведение ее автора в том, что он «*впервые установил период до татарского нашествия*, внеся тем самым важнейшую поправку в классификацию Греча» [4: 315] Максимович отдавал себе отчет в значении сделанного им вывода и в одном из писем

к М. П. Погодину, озаглавленных «О народной исторической поэзии в древней Руси» (1845), отмечал: «Ты припомнишь, что я вместо одного периода (до Петра Великого – так принял Греч в своей «Истории литературы», в чем следуют ему многие) принимаю два: первый *древний*, дотатарский; второй – *средневековый*, допетровский» [5: 490].

«Правда, мы помним, – развивает свою аргументацию Ю. В. Манн, – Греч в каждом из периодов еще устанавливал «отделения», но это не меняет дела. Второе отделение первого периода обнимает у него время с 989 по 1462 гг., т.е. от введения христианской веры до свержения татарского ига. Иначе говоря, момент начала татарского нашествия не фиксировался Гречем, время до этого нашествия не осмыслялось им как особый период» [4: 315].

Для Максимовича же было принципиально важно подчеркнуть значение древнего периода. Соединение восточных славян в единое русское государство, принятие христианства привели к «внутреннему преобразованию русского духа». Это привело к тому, что «древний период ознаменован счастливыми начатками в России и словесности и умственной деятельности вообще» (С. 10).

Татарское нашествие было, по его убеждению, «явлением только *отрицательным*, или разрушительным для древнего периода», оно как бы остановило движение русской жизни, привело к искусственному перерыву в нем, поэтому второй период начинается у Максимовича не с окончанием первого, а собором во Владимире 1274 г. и другими событиями, в которых он увидел «верное начало обновления умственной и общественной жизни нашего отечества, восстановления и утверждения его *самобытности* и нового полнейшего раскрытия *народности* русской» (С.8).

Начало третьего периода Максимович связывает с «утверждением единодержавия» Петра I, когда «начались его нововведения в России и преобразование оной по образу новоевропейскому» (С.9). Обращает на себя внимание несомненное сочувствие Максимовича петровским реформам. Это особенно существенно потому, что 1839 год, когда вышла в свет «История древней русской словесности», принято считать годом рождения славянофильства: появились два первых манифеста этого течения – статьи «О старом и новом» А. Хомякова и «В ответ А.С. Хомякову» И. Киреевского. Разумеется, идеология этих статей начала формироваться уже раньше, и Максимович, учитывая характер его окружения и круг его корреспондентов, был о ней осведомлен лучше многих других.

«Начало особого, четвертого периода» совпадает, по Максимовичу, «с начатием царствования Николая Первого», когда «возродилось и возрастает общее стремление к *самобытному* и *своеобразному* раскрытию *Русского духа* во всех отраслях жизни» (С.9). Далее эта мысль развита так: «В нынешнее царствование, при возрождении общего стремления к самобытному, своеобразному и полному раскрытию русского духа, означилось *просвещенное* обращение к *своенародности* и *положительности*» (С. 12). Если мы присмотримся к этим суждениям, исчезнет всякое подозрение, что Максимович связывает начало текущего периода отечественной словесности с вступлением на престол Николая I из верноподданнических чувств. Причины этого иные и более глубокие.

Дело в том, что середина 1820-х гг., а точнее период непосредственно предшествовавшей потрясениям, пережитым Россией в декабре 1825 г., был временем, когда определяю-

щее значение и в литературных поисках, и в оценке их результатов приобретает народность. Новым подтверждением этого стала и «История древней русской словесности».

Если мы присмотримся к тому, что начало четвертого, текущего периода истории русской литературы Максимович связывает с «общим стремлением к *самобытному* и *своеобразному* раскрытию Русского духа», то не останется сомнений в том, что в действительности он видит основное содержание этого периода в утверждении и распространении народности, а употребление Максимовичем такого показательного термина, как «своенародность», определение новейшего периода литературного развития как «самобытно-русского» проливают дополнительный свет на то, чем была народность в его понимании.

Корни «своенародности» искал Максимович-фольклорист, они постоянно находились в сфере его внимания, когда он изучал историю древнерусской литературы. Ю. В. Манн с полным основанием видел главную заслугу Максимовича в обращении к древнерусской литературе как к специальному предмету исследования. Показательно, что И. В. Киреевский, приписывая «открытие нового мира нашей старой словесности» С. П. Шевыреву, специальным примечанием сделал исключение для Максимовича.

Даже Пушкин, «приступая к изучению нашей словесности», выражал сожаление, что желание «обратиться назад и взглянуть с любопытством и благоговением на ее старинные памятники» неисполнимо: «К сожалению, старинной словесности у нас не существует. За нами темная степь – и на ней возвышается единственный памятник – «Песнь о полку Игореве» [6: 184]. Для Грамматина, как мы помним, древняя русская словесность включала, кроме «Слова о полку Игореве», лишь летописи Нестора.

В сравнении с подобными представлениями Максимович сделал большой шаг вперед. Составленный им перечень древнерусских писателей и памятников, включал 26 имен писателей, что в несколько раз превышало соответствующий перечень у Греча и вводил в читательский оборот многообразные сведения, собрание которых потребовало от автора, по его собственному признанию, «долговременного соображения и многотрудного эмпириса» [5: 474].

Приведем лишь несколько примеров характеристик, разработанных Максимовичем и позднее воспринятых историками древнерусской литературы.

В заметке о Феодосии Печерском Максимович не только сообщает известные к его времени сведения об этом авторе и называет как дошедшие до нас, так и утраченные его произведения, но и указывает на «Киево-Печерский патерик» как на источник расширения этих сведений. Игумена Сильвестра Максимович называет «продолжателем Несторовой летописи» и добавляет: «...Впрочем, Карамзин думал, что Сильвестр был только переписчиком» (С.83). Сегодня мы знаем, что в этом заочном споре прав был Максимович, а не Карамзин.

Включение в число древнерусских авторов «славного русского песнотворца Бояна» навлекло на Максимовича критику и даже насмешки. Единого мнения по этому поводу, действительно, нет. Но большинство специалистов все-таки признает его существование как певца-дружинника и относит его деятельность к концу XI – началу XII вв., т.е. примерно к тому же времени, которое называет и Максимович.

Очень показательна заметка о Клименте Смолятиче. Она заканчивается сожалением, что «до нас не дошло ничего из его писаний». Действительно, единственное дошедшее до

нас уже в осложненном виде произведение Климента – «Послание и пресвитеру Фоме» было найдено и изучено намного позднее. Но оно лишь подтвердило ту уважительную оценку, которую Максимович взял из летописей и правильностью которой интуитивно проникся, назвав Климента «*книжником* и *Философом*, которого прежде не было на Руси».

Что касается героев следующих двух заметок – Кирилла Туровского и Даниила Заточника, то здесь у Максимовича не было нужды апеллировать к своей интуиции. Он был знаком с их произведениями, и оценки, которые они получили в «Истории древней русской словесности», существенно не расходятся с современными. Завершает Максимович свой перечень характеристиками шести новгородских авторов. Все они малоизвестны, и тем более следует отдать должное Максимовичу, который сумел собрать о них достоверные и относительно обстоятельные сведения.

Непосредственно истории древней русской литературы Максимович уделил несколько десятков страниц. В его книгу вошли обширные! экскурсы в исторические судьбы восточных славян, более половины общего объема книги уделено проблемам языка. Почему автор не мыслил историю словесности вне связи с близлежащими дисциплинами, он объясняет; детально и убедительно. Со второй половины 1Х века появляется не только новое государство – «с тех пор наше Отечество представляет собою особый – Русский мир, в котором десятивековое развитие жизни запечатлено стремлением к полному единству, стройной целостности и общей самобытности народной» (С.23).

Итоги развития русской литературы от кончины Владимира Мономаха до татарского нашествия Максимович подводит вдумчиво и в нескольких аспектах. Он выделяет два ведущие направления, которые определяет как «поучительное» и «повествовательное». Вершиной первого он считает Слова Кирилла Туровского, а «песнотворческое» повествование завершилось целою, стройною «Песнею о полку Игореве».

Зримо обгоняя свое время, Максимович самыми категорическими словами заявил, что при сравнении древнерусской литературы с «состоянием словесности у западных народов» «ни один из них не возьмет преимущества перед нами; по крайней мере нам неизвестно ничего в XI или XII веке на западноевропейских языках, что превосходило бы Летописание Нестора, Слова Кирилла Туровского и Песнь о полку Игореве» (С.95).

ЛИТЕРАТУРА

1. Берков П. Н. Развитие литературной критики в XVIII веке // История русской критики. Т.I. – М.; Л.: Изд. АН СССР, 1958.
2. Максимович М. А. История древней русской словесности. – К., 1839. С.23-25.
3. Чтения в обществе истории и древностей российских. 1887. Т.I. – С. 130. Письмо от 26 марта 1838 г.
4. Возникновение русской науки о литературе. – М.: Наука. 1975. – С.315.
5. Максимович М. А. Собр. соч., Т.III. Киев. 1880. – С.490.
6. Пушкин. Полн.собр.соч. Т.XI. – М.; Л.: Изд.АН СССР, 1949. – С.184.

УДК 821.161.2.091 Максимович

Холодняк Е. В.
(Харьков, Украина)

К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИИ ЭПИСТОЛЯРНЫХ ТЕКСТОВ М. А. МАКСИМОВИЧА

У статті розглядається епістолярна спадщина М. О. Максимовича – видатного українського вченого-енциклопедиста, зробившого значний внесок у розвиток багатьох галузей науки: природознавства, філософії, філології, історії, археології, етнографії, фольклористики. У роботі розроблено типологію листів М. О. Максимовича та виявлено деякі характерні мовні особливості, властиві різним типам листів.

Ключові слова: *епістолярний текст, лист, функціональний стиль, екстралінгвістичні фактори, структурна організація.*

This article considers the epistolary heritage by M. A. Maksimovich, a well-known Ukrainian encyclopedic scientist, who made an important contribution to different branches of knowledge: natural history, philosophy, philology, history, archaeology, ethnography, study of folklore. The typology of the letters by M. A. Maksimovich is developed and some specific linguistic peculiarities characterizing different types of the letters are revealed in the article.

Key words: *epistolary text, letter, functional style, extra linguistic factors, structural organization.*

В последнее время значительный интерес у исследователей вызывают самые разнообразные тексты, которые могут принадлежать одновременно различным сферам коммуникации. В этой связи крайне интересным объектом является письмо, которое обладает целым рядом специфических, как экстралингвистических, так и лингвистических характеристик, многоплановостью сфер применения (деловая, научная, публицистическая, бытовая, художественная сферы), неизменяемостью структурных параметров (композиционная рамка), содержательной вариативностью (разнообразие тематики) и безусловной национально-культурной значимостью.

Изучение особенностей эпистолярных текстов происходит, как свидетельствует анализ литературы, посвященной изучению эпистолярия, преимущественно на материале переписки выдающихся писателей, деятелей науки и культуры. На это обстоятельство указывает и Н. И. Белунова, отмечая, что обращение к эпистолярному наследию творческой интеллигенции является не случайным, поскольку это наследие имеет важное значение для современной культуры как в собственно языковом отношении, так и в культурно-историческом [1: 80]. Письма содержат личностный взгляд автора послания на общественную жизнь в различных ее проявлениях, а также отражают языковой стиль определенной эпохи, способы организации и употребления языкового материала.

Среди выдающихся деятелей XIX века, сыгравших видную роль в истории русско-украинских связей, выделяется фигура М. А. Максимовича. Это ученый-энциклопедист, сделавший значительный вклад в развитие многих отраслей науки одновременно:

© Холодняк Е. В., 2009

природоведения, философии, истории, археологии, этнографии, фольклористики, языкознания и литературоведения. Его по праву называют "украинским Ломоносовым", "целым народным украинским университетом". Он оставил огромное творческое наследие, часть которого не потеряла научный интерес и до настоящего времени.

Значительную часть наследия М. А. Максимовича составляет его переписка с известными русскими и украинскими деятелями науки и культуры, писателями, такими как М. П. Погодин, П. А. Вяземский, С. П. Шевырев, О. М. Бодянский, Н. П. Барсуков, П. Г. Лебединцев, С. С. Уваров, Е. Ф. Брадке, А. Ф. Кистяковский, В. А. Жуковский, Т. Г. Шевченко, П. А. Кулиш, Г. Ф. Квитка-Основьяненко, И. С. Аксаков и многие другие.

Эпистолярное наследие М. А. Максимовича представляет большой и разнообразный мир. Оно охватывает широкий круг научных, историко-культурологических тем, вопросов и проблем, факты личной и общественной деятельности, и вместе с тем отражает языковые нормы XIX в., а также индивидуальные черты эпистолярного мастерства выдающегося мыслителя, что имеет большое значение для исследования культуры эпистолярной коммуникации данного периода.

Вместе с тем эти письма не были предметом специального рассмотрения в лингвистике, что и определяет актуальность нашего исследования.

Цель данной статьи – установить типологию эпистолярных текстов М. А. Максимовича, а также выявить некоторые характерные языковые особенности, присущие различным типам писем автора.

В ходе исследования было установлено, что в языке существует достаточно много подходов к классификации эпистолярных текстов. Разные ученые выделяют различные типы писем, квалифицируя их то в качестве жанра как разновидности эпистолярного стиля (Л. Н. Кецба [2], С. В. Антоненко [3] и др.), то в качестве жанра как разновидности того или иного функционального стиля (Н. И. Белунова [4] и др.), то в качестве речевого жанра в лингво-прагматичаском аспекте (Н. А. Ковалева [5] и др.) (подробнее см. [6]).

Проанализировав различные подходы к классификации эпистолярных текстов (далее ЭТ), мы пришли к выводу, что в основу типологии ЭТ должен быть положен комплекс таких экстралингвистических факторов, как сфера общения, целеустановка и характер отношений коммуникантов. Это позволило нам выделить следующие типы писем:

1) официально-деловые письма: письма-просьбы, уведомления, благодарности и др.;

2) научные письма: научные статьи в форме писем, философские письма рассуждения, письма рецензии и др.;

3) публицистические письма: очерки в форме писем, заметки, репортажи, критические статьи в форме писем и др.;

4) собственно личные письма: бытовые письма, интимные, дружеские и др.;

5) художественные письма: различные художественные произведения в форме писем (например, романы в письмах, стихотворные послания и др.).

В эпистолярном наследии М. А. Максимовича, как и в переписке многих других выдающихся личностей, обнаруживаются черты различных функциональных стилей, а иногда и нескольких одновременно, что позволяет говорить об их жанровом и стилистическом разнообразии. Данный факт обусловливает некоторые трудности создания их типологии. Это отмечает и В. А. Короткий, характеризуя эпистолярное на-

следие М. А. Максимовича: “Деловое и дружеское, письмо-просьба, благодарность, поздравление с использованием канцелярского и неофициального стилей, письмо, которое отражает форму научного трактата или статьи, хотя и ориентированного на конкретного адресата и рассчитанного на публикацию, – все это различные группы писем, которые тяжело объединить по определенным жанровым признакам…” [7: 17].

Исходя из критериев, положенных в основу общей типологии ЭТ, мы попытались установить типологию эпистолярных текстов М. А. Максимовича.

Материалом для анализа послужили более 300 писем М. А. Максимовича, написанных на русском языке в разные периоды его жизни, но наибольшее количество составляют послания Михайлогорского периода, так как в это время автор вел переписку наиболее активно.

Проведенный анализ позволяет отметить, что наибольшее количество из проанализированных нами писем составляют собственно личные письма М. А. Максимовича: бытовые письма, интимные, дружеские и др. (более 160 писем). Это письма к жене – Марии Васильевне Максимович, родственникам (брату – Василию Ильичу Тимковскому, дедушке и бабушке – Максимовичам Ивану Ивановичу и Елене Васильевне), друзьям (П. А. Вяземскому, Г. П. Данилевскому, В. А. Жуковскому, О. М. Бодянскому, С. П. Шевыреву, Т. Г. Шевченко, П. Г. Лебединцеву, П. А. Кулешу и др.).

Личная переписка М. А. Максимовича характеризуется статусным равноправием коммуникантов, а также близкими доверительными отношениями, что обусловливает непринужденный тон коммуникации. Этот фактор является основным критерием выбора использования той или иной формы зачина или концовки. В связи с этим в личных письмах М. А. Максимовича встречаются как традиционные, соответствующие эпистолярным нормам XIX века, формы обращения и прощания (*“Милостивый государь князь Петр Андреевич!”; “При сем свидетельствуя вам мое почтение, имею честь быть вашим покорным слугою М. Максимович”; “Душевно преданный вам М. Максимович”; “Ваш Максимович”* и др.), так и достаточно оригинальные (*“Не пора ли, наконец, аукнуться нам с тобою, мой возлюбленный брат и друг, Василий Ильич?..”; “Как вы здравствуете, почтеннейший Петр Гаврилович, ради великого поста?..”; “За сим обнимаю вас, друже, преданный вам Максимович”, “До свидания!”, “Будьте здоровеньки! Да хранит и крепит вас добрый гений, святой дух славяно-русский”, “Мысленно обнимаю вас, – низенько кланяюсь подружию вашему, – вам преданный М. Максимович”, “Ваш М. М.”* и др.).

При анализе лексического состава данного типа писем выявлено, что основу личных писем М. А. Максимовича составляет книжная лексика с большим количеством вкраплений просторечных (*похвалюсь, чуется, ляпнул, крепко (в значении очень), маленько* и др.), разговорных слов (*огорошили, стукнет (о возрасте), авось, горемычный, тамошняя и др.)* и фразеологизмов *(служить спустя рукава; взять на откуп; сойти как с гуся вода; по уши закопались, как мыши в крупу; шила в мешке не утаишь; попасть впросак; нет ни слуха, ни духа* и др.). Многочисленна группа разговорной эмоционально-окрашенной лексики, особенно распространенным является употребление слов с модификационными суффиксами (*словцо, примечаньеце, статейка, городишко, хмелинка, письмецо, заметочка, книжечка, здоровьячко, стишки и* др.). В письмах определенным адресатам (своим землякам: Т. Г. Шевченко, П. А. Кулешу, О. М. Бодянскому и др.) автор часто использует

украинизмы (*дружe, коханый, земляче, лист (в значении письмо), тыждень, грошенята* и др.) для передачи так волновавшего его национального колорита. Использование вышеперечисленных разновидностей слов является отражением неофициального, непринужденного, доверительного, эмоционально-окрашенного, в некоторых случаях фамильярного тона общения.

Экспрессивность выражения в данных видах писем достигается также использованием эпитетов (*удовольствие румяное, поэтическое воодушевление, озваться коротким словцом* и др.), метафор (*уединился в Межгорский монастырь, выхожу из монастыря в Полки и Сотни, историческая пыль, купец на издание стихотворений* и др.), олицетворения (*затаившийся где-то остаток Гоголевского писанья, прилетели вести, старик Наум – о своей книге* и др.), перифразы (*град Петров – Петербург, Михайлогорское отшельничество – о проживании на Михайловой Горе, богоспасаемый град – о Киеве* и др.), а также таких стилистических фигур, как антитеза (*Из новостей нашей губернии – очень печальный пожар города Лубен; а радостных не имеется*) и ирония:

“Из новостей же не Московских главная и всеобщая есть потопление Петербурга, но эта новость не совсем свежа: несколько припахивает”.

Синтаксический уровень данного типа писем характеризуют как книжные сложные синтаксические конструкции (сложносочиненные, сложноподчиненные и многокомпонентные сложные предложения), так и разговорный синтаксис (односоставные определенно-личные, неопределенно-личные, безличные и вопросительные предложения).

Значительное количество посланий М. А. Максимовича представляют публицистические письма, которые, несмотря на то, что были адресованы конкретным лицам, имели более масштабное звучание. Это очерки в форме писем: С. П. Шевыреву “Автобиография”, П. И. Бартеневу “О путешествии в святую землю Московскую священника Иоанна Лукьянова”, князю П. А. Вяземскому “Воспоминание о Тавриде” и др.; заметки в форме писем: А. С. Уварову “Заметки о некоторых летописных названиях местностей”, Н. А. Маркевичу “Заметка о первых гетманах козацких и первых полковниках Прилуцких”, С. М. Соловьеву “Заметка о козацких гетманах” и др.; критические статьи в форме писем: М. П. Погодину “О происхождении Варяго-Руссов”, Г. П. Галагану “Об историческом романе г. Кулиша “Черная Рада”, П. Г. Лебединцеву “О Киевском Синопсисе и о некоторых урочищах древнего Киева, упоминаемых в описании Киева Закревского” и др. (более 70 писем).

ЭТ М. А. Максимовича данного типа представляют собой открытые письма, адресованные одновременно конкретным и предполагаемым обобщенно-потенциальным адресатам, представляющим высокообразованных читателей. Для них характерна незавершенная структурная организация: приветствие или прощание может отсутствовать.

Стилистический анализ лексических единиц данных ЭТ показал, что в целом они содержат нейтральную и книжную лексику, а также небольшие вкрапления поэтической (*брачный чертог, картинные берега, храм природы* и др.), разговорной (*вспомянуть, приотдохнули, прудок* и др.), просторечной (*гульба, воротились* и др.), устарелой (*отдохновительный, возвратный* и др.), нетранслитерированной лексики (*voluntarii, pawicius* и др.) и украинизмов (*вечеря, лист (в значении письмо)* и др.).

Письма данного типа носят ярко выраженный экспрессивно-оценочный характер, что проявляется в использовании М. А. Максимовичем образных средств языка: мета-

фор (*произвол летописателей, первый период козачества покрывается новым туманом, родимые гнезда* и др.), а также таких стилистических фигур, как антитеза (*Но я думаю, что помянутые здесь лица: "князь Дмитрий" – не Вишневецкий, а "князь Вишневецкий" – не Дмитрий*) и ирония:

"В самом деле, тут на гетманстве и Дмитрий Вишневецкий, и Евстафий Ружинский – совсем другие лица, а не те, которые действительно были в пределах Днепровских во второй половине XVI века. Об этих последних стоило бы еще поразведать в затворах Киевского центрального архива, а тех призрачных двойников их, подвизавшихся только на страницах летописных, пора бы уже и в отставку…".

Своеобразием синтаксиса публицистических писем М. А. Максимовича является одновременное использование книжных и разговорных конструкций. Книжный характер синтаксиса проявляется в употреблении простых двусоставных распространенных, сложносочиненных, сложноподчиненных и многокомпонентных сложных предложений, осложненных причастными, деепричастными и сравнительными оборотами. В то же время в тексте письма используются простые восклицательные предложения, которые носят разговорный характер (*"Господи, как мне хорошо тогда было!"* и др.).

М. А. Максимович как видный общественный деятель, ученый, ректор Киевского университета вел переписку с официальными лицами: Министром Народного Просвещения С. С. Уваровым, попечителем Киевского Учебного Округа Е. Ф. Брадке, редакторами журналов К. С. Сербиновичем, П. Г. Лебединцевым и др., а также с официальными учреждениями: Советом Императорского Университета Св. Владимира, Киевским Цензурным Комитетом и др. (более 30 писем). В связи с этим естественным является наличие в его эпистолярном наследии официально-деловых писем, адресованных конкретным официальным лицам, и писем, написанных в официальные учреждения, адресатами которых являются конкретные группы руководящих лиц.

Общим для обоих видов писем данного типа является то, что им свойственна жесткая трехчастная композиция. В зачине официально-деловых писем, адресованных конкретным официальным лицам, обычно представлено вокативное предложение, содержащее обращение (*"Милостивый Государь Граф Сергей Семенович!"* и др.), а в письмах, адресованных в официальные учреждения, – односоставное номинативное предложение, в котором содержится информация, куда адресовано письмо и от кого (*"В Совет Императорского Университета Св. Владимира от Профессора Максимовича"* и др.). Концовка писем официальным лицам несколько отличается от концовки писем в официальные учреждения. Если в первом случае она соответствует эпистолярным нормам XIX века и выражается с помощью простых предложений, осложненных обращением (*"С истинным почтением имею честь быть, Милостивый Государь, Вашего Превосходительства покорный слуга Михаил Максимович"* и др.), то во втором случае она более сдержана в эмоциональном отношении и выражается односоставными номинативными предложениями (например, *"Профессор Максимович", "М. Максимович"* и др.).

В информационной части официально-деловых писем М. А. Максимович использует, в основном, синтаксические построения, полностью развивающие мысль и замыкающие ее в рамках одного предложения. Отсюда преобладание сложносочиненных, сложноподчиненных и многокомпонентных сложных предложений, с четкими связями

между частями, с обилием придаточных (до 6 ПЕ), вводных слов, вставных конструкций, перечислений и т. д.

Лексика анализируемых видов писем содержит характерные для официально-делового стиля XIX века клише и штампы *(имел честь получить, приношу благодарность, извещая о сем предварительно, поставляю долгом сообщить)*, а также архаичные местоимения *(сей, оный)*.

Проведенный анализ позволил выделить среди писем М. А. Максимовича также научные письма (более 30 писем). На наличие в эпистолярном наследии М. А. Максимовича научных писем указывает и В. А. Короткий, отмечая, что Михаил Максимович по праву может считаться основоположником своеобразного и нового для тогдашней Украины направления эпистолярной традиции – общение в форме научных статей, посланий, адресованных конкретным корреспондентам, приуроченных конкретным событиям, но опубликованных в периодических изданиях и рассчитанных на определенную общественную реакцию [7: 16]. Это научно-полемические статьи в форме писем, например, письмо Г. Квитке-Основьяненко "О правописании Малороссийского языка", и целые научные полемические циклы – "Филологические письма", "Ответные письма" и "Новые письма" к М. Погодину, а также философские письма-рассуждения, например, "Письмо о философии" к Е. Юсуповой.

Научные письма М. А. Максимовича, как и его публицистические письма, представляют собой открытые письма, предназначенные для публичного прочтения. Независимо от эксплицированных в них адресатов (выдающихся деятелей науки и культуры), они адресованы одновременно и определенной высокообразованной аудитории читателей того или иного периодического издания.

В письмах данного типа, как и в письмах, соотносимых с публицистическим стилем, композиционная организация является незавершенной; зачины-обращения, оформленные в виде самостоятельных реплик, отсутствуют, а адресные формы представлены в виде обращений к соответствующим адресатам в составе начальных предложений главной информационной части, которые вместе с тем являются организующими, опорными в текстах: (*"Вы не напрасно полюбили философию: без нее нет полного знания"; "Ты вызываешь меня, любезный академик, на ученый спор с гг. Срезневским и Лавровским!"* и др.). Концовка научных писем в большинстве случаев соответствует эпистолярным нормам XIX века: *"М. Максимович"*, – однако, иногда бывает и сокращенной, например, *"М. М."*.

Информационная часть данного типа писем содержит либо обоснование взгляда автора на научную проблему (как в "Письме о философии" к Е. Юсуповой), либо полемику по поводу какого-либо научного факта или явления (как в "Филологических письмах" к М. Погодину и др.).

Основу лексического наполнения научных писем М.А. Максимовича составляет общеупотребительная лексика (*разум, расчет, убеждение, стихия, вера, сердце, любовь, природа, душа, наука* и др.), наряду с которой используются общенаучные (*закон, следствие, предмет, значение, система, введение, заключение, анализ, синтез* и др.) и специальные термины (*материализм, идеализм, схолатизм, стоицизм, эпикуреизм, форма слова, полногласные слова, корень, окончание, глагол, слог* и др.).

В данных типах писем обращает на себя внимание также использование специальных средств (слов и словосочетаний), указывающих на связь предыдущей и последующей информации: *вышесказанных*; на причинно-следственные отношения: *отсюда, потому, поэтому, от того*; на итог, вывод: *и так, таким образом*, – которые являются одним из признаков научного стиля.

Для синтаксиса научных писем М. А. Максимовича характерно использование простых двусоставных распространенных предложений, сложносочиненных, сложноподчиненных и многокомпонентных сложных предложений, часто осложненных причастными или деепричастными оборотами.

Анализ эпистолярного наследия М. А. Максимовича показал, что художественные письма, выделенные в общей типологии эпистолярных текстов, у М. А. Максимовича отсутствуют, что и нашло отражение в типологии эпистолярных текстов данного автора.

В ходе исследования эпистолярного наследия М. А. Максимовича были выделены также такие письма, которые не могут быть однозначно отнесены к определенному функциональному стилю, то есть синкретичные типы текста, сочетающие в себе элементы нескольких функциональных стилей одновременно (8 писем). Например, письма Министру Народного Просвещения С. С. Уварову, которые содержат элементы официально-делового и публицистического стилей одновременно, а также письмо редактору "Киевских Епархиальных Ведомостей" П. Г. Лебединцеву, в котором ярко проявляются элементы разговорного и публицистического стилей.

Вместе с тем, на наш взгляд, данные письма, на основании комплекса экстралингвистических факторов, положенных в основу общей типологии эпистолярных текстов, могут быть отнесены к одному из перечисленных типов.

Таким образом, анализ ЭТ М. А. Максимовича позволил, в зависимости от сферы общения, целеустановки и характера отношений коммуникантов, выделить в его эпистолярном наследии следующие типы и виды писем:

1. официально-деловые письма, написанные официальным лицам и в официальные учреждения;
2. научные письма: научно-полемические статьи в форме писем и философские письма-рассуждения;
3. публицистические письма: очерки, заметки и критические статьи в форме писем;
4. собственно личные письма: бытовые, интимные и дружеские письма.

Проведенное исследование не исчерпывает многоаспектной проблемы изучения писем М. А. Максимовича. Поэтому предметом дальнейшего исследования может быть подробный анализ различных типов писем М. А. Максимовича.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белунова Н. И. "Комфорт речевого общения" (Дружеское письмо) // Русский язык в школе, 1996. – №5. – С.80-84.
2. Кецба Л. Н. Место эпистолярного стиля в системе функциональных стилей // Изв. АН АзССР. Сер. лит-ры и яз. – 1971. – №3-4. – С. 94-100.
3. Антоненко С. В. Синтактико-стилистическая структура эпистолярного текста (на

материале писем А.С. Пушкина): Дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1995. – 208 с.
4. Белунова Н. И. Текст дружеского письма творческой интеллигенции конца XIX-первой четверти XX в. как объект лингвистического исследования (коммуникативный аспект): Дисс. … док. филол. наук: 10.02.01. – СПб., 2000. – 475 с.
5. Ковалёва Н. А. Русское частное письмо XIX века (Коммуникация. Жанр. Речевая структура): Дис. ... док. филол. наук: 10.02.01. – М., 2002. – 537 с.
6. Стаканкова Т. П., Холодняк Е. В. Типология эпистолярных текстов // Филологический сборник: Сб. науч. статей / Сост. – к. ф. н. доц. Н. Н. Халанская. – Харьков: ХНПУ, 2006. – С. 21-27.
7. Короткий В. Життєпис мовою листів // Максимович Михайло. Листи. – К.: Либідь, 2004. – С. 6-18.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Махачашвілі Р. К. Методологічні засади аналізу англомовної інноваційної лінгвосфери сучасного буття. 5
Гаранович М. В. Гендер как философская и языковедческая категория. 12
Романовская А. А. Оценочная семантика античного символа как вербальной единицы. 19
Камаева Е. М. Глубины языка – глубины человека в современной культуре и художественной литературе. 28

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Семененко О. Ю. Засоби мовної репрезентації значення невизначеної множинної кількості / великої маси в українському поетичному мовленні (на рівні нерозкладних кількісно-іменних сполук зі стрижневим словом на позначення атмосферних явищ, природних стихій). 39
Майборода Н. Г. Номінація особи у художніх творах Д. Яворницького як фрагмент мовної картини світу. 45
Шуляк С. А. Національно-культурний компонент стилістичної функції флороменів у поезіях Євгена Гуцала. 52
Мялковська Л. М. Художні дефініції – концептуальний елемент стилю Валер`яна Підмогильного. 57
Влох Н. М. Інвективна лексика у дискурсному просторі англомовного постмодерністського тексту. 63
Кайкы М. Ю. Лексическое оформление количественной оценки в детской литературе XX века: факторы динамики. 69
Мартинюк Т. В. Пресупозиційні структури в комунікації. 75
Чуреева О. А. Драматический диалог в контексте диалога культур. (на материале сценических интерпретаций пьесы «Чайка» А. П. Чехова). 78
Ніка О. І. „Діалог про віру” Мелетія Пігаса в парадигмі діалогічності. 83

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Білас А. А. Французьке арго як лігвокультурний бар`єр у перекладі. 88
Сушинська І. М., Давидов П. Г. Українсько-єгипетські культурні відношення: історичний дискурс та перспективи розвитку. 95
Будник Н. В. О коллекциях рукописных материалов крымских караимов в Российской национальной библиотеке (г. Санкт-Петербург) и Санкт-Петербуржском филиале Института востоковедения Российской Академии наук. Перспективы исследования. 102

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Шаркань В. В. Лексика першого видання букваря П. Куліша (1857) у зіставленні з нормами сучасної української літературної мови. 109
Тимченко Є. П. Евфемізми в порівняльному аспекті (на матеріалі німецької та української мов). 115
Ивашина Н. В. О некоторых асимметричных явлениях в лексике близкородственных языков (на материале чешского и белорусского языков). 121
Волотовская Н. А. Ритуальные блюда родинного и похоронного обрядов в белорусском и украинском языках. 126
Рябенко Г. А. Способи уведення неологізмів у газетно-публіцистичний дискус (на матеріалі німецької мови). 131
Романова Н. В. Інтернаціоналізми як один із механізмів самоорганізації лексичної системи. 136
Покровська І. Л. Передача ознак розміру засобами сучасної турецької мови. 142
Глущик С. В. Використання імпліцитних формантів для вираження ступеня і напряму родинного зв`язку. 145
Тиха Л. Ю. Лексико-тематичні групи в дієслівній метафорі Івана Драча. 150
Белогуб А. Л., Куделко С. М. Имена американских государственных деятелей на географической карте. 154
Копач О. И. Ономасиологические категории в топонимии. 158
Зимовець Г. В. Роль мотивації в утворенні ергонімів. 163
Нечипоренко А. Ф. Одоративні прислівники-епітети в поетичному словнику шістдесятників. 170

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Гузенко С. В. Семантико-синтаксичні відношення речень у рекламному тексті. 175
Топчій Л. М. Про експресивність синтаксичних засобів у мові газетно-інформаційних видань. 182
Лиса Н. С., Семенчук Ю. О. Структурні моделі творення англомовних рекламних знаків. 188
Карпа І. Б. Мова та Інтернет: функціональні характеристики та ефективність інтерактивної комунікації. 192
Худякова Е. С. Церковно-религиозные послания на страницах современных СМИ и INTERNET. 200
Столярова М. О. Стратегії і тактики пошукової оптимізації (на матеріалі текстів англомовних веб-сайтів). 207

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Шкляєва Н. В. Фітонімічні мотиви в народній топонімічній прозі Західного Полісся. 215
Наконечна Л. Б. Мотив смерті у структурі тексту Василя Стефаника. 218
Разживін В. М. Специфіка образотворення в українській історичній повісті 20-30-х років XX століття. 224

Віват Г. І. Жанрова інтертекстуальність і новизна в поезії українських дисидентів. 230
Дегтярьова І. О. Словесна символіка українського постмодернізму: зміст, способи вираження та стилістична роль. 238
Науменко Н. В. Поетичні камеї української літератури. 243
Ізосімова С. О. Деградація творчої особистості у романі В. Підмогильного «Місто», її культурний занепад (філософсько-психологічний аспект та мовно-літературні особливості змалювання цього процесу). 250
Помирча С. В. Лексичні риси химерної прози в романі О. Ільченка ,,Козацькому роду нема переводу...". 255
Гаврилюк Н. І. Символ саду у поезії Євгенії Кононенко та Оксани Чубачівни. 260

КРУГЛИЙ СТІЛ
«СЬОГОДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА»

Тростинська О. М., Ушакова Н. І. Соціально-культурний аспект навчальної програми з української мови для іноземних студентів. 268
Самусенко О. М. Етноміфопоетична складова семантики українського слова: лінгвокраїнознавчий аспект. 275
Бондарєва Н. О. Комунікативно-прагматичний аспект у викладанні української мови як іноземної. 283
Корнодудова Н. М. Семантичний аспект вивчення української морської термінології. 290
Строганова Г. М. Реалізація функціонально-семантичного підходу на уроках розвитку мовлення учнів 5-7 класів у культурологічному аспекті. 269
Рудницька Л. І. Культурологічний аспект чисел при вивченні числівника в курсі української мови. 300

КРУГЛИЙ СТІЛ
«КИЇВСЬКА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА У ВИТОКАХ, ТРАДИЦІЯХ, ПЕРСОНАЛІЯХ: ВІД. М. О. МАКСИМОВИЧА ДО НАШИХ ДНІВ»

Булаховская Ю. Л. Об изысканиях Л. А. Булаховского в области «Слова о полку Игореве». 305
Зарицька Т. Г. Фольклорні видання М. О. Максимовича та „українська школа" в польському романтизмі. 308
Якімова А. М. Еволюція ідей від програми Венеліна до програми Шишманова на терені досліджень болгарського фольклору. 315
Лахно С. Н. М. Максимович – историк древнерусской литературы. 319
Холодняк Е. В. К вопросу о типологии эпистолярных текстов М. А. Максимовича. 325

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том VII (119)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *К.Ананко*

Підписано до друку 12.01.2009 р.
Формат 60 x 84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 18,41. Ум.-друк. арк. 13,95. Наклад 300 прим. Зам. № 990-7.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41